HUNGAROLOGISCHE BEITRÄGE

10

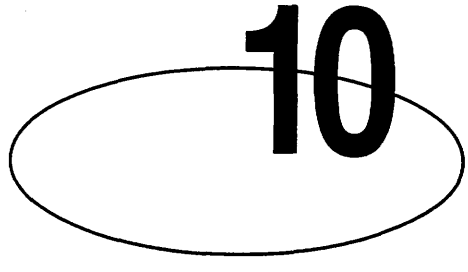
Universität Jyväskylä 1997

Hungarologische Beiträge

Heino Nyyssönen

Historia poliittisena argumenttina

Vuoden 1956 tulkinnat Unkarissa Kádárin ajasta monipuoluevaaleihin

Universität Jyväskylä 1997

Herausgeber der Publikationsreihe
Julkaisusarjan toimittajat

Tuomo Lahdelma
Sándor Maticsák

© Die Verfasser/Julkaisija
Universität Jyväskylä/Jyväskylän yliopisto

Humanistische Fakultät, Hungarologia-Projekt/
Humanistinen tiedekunnan Hungarologia-Projekti

Typographie/Typografia: Sándor Maticsák
Umschlaggestaltung/Kansi: Vesa Niinikangas & Pertti Kukkola
Druck/Paino: Kopi-Jyvä, Jyväskylä, 1997

ISBN 951-39-0242-0
ISSN 1-237-0223

SISÄLLYSLUETTELO

1. Tutkimuksen teoreettinen tausta 7
1.1. Kysymyksenasettelu, tutkimuksen tavoitteet ja lähteet 7
1.2. Kokemuksen ulottuvuudet ja historia 14
1.3. Historia poliittisena argumenttina ja menneisyyspolitiikka 21
1.4. Unkarilainen vallankumoussanasto eurooppalaista taustaa vasten tarkasteltuna 24
1.5. Käsitteiden historiallisuus unkarin kielessä 27

2. Budapestin vuosi 1956 aikalaisnäkökulmasta 33
2.1. Budapest 23. lokakuuta–4. marraskuuta Unkarin tiedotusvälineissä 36
Tiistai, 23. lokakuuta 36
Keskiviikko, 24. lokakuuta 38
Torstai, 25. lokakuuta 40
Perjantai, 26. lokakuuta 42
Lauantai, 27. lokakuuta 43
Sunnuntai, 28. lokakuuta 44
Maanantai, 29. lokakuuta 47
Tiistai, 30. lokakuuta 48
Keskiviikko, 31. lokakuuta 51
Torstai, 1. marraskuuta 52
Perjantai, 2. marraskuuta 56
Lauantai, 3. marraskuuta 57
Sunnuntai, 4. marraskuuta 59
2.2. Menneisyyteen vetoaminen järjestyksen luojana 62

3. Vastavallankumoustulkinta Kádárin ajan historiankirjoituksessa 65
3.1. Keskuskomitean analyysi joulukuussa 1956 68
3.2. Valkoiset kirjat 71
3.3. Poliitikko historioitsijana vai päinvastoin? 80
3.3.1. Läntisen aktiviteetin osuus ennen 23.10. 84
3.3.2. Unkarilaisen aktiviteetin osuus ennen 23.10 87
3.3.3. Tilanne ennen 28.10. 89
3.3.4. Tilanteen määrittely uudelleen 92
3.3.5. Vastavallankumouksen toinen viikko 94
3.3.6. János Kádárin konsolidaation alku 96

3.4. Katsaus oppikirjoihin, elokuvaan ja kaunokirjallisuuteen 100
3.5. Järjestyksen vakiinnuttamisesta järjestyksen hintaan 106
3.6. Poliittinen kulttuuri Kádárin kaudella 109
3.6.1. Muistopolitiikka Kádárin aikana 111
3.6.2. Nonkonformistit ja muistaminen 116

4. Vuosi 1956 post-kádárismissa 121
4.1. Foorumi, klubi, verkosto, rintama... 126
4.2. Imre Pozsgayn historiakomitea 134
4.2.1. Kriittisen aseen tilalle aseellinen kritiikki 135
4.2.2. Termi kansannousu olennaisin uutuus 138
4.3. Raportin julkistaminen ja monipuoluejärjestelmä 140
4.4. Nimeämiskysymys ja monipuoluejärjestelmä 147
4.5. Vastavallankumous, kansannousu, vallankumous ja vapaussota.. 154
4.6. Menneisyyden hautaaminen vai sen ylösnousemus? 159
4.6.1. Imre Nagyin hautaaminen uudelleen 163
4.7. Juhlapäivien ja symbolien muutos 169
4.8 Loppusuora vaaleihin ja vallan vaihdos 176
4.8.1. Menneisyys osana vaaliteemoja 180

5. Kokemus, nimeäminen, menneisyyspolitiikka 187
5.1. Nimeäminen on valtaa 190
5.2. Poliittinen muisti ja menneisyys nykyisyydessä 196

Epilogi 199

Lähteet 205
Liitteet
Unkari 1945–1995 219
Nimihakemisto 229
English summary 237

Esipuhe

Kun nykyisyyden voi aina olettaa jollakin tavalla olevan läsnä menneisyyttä tutkittaessa, kirjoitan Unkarin kansannousun tulkinnoista aikana, jolloin maassa ei enää ole yksipuoluejärjestelmää. Tutkimusta aloittaessani vuonna 1992 myös monipuoluejärjestelmän tuoma yksiselitteinen optimismi oli jo haihtumassa. Lisäksi itsensä keskustaoikeistolaiseksi luokitelleen hallituksen aikakausi kuuluu sekin jo menneisyyteen, sillä entisestä valtapuolueesta syntynyt sosialistipuolue on hallinnut Unkaria kohta kaksi vuotta.

Mennyt on myös tämän työn julkaisuajankohdan osalta esillä, sillä vuosituhannen vaihde ja erityisesti vuosi 1996 ovat monella tavalla merkkivuosia: tänä vuonna unkarilaisten maahantulon ajoittamisesta on kulunut 1 100, koululaitoksen perustamisesta 1 000 ja esimerkiksi Euroopan mantereen vanhimman metrolinjan avaamisesta sata vuotta. Tämän työn kannalta keskeisestä kansannoususta tulee syksyllä 40 vuotta, ja 1996 on myös Imre Nagyin syntymän sadas merkkivuosi. Muutaman vuoden kuluttua odotettavissa ovat kuningas Tapanin ja Unkarin valtion perustamisen tuhatvuotisjuhlat.

Käsillä olevan julkaisun runko perustuu toukokuussa 1995 Jyväskylän yliopiston valtio-opin laitoksella hyväksyttyyn lisensiaatintyöhöni. Julkaisemista silmällä pitäen olen lisännyt materiaalia, tarkentanut joitakin tulkintoja, jättänyt toisia kokonaan pois ja kirjoittanut joitakin uudelleen. Alaviitteet olen poistanut kokonaan karsimalla niistä osan ja sisällyttämällä loput tekstiin.

Näkökulmani on ei-unkarilainen, äidinkieleni ei ole unkari enkä ole edes lyhyitä vierailuja lukuunottamatta elänyt valtiososialismin aikaa. Lukijan luvalla tulkitsen nämä kuitenkin pikemminkin eduiksi tutkimuksen kannalta: näin en ole myöskään sitoutunut niihin retorisiin esisopimuksiin, siihen eetokseen ja paatokseen, joka joskus saattaa rasittaa unkarilaiskirjoittajien ja heidän yleisönsä välistä suhdetta.

Tässä vaiheessa haluan kiittää käsikirjoitusta eri tavoin kommentoineita Anssi Halmesvirtaa, Juhani Huotaria, Jussi Kurunmäkeä, Hajnalka Makraa, Timo Olkkosta, Kari Palosta ja Árpád Welkeriä. Kiitokset kuuluvat myös toimitustyöstä vastanneelle Sándor Maticsákille sekä koko Jyväskylän hungarologialle, jota ilman työni ilmestyminen Jyväskylän yliopiston Hungarologische Beiträge -sarjassa ei olisi ollut mahdollista.

Budapest, 30. 04. 1996. Heino Nyyssönen

I.

TUTKIMUKSEN TEOREETTINEN TAUSTA

1.1. Kysymyksenasettelu, tutkimuksen tavoitteet ja lähteet

George Orwellin vanhan teesin mukaan menneisyyden hallitsija hallitsi myös tulevaisuutta. Ottamatta kantaa itse teesiin voi arvioida, etteivät tutkijat useinkaan ole – ehkä viime vuosia lukuunottamatta (vrt. esim. Kalela 1993) – puuttuneet teesin sisältämään hallintaprosessiin sen syvemmin. Pikemminkin historiantutkijat ovat pyrkineet kertomaan, kuinka kaikki tapahtui, mutta tällöin itse kertomisen osuus ja näin välittyneen informaation sisältö on jäänyt vähemmälle. Tätä kautta myös mahdollisesti ilmenevät poliittiset yhteydet pyritään mieluummin minimoimaan ja jättämään toisten arvioitavaksi kuin tuomaan ne itse esiin.

Tämän työn lähtökohtia ovat olleet Itä-Euroopan muutoksiin liittyneet tulkinnat historian loppumisesta, sen syntymisestä uudelleen tai metaforat jonkinlaisesta unesta heräämisestä. Jos kysymys on ollut esimerkiksi viime mainitusta, niin miten menneisyyttä hyväksi käyttämällä kansalaisia on voitu pitää unessa? Voidaanko menneen tulkintojen avulla harjoittaa jonkinlaista politiikkaa ja jos voidaan, niin minkälaista? Millaisen politiikan ja kulttuurisen ymmärryksen lävitse itse menneisyyttä tarkastellaan?

Tarkoituksena tässä on tuoda vuoden 1956 tutkimukseen politiikan symbolinen ja kielellinen retoriikan näkökulma ja yhdistää teema 1980-luvun loppuun, erityisesti vuoteen 1989. Tavoitteena on esittää eräs kertomus siitä, mitä Unkarissa tapahtui loka-marraskuussa 1956, miten siitä Kádárin aikana kerrottiin ja miten vuosi 1956 oli läsnä post-kádárismissa vallan vaihtumiseen saakka vuonna 1990. Miten vuoden 1956 konflikti määrittyi eri tilanteissa?

Tavoitteena on täten tarkastella, miten historiankirjoitus on sidoksissa aikaan ja vallankäyttöön. Millaista poliittista merkitystä on sellaisen historian kirjoittamisella, joka koskettaa myös nykyistä vallanpitäjää tai hänen seuraajiaan?

Millä tavalla historian kirjoittaminen ja siihen liittyvä monensuuntainen muistaminen saattoi olla poliittista toimintaa yksipuoluejärjestelmässä Kádárin kaudella ja myös sen jälkeen?

Usein unkarilaisargumentaation ilmiselviin lähtökohtiin kuuluu se, että vuosi 1956 oli tabu Kádárin aikana (vrt. esim. Vasy 1995, 177). Varsinaisessa merkityksessä sanalla tabu tarkoitetaan paitsi kansatieteellistä uskontoon liittyvää merkitystä niin toiseksi myös sitä, mihin ei saa kajota, pyhää ja loukkaamatonta asiaa ja kolmanneksi sitä, mistä ei saa puhua, mitä ei saa mainita (Idegen szavak... 1978, 831–832). Kun kysymys on jo argumentaation lähtökohdasta, tällöin vähemmälle huomiolle ovat jääneet sellaiset kysymykset kuten esimerkiksi kenen, kenelle, kuka loi ja millä tavalla vuosi 1956 oli tabu sekä ne erityispiirteet, jotka liittyvät kaikkein lähimpään historiaan yleensä ja toisaalta itse kommunistiseen järjestelmään erityisesti.

Tässä puhutaankin mieluummin poliittisesta argumentista, jolla pyrittiin sekä puolustamaan että vastustamaan olemassaolevaa valtaa. Julkisuudessa vuosi 1956 kuului voittajan historiaan, jossa se ei ensinnäkään voittajille ollut tabu mutta kylläkin rajasi siitä käytettäviä nimityksiä. Kaikella sillä, mitä Unkarin kansannoususta sanottiin, oli vahvoja implisiittisiä ja eksplisiittisiä sekä poliittisia että symbolisia ulottuvuuksia.

Pyrin myös osoittamaan, että vuonna 1989 historian revisio ja muutos kohti monipuoluejärjestelmää kulkivat käsi kädessä: Ensinnäkin uudet liikkeet hakivat poliittista legitimaatiota sillä, että ne alkoivat vaatia vuotta 1956 arvioitavaksi uudelleen. Toiseksi sekä periaatteellinen siirtyminen monipuoluejärjestelmään että uusi historiantulkinta hyväksyttiin samassa keskuskomitean kokouksessa helmikuussa 1989.

Suhtautuminen uuteen historiantulkintaan tuli vastavallankumoukseen sitoutuneelle valtapuolueelle ajankohtaiseksi, koska puolueen reformisteihin kuulunut Imre Pozsgay oli antanut omissa nimissään julistuksen, jossa hän nimesi vuoden 1956 kansannousuksi. Tarkoituksena ei ole väittää, että julistus oli syy hyväksyä monipuoluejärjestelmä, mutta konkreettisessa tilanteessa – kysymys oli poikkeusistunnosta – juuri se saattoi saada muutosta vielä epäilleet keskuskomitean jäsenet monipuolueargumentin kannalle.

Unkarissa puolueiksi tulkittavia organisaatioita oli alkanut ilmestyä edellisenä vuonna, ja tehty päätös monipuoluejärjestelmästä oli ensimmäinen laatuaan entisissä sosialistimaissa. Unkarin vaalit maalis-huhtikuussa 1990 olivat alueen toiset vapaat vaalit, sillä DDR oli kirinyt edelle viikkoa ennen Unkarin ensimmäistä kierrosta. Ensim-

mäiset uudentyyppiset vaalit pidettiin tosin Puolassa jo kesäkuussa 1989 mutta niiden ehdokasasettelu oli vielä kiintiöity.

Jos historioitsija saattaa legitimoida itse tapahtuneen vaihtoehdon "vääjäämättömyyden" tuntemalla lopputuloksen entuudestaan, tässä työssä tätä koetetaan välttää siten, että vuoden 1956 kertomus pyrkii etenemään päivä kerrallaan eräänlaisessa reaaliajassa. Kielelliseen näkökulmaan sekä itse kertomisprosessin oletettuun ideologisuuteen (White 1989) kiinnitetään erityistä huomiota. Erityistä huomiota kiinnitetään myös siihen, miten toimijat määrittelivät tilannetta, liittolaisiaan ja vastustajiaan, kun kysymys on poliittisesta kamppailusta siitä ketä kuunnellaan.

Budapestin mielenosoitus 23.10.1956 oli käytännössä suurin yksittäinen tapahtuma Unkarissa vuoden 1945 jälkeen (Az 1956-os... 1991, 33). Sitä seuranneet päivät ymmärretään tässä yllätyksellisenä ja sekavanakin konfliktina, jossa jouduttiin tekemään nopeasti ja mitä puutteellisimman informaation perusteella päätöksiä, joista myöhemmin esitetään erilaisia arvioita.

Argumentaationi ei pyri olemaan kattava esitys siitä mitä tapahtui, vaan kysymyksessä on yksi Unkarissa vuosina 1989–1991 mahdollistunut kuvaus noin kahden viikon aikaisista tapahtumista syksyltä 1956. Yleisenä periaatteena on kertoa ensin, mitä kyseisen päivän lehdet ovat kirjoittaneet. Vaikka lehdet periaatteessa kertovat eilisen tapahtumat, niissä saattaa olla myös jo samana päivänä tapahtunutta materiaalia, sillä osa lehdistä ilmestyi myöhemmin päivällä.

Kun rajaan työni käsittämään vain Budapestin, teen sen pikemminkin tilan puutteen kuin jonkinlaisen keskus-periferia -erottelun perusteella, sillä myös pääkaupungin ulkopuolella tapahtui. Toinen rajaus koskee aikaa, sillä neuvostojoukkojen hyökkäystä ja Kádárin hallitusta 4.11. pidetään useimmissa lähdekirjoissa – myös vuoden 1989 jälkeen – käännekohtana. Tätä myöhempi vuoden 1956 tapahtumahistoria toimii myös tässä työssä kontekstina eli tekstin viitteen omaisena osana.

Nimityksellisesti Unkarin konfliktin erilaiset tulkinnat kulminoituivat ilmaisuihin vallankumous, vastavallankumous ja kansannousu. Kun tutkimuskohdetta kuvattaessa jonkinlaista ilmaisua näyttää olevan pakko käyttää, oma valintani on kansannousu, joka luultavasti on eniten vuosien varrella iskostunut suomalaiseen kielenkäyttöön. Tästä kertoo esimerkiksi myös se, että englannin sanan *uprising* suo-

mennokselle Hurme, Pesonen ja Syväoja (1990) antavat kaksi esimerkkiä: kapina (*Sepoy*-kapina) ja kansannousu (Unkarin kansannousu).

Paitsi symbolinen, niin erilaisten määrittelyjen ja nimitysten käyttämisessä voi olla myös kontingenttinen aspektinsa. Erityisesti 28. 10. 1956 jälkeen eri nimityksiä saatettiin käyttää myös toistensa synonyymeinä, joten tarkoitus ei ole lähteä niiden järjestelmälliseen analyysiin. Lähinnä tarkoituksena on tuoda nimitysten käyttöyhteys esiin ja mahdollisuuksien mukaan käyttää aikalaistoimijoiden omaksumia nimityksiä.

Vaikka Unkarin kansannousu kesti eri laskutapojen perusteella vain noin 12 päivästä kuukauteen tai kahteen, ehtii muutamassakin päivässä tapahtua paljon kuten esimerkiksi tunnettu termi kuuden päivän sota osoittaa. Unkarin tapauksessa konfliktin ajoittuminen keskelle kylmää sotaa ja Eurooppaa teki siitä erittäin merkittävän myös maailmanlaajuisesti. Jälkeenpäin myös osittain lännen tuella toimineet emigrantit yrittivät pitää huolta siitä, ettei Unkarin muisto kylmän sodan vuosina päässyt unohtumaan.

Kun jo itse tapahtuma oli kiistanalainen, kerrotusta kertomuksesta itsestään on muodostunut aikaan sidottu tiedon ja mielikuvien instrumentti. Juuri siksi tarkoituksena on kuitenkin tutkia tätä instrumenttia ja sen läsnäoloa unkarilaisessa politiikassa. Tutkimuksellista valtaa olen käyttänyt järjestelemällä uudelleen kronologisesti kerrottuja tapahtumia.

Varsin yleinen argumentti Kádárin ajan – erityisesti sen alun – historiankirjoituksesta kuuluu, ettei sitä ollut tai historioitsijat kirjoittivat mitä käskettiin. Kysymyksessä on kuitenkin kaikkein uusimman ajan historiankirjoitus, joka välttämättä ei ole vielä historiankirjoitusta sanan kriittisessä merkityksessä. Jos historioitsijoiden on perinteisesti ajateltu tutkivan eilistä ja yhteiskuntatieteilijöiden tämänpäiväistä (vrt. Kalela 1993, 281), on vuoden 1956 jälkeiseltä osalta Unkarissa oltu eräänlaisessa aamunkoitteessa: toistaiseksi prosessi on jatkuvasti kesken, kaikki arkistot eivät ole avautuneet ja aikalaisia on runsaasti elossa. Unkarissa teema sijoittuu lähinnä historioitsijoiden kentälle, sillä yhteiskuntatieteilijät ovat keskittyneet enemmän uuden demokratian rakentamiseen liittyviin kysymyksiin.

Historian läsnäolo politiikassa on kuitenkin tämän tutkimuksen kannalta erittäin keskeinen. Ei voida olettaa, etteikö unkarilainen

menneisyys näkyisi monin tavoin myös nykyisessä politiikassa. Esimerkiksi Kádárin syrjäyttämisen jälkeen tulkinnassa on havaittavissa 180 asteen käännös: edellä mainitun Imre Pozsgayn taktikoiman kansannousutulkinnan jälkeen uudet oppositioliikkeet rohkaistuivat yhdessä vaatimaan jo yksiselitteistä vallankumoustulkintaa. Lopulta vallankumous ja vapaussota kanonisoitiin vaalien jälkeen toukokuussa 1990, sillä uuden parlamentin säätämä ensimmäinen laki koski juuri vuotta 1956.

Pienin ei ole myöskään tähän työhön välillisesti kuuluva kysymys historiaan liittyvistä paljastusintresseistä, kun yhteiskuntajärjestelmä on muuttunut ja menneisyys argumentoidaan uusien kokemusten ja uuden poliittisen tilanteen välityksellä. Varsinaisesti työn rajaus koskee toukokuuta 1990, ja kysymykseen tämän jälkeen liittynyt politiikka sijoittuu epilogiin.

Kádárin valtakauden osalta tavoitteena on viittä eri historiateosta ja kahta koulukirjaa käyttäen saada selville, miten vuodesta 1956 kerrottiin ja millaisilla argumenteilla vallitsevaa käsitystä perustettiin. Heti tuoreeltaan tehtyä tulkintaa edustavat Unkarin kansantasavallan tiedotusviraston julkaisemat ns. valkoiset kirjat *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben I–IV* (Vastavallankumoukselliset voimat Unkarin lokakuun tapahtumissa), 1957.

Kymmenen vuotta myöhemmältä aikakaudelta mukana on János Molnárin *Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban* (Vastavallankumous Unkarissa 1956), 1967. Myöhäistä Kádárin kautta edustaa Ervin Hollósin ja Vera Lajtain *Drámai napok 1956. október 23–november 4.* (Dramaattiset päivät 23. lokakuuta–4. marraskuuta 1956), 1986. Myöhäisempää kautta edustavat myös jossakin määrin kansainvälisemmälle auditoriolle tarkoitetut englanninkieliset Sándor Baloghin ja Sándor Jakabin *The History of Hungary After the Second World War* (1986) sekä János Bereczin *1956 Counter-Revolution in Hungary. Words and Weapons* (1969/1981/1986).

Mukana on myös kaksi lukion viimeisen luokan oppikirjaa: Ágota Jóvérné Szirtesin *Történelem a gimnázium IV. osztálya számára. A legújabb kor története* (Historia lukion IV luokkaa varten. Uusimman ajan historia), 1976/1984 ja kirjoittajan vuonna 1989 yhdessä Péter Siposin kanssa laadittu revisoitu versio *Történelem a gimnázium IV. osztálya számára 1914–1945* (Historia lukion IV luokkaa varten 1914–1945).

Vuoden 1956 osalta käyttämäni päälähteet ilmestyivät Unkarissa vuonna 1989 ja sen jälkeen. *1956 a sajtó tükrében* (1956 lehdistön heijastamana) julkaistiin maaliskuussa 1989, ja se sisältää toimittajien Lajos Izsákin ja József Szabón esipuheen mukaan Budapestissa ilmestyneet valtakunnallisesti merkittävät lehdet. Valikoima ajoittuu ajalle 22.10.–5.11.1956.

A forradalom hangja (Vallankumouksen ääni) ilmestyi ensin Yhdysvalloissa vuonna 1957. Teoksen jälkisanoissa *Radio Free Europe*n lehdistöosastolla New Yorkissa työskennellyt László Varga sanoi ehdottaneensa 29.10.1956 Unkarin radiolähetysten kirjoittuttamista koneelle ja julkaisemista.

Ernő Nagyin toimittama *1956 sajtója* (Vuoden 1956 lehdistö) ilmestyi ennen Unkaria Ranskassa noin 2 000 kappaleen painoksena. *1956 plakátjai és röplapjai* (Vuoden 1956 julisteita ja lentolehtisiä) ilmestyi vallankumouksen ja vapaussodan 35-vuotisjuhliin vuonna 1991.

Lähdekriittisesti edellä mainitut seinälehdet ym. yksittäiset laput eivät läheskään kaikki sisällä tarkkoja päivämääriä, ja julisteet ovat joko painettuja tai kirjoituskoneella laadittuja. Kokoelman toimittajat ovat valinneet dokumentit sekä sijoittaneet ne aikajärjestykseen.

Systemaattisesti Kádárin syrjäyttämisen jälkeiseltä ajalta olen lukenut kolmen unkarilaisen sanomalehden *Népszabadság* (Kansan vapaus), *Magyar Nemzet* (Unkarilainen kansakunta) ja *Magyar Hírlap* (Unkarilainen sanomalehti) numerot toukokuun loppuun 1990 saakka (tämän jälkeiseltä ajalta lehdet ovat satunnaisemmin mukana). Muutoksen kannalta ne ovat ensiarvoisen tärkeää materiaalia, sillä lehdet olivat vapautumassa vanhoista toimitustavoistaan, mutta pääasiassa enemmän tai vähemmän samat toimittajat jatkoivat työtään. Tuloksena on enemmän tai vähemmän virallinen kuva sanomisen rajoista ja siitä, miten oppositio alkoi saada julkisuutta osakseen. Kuva oletetaan tänä aikana kuitenkin maanalaiskirjallisuutta merkittävimmäksi, vaikka juuri se saattoi rohkaista toimittajia avautumaan. Nimittäin vielä syyskuussa 1989 vain alle yksi prosentti unkarilaisista kuului erilaisiin oppositiojärjestöihin (Bruszt 1990).

Tarkastelluista lehdistä *Népszabadság* oli Unkarin sosialistisen työväenpuolueen äänenkannattaja lokakuuhun 1989, jolloin se muuttui sosialistipuolueen lehdeksi. Tämä tapahtui samalla, kun puolue jakaantui kahtia (seuraava tärkeä nimenmuutos ajoittui vuoden 1994

vaalien yhteyteen: Népszabadság määrittäytyi valtakunnalliseksi päivälehdeksi juuri samana päivänä, jolloin sosialistien paikkaenemmistö varmistui uuteen parlamenttiin). *Magyar Nemzet* oli Isänmaallisen kansanrintaman lehti, joka muuttui riippumattomaksi tammikuussa 1990. Ministerineuvoston lehti *Magyar Hírlap* irtaantui puolueettomaksi poliittiseksi päivälehdeksi loka-marraskuussa 1989.

Muista tärkeistä lähteistä kannattaa mainita Imre Pozsgayn johtaman historiakomitean raportti, joka ilmestyi *Társadalmi Szemle*n (Yhteiskunnallinen aikakausilehti) erikoisnumerossa helmikuussa 1989. Lehti oli tuolloin Unkarin sosialistisen työväenpuolueen teoreettinen aikakausijulkaisu, joka sisälsi myös historiaa, ja sen erikoisnumero käsitteli pelkästään komitean raporttia. Epäsäännöllisemmin lisäksi mukana on alunperin maan alla ilmestynyttä materiaalia, joka on valittu *samizdat*ina ensimmäisen kerran vuonna 1986 ilmestyneestä vallankumouksen kronologiasta ja bibliografiasta: *1956. A forradalom kronológiája és bibliográfiája.*

Edellä mainittujen dokumenttien ohella mukana on lisäksi työn kannalta keskeisin 1990 jälkeen julkaistu materiaali. Niistä tärkeimmät ovat puolueen väliaikaisen johdon kevään 1957 pöytäkirjat, jotka julkaistiin vuosien 1993–1994 aikana sekä jo 1993 julkaistut keskuskomitean vuoden 1989 pöytäkirjat. Myös muista erittäin lähellä olevista keskusteluista on jo tuotu esiin dokumentteja: demokraattisen foorumin perustamiskeskustelut 1987 (1991), maanalaisen historiakonferenssin 1986 keskustelut (1992) ja Demokraattisen opposition dokumentteja (1995). Tekstien läheisyyden perusteella niiden voi olettaa liittyneen myös päivänpoliittiseen keskusteluun eli eräänlaiseen menneisyyspolitiikkaan, kuten myöhemmin käy ilmi.

1.2. Kokemuksen ulottuvuudet ja historia

Usein sellaisten metatason historioitsijoiden kuin esimerkiksi Hegel, Marx, Nietzsche tai Spengler on oletettu tehneen enemmän mielenkiintoisia tulkintoja kuin varsinaisesti kirjoittaneen historiaa. Aidon historioitsijan oletetaan selittävän vain, mitä menneisyydessä tapahtui rekonstruoimalla tapahtumat dokumenteista. Yhdysvaltalainen Hayden White kuitenkin olettaa, ettei ole olemassa oikeaa historiaa ilman siihen liittyvää metahistoriaa ja tulkintaa (White 1978, 51–59).

Whiten mukaan olemassa on kaksi tulkinnan tasoa: itse tapahtumien kertomisen kronikka ja sen identifioiminen, millaisen tarinan on kertomassa juonellisesti: komedia, tragedia yms. Siinä historiankirjoitus onkin kirjallinen tuote *(literary artifact)*, jossa kirjoittaja joutuu panemaan myös itsensä peliin ja käyttämään kaikkia paperille panemisen taitoja: juonta, kielikuvia ja erilaisia tyylilajeja (ibid., 60–99). Historiankirjoituksesta tulee tekstiä, jossa korostuvat myös erilaisen tekstintekemisen muodot. Vallankäytön kannalta taas tekstissä joitakin asioita on katsottu tärkeämmiksi kuin joitakin toisia, yksityiskohtia asetettu erilaisiin konteksteihin jne. Näin tulkittuna Hegel, Marx ja kumppanit kirjoittivat tekstiin myös omat kulttuuriset ja subjektiiviset ennakkoluulonsa yrittämällä pukea ne jonkinlaiseksi objektiivisuudeksi.

Dokumentit eivät sinänsä kerro kaikkea vaan ne on pantava puhumaan. Tässä lähdetään siitä, ettei menneisyydessä sinänsä ole lainalaisuuksia tai kausaalisia yhteyksiä, vaan historioitsijat konstruoivat ne sekä antavat konstruktiolleen lähteiden perusteella merkitykset, järjen ja mielen. Historiankirjoittamisessa on tällöin kysymys ajan merkityksellistämisestä, sillä aikaan sijoittaminen on vasta jonkinlaista kronikointia.

Lähteisiin perustuvan rekonstruktion avulla ajassa ja paikassa tapahtunutta toimintaa on mahdollista jälkeenpäin yrittää jäljittää, paikantaa ja merkityksellistää. Tällöin kysymyksessä on tutkijan laatima kompositio, jonka aiemmin on virheellisesti argumentoitu pitävän yhtä itse todellisuuden kanssa (vrt. Kalela 1993). Siinä missä talon rakentaminen ei vielä ole itse talo eivätkä sitä ole myöskään tiilet tai laudat, historioitsijan esitys menneestä ei ole itse menneisyys vaan kertomus siitä.

Historioitsijat eivät ole kuitenkaan ensimmäisiä merkityksenantajia, sillä erilaiset dokumentit ja historian jäljet tulevat vasta kalenteriajan ja tarinat siirtävien sukupolvien jälkeen (Ricoeur 1986, 215–216). Historioitsijoiden antamien merkitysten on silti myös jollakin tavalla vastattava yleisön aikalaiskokemuksia tai jo kirjoitettua. Kun näin ei aina ole, on konflikti valmis.

Mennyt on myös osa nykystä, sillä kaikella inhimillisellä toiminnalla ja sen tuloksilla on olemassa menneisyytensä. Ihmisillä on olemassa lisäksi vielä subjektiivisesti jäsentyvä aika, muisti, jossa erilaiset ärsykkeet saattavat kaivaa esiin mahdollisesti jo unohtuneitakin kokemuksia. Tämän subjektiivisen ajan voi olettaa kokemuksina olevan läsnä myös nykyisyydessä.

Unkarilaistenkin kokemukset ja oletukset tulevaisuudesta tulevat esiin nykyisyydessä ja siitä tehtävissä analyyseissä. Erilaiset kokemukset ja toimijoiden odotukset ovat läsnä myös konkreettisessa tilanteessa. Tutkija Reinhart Koselleckin käyttämässä ranskalaisesimerkissä paroni Turgot yritti vedota Kaarle ensimmäisen elämän päättäneeseen teloitukseen, kun hän yritti turhaan taivutella Louis XVI:tta erilaisiin reformeihin (Koselleck 1979, 353).

Koselleckin mukaan kokemukset, erityinen kokemustila (*Erfahrungsraum*) on menneisyyttä nykyisyydessä, kun tapahtumat voidaan yhdistää kokonaisuuksiksi ja muistaa. Kokemuksen rationaalinen uudelleen työstäminen tiedostamattomine käyttäytymistapoineen ei välttämättä ilmene tietoisena vaan mukana on myös vieras, yksilön ylittävä kokemus, joka liittyy sukupolviin ja instituutioihin (ibid., 349–379).

Kun kysymys on yksilön ylittävästä kokemuksesta, mukana on myös ympäristö ja kulttuuri. Jotka ovat myös läsnä nykyisyydessä ja harjoitettavassa politiikassa. Hayden Whiten käyttämässä esimerkissä Israelin varustautuminen on seurausta tietystä juutalaisuuden historian käsityksestä, johon kuuluivat juutalaiskysymyksen lopulliseen ratkaisuun johtaneet erilaiset ratkaisut ja tapahtumat (White 1989, 80). Siten historiakäsitys osana kulttuuria on ainakin läsnä ellei jo hallitse harjoitettavaa politiikkaa.

Menneisyyden osalta kysymyksessä on eräänlainen kuviteltu yhteisö kuten esimerkiksi kansakunnan muisti, joka on yksilön kokemuksessa osana kulttuuria, haluttiin sitä tai ei. Itse menneisyydelle ei

maantieteen tapaan mahda mitään, mutta sille kylläkin miten siihen suhtaudutaan tai miten sitä pidetään esillä.

Ajatus eräänlaisesta kollektiivimuistista, kansakunnan muistista ja sen olemassaolosta kattaa historiantutkimuksen ja historiankirjoituksen. Historiantutkija osallistuu omalla työllään tämän alati muuttuvaisen ja tarkemmin määrittelemättömän kollektiivin ylläpitämiseen. Kaikesta tutkimuksesta ei silti tule historiankirjoitusta (Haapala 1990, sit. Kalela 1993, 193).

Sanana itse historia on niin laaja ja monimerkityksinen, että sille on mahdotonta antaa jotakin kattavaa määritelmää (vrt. esim. Carper 1991, xi–xii). Tässä historialla ymmärretään esiin kirjoitettua menneisyyttä. Paitsi että kaikella on menneisyytensä, mennyt aika, niin myös joko kirjoitettu tai kirjoittamaton menneisyytensä. Lisäksi ihmiset omaavat vielä muistissa olevat tai jo paperille pannut kokemuksensa. Alati muuttuvat kokemukset täytyy kirjoittaa esiin, jotta niistä voisi tulla historiaa.

Kaikkea tai kaikkien kokemusta ei kuitenkaan kirjoiteta. Historiaksi kirjoitetaan vain nykyisyydessä jollakin tavalla tärkeäksi katsottu kirjoittamaton menneisyys. Se, mitä kussakin nykyisyydessä puolestaan pidetään tärkeänä, avaa jo huomattavia mahdollisuuksia politiikalle. Kun jostakin kirjoitetaan, samanaikaisesti jostakin muusta ei kirjoiteta eikä myöskään pidetä esillä.

Tässä lähdetään siitä, että nykyisyyden erilaiset intressit ovat läsnä siinä, mitä menneestä raaputetaan, merkityksellistetään ja nostetaan esiin. Tavallisesti näitä ovat esimerkiksi erilaiset vuosipäivät, julkisuus tai vaikka tarpeelliseksi koetut uudet tieteenalatkin. Brittiläinen Paul Hirst väittääkin, että dokumentit valitaan omien tarkoituksenmukaisuuksiemme ja sen perusteella, miten niillä on käyttöä nykyisyydessä (Hirst 1985, 44). Nykyisyydessä käytetään luonnollisesti tällöin hyväksi myös jo kirjoitettua historiaa tulkitsemalla sitä uudelleen.

Yksi nykyisyyden käyttötapa on Jürgen Habermasin historian julkinen käyttö. Habermas osallistui puheenvuorollaan vuonna 1986 Saksan liittotasavallassa käytyyn historiakiistaan ja päätteli valtaa pitävän oikeiston rakentavan itselleen uutta kansallista identiteettiä. Uuden identiteetin tarkoituksena oli eheyttää rikkinäinen historiankuva ja palauttaa Saksan mahti sekä Länsi-Saksan asema yhdistyväs-

sä Euroopassa (Die Zeit 7.11.1986; ks. myös Hentilä 1994, 269–279).

Edellisen perusteella tulkinnasta seuraa poliittisia implikaatioita tai ainakin se on myös jollakin tavalla sidoksissa olemassaolevaan vallankäyttöön. Tässä olennaisinta ei ole silti se, pitikö edellinen tulkinta paikkansa, sillä politiikassa ratkaisuja ei välttämättä tehdä sen perusteella, miten asiat ovat vaan miten niiden oletetaan olevan. Tämä olettaminen toteutuu symbolien välityksellä, sillä ne muovaavat, luovat mutta myös syrjäyttävät ja vääristävät aistien välittämää tietoa (vrt. Edelman 1971, 2). Poliittinen symboli on silloin, kun symbolin oletettuun tulkintaan liittyy merkitystä koskevia ristiriitoja.

Mukana on tällöin Koselleckin käsite odotushorisontti *(Erwartungshorizont)*, joka toimii samoin kuin kokemustila. Jonkin henkilön persoonalliset ja interpersoonalliset odotukset ovat läsnä myös nykyisyydessä ja konstituoivat alati muuttuvaa odotushorisonttia (Koselleck 1979, 349–379). Oikeistoon yhdistettyjen tulkintojen liittäminen Saksan liittotasavallassa juuri oikeiston valtakauteen riitti määrittelemään nykyistä toimintaa, sillä tulkinnoista taistelemalla taisteltiin myös yhteiskunnallisista arvoista.

Näin historia toimii osana poliittista argumentaatiota, jossa se tekee ajasta mielekästä aikaa. Se on tärkeä rintama semanttisessa valtataistelussa, jossa omalle toiminnalle haetaan kulttuurista ja poliittista oikeutusta. Eräänlainen menneisyyden ja kulttuurin herruus on valtaa myös nykyisyydessä, sillä menneisyyden avulla tulkitaan myös nykyisyyttä (Rüsen 1990, 11–13). Mennyt on siten riippuvuussuhteessa nykyisyyteen.

Toisaalta julkisuudessa on myös olemassa erilaisia intressiryhmittymiä, jotka käyttävät ja suorastaan tarvitsevat itselleen historian. Vaikka oman itsen toiminnan sijoittaminen laajempiin yhteyksiinsä on jo perin inhimillistä sinänsä, politiikassa jonkinlaisen tradition omaaminen lisää poliittista uskottavuutta ja painoarvoa. Näin historiaa rakennetaankin jo tulevaisuutta ja tulevaisuuden tarpeita vastaavaksi.

Politiikan kannalta onkin analysoitava enemmän tätä nykyisyyttä, sen ulottuvuuksia sekä suoria ja epäsuoria yhteyksiä itse politiikkaan. Nykyisyydessä läsnä oleva menneisyys, kokemus ja jo kirjoitettu historia liittyvät ihmisten hyvin herkkää aluetta koskettavaan niin symboliseen kuin konkreettiseenkin politiikkaan. Tässä historioitsijat

ovat mukana, sillä he purkavat näitä kokemuksia ja samalla luovat myös uusia.

Tämän ei tarvitse välttämättä kyseenalaistaa itse historioitsijan työtä vaan pikemminkin reflektoida hänen osuuttaan eräänlaisen *Zeitgeist*in, nykyisyyden kuvaajana. Tässä kysymys on – kuten jäljempänä ilmenee – erillisestä menneisyyspolitiikasta, jossa historioitsijat ovat keskeinen mutta ei ainoa pelin osapuoli.

Tavallisesti tarkemmin analysoimatta saatetaan puhua esimerkiksi hovihistoriasta, poliittisesta tilauksesta tai selittämisestä nykyisyyden ehdoin. Kun se mitä kulloinkin kirjoitetaan, konstruoidaan aina laajasti ymmärrettynä nykyhetkestä, nykyisyys on siinä myös aina jollakin tavoin läsnä. Brittiläiselle R. G. Collingwoodille (1946) nykyisyys edusti menneisyyden kanssa samaa jatkuvaa prosessia ja oli läsnä sitä tutkivan ja siitä kirjoittavan kohteestaan esittämiin arvioihin. Tässä historia arvioidaan kirjoitettavan kirjoittajien kokemuksen välityksellä ja tulos sisältää paitsi kokemustilan niin myös odotushorisontin.

Voidaan väittää silti esimerkiksi julkisuudessa esiintyvien myyttien purkamisen tai tilaushistorioiden olevan mahdollisimman epäpoliittisia. Tavallisesti tutkimuksellista tulkintaa onkin pidetty vastapainona poliittiselle aktiviteetille vähän samalla tavoin kuin *vita contemplativaa* ja *vita activaa* tai teoriaa ja käytäntöä. Hayden Whitelle (1987) tämä yhteys on kuitenkin hämärämpi.

Samoin kuin teoria edellyttää käytäntöä ja on sen seuraus, myös tulkinta edellyttää politiikkaa (White 1989, 59). Tutkijat ovatkin jo tavalla tai toisella osa itse olemassaolevaa järjestelmää, jossa kaikki humanistien ja yhteiskuntatieteilijöiden tuottama tieto lainaa itsensä käyttöön "*by a given ideology better than it does to others*" (White 1978, 69). Tällöin ideologiaa ei pidä ymmärtää ahtaasti jonkinlaiseksi "puolueideologiaksi" vaan laajemmin ajattelua ohjaaviksi tavoiksi ja totunnaisuuksiksi. Siinä missä moderni valta tarvitsee kriitikkonsa, se tarvitsee myös jonkun kertomaan ajastaan tulevaisuutta varten.

Kokonaisuutena Hayden White ei erottelekaan tulkintaa ja tulkinnan käyttöä politiikassa vaan arvioi jo itse kertomuksellisuuden *(narrativity)* ideologiseksi instrumentiksi (1989, 81). Esimerkiksi Marxin *Der 18. Brumaire des Louis Bonaparte* -teoksen poleemista sävyä on pidetty todisteena kertomuksen ideologisesta käytöstä. Vaikeampaa on kuitenkin arvioida, oliko työssä ensisijaista farssin juoni, me-

kanistinen selitystapa vai radikaali ideologinen puoli poliittisine implikaatioineen (1978, 68).

Reinhart Koselleckin (1988) mukaan varsinainen historiankirjoitus etenee kolmessa vaiheessa: muistiin merkitsemisenä *(Aufschreiben)*, kirjoittamisena edelleen *(Fortschreiben)* ja kirjoittamisena uudelleen *(Umschreiben)*. Muistiin merkitseminen on ensimmäinen vaihe, jota seuraa pidemmällä aikavälillä historiallisten tietojen kirjoittaminen edelleen, täydentäminen ja tarkentaminen. Kolmas vaihe, uudelleen kirjoittaminen korjaa molempia ja ilmentää uutta tietoisesti kirjoitettua historiaa.

Muistiin merkitsemisellä tehdään, konstituoidaan historiaa. Siihen kuuluvat erilaiset aikalaiskronikat tai aikalaiskirjoitukset. Varsinaista historiallista perustaa ei tässä vaiheessa tarvita tutkimukselle. Perusteemana on kokemuksen tuottama hyöty, jota muistitieto pitää sisällään. Oraalihistoria on kaiken lähtökohta, sillä ilman sitä ei mikään historiallinen tieto ole välitettävissä (Koselleck 1988, 27–28).

Historiankirjoituksen seuraava vaihe on sen kirjoittaminen edelleen *(Fortschreiben)*. Historiankirjoituksen on otettava huomioon kokemuksen kasvu. Ihmiset voivat helposti unohtaa asioita ja antavat omien kokemustensa vaikuttaa lähteisiin. Aikaperspektiiviä voidaan venyttää ja mukaan voi tulla myös erilaisia aputieteitä. Vertaileminen, analogiat ja paralleelit toimivat tutkijan instrumentteina. Yksinkertaisin tapaus on eräänlainen historian kirjoittaminen valmiiksi, "loppuun" (ibid., 32–37).

Historian kirjoittaminen uudelleen *(Umschreiben)* on Koselleckilla yhtä ainutlaatuinen prosessi kuin muistiin merkitseminenkin. Uudelleen kirjoittaminen on innovatiivista ja toimii protestina jo kirjoitetulle historialle. Uudelleen kirjoittaminen ei ole mahdollista ilman kahta edellä kuvattua kirjoitusvaihetta. Ajatuksena on puheen ja teon vastakkainasettelu, parhainkaan lähde ei ole identtinen siitä laaditun argumentaation kanssa (ibid., 43). Uudelleen kirjoittamista vastaa myös kokemuksen muutos.

Koselleck tuo esiin kolme mahdollisuutta kirjoittaa historia uudelleen:

1. Uudet todisteet voivat tuoda uutta tietoa tai vanhat asiat uuteen valoon.
2. Uudet kysymykset voivat avata uuden näkökulman kohteeseen.
3. Todisteet voidaan lukea ja tulkita uudelleen.

Jokainen muutoksen ylittämiseen pyrkivä historiantulkinta on yrittänyt luonnehtia tätä aikaan sitoutumista, sillä tutkimuksen redusoiminen kulloistenkin sukupolvien primäärikokemuksiin ei olisi muuta kuin kulloinkin kirjoitettua historiaa, jota voidaan syyttää relativismista ja siten myös uskottavuuden puutteesta. Muutoksesta seuraa, että historia on aikaan sitoutunutta, se kirjoitetaan uudelleen tai ainakin voidaan kirjoittaa uusien metodien avulla vastaamaan uusia kokemuksia (ibid., 47–50).

Kun kysytään *kuka* kirjoittaa historiaa, niin Koselleckin kuvaama ensimmäinen vaihe on enemmän tai vähemmän voittajan tai voittaneen näkökannan historiaa. Häviäjien tai hävinneiden intressit ovat erilaiset ja he näkevät helposti kaiken olleen toisin kuin on suunniteltu tai odotettu. He etsivät jonkin tapahtuman pitkäaikaisia merkityksiä, syitä yllätykselliseen tappioon ja edistävät siten varsinaista tutkimusta.

Koselleckin teesi onkin, että pitkällä aikavälillä häviäjän historia on hallitseva. Voittajan historia on lyhyellä aikavälillä taipuvainen painottamaan oman toiminnan merkitystä voiton osana. Voittaneen näkökannan historioitsija taipuu myös helposti legitimoimaan lyhytaikaisiakin voittoja jälkikäteisellä teleologialla (ibid., 51–60). Voittajat kirjoittavat historiaa mutta häviäjiä on kiittäminen siitä, että varsinainen tutkimus edistyy. Sen sijaan häviäjän historian mahdolliseen muuttumiseen voittajan historiaksi Koselleck ei esitä selkeää hypoteesia.

1.3. Historia poliittisena argumenttina ja menneisyyspolitiikka

Edellä historia määrittyi äärimmäisen monimuotoiseksi käsitteeksi, joka ei yksiselitteisesti samaistu tutkimukseen, tulokseen tai itse menneisyyteen. Kokemustilana historia sisältää voimakkaita symbolisia nykyisyydessä läsnä olevia ulottuvuuksia, jotka liittyvät kulttuuriin ja hyvin herkkään inhimilliseen, maailmankatsomusta muovaavaan kokemukseen. Myös ammattihistorioitsijoiden kirjoitukset ovat yksi ryhmänsä, joilla luodaan tätä yksilön ylittävää kokemustilaa.

Poliittisessa argumentaatiossa historia sekä historiasta tehtävät analogiat voivat toimia yhtenä keinona nykyisten tavoitteiden edesauttamiseksi. Nykyisyydessä vaikuttavilla monenlaisilla intresseillä on merkitystä siinä, mitä otetaan tai halutaan pitää esillä. Historioitsijat määrittyvät osaksi tätä keskustelua, sillä he joutuvat tekemään nykyisyyttä, vallitsevia käsityksiä tai arvoja tukevia ja vastustavia valintoja. Hayden Whiten mukaan myös ns. mietiskelevä historia on jo vähintäänkin sopusoinnussa liberaalien tai konservatiivisten ideologioiden kanssa (White 1978, 69). Asioiden ymmärtäminen näyttää olevan myös jo kovin lähellä niiden tai vallitsevan tilanteen hyväksymistä.

Marxilaiselle traditiolle tärkeää ei ollut maailman selittäminen vaan sen muuttaminen. Unkarilaisessa kokemustilassa tämä traditio on otettava myös huomioon, mutta siten että tätä "puolueellisuutta" saatettiin käyttää sekä vallan puolustukseen että sen vastustukseen. Näin tekstin tuottaminen tulkitaan yritykseksi vaikuttaa ja tutkiminen siten jo yhdeksi mahdollisen poliittisen toiminnan muodoksi, jonka tarkoituksellisuus tai tarkoituksettomuus joudutaan tulkitsemaan teksteistä.

Itse historiankirjoituksen täsmentymisestä esitettyä kolmijakoa sovelletaan siten, että se sivuuttaa ja jättää ns. propagandakysymyksen toisarvoiseksi. Kun tavallisesti propagandaksi ymmärretään jonkinlainen tietoinen vääristely, joudutaan tällöin itse "oikean tietoisuuden" mukanaan tuomiin ongelmiin. Tässä työssä tällöin tulkitaan oltavan vasta Koselleckin historiankirjoituksen ensimmäisessä vaiheessa, jossa asioita vasta merkitään erilaisten intressien perusteella muistiin. Tutkimuksen voi puolestaan myöhemmin olettaa muuttavan vallitsevia käsityksiä. Historiankirjoituksen osalta riittää toteamus, että sen täsmentyminen muuttaa kulloisenkin poliittisen esityslistan jaotteluja.

Näihin muutoksiin liittyy myös monenlaisia odotuksia, joihin myös historioitsija joutuu ottamaan kantaa.

Häviäjän historia ymmärretään kirjoitetuksi aikana, jolloin kirjoittaja tai häntä lähellä olevat eivät ole vallassa. Ensisijaisesti häviäjän historia -kysymyksen tulkitaan kattavan ajallisesti vain sen kamppailun kuten esimerkiksi vaalit, joiden seurauksena kirjoittaja joutui oppositioon. Mikään ei silti estä hakemasta jatkumoa kavenpaakina, vaikka muinaisista roomalaisista, vaikka heidän osuutensa kirjoittajan tappioon on vähintäänkin kyseenalainen. Unkarissa kortit on tässä mielessä jaettu uudelleen vuonna 1990, jolloin osa entisestä oppositiosta muodosti hallituksen ja osa jäi edelleen oppositioon.

Historioitsijat eivät kuitenkaan määrää yksin kokemustilasta julkisuudessa käytävää keskustelua. Päinvastoin juuri julkisuus saattaa johtaa siihen, että asioita ruvetaan järjestelmällisemmin tutkimaan. Tällöin liikutaan laajemmalla alueella, josta Wolfgang Hardtwig käyttää nimitystä historiakulttuuri. *Geschichtskultur* on nimitys erilaisille suorille ja epäsuorille muodoille, joilla menneisyyttä pidetään läsnä nykyisyydessä. Vaikka tutkimuksen julkisuusulottuvuuden voi tulkita jonkin asian propagoimiseksi, olemassa on myös paljon muita erilaisen historiallisen kokemisen ja esittämisen muotoja kuin tutkimus: juhlapäivät, muistomerkit, erilaiset näyttelyt, museot ja symbolit (vrt. Hardtwig 1990, 7–9). Unkarin tapauksessa on mainittava erikseen vielä julkiset hautajaiset osana poliittista ja symbolista kokemusta.

Hans-Jürgen Lüsebrink ja Rolf Reichardt löysivät runsaasti symbolisia ulottuvuuksia historialle tutkimuksessaan *Die Bastille* (1990). Siinä Bastiljista muodostui Ranskan sisäisen opposition käyttämä ase niin *ancien régime*n aikana vuosien 1815–1870 välillä kuin myös marsalkka Pétainin hallitukseen kohdistuneessa vastarinnassa. Symbolin ja sen välittämän tulkinnan pitäminen esillä legitimoi erityisesti tasavaltalaista traditiota ja sen johdolla syntynyttä kolmannen tasavallan alkua. Esimerkiksi heinäkuun 14. otettiin Ranskan kansallispäiväksi juuri tänä aikana vuonna 1880.

Lüsebrink ja Reichardt löysivät aktiivisia ja militantteja sisäpoliittisen taistelun ulottuvuuksia usealta tasolta: *graphisch, argumentativ, erzählerisch, theatralisch* ja *plastisch*. Historiallisen kokemuksen esillä pitäjien ei näin voida tulkitakaan olleen vain poliitikkoja tai tutkijoita, vaan mukana on myös muita mandariineja kuten esimerkiksi

kirjailijoita tai näyttelijöitä. Poliitikon ja historioitsijan rooli saattaa myös kietoutua yhteen, sillä historioitsija itse saattaa toimia aktiivipoliittikkona kuten useat tunnetut historioitsijat esimerkiksi Ranskassa ja Saksassa viime vuosisadalla.

Tässä kysymys on symbolisesta menneisyyspolitiikasta. Kuten perinteisemmässäkin politiikassa tähän sisältyy myös monenlaisia intressiryhmiä, joilla on erilaisia vaikuttimia pitää jotakin tulkintaa esillä. Potentiaalisen konfliktiulottuvuuden sisältävänä nykyisyydessä oleva kuva menneisyydestä onkin usein poliittisempi kuin tulevaisuus, jo siksikin, ettei jälkimmäisestä ole vielä minkäänlaisia kokemuksia.

Tässä tarkoituksena on seurata Unkarin lähihistorian poliittisuutta osana aikaa, politiikkaa ja siitä muovattavaa historiaa. Hypoteesina on olettaa kansannoususta tulleen osan erityistä unkarilaista menneisyyspolitiikkaa, joka monien symbolisten tasojen lisäksi voi ilmetä hyvin konkreettisestikin esimerkiksi rahallisina korvauksina tai niiden epäämisenä.

Menneen ymmärretään olevan läsnä nykyisyydessä erilaisten konkreettisesti aistittavien symbolien sekä symbolisten järjestelmien välityksellä. Myös historiaa koetaan näiden symbolien välityksellä. Symboleilla ei ole yhtä oikeaa tulkintaa vaan niiden haltuunotosta ja tulkinnasta käydään kamppailua, ne ovat politiikan kohde.

Tapahtumanimet ja niihin kulminoituvat tulkinnat menneestä ymmärretään symboleiksi. Nimeämisellä ja nimellä jokin ilmiö, asia tai kohde otetaan haltuun, erotetaan taustastaan ja siten korotetaan omaksi ilmiökseen. Nimeäminen ymmärretään näin symboliseksi teoksi, josta Bastiljin tapaan käydään symbolista kamppailua.

Symbolista tämä kamppailu on, koska tulkinnoilla on myös enemmän tai vähemmän ajankohtaisia seurauksia. Esimerkiksi Murray Edelman (1977) tutki Yhdysvalloissa kansalliseksi kriisiksi argumentoitua tapahtumaketjua ja huomasi, että pyrkimyksenä oli hyväksyttää jonkin asian jokin erityinen, tietty kategorisointi. Kun tapahtumaa esimerkiksi onnistuttiin kutsumaan kriisiksi, siitä seurasi myös tiettyjä oletuksia päivänpoliittiseen keskusteluun: se oikeutti esimerkiksi ne uhraukset ja teot, joita vallanpitäjät vaativat (Edelman 1977, 25–45).

1.4. Unkarilainen vallankumoussanasto eurooppalaista taustaa vasten tarkasteltuna

Sanana vallankumous kuuluu keskeiseen moderniin kielenkäyttöön. Voidaan puhua vallankumouksesta lähes millä elämän alueella tahansa samalla, kun historioitsijat vielä yrittävät määritellä termiä. Vaikka ensisijaisesti kyse on historiallisesta tapahtumasta, käsitettä ei ole mahdollista pitää analyyttisesti puhtaana: se kokoaa yhteen erilaisen kognitiivisen sameuden ja vallankumouksen lumousvoiman. Yhtenäistä teoriaa moderneista vallankumouksista ei myöskään ole olemassa (Dunn 1989).

Myöhäiskeskiajalla latinalaisperäinen revoluutio viittasi sielunvaellukseen ja tarkoitti myös ympärikääntymistä. Termiä käytettiin kun kuvattiin Jeesuksen nousemista kuolleista. Tällöin käännetty hautakivi oli ensimmäinen revoluution kohde. Varsinainen operaatio eli kuolleista nouseminen oli englanniksi *uprising* (The Oxford English Dictionary 1989).

Politiikassa revoluutiolla viitattiin valtiomuotojen jatkuvaan kiertokulkuun ja takaisin (re) kääntämiseen (Koselleck 1979, Arendt 1963). Jonkin uuden tietoisena tavoittelemisena sana sai uuden merkityksensä Ranskan vallankumouksen kautta, ja tämän vuosisadan vallankumoukset ovat saaneet merkityksensä lähinnä pitkäaikaisista seurauksistaan. Ennen näkemätöntä on ollut vallankumouksellinen toiminta *ancien régimen* heittämiseksi sekä uuden hallituksen establisointi puolustamaan itseään enemmän tai vähemmän määritellysti (Dunn 1989, 340–347). Vanhan regiimin destruktio ja uuden taloudellisen ja sosiaalisen *järjestyksen luominen* valtiovallan avulla, mikä *tehokkaasti kykenee* suojelemaan sitä, on Dunnin käsityksen mukaan riittävä ehto vallankumoukselle (ibid., 348).

Valtiotieteiden käsikirjassa (1924) professori K. R. Brotherus määritteli vallankumouksen tarkoittavan voimassaolevan valtiosäännön vastaista ja väkivaltaista muuttamista. Toisinaan kuitenkin puhuttiin vallankumouksesta, vaikka kyse ei ole itse valtiosäännön muuttamisesta vaan ainoastaan niiden henkilöiden, joiden käsissä valtiovalta on, oikeudenvastaisesta ja väkivaltaisesta syrjäyttämisestä. Vallankumouksen täytyy ennemmin tai myöhemmin päättyä järjestykseen – vaikka se olisi syntynyt oikeudenvastaisella tavalla –, joka tunnustetaan oikeusjärjestykseksi, ei väkivallan, vaan oikeuden pe-

rusteella sitovaksi ja velvoittavaksi. Vallankumoukselle ja sen onnistumiselle tämä tunnustaminen on Brotheruksen mukaan välttämätön ehto. Milloin tämä tilanne on saavutettu, siihen ei voida vastata yleisten oikeussääntöjen vaan ainoastaan *historiallis-psykologisten seikkojen nojalla* (Brotherus 1924, 319–321).

Uusi järjestys ei voi myöskään nauttia oikeudellista tunnustusta niin kauan, kuin kukistuneen järjestyksen kannattajat tekevät yrityksiä valtansa palauttamiseksi. Uusien vallanpitäjien kannalta tällaiset yritykset ovat myös vallankumouksellisia tai kuten tapana on sanoa "vastavallankumouksellisia". Jos vastavallankumous onnistuu, silloin kukistuneiden vallanpitäjien – varsinkaan, jos heidän valtakautensa ei ole ennättänyt muodostua pitkäikäiseksi – katsotaan olevan pelkkiä vallananastajia. Brotherus arvioi historian olevan täynnä esimerkkejä "»vallankumouksista«, jotka eivät ole onnistuneet" (ibid.). Siten Brotheruksella onkin mukana jo sekä machiavellistinen että retorinen näkökulma: vallankumous riippuu siitä, kuka siitä kertoo, kenen kannalta sitä katsoo ja kenellä on oikeus määritellä se.

Sekä Brotheruksen että Dunnin tulkinnoissa vallankumous tarvitsee jo jonkinlaisen konsolidaation ollakseen vallankumous. Pelkkä hajottamisoperaatio ei riitä, mutta uusi järjestelmä tai sen edustajat eivät myöskään voi omia vallankumousta itselleen. Voiko sitten esimerkiksi Hitlerin toimintaa pitää vallankumouksellisena, riippuu Koselleckin sanoin niin tutkijan poliittisista kuin historiallisistakin optioista (Koselleck 1984, 786).

Myös vastavallankumouksessa on mukana määrittelijän näkökulma. Esimerkiksi DDR:ssä painetussa sanakirjassa *Wörterbuch des Wissenschaftlichen Kommunismus* (1982) esimerkkeinä ovat DDR 1953, Unkari 1956, Tšekkoslovakia 1968, Puola 1981 sekä Chile. Lisäksi mainitaan eräät muut maat, joissa vastavallankumous tarkoittaa "*die revolutionäre Staatsmacht, die revolutionäre Partei der Arbeiterklasse und ihre Bündnisbeziehungen zu verunglimpen und zu schwächen*".

Encyclopedia of Soviet Life (1991) ottaa jo myös huomioon kielellisen ja valtaan liittyvän momentin, sillä vastavallankumous oli "*any opposition to the communist regime or Soviet policy*". Bolshevikit pitivät poliittista toimintaa vallankumouksellisena, jos se palveli kommunistien vallan vakauttamista ja vastavallankumouksellisena, jos se uhkasi sisä- tai ulkopoliittisia tavoitteita. Neuvostoliiton maini-

taan käyttäneen termiä vielä Afganistanin, Nicaraguan tai Guatemalan yhteydessä.

Termi kansannousu ei näytä ensyklopedioissa olevan niin yleinen kuin vallankumous (vrt. Nyyssönen 1995). Silti esimerkiksi englannin kielessä on jo edellä mainittu sana *uprising*, joka viranomaisia vastaan suuntautuneena tunnetaan esimerkiksi vuodelta 1587 (The Oxford English Dictionary 1989). Sanakirja *International Encyclopedia of the Social Sciences* (1968) sisältää vallankumousartikkelissa termin vallankumouksellinen kansannousu. Artikkelin lopussa kirjoittaja käyttää termiä "*revolutionary uprising*", kun hän viittaa Berliiniin vuonna 1953 ja Poznaniin sekä Budapestiin vuonna 1956. Onkin mahdollista, että lännessä sanaa alettiin käyttää juuri sosialismiin liittyvien tapahtumien kuvaamiseen, kun yksinkertaistettu vallankumousnäkemys ei enää pätenyt.

Jos edellä mainittujen sanakirjojen todetaan vain heijastelevan aikaansa – onhan edellinenkin esimerkki kirjoitettu ns. rauhallisen rinnakkaiselon kaudella –, vähemmälle huomiolle jää se, että joku on myös luonut niihin sisältyvät käsitykset. Sama tapahtuma voi olla esimerkkinä useammallekin sanalle, kun taas samalla sanalla voidaan myös tulkita eri tapahtumia (vrt. Koselleck 1972). Itse tapahtumat ja niistä käytetyt synonyymit ovat sinänsä jo kiistanalaisia kuten esimerkiksi Pariisin vuosi 1968, joka opiskelijoille oli toukokuun vallankumous, aikuisille toukokuun tapahtumat ja hallitukselle toukokuun kriisi (Foulquié 1978, 303–305). Sanat ja käsitteet ovatkin olennainen osa jo itse poliittista kamppailua.

1.5. Käsitteiden historiallisuus unkarin kielessä

Unkarilaiselle vallankumoussanastolle on Unkarin uusimmassa ja käänteitä täynnä olevassa historiassa ollut paljonkin käyttöä. Etymologisessa sanakirjassa *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára,* 1967 (= TESz), vallankumous *(forradalom)* on perussana erilaisille rauhattomuuksille ja levottomille liikkeille. Sana yhdistetään merkitykseen *olla kuohumassa.* Unkarin kieltä uudistanut Ferenc Kazinczy käytti sanaa tässä merkityksessä ja on mahdollisesti myös keksinyt sen. Kazinczyn yhteydestä mainitaan vuosi 1815.

Sana rakentuu verbistä *forr*, joka tarkoittaa kiehumista. Siihen on lisätty keinotekoinen johdin *-dalom*. Näin samalla logiikalla esimerkiksi unkarin sanasta *bír* 'omistaa' tulee *birodalom* 'valtakunta'. Vallankumous-sanan etymologiassa ei ole siten samaa liikkeeseen ja liikkeen suuntaan viittaavaa näkökulmaa kuin latinalaisperäisessä revoluutiossa. Vaikka etymologinen merkitys poikkeaakin latinalaisperäisestä sanasta, se jäi kuitenkin kielenkäyttöön pääasiassa vuoden 1848 vallankumouksen nimeämisestä (TESz, 955–956).

Ilmaus tulee esiin esimerkiksi sanakirjassa vuodelta 1868, jolloin vuoden 1848 aikalaiset tai heidän seuraajansa olivat määrittelemässä käsittettä vallankumous. Siinä kaikkein tärkeimmät olivat Ranskan vuonna 1789 alkanut ja seuraavaksi jo kotoinen Unkarin vuoden 1848 vallankumous. Poliittisiksi tulkittiin ne, joissa kansan osa tai kokonaisuus kääntyy valtiollista ja yhteiskunnallista organisaatiota vastaan ja kukistaa sen (Az Athenaeum kézi lexikona 1868, 628). Näin vallankumous edellytti jo jonkin kukistamista.

Vaikka edellä mainittu vuosi 1848 on sanakirjassa esimerkkinä termin vallankumous yhteydessä, yksiselitteisemmin Unkarin vuosi 1848 on ennen toista maailmansotaa sijoitettu termin vapaussota alle. Kaikki tässä tarkasteltavat sanakirjat *(Az Athenaeum kézi lexikona 1868, A Pallas nagy lexikona 1893–1897, Révai nagy lexikona 1911–1926, Új lexikon 1936, Új idők lexikona 1936–1942)* sijoittavat Unkarin vuoden 1848 yksiselitteisesti termin vapaussota alle.

Kaksoismonarkian ja Horthyn Unkarissa vallankumous ei ollutkaan positiivinen käsite mutta yleensä vuosi 1848 oli ja sitä myös pidettiin esillä. Esimerkiksi vuonna 1927 lakiin kirjattiin sekä 1848 merkitys että tuolloin vielä erikseen Lajos Kossuthin toiminta. Vapaussotaperinteeseen ja historiaan saattoivat vedota muuttua, kuten

esimerkiksi nuoliristijohtaja Ferenc Szálasi, jolle se merkitsi veristen taistelujen jatkoa Mohácsissa menetetyn johtavan kansan aseman palauttamiseksi (Nagytér, élettér... 1943, 49). Toisaalta kun esimerkiksi vuonna 1940 Mátyás Rákosi luovutettiin Neuvostoliittoon, Venäjälle 1848–1849 sotasaaliiksi joutuneet liput kävivät sopivaksi vastikkeeksi kaupasta. Menneen vaaliminen toimi myös nykyisessä politiikassa.

Unkarin vapaussota onkin käsitteen ainoa merkitys lukuunottamatta vanhinta sanakirjaa vuodelta 1868. Muista poiketen *Az Athenaeum kézi lexikona* mainitsee ensimmäisenä Ferenc Rákóczin liikkeen, jota seuraavat Unkarin vuodet 1848–1849 ja Saksan 1812–1813.

Unkarin vuoden 1848 osalta vallankumous ei nouse erikseen esille ennen toista maailmansotaa vaan se mainitaan yleensä yhtenä muiden vallankumousten joukossa. Yhteisnimeä vallankumous ja vapaussota ei myöskään juuri käytetä. Vallankumoukseksi ja vapaussodaksi tapahtuman kanonisoiminen tulee tässä työssä käsiteltävän aineiston perusteella esiin ensimmäisen kerran juuri vuonna 1956. Aiemmin tulkinta tosin vahvistettiin myös erillisellä lailla sadantena merkkivuonna maaliskuussa 1948.

Ajallisesti tämä vuoden 1848 vallankumoukseksi ja vapaussodaksi tulkittu ajanjakso kesti noin puolitoista vuotta. Syksyllä 1918 vallankumouksen tulkittiin voittaneen jo silloin, kun hallitsija nimitti uuden pääministerin (Siklós 1978, 120). Noin vuodessa tämä astervallankumous vaihtui kuitenkin asteittain Mihály Károlyin ja Béla Kunin kautta Miklós Horthyn vastavallankumoukseksi (A magyar országgyűlés... 1927, 425).

Ennen toista maailmansotaa vallankumousta saatettiinkin luonnehtia verettömäksi tai veriseksi, se saattoi epäonnistua tai onnistua ja olla uuden kehityksen perusta tai vain lailliseksi tulkitun jatkuvuuden lyhyt katkos. Esimerkiksi vuonna 1938 kyseessä on perustuslain väkivaltaiseen muuttamiseen suuntautuva liike, joka kieltää laillisen jatkuvuuden *(jogfolytonosság)* (Új idők lexikona 1936–1941, 2522).

Niinpä vastavallankumouksen (1937) tavoitteeksi ymmärrettiinkin vanhan lailliseksi luonnehditun järjestelmän varmistaminen ja siten häirityn lakijatkumon palauttaminen. Liikkeenä vastavallankumous suuntautui määritellysti jollakin vallankumouksellisella tavalla, siis väkivaltaisesti tai vallankaappauksella, valtaan päässyttä hallitusta ja valtiojärjestystä vastaan. Esimerkkinä mainittiin vuoden 1919 pro-

letaaridiktatuuria vastaan suuntautunut liike ja Szegedin ns. vastavallankumouksellinen hallitus, jonka arvioitiin palauttaneen laillisen järjestyksen verrattain nopeasti ja ilman suurempia järkytyksiä (!) (Új idők lexikona 1936–1942, 2011). Ensisijalle nostettiin siten järjestyksen palauttaminen, jonka hintaa kysytään vasta sitten.

Jo edellisen esimerkin perusteella sanakirjoissa kysymys näyttää olevan vallanpitäjän tai ainakin häntä lähellä olevan kokemuksesta, joka on nähty nykyisyyden läpi ja viety myös sanakirjoihin. Lisäksi vielä Horthyn muistelmien perusteella vallanpitäjä saattoi Unkarissa vedota käsitteen vastavallankumous positiiviseen merkitykseen, hallitukseen vastahallituksena ja järjestyksen palauttamiseen nimenomaan vastavallankumouksena (Horthy 1993, 122–128).

Modernin merkityksensä kapinaan viittaava sana *felkelés* saa tarkastelluissa sanakirjoissa vasta toisen maailmansodan jälkeen. Eräänlainen puolifeodaalinen merkitys näkyi vielä vuonna 1938, jolloin sana tarkoitti aateliston sotaan lähtöä, minkä todettiin jo *Árpád*-kuninkaiden aikana tarkoittaneen tukea kuninkaan sotavoimille (Új idők lexikona 1936–1942, 2357). Varsinaisesti ensimmäisessä merkityksessään *felkelés* tarkoittaa nousemista ylös esimerkiksi istuvalta tai makaavalta paikalta (ÉrtSz. 1959–1962, 668).

Myöskään kansannousulla ei aina ole ollut tässä työssä jo aiemmin viitattua merkitystä. Ensimmäisessä merkityksessään kansannousu *(népfelkelés)* tarkoitti sotaväenottoa, kutsuntoja tai nostoväkeä. Itävalta-Unkarissa *népfelkelés* käsitti ne miehet, jotka eivät kuuluneet varsinaiseen armeijaan mutta saattoivat kuitenkin joutua sotapalvelukseen 19–42-vuotiaina. Organisaatio oli lähes vastaava kuin Saksan *Landsturm*, Ranskan *armée territoriale* ja Italian alueellinen miliisi (esim. Révai nagy lexikona 1916). *Népfelkelés* oli käytössä myös vuonna 1848, kun luotiin vapaaehtoista unkarilaisarmeijaa, *honvédség*ia. Vuoden 1868 sanakirjassa se onkin sotavoimien yksi osa, yleisen puolustusvelvollisuuden käyttöönotto. Vuonna 1941 sen sanottiin tarkoittavan koko kansan nousua sotatilanteessa ja Trianonin rauhansopimuksen lopettamaa vuodelta 1886 peräisin olevaa lakia (Új idők lexikona 1936–1942, 4751).

Kun aiemmin sanakirjamuutosten on oletettu kertovan myös politiikan vaihdoksesta, kommunistien valtaannousun voi olettaa tuoneen muutoksia myös sanakirjoihin. Silti vielä vuonna 1961 sanan *népfelkelés* ensimmäinen merkitys oli vanhassa muodossa viittaamas-

sa Itävalta-Unkariin. Mukana oli jo kuitenkin toinen modernimpi merkitys, joka tarkoitti kansan aseellista nousua sortavaa tai riistävää valtaa vastaan. Esimerkkinä viitattiin Kossuthin saaneen valtuudet organisoida *népfelkelés* pustalla (ÉrtSz. 1959–1962, 184). Sama merkitysjärjestys on luettavissa vielä myös edellä lainatun *A magyar nyelv értelmező szótára*n (= ÉrtSz.) neljännestä painoksesta, joka ilmestyi vuonna 1986. Kyse näyttäisikin siten olevan ensisijaisesti jo historiallisesta tai muutoin vanhakantaisesta käsitteestä, jolla ei ollut juuri käyttöä nykyisyydessä.

Vuonna 1960 vastavallankumous puolestaan tarkoitti "riistävien luokkien taantumuksellista taistelua, järj. aseellista kapinaa vallankumouksen saavutuksia vastaan vallankumousta edeltävän tilan herruuden palauttamiseksi" (ibid., 1960, 217). Vallankumous puolestaan oli "sorretun luokan tai luokkien, jotka oletetaan yleensä yhteiskunnan enemmistöksi, kokeilema tai toteuttama *(megkísérelt v. végbevitt)* väkivaltainen, enimmäkseen aseellinen nousu vallitsevan hallituksen tai (yhteiskunnallisen) järjestyksen kaatamiseksi". Toisessa merkityksessä vallankumous oli perinpohjainen käännös, murros, mullistus talouselämässä, tekniikassa, tieteessä, kirjallisuudessa tai taiteessa (ibid., 899).

Siten sekä vallankumous että vastavallankumous olivat aseellisia nousuja, kapinoita *(fegyveres felkelés)* mutta niiden tavoitteet ymmärrettiin erilaisiksi: ensimmäinen koettiin jotenkin oikeutetuksi, siinä subjekteina olivat "sorretut" tai "enemmistö", kun taas jälkimmäisessä "riistäjät" olivat subjekteja. Vastakkain ovat hyvä ja paha, eikä kummankaan käsityksen tarvitse sisältää onnistumista ollakseen sitä, miksi ne sanakirjoissa on määritelty.

Unkarin synonyymisanakirjan (1978) perusteella kansannousu ja vallankumous eivät ole toistensa synonyymejä. Useita synonyymejä sanakirja tuntee vain sanalle kapina *(zendülés, lázadás, zavargás, insurrekció)*. Vallankumoukselle oli olemassa yksi synonyymi: revoluutio. Kansannousulle ja vastavallankumoukselle ei ole synonyymeejä, sillä termit puuttuvat koko teoksesta.

Se, että kysymys on jostakin enemmästä kuin pelkistä sanoista, näkyy muun muassa käännettäessä englantiin. Vuonna 1963 laaditussa sanakirjassa kansannousu viittasi ensin nostoväkeen ja vasta toiseksi kapinajohdannaisiin. Osittain saman tekijän nimellä vuonna 1990 ilmestyneessä kirjassa jälkimmäinen merkitys onkin muutettu

ensimmäiseksi. Nyt tarjolla on myös uusi esimerkki, joka löytyy läheltä: "*the 1956 (popular) uprising, the popular uprising at 1956*" (Magay–Országh 1990, 745).

Seuraavassa kansannousun nimityksistä oletetaankin muodostuneen poliittisia symboleita, jotka Bastiljin tapaan olivat ja ovat – aina sanakirjoja myöten – läsnä myös poliittisessa vallankäytössä. Tämä vallankäytön ilmenemisen oletetaan tulevan esille niin vuonna 1956, Kádárin aikana, vuoden 1989 murroksessa kuin mahdollisesti sen jälkeenkin.

Määrittely nähdään retorisena valtataisteluna, jossa tilanne tulkitaan yritykseksi muokata kuva todellisuudesta puhujan tavoitteiden mukaiseksi (vrt. myös Perelman 1982). Argumentti sisältää kielen käyttöön liittyvää retoriikkaa, jota esimerkiksi nimeämisen osalta ei voi kiertää. Kun esimerkiksi Carr (1961) viittasi rankelaisten historioitsijoiden käyttäneen Ranskan vallankumouksen Pariisin rahvaasta eri nimityksiä *les sanculottes*, *le peuple*, *la canaille*, *les bras-nus*, ajan pelin säännöt tunteville kukin tällainen nimitys oli poliittisen kannan ilmaisu ja edusti erityistä tulkintaa (Carr 1963, 27). Carrin omaksi valinnaksi näyttää muodostuneen termi Pariisin rahvas!

Jonkinlaisen tapahtuman ollessa kyseessä nimet voivat olla joko aikalaiskäsityksiin perustuvia tai myöhemmin laadittuja teesejä. Siten tässä tutkimuksessa tarkastellaan ensinnäkin, kuinka eri puhujat nimesivät ja määrittelivät yllätyksellistä tilannetta itse kansannousun aikana. Toiseksi konkreettisessa tilanteessa mukana ollut yksilön ylittävä kokemus liitetään kulttuuriin, symboleihin ja erilaisiin historiasta tehtäviin analogioihin. Tämän oletetaan sisältävän symbolista vallankäyttöä, jota on lähestytty tutkimalla eri historiateoksia ja koulukirjoja, joihin sovelletaan edellä kuvattua Hayden Whiten ajatusta historian ja kirjallisuuden suhteesta sekä Reinhart Koselleckin kolmiportaista historiankirjoituksen etenemistapaa. Kontekstina joudutaan tarkastelemaan myös erilaisia vuosipäiviä ja muuta symboliikkaa. Varsinaisten nonkonformistien tai toisinajattelijoiden osuus jää tässä tutkimuksessa kontekstin osaan. Oikeastaan tätä historiaa kirjoitetaan vasta, sillä myös nykyinen valta tarvitsee omat kertomuksensa, erityisesti vastarintakertomuksensa.

II.

BUDAPESTIN VUOSI 1956 AIKALAISNÄKÖKULMASTA

Vaikka vuosi 1956 alkoi tammikuun ensimmäisenä, subjektiivisen aikakokemuksen tasolla sen ajoittaminen Unkarissa on jo paljon vaikeampaa. Monet lokakuussa läsnä olleet ilmiöt olivat tapahtuneet jo aiemmin: Stalin kuoli maaliskuussa 1953, yksipuoluejärjestelmä syntyi keväällä 1949, syyskuussa 1944 ensimmäiset neuvostojoukot saapuivat Unkariin ja edelleen maaliskuussa 1944 Saksa oli miehittänyt amiraali Miklós Horthyn hallitseman liittolaisensa. Vapaussotia Unkarissa oli käyty vähintäänkin 1700-luvun alusta, vuonna 1848 tehtiin myös vallankumousta, vuonna 1867 sovintoa itävaltalaisten kanssa ja vuonna 1918 jatkettiin siitä, mihin oli jääty seitsemän vuosikymmentä aiemmin.

Joka tapauksessa kun Stalin kuoli, pääministeri ja Unkarin työtätekevien puolueen *(Magyar Dolgozók Pártja)* pääsihteeri Mátyás Rákosi joutui luopumaan pääministeriydestään Imre Nagyin hyväksi. Uuden hallituksen aikana entisiä raskasta teollisuutta suosivia linjauksia tarkistettiin maatalouden sekä kulutustavarateollisuuden hyväksi ja myös poliittisia vankeja vapautettiin. Nagyin pääministerikausi kesti huhtikuuhun 1955, jolloin Rákosi oli onnistunut voittamaan entisen asemansa puolueessa: Nagy menetti tuolloin kaikki poliittiset sekä akateemiset luottamustehtävänsä, ja vuoden lopussa hänet erotettiin myös jo koko työtätekevien puolueesta (vrt. esim. Horváth 1992, Magyarország története 1995, Hoensch 1996).

Samana vuonna, jolloin Itävallan miehitys päättyi, Varsovan liitto perustettiin ja Unkari liittyi YK:hon, myös Neuvostoliiton ja Jugoslavian suhteet alkoivat lämmetä. Kun Hruštšév sitten 20. edustajakokouksessa helmikuussa 1956 tuomitsi Staliniin liittyneen henkilökultin – ja siinä ohessa myös osan historiankirjoitusta –, Titoa vastustanut Rákosi tulkitsi puheen koskevan Neuvostoliittoa ja että Unkarissa oli toimittu tässä hengessä jo vuodesta 1953 lähtien. Siinä mielessä tämä piti paikkansa, ettei pääministeriys Nagyin jälkeen palannut Rákosille, vaan virkaan astui usein nuoreksi luonnehdittu András Hegedüs.

Vaikka Hruštšévin puheessa ei Jugoslavian lisäksi suoranaisesti mainittu kansandemokratioita (vrt. Hruscsov 1988), erityisesti Puolassa ja Unkarissa puheella oli suuri merkitys. Kesäkuun lopussa Poznanissa oli levottomuuksia, joiden seurauksena Puolan puoluejohto päätti neuvotella työläisten kanssa. Unkariin puolestaan puheesta kantautuneet tiedot loivat optimistisia odotuksia Rákosin mahdollisesta kukistumisesta. Syrjäyttäminen toteutuikin Puolan levottomuuksien jälkeen, sillä MDP:n keskusjohto erotti Rákosin ensimmäisen sihteerin ja poliittisen toimikunnan tehtävistä heinäkuun 18.–21. päivien istunnossa, jossa Neuvostoliiton puolueen edustaja Anastas Mikojan oli läsnä. Tilalle valittiin politbyroon jäsen ja myös varapääministerinä toiminut Ernő Gerő (ibid.).

Yhteiskunnallinen keskustelu ja kritiikki olivat myös vilkastuneet vuoden ensimmäisellä puoliskolla. Touko-kesäkuussa puolueen nuorisojärjestö DISZ:iä *(Demokratikus Ifjúsági Szövetség)* lähellä ollut Petőfi-piiri *(Petőfi-kör)* järjesti keskusteluja toisesta viisivuotissuunnitelmasta, filosofian ongelmista ja historiatieteen tavoitteista – myös Hruštšév oli edustajakokouksessa viitannut historiankirjoituksen uusiin tavoitteisiin. Vielä kesäkuun lopussa puolueen keskusjohto päätti piirin lakkauttamisesta, mutta jo syyskuussa se aloitti toimintansa uudelleen. Myös muita keskusteluklubeja perustettiin eri yliopistokaupunkeihin.

Syyskuussa kirjailijaliitto vaati laittomuuksiin syyllistyneiden johtajien asettamista vastuuseen ja Imre Nagyin täyttä poliittista rehabilitointia. Puolueeseen Nagy otettiinkin uudelleen lokakuun puolivälissä. Hieman aiemmin, lokakuun kuudentena, László Rajk ja muutamia muita, jotka oli teloitettu näytösoikeudenkäynnin jälkeen vuonna 1949, oli haudattu uudelleen. Lokakuun puolivälissä opiskelijat alkoivat liikehtiä yliopistoissa ja korkeakouluissa. Szegedissä opiskelijat päättivät erota DISZ:stä ja perustaa uudelleen vuosien 1945–1949 välillä toimineen yliopistojen ja korkeakoulujen opiskelijajärjestö *MEFESZ*:n (Az 1956-os... 1991, 30–36; Magyarország története 1995, 224–227).

Maanantai-iltana 22.10. *Kossuth Rádió* saattoi kertoa jo, että yliopistonuoret olivat pitäneet poikkeusistunnot kahdessa Budapestin yliopistossa. Teknisen yliopiston kokouksessa opiskelijat olivat laatineet muutamia pykäliä, joista jotkut olivat myös vielä keskustelun alla. Osan mainittiin käsittelevän maan taloutta, politiikkaa sekä yli-

opiston asioita. Radiouutisessa ei menty tarkkoihin yksityiskohtiin mutta joitakin vaatimuksia mainittiin nimeltä. Yksi näistä oli aiemmin juhlitun vuoden 1848 kansallispäivän 15.3. saaminen kansalliseksi juhlapäiväksi. Toimittaja kertoi myös, että opiskelijat vaativat Imre Nagyin ottamista takaisin ylimpään puoluejohtoon, solidaarisuutta puolalaisille ja olivat halukkaita *MEFESZ*:n perustamiseen.

Seuraavassa tätä maanantai-iltaa seuranneita tapahtumia tarkastellaan päivä kerrallaan ja nimenomaan nimeämiseen ja symboleihin liittyvän kysymyksen lävitse. Kysymyksessä on tällöin tavallaan tietoisen yksipuolinen lähestymistapa, jossa ei keskitytä itse tapahtumiseen vaan tuon tapahtumisen arvioimiseen ja kielelliseen haltuunottoon, jossa yrityksillä määritellä ympäröivä todellisuus ja sen eri toimijat pyrittiin myös vaikuttamaan itse tapahtumiin. Vaikka kansannousun käännekohdat ovat hyvin tiedossa, kronologinen esitystapa on valittu siitä huolimatta: politiikan kielellisen tutkimuksen kannalta 23.10.–4.11.1956 muodostaa ainutlaatuisen aineiston, jossa on hyvin lyhyen ajan kuluessa havaittavissa useita eri tulkintoja ja muutoksia, joilla oli selvästi poliittista merkitystä.

2. 1. Budapest 23. lokakuuta–4. marraskuuta Unkarin tiedotusvälineissä

Tiistai, 23. lokakuuta

Puolan lokakuu ja tilanne Poznanissa olivat Budapestissa esillä. Pääkaupungin lehdet antoivat useita sivuja palstatilaa Władyslaw Gomulkalle julkaisemalla hänen puheensa kokonaisuudessaan. Eilisiä yliopistoilla pidettyjä kokouksia puoluelehti *Szabad Nép* (Vapaa kansa) kommentoi sisäsivulla otsikolla "Yliopistonuorten liikettä ei ole mahdollista käyttää minkäänlaiseen restauraatioon". Etusivulla lyhyen uutisen otsikkoon oli nostettu 15.3. piirin perustaminen. Uutisessa mainittiin opiskelijoiden 25 pykälää mutta niiden kaikkien sisältöön ei puututtu.

Aamupäivän uutistapahtumiin kuului Unkarin puoluejohdon saapuminen vierailulta Jugoslaviasta. Kello 13 radio tiedotti, ettei samalle päivälle suunniteltua mielenosoitusta sallita. Kello 14.23 sisäministeri László Piros ilmoitti kuitenkin päätöksen muuttamisesta.

Teknisen yliopiston lehti *Jövő Mérnöke* (Tulevaisuuden insinööri) julkaisi kymmenen opiskelijoiden esittämää vaatimusta. Niihin kuuluivat edellä mainittujen lisäksi salaiset ja vapaat monipuoluevaalit, vaatimus neuvostojoukkojen vetäytymisestä sekä ennen yksipuoluejärjestelmää käytössä olleen Kossuthin vaakunan palauttaminen. Kirjailijaliiton lehdestä *Irodalmi Újság* (Kirjallisuuslehti) julkaistiin erikoispainos, joka alkoi viittauksella historialliseen käännekohtaan saapumisesta. Tilannetta luonnehdittiin vallankumouksselliseksi, ja kirjailijat saattoivat olla päteviä vain, jos koko unkarilainen työtätekevä kansa ryhmittyisi kurinalaisesti. Erikoispainoksessa kirjailijat esittivät seitsemän kohtaa ja tervehdyksen puolalaisille kirjailijoille.

Työtätekevien nuorten liiton (DISZ) lehti *Szabad Ifjúság* (Vapaa nuoriso) julkaisi erikoispainoksen, jossa se tuki mielenosoituksen järjestämistä. Siinä Unkarin ja Puolan vanhastaan hyviä suhteita vahvistettiin runoilija Sándor Petőfin säkeillä ja mielenosoitusta kannustettiin muun muassa iskulauseilla "Kauan eläköön Unkarin vapaus" ja "Kauan eläköön isänmaa".

Kello 15 mielenosoittajat kokoontuivat Pestin puolelle Petőfin patsaalle, jossa luettiin opiskelijoiden esittämät vaatimukset sekä lausuttiin Petőfin runo *Nemzeti dal* (Kansallislaulu). Runo liittyi olennaisesti Unkarin vuoden 1848 vallankumoukseen, jonka runollisiin

johtohahmoihin Petőfi kuului. Itse paikka oli myös tärkeä, sillä aukio oli sama, jossa esimerkiksi kommunistien johdolla oli osoitettu mieltä sotaa vastaan kansallispäivänä 15.3.1942. Patsaalla pidetyn tilaisuuden jälkeen kulkue eteni Budan puolelle unkarilaisia 1848 auttaneen puolalaiskenraali Józef Bemin patsaalle. Siellä luettiin romantiikan runoilija Mihály Vörösmartyn unkarilaisten marseljeesiksikin luonnehdittu *Szózat* (Kehotushuuto).

Myöhään iltapäivällä ihmisiä alkoi kokoontua parlamentin edustalle ja mielenosoittajajoukosta alettiin vaatia Imre Nagyia esille. Nagy suostui puhumaan mielenosoittajille, vaikka hänellä ei ollut varsinaista asemaa puoluejohdossa. Uudelleen puolueeseen hänet oli otettu vasta vajaa pari viikkoa aiemmin.

Jugoslaviasta palannut puolueen ensimmäinen sihteeri Ernő Gerő puhui radiossa kello 20. Puheen alussa Gerő selosti heinäkuun puoluepäätösten merkityksiä ja myönsi virheitä tehdyn. Gerő vetosi aikaan: lyhyessä ajassa ei ole ollut mahdollista toteuttaa tehtyjä päätöksiä. Parikymmentä minuuttia kestänyt puhe edusti paitsi kommunistista kielenkäyttöä niin myös voimakasta me-retoriikkaa. Usein toistuivat esimerkiksi ilmaisut puolue*emme*, työväenluokka*mme*, kansa*mme* jne. Puheessa kommunistit kuuluvat myös "meihin", sillä hekin olivat isänmaallisia. Tämän isänmaallisuuden Gerő ymmärsi Horthyn vankiloiksi, maanalaisen kauden työksi ja Espanjan vapaussodaksi (!). Isänmaallisuus oli eri asia kuin nationalismi, jota Gerőn puheessa edustivat hänen mainitsemansa kansan viholliset.

Mitään konkreettisia lupauksia Gerő ei antanut mielenosoittajille. Puheen usein lainattu kohta kuului seuraavasti:

"Kansamme vihollisten tärkein pyrkimys on tänään koettaa horjuttaa työväenluokan valtaa, löyhentää työväen ja talonpoikien liittoa, kaivaa maata työväenluokan johtavalta roolilta maassa, horjuttaa kansan uskoa puolueeseen... [He] haluavat löyhentää ystävällisiä suhteita muihin sosialistisiin maihin... Siksi tuomitsemme sellaiset, jotka nuorisomme ympärillä koettavat levittää sovinismin turmelusta ja käyttävät nationalististyyppiseen mielenosoitukseen demokraattista vapautta, jonka valtiomme varmistaa työtätekevälle kansalle."

Tarkkaan ottaen Gerő ei puhunut vastavallankumouksellisista, vaan kyse oli Stalinin 1930-luvulla käyttöön ottama ilmaisu kansan

viholliset, joiden nykyisistä tavoitteista oli kysymys. Kansan vihollisten ymmärrettiin olevan mielenosoittajien joukossa, nuorison ympärillä ja käyttävän mielenosoitusta hyväkseen.

Illalla kaupunginpuiston laidassa sijaitseva suuri Stalinin patsas kaadettiin ja ammuskelu alkoi radion luona. Myös puoluelehteen ja eri puolille kaupunkia hyökättiin.

Keskiviikko, 24. lokakuuta

Päivän lehdet uutisoivat Budapestissa olleen suuren nuorten mielenosoituksen. Ammattiyhdistysliikkeen *Népszava* (Kansan ääni) referoi tapahtumat lyhyesti otsikolla "Lokakuun 23:nnen kertomus". Lehden pääotsikko oli "Sosialistisella tiellä kansan kanssa". Bemin patsaalla arvioitiin olleen useita kymmeniä tuhansia ihmisiä.

Pääkirjoituksessa toimittajat kirjoittivat, etteivät he ymmärrä Gerőn puhetta, joka toisti yllin kyllin menneiden vuosien fraaseja, vaikka työläiset odottavat vastuullisesti otettavaksi kantaa kansan toiveisiin. *Népszava* tuki mielenosoitusta mutta muistutti myös vastavallankumouksellisten ainesten olemassaolosta. Vallalla oli hyväksikäyttöteoria: mielenosoittajilla oli hyvät aikeet ja sosialismin rakentamisesta huolestuneet nuorisojoukot liikkuivat kaduilla, mitä vastavallankumoukselliset ainekset pyrkivät kuitenkin käyttämään hyväkseen.

Szabad Nép tulkitsi mielenosoitusta otsikoilla "Haluamme sosialistista demokratiaa" ja "Eteenpäin sosialistisen demokratian tiellä!". Lehden toimitus tervehti myös erillisellä seinälehdellä Budapestin kansaa suuresta mielenosoituksesta sosialistisen demokratian kehittämiseksi ja uudistamiseksi.

Isänmaallisen kansanrintaman *Magyar Nemzet* oli varovaisempi, ja se käytti etusivunsa puolueen Jugoslavian tapaamiseen. Sisäsivun suuri artikkeli kertoi eilisestä otsikolla "Budapestin nuorten jättiläismielenosoitus".

Ensimmäisen kerran tilannetta oli määritelty fasistisilla ja taantumuksellisilla aineksilla radiossa aamulla kello 4.30. Tuolloin luettu ministerineuvoston tiedonanto alkoi sanoilla "fasistiset, taantumukselliset ainekset järjestivät hyökkäyksen julkisia rakennuksiamme vastaan". Tuntia myöhemmin fasististen, taantumuksellisten ainesten tilalla olivat ensimmäistä kertaa vastavallankumoukselliset, taantu-

mukselliset ainekset. Käsitys vastavallankumouksesta myös toistui usein päivän mittaan radiossa luetuissa tiedotteissa. Niihin kuuluivat kaupungilta tulleet uutiset ja erilaiset sähkeet, joissa tuomittiin vastavallankumoukselliset provokaatiot. Sähkeet oli laadittu tekstissä mainittujen opiskelijoiden tai jonkin paikan työläisten nimissä. Mahdollisten allekirjoittajien nimiä ei luettu – kenties niitä ei ollut olemassakaan.

Aamulla kello 6.30 luetussa sisäministeriön tiedotteessa todettiin, että "ryöstelevien vastavallankumouksellisten joukkioiden puhdistaminen jatkuu kello yhdeksään saakka". Kansalaisia kehotettiin vain ehdottoman välttämättömissä asioissa liikkumaan kaduilla. Lukuisiin tiedusteluihin vedoten kerrottiin iltapäivällä, että Budapestiin ilmestyneet sotilaat ja panssarit ovat Varsovan liiton Unkarissa olevia joukkoja ja mainittiin, että ne ovat tulleet palauttamaan järjestystä hallituksen pyynnöstä.

Aamulla kello 8.13 radiossa tiedotettiin uusista henkilövalinnoista. Keskuskomiteaan oli valittu uusina jäseninä Ferenc Donáth, Géza Losonczy, filosofi György Lukács ja Ferenc Münnich. Imre Nagyista tuli pääministeri, ja edellinen pääministeri András Hegedüs jäi hänen varamiehekseen.

Uusi pääministeri puhui radiossa kello 12.10. Imre Nagy ei argumentoinut tilannetta vastavallankumouksena vaan puhui "rauhallisten mielenosoittajien joukossa olevista vihollisaineksista, jotka johtivat hyvää tarkoittavia työläisiä harhaan ja vastustamaan kansandemokratiaa". Puheen yleisenä sisältönä oli vedota taistelujen lopettamiseen ja Nagyin vuoden 1953 hallitusohjelman periaatteiden toteuttamiseen. Puhe uusittiin päivän mittaan ja määräaikaa pidennettiin taistelujen lopettamiselle.

Päivän aikana usein on esillä ajatus mielenosoituksen periaatteellisesta hyvyydestä tai rauhallisuudesta, mitä vastustajat kuitenkin käyttävät hyväkseen. Tämä käy ilmi esimerkiksi julkistetuista puolueen keskuskomitean ja Isänmaallisen kansanrintaman tiedonannoista samoin kuin parlamentin puhemiesneuvoston puheenjohtaja István Dobin sekä DISZ:n lausunnoista. Kirjoittajat arvioivat, että kysymys oli hyökkäyksestä, jonka tärkein päämäärä on kansandemokraattisen järjestelmän kukistaminen.

Puolueen keskuskomitean poliittisen komitean jäsenen János Kádárin puhe luettiin radiossa kello 20.45. Kádár kuvasi tilanteen lyhyesti muutamassa ensimmäisessä lauseessa, jossa

"...opiskelijanuorison marssi, jolla aluksi oli pääosin hyväksyttävät vaatimukset, rappeutui nopeasti kansandemokraattista järjestelmää vastaan suuntautuneeksi mielenosoitukseksi. Tämän varjon alla puhkesi aseellinen hyökkäys. Vain hehkuvalla vihalla voi puhua tästä hyökkäyksestä, jossa vastavallankumoukselliset taantumukselliset elementit nousivat isänmaamme pääkaupunkia vastaan... ".

Tilanteen määrittelyssä itse mielenosoitus alkoi jäädä jo vastavallankumouksellisten, taantumuksellisten eli taaksepäin vievien elementtien hyökkäyksen taakse. Mielenosoitus ymmärrettiin kulissiksi tai varjoksi varsinaiselle hyökkäykselle.

Torstai, 25. lokakuuta

Aamulla sisäministeriö vaati ammuskelun lopettamista seuraavaan päivään kello kymmeneen mennessä. Radiossa kerrottiin elämän lähteneen käyntiin, perunoita tuodun kauppaan ja raitiovaunujen kulkevan. Ministerineuvosto kehotti työläisiä palaamaan töihin ja järjestyksen palauttamisen edistyvän hyvin.

Varhain iltapäivällä kävi ilmi, että János Kádár oli korvannut Ernő Gerőn puolueen ensimmäisenä sihteerinä. *Népszava*n erikoispainoksen mielestä "kansan demokraattinen tahto on voittanut". Vajaan kahden vuorokauden aikana sekä puolueen johto että hallituksen päämies olivat vaihtuneet.

Iltapäivällä radiossa puhunut uusi puoluejohtaja Kádár määritteli aluksi, miten tilanteeseen oli tultu:

"Vaikeassa tilanteessa... on kuvaavaa, että erilaiset ainekset ovat sekoittuneet siihen. Osa nuorisostamme lähti rauhallisena ja otti osaa suurin joukoin tarkoituksenaan rehellinen mielenosoitus, joka muutaman tunnin kuluttua rappeutui kansanvastaisten vastavallankumouksellisten ainesten aikomusten mukaiseksi kansandemokraattista valtiovaltaa vastaan suuntautuvaksi aseelliseksi hyökkäykseksi... Puolueemme johto

täysin yksimielisesti otti kantaa siihen, että... aseellinen hyökkäys pitää kaikin mahdollisin välinein lyödä takaisin."

Vaikka Kádár arvioi tilanteen hieman monimutkaisemmaksi kuin edellisen päivän radiolähetyksessä, järjestyksen palauttaminen on ensimmäisenä. Asioita yksinkertaistava sotilaslogiikka nousee esiin: hyökkäys pitää lyödä, oli se sitten kenen tahansa aloittama.

Kádárin jälkeen oli Imre Nagyin vuoro puhua. Kun Kádárilla osa nuorisosta lähti rauhallisena, ja mielenosoitus rappeutui vastavallankumouksellisten hyökkäykseksi, niin Nagyin arviossa vastavallankumoukselliset olivat lukumäärältään vähäisiä. Osoitettuaan ensin sanansa Unkarin työtätekevälle kansalle Nagy sanoi, että viime päivinä isänmaamme on elänyt läpi traagisten tapahtumien. Seuraava lause alkoi jo "lukumäärältään vähäisillä vastavallankumouksellisilla, jotka liioittelivat ja käynnistivät hyökkäyksen, kansantasavaltamme järjestystä vastaan, missä he nojautuivat Budapestin työtätekevien maan tilanteesta tuntemaan katkeruuteen".

Seuraavaksi Nagy haki katkeruuden syyt analogialla menneisyydestä, poliittisista ja taloudellisista virheistä, joiden korjaamisessa maan tilannetta ja kansan yleisiä toiveita on ehdottomasti seurattava. Traagisista tapahtumista, joiksi tilanne määriteltiin, aiotaan puolueen uudessa johdossa ja hallituksessa ottaa päättäväisesti oppia. Myös Nagy viittasi järjestyksen palauttamiseen sekä siihen, että hallitus aikoo aloittaa neuvottelut Unkarin ja Neuvostoliiton suhteista, joihin yhtenä kohtana kuuluu neuvostojoukkojen vetäminen maasta.

Tukea uudelle johdolle tuli esimerkiksi nuorälymystön Petőfi-piirin sihteeriltä ja Isänmaallisen kansanrintaman puheenjohtajistolta. Radio tuki ja seurasi annettuja puoluepäätöksiä. Kokemusta vahvistivat marseljeesi ja Unkarin hymni, joka oli soitettu jo aiemmin päivällä, ja se soi myös Nagyin puheen jälkeen.

Selkeä vallankumousmäärittely tuli esiin *Igazság*-lehden (Totuus) ensimmäisessä numerossa, joka ilmestyi joko 25. tai 26. lokakuuta. Lehti määritteli itsensä vallankumouksellisen unkarilaisen nuorison lehdeksi. Jälleen Petőfi oli esillä, sillä hänen runollaan *A nép nevében* (Kansan nimessä) otsikoitu pääkirjoitus kertoi, kuinka

"lehti on syntynyt vallankumouksen tulessa... etteivät fasistiset bandiitit taistele ase kädessä barrikaadeilla eikä roskaväki auta suurimmalla sympatialla ja yksimielisyydellä taistelua

vaan itse kansa... kansa politikoi. Politikoi ase kädessä... Tämä on vallankumous. Vallankumous ei järjestelmää eikä sosialistisia ihanteita vastaan... vaan niitä vastaan, jotka tahrasivat... sosialismin ylevät aatteet. Kansa haluaa sosialismia mutta puhdasta ja rehellistä".

Pääkirjoituksessa kansa ymmärrettiin yhdeksi yksiköksi, jonka nimessä lehti kirjoitti, ja siinä Petőfin esimerkki oli kirvoittanut vallankumouspuheeseen jo varsin varhaisessa vaiheessa. Kyseessä oli toistaiseksi epäonnistunut ja sisäistetty kansallinen vapautumiskertomus, jossa vallankumoukseen riitti yksinkertaisesti vain taisteleminen vastaan. Alanurkassa lainattiin kouluissa usein esillä ollutta Petőfin iskulausetta "Kansan kanssa läpi tulen ja veden!".

Vallankumouksellisiksi unkarilaisnuorisoksi itsensä luokitellut ryhmittymä painoi lentolehtisiä, jotka oli kirjoitettu sekä venäjäksi että unkariksi. Niissä vedottiin ammunnan lopettamiseksi ja lainattiin muun muassa Karl Marxin sanoja, ettei sellainen kansa ole vapaa, jota toinen kansa sortaa. Omassa lehtisessään Kilianin kasarmin nuoret kutsuivat itseään vapaustaistelijoiksi ja halusivat palauttaa järjestyksen, ettei venäläisten ole mahdollista jäädä järjestyksenpidon nimissä pitemmäksi aikaa.

Puolueen kolmannentoista kaupunginosan johto kuvasi tilannetta vastavallankumouksellisten bandiittien hyökkäykseksi. Vastavallankumouksellisten tulkittiin puhuneen demokratiasta ja vapaudesta mutta todellisuudessa ryöstelleen, polttaneen ja tappaneen työväenvallan taistelevia patriootteja. Kirjoituksessa tavoitteet ja tulokset, puheet ja teot pyrittiin erottelemaan eikä niiden katsottu vastaavan toisiaan.

Perjantai, 26. lokakuuta

Szabad Nép viittasi edellisen päivän tulkintoihin vastavallankumouksellisista ja argumentoi järjestyksen palauttamisen tärkeydestä. Lehden uutisen alussa tapahtumaa kuvattiin traagiseksi aseelliseksi konfliktiksi, joka on jatkunut jo kolme päivää. *Magyar Nemzet*in erikoisnumero iloitsi kansallishymnin soittamisesta ja unkarilaisten lippujen liehumisesta. Runoilija Vörösmartyn *Szózat* julkaistiin etusivulla. Päivän toinen erikoisnumero esitteli Unkarin nuorison allekirjoit-

tamat Unkarin kansan vaatimukset, jotka tiivistyivät opiskelijajärjestö *MEFESZ*:in viiteentoista kohtaan. Artikkelissa Gerőn tulkittiin pitäneen unkarilaisen kansan vapaussotaa – nyt tulkinnassa apuna on myös vanha vapausmetafora – vastavallankumouksellisena toimintana. *Népszava*ssa toimittaja Tibor Méray vetosi puolestaan oletettuun enemmistöön: oman kokemuksensa perusteella mielenosoittajien suuri enemmistö meni kaduille isänmaan, kansan ja vapauden vuoksi. Zsuzsa Szegő kertoi olleensa mukana mielenosoituksessa eikä havainneensa porvarillista restauraatiota, antisemitismiä tai sovinismiä.

Keskuskomitea antoi julkilausuman, jossa ei puhuttu enää vastavallankumouksellisista, vaikka varoitettiinkin mahdollisista seurauksista. Todettiin, ettei yhtä traagisia päiviä ole ollut toisen maailmansodan jälkeen, ja että veljessota hävittää pääkaupunkia. Puolue lupaili uutta hallitusta, neuvottelujen aloittamista neuvostojoukkojen pois vetämiseksi sekä armahdusta niille, jotka laskevat aseensa kello 22 mennessä. Eilinen takaraja oli umpeutunut aamulla kymmeneltä.

Yliopiston vallankumouksellinen opiskelijakomitea julkaisi muun muassa seinälehden, jossa kunniakas vallankumous ei ollut vielä läheskään päättynyt, sillä Neuvostoliiton joukot eivät olleet poistuneet Unkarista. Komitea kehotti edistämään kaikin voimin vallankumousta ja vapaussotaa voittoon. Radiossa vallankumoustulkinta mainittiin ensimmäisen kerran myöhään illalla, kun erään uutisen yhteydessä kerrottiin szolnokilaisen vallankumousneuvoston perustamisesta. Myös ensimmäiset työläisneuvostot alkoivat syntyä.

Lauantai, 27. lokakuuta

Aamulla sisäministeri tiedotti, että taistelijoiden enemmistö oli laskenut aseensa. Myös Budapestin puhdistamisen provokatiivisista aineksista kerrottiin jatkuvan onnistuneesti. Kerrottiin hallituksen synnystä ja sen argumentoitiin olevan luonteeltaan kansallinen, demokraattinen ja unkarilainen. Hallituksen ministerit esiteltiin myöhään aamupäivällä: pääministeri Imre Nagy (varalla Antal Apró, József Bognár ja Ferenc Erdei), salkuton tai valtioministeri Zoltán Tildy, sisäministeri Ferenc Münnich, maatalousministeri Béla Kovács, oikeusministeri Erik Molnár ja kansankasvatusministeri György Lukács.

Erillisessä seinälehdessä Kovácsin mainittiin olleen pienviljelijöiden pääsihteri ja Lukácsin kuten myös terveysasioiden ministeri Antal Babitsin yliopiston opettajia. Näin vedottiin paitsi yhteiskunnalliseen sopuun ja asiantuntemukseen, niin välillisesti myös sodan jälkeisen koalitiohallituksen aikakauteen. Sekä Tildy että Kovács olivat olleet vuonna 1945 parlamenttienemmistön voittaneen pienviljelijäpuolueen keskeisiä johtajia. DISZ:n *Szabad Ifjúság*in iskulauseita olivatkin "Eläköön riippumaton, demokraattinen ja sosialistinen Unkari" ja "Eläköön uusi unkarilainen hallitus, joka syntyi laajan kansallisen yhtenäisyysrintaman perustalle". Lisäksi olemassa oli iskulause "Eläköön hallitus, jossa ruumiillistuu ammattitaito ja joka edustaa Unkarin kansan tahtoa".

Puolueen poliittinen toimikunta täsmensi käsitystään vastavallankumouksesta seinälehdessä, joka oli päivätty tälle päivälle. Siinä esitetään suoraan vallankäyttöön ja tulevaisuuteen liittyvä määrittely:

"Taistelu vallasta jatkuu. Joka nyt taistelee meitä vastaan, on vastavallankumouksellinen... Puolue on vaatimusten täyttämisessä mennyt viimeiselle rajalle. Jolle se ei riitä, se ei halua kansandemokratiaa vaan vastavallankumousta."

Kello kahdentoista radiouutisissa kerrottiin, että aseelliset kapinalliset olivat suuressa määrin laskeneet aseensa edellisenä iltana kello kymmeneen mennessä. Tänään aamupäivällä vastavallankumouksellisille todettiin jääneen kolme pistettä, joiden lopettamisen sanottiin jatkuvan. Kapinallisia näyttivät uutisten perusteella olevan ne, jotka laskivat aseensa määräaikaan mennessä. Toistaiseksi taistelevat määrittyivät siten vastavallankumouksellisiksi.

Sunnuntai, 28. lokakuuta

Puoluelehti *Szabad Nép* ei pääkirjoituksessaan halua ymmärtää niitä, jotka pitävät viime päivien tapahtumia vastavallankumouksena. Lehden tulkinnan mukaan yliopistonuoriso aloitti mielenosoituksen mutta olisi erehdys nähdä siinä vain yliopistoliike. Tehdyssä tulkinnassa

"... isänmaassamme kehittyi perusteellinen ja yhteen liittävä kansallinen demokraattinen liike, jonka menneiden vuosien

itsevaltius oli pusertanut pinnan alle, mutta joka viime kuukausina vapauden ensi tuulahduksesta syttyi liehuvaan liekkiin. Liikettä vahvisti kommunistien ja puolueen ulkopuolisen älymystön taistelu, perustava työ vapauden puolesta ja järjestelmämme moraaliseksi puhdistamiseksi".

Vaikka tilannetta olikin määritelty koko ajan, puoluelehdessä esiintyi nyt selkeästi uusi muotoilu mielenosoitukselle ja sitä seuranneille tapahtumille. Tällä kertaa unkarilais- ja/tai mielenosoittaja-auditorion enemmistö oli määritelty kansalliseksi ja demokraattiseksi liikehdinnäksi. Todellisia vastustajia arvioitiin olevan mutta heidät tulkittiin pieneksi vähemmistöksi. Tulkinnan mukaan yliopisto-opiskelijat pyrkivät vakuuttamaan sokaistuneita äärimmäisaineksia siitä, ettei taistelu jatku järjestelmää vastaan vaan sosialistisen demokratian ja kansallisen riippumattomuuden turvaamiseksi. Vaikka aseellinen taistelu jatkui, lehti arvioi sen vähenneen torstai-iltapäivästä, koska kapinalliset näkivät demokraattisten vaatimustensa täyttyvän. Puoluelehden mukaan ei taistelun alettua ollut selvää, että toisella puolella olivat vastavallankumoukselliset ja toisella järjestelmään luottavat.

Pääkirjoituksessa etsittiin lisäksi vastuullisia siihen, ketkä tahrasivat suuren ja isänmaalliseksi kuvatun mielenosoituksen veljessodaksi. Erehdytettyjen tai huumaantuneiden pitäisi nyt erottautua vastavallankumouksellisista, laskea aseensa ja luottaa kansalliseen hallitukseen, sillä tämä on 24. tunti erottautua vastavallankumoukseen johtavalta tieltä.

Kello 17.25 pääministeri Imre Nagy puhui radiossa ja muotoili uudelleen viime päivien merkityksen. Osoitettuaan puheensa ensin Unkarin kansalle Nagy aloitti lauseen, jossa todettiin viime viikon traagisten veristen tapahtumien vierineen nopeasti. Varsinainen määrittelyosa alkoi neljännestä lauseesta.

"Hallitus tuomitsee sellaiset näkemykset, joiden mukaan nykyinen suuri kansanliike [népmozgalom] olisi vastavallankumous. Epäilemättä jokaisessa suuressa kansanliikkeessä on tapana...,vahingolliset ainekset käyttivät menneitä päiviä alhaisiin rikoksiin. Tosiasia on myös se, että taantumukselliset vastavallankumoukselliset ainekset myös kytkeytyivät ja pyrkivät käyttämään tapahtumia kansandemokraattisen järjestel-

män kukistamiseen. Mutta on kiistämätöntä, että tässä liikehdinnässä kehittyi perusvoimana suuri, laajakatseinen koko kansaamme yhteen liittävä kansallisdemokraattinen liike [nemzeti demokratikus mozgalom]".

Pääministeritasolla Imre Nagy pikemminkin vahvisti puoluelehden kuten myös aamupäivällä kokoontuneen keskuskomitean käsitykset, kuin toi puheessaan jotakin olennaisesti uutta. Siinä missä Gerőn kansan viholliset oli kooltaan tuntematon erityisyleisö, puoluelehden tavoin Nagy määritteli erityisyleisön koostumuksen uudelleen: nyt se oli vähemmistössä, ja enemmistön osalta kyse oli kansallisdemokraattisesta liikkeestä. Muutoin argumentoitiin koko ajan tilanteessa, jossa kaduilla oli taisteltu, mutta universaaliyleisön koostumuksesta, vastustajista ja kannattajista ei ollut tarkkaa tietoa.

Kansallisdemokraattisen liikkeen päämääriksi Nagy luetteli kansallisen riippumattomuuden, suvereenisuuden turvaamisen, yhteiskunnan, talouden ja politiikan demokratisoinnin. Nämä kaikki ymmärrettiin sosialismin perustaksi. Tulkinnassa liikehdintä syttyi menneen aikakauden raskaista rikoksista, ja taistelua seurasi demokraattisen kansallisen yksimielisyyden syntyminen. Nagy ilmoitti, että neuvottelut aloitetaan neuvostojoukkojen vetäytymisestä, ja hallitus hyväksyy myös työläisneuvostojen perustamisen. Hallitus vetosi myös symboleihin, sillä se aikoi esittää, että valtakunnan vaakunana olisi jälleen Kossuth-vaakuna ja kansallisena juhlapäivänä 15.3.

Radiossa kerrottiin, että opetusministerin johdolla koulujen historiankirjat aiotaan henkilökultin vuoksi poistaa viipymättä käytöstä. Kerrottiin Kansallisen vallankumouskomitean perustamisesta, ja että *Széna tér*in kapinalliset lopettivat taistelunsa Nagyin julistuksen jälkeen. Illalla yliopistonuoret ilmoittivat hallituksen täydentäneen vallankumouksellisen nuorison vaatimukset. Lääneistä alkoi kantautua uutisia vallankumouskomiteoiden perustamisista.

Virallisista organisaatioista Isänmaallinen kansanrintama meni ensimmäisenä puolueen tulkintaa pidemmälle, sillä se alkoi määritellä tilannetta vallankumouksellisena taisteluna. Kello 22.48 radiossa julkaistussa vetoomuksessa kansallinen yksimielisyys syntyi "nuorison ja kansan vallankumouksellisen taistelun tulessa... Vallankumouksen luoneen kansallisen hallituksen pääministeri Imre Nagy...". Ohjelma tulkittiin myös "meidän" ohjelmaksemme, koska kansallisen ja demokraattisen liikkeen katsottiin synnyttäneen sen. Ohjelmassa käsi-

teltiin myös kansallisia pyrkimyksiä ja muun muassa haluttiin tuomita rikolliset johtajat.

Sisäministeri Ferenc Münnichin antamassa tiedotteessa isänmaa elää vaikeita koettelemuksen tunteja. Pääministerin tiedonannon perusteella Budapestin poliisilaitos alkoi järjestellä kansalliskaartia. Jugoslavian uutistoimisto Tanjugin mukaan Varsovassa Stalinin katu saa takaisin vanhan nimensä. YK:n turvallisuusneuvostossa Yhdysvallat, Ranska ja Englanti haluavat tutkia turvallisuusneuvostossa Unkarin tilannetta.

Maanantai, 29. lokakuuta

Päätoimittaja Iván Boldizsár otsikoi *Hétfői Hírlap*in (Maanantain uutiset) pääkirjoituksen sanoilla Verinen lehti, lainasi Sándor Petőfiä ja tulkitsi meneillään olevan vallankumouksen, jonka kärjessä on Imre Nagy. Joku lehden edustajista loi omakohtaisesti odotushorisonttia, kun hän päätti muuttaa lehden nimen alla olleen Isänmaallisen kansanrintaman logon Riippumattomaksi unkarilaiseksi päivälehdeksi.

Szabad Nép ja monet muut lehdet ilmestyivät ensimmäistä kertaa Kossuthin vaakunalla varastettuina. Lehdessä julkaistiin erilaisia vallankumoustoimikuntien vetoomuksia, joissa tapahtumia määriteltiin vapaussotana tai vallankumouksena. Lehden omiin otsikkoihin vallankumous ei noussut mutta tekstissä nimitystä käytettiin epäsäännöllisesti.

Radiossa luettiin puoluelehteä, kerrottiin ihmisten palailevan töihin ja turvallisuusneuvoston käsitelleen Unkarin tilannetta. Mainittiin, että Belgradissa ilmestyvä *Politika* kirjoitti traagisten tapahtumien johtuvan ei Kádárista tai Nagyista vaan valtaan jääneestä Rákosin kaartista.

Sisäministeri Münnich lakkautti ministerineuvoston eli hallituksen valvontaelimenä toimineen ÁVH:n ja alkoi järjestellä demokraattiseksi luonnehdittua poliisia. Stalinin tie nimettiin Unkarin nuorison tieksi, Stalinin silta unkarilaiset maahan johtaneen *Árpád*in sillaksi ja Stalinin aukio talonpoikaiskapinaa johtaneen *Dózsa György*in tieksi. *Néphadsereg* (Kansanarmeija) kirjoitti eilen tulleesta puolustusminis-

terin käskystä, jonka mukaan armeijan virallinen puhuttelu *elvtárs* (toveri) on jälleen *bajtárs* (aseveli).

Illalla työtätekevän nuorison liitto DISZ julkaisi vetoomuksen nuorisotyöläisten vallankumouskomiteoiden perustamisesta. Vetoomuksessa kansamme vapaussota on voittanut ja voiton arvioitiin uudistavan sosialismia:

> *"Riippumaton uusi kansallinen hallitus julistaa kansandemokraattisen järjestelmämme uudistumiseksi perusohjelman... Vallankumouksemme on saapunut rauhalliseen vaiheeseen. Nuortyöläiset, nyt on vakiinnutettava vallankumouksemme saavutukset..."*

Josip Broz Titon eiliselle päivälle päivätty Unkarin puoluejohdolle osoitettu kirje luettiin radiossa kello 24. Kirjeessä Jugoslavian kansan ja Jugoslavian kommunistien liiton kerrotaan seuraavan jännittyneenä ja huolestuneena Unkarin traagisista yhteentörmäyksistä kertovia uutisia.

Tito kuvaili Unkaria tapahtumina, ymmärsi syyksi menneisyydessä tehdyt virheet ja kiisti Jugoslavian haluavan puuttua Unkarin tapahtumiin. Gomulkan aiemmin päivällä luettu kannanotto oli samansuuntainen. Siinä mainittiin traagiset päivät, pyydettiin lopettamaan taistelu sekä tukemaan kansallista hallitusta. Imre Nagyista oli tulossa hyvää vauhtia Unkarin Tito tai Gomulka.

Tiistai, 30. lokakuuta

Magyar Nemzet ilmestyi jälleen muutaman päivän tauon jälkeen. Nyt lehti oli muuttunut riippumattomaksi poliittiseksi päivälehdeksi ja korvannut otsikkonsa alla olleen Isänmaallisen kansanrintaman nimen lehden perustajan Sándor Pethőn nimellä. Ensimmäisessä pääkirjoituksessa "Älkää riskeeratko isänmaata" lehti kerrottiin perustetun uudelleen vaarallisten, veristen ja kunniakkaiden päivien jälkeen. Pääkirjoituksessa kunnioitettiin vapaustaistelijoita ja varoiteltiin useaan otteeseen vaarantamasta isänmaata. Unkarilaisten mainittiin olevan pieni kansa ja viitattiin kansainvälisten konfliktien mahdollisuuteen tulevaisuudessa.

Kun Imre Nagy oli sunnuntaina puhunut kansallisesta liikkeestä, tiistain lehdissä käytetty termistö alkoi yleisesti vaihdella. Yliopiston opettajahenkilökunta vaati esimerkiksi vapautta yliopistoille ja kirjoitti vallankumouksesta, vapaussodasta ja kapinallisista. *Népszava* vaati sururaameissa ikuista kunniaa vallankumouksemme sankarivainajille. Nyt tapahtumia verrattiin myös vuoteen 1848, ja molemmissa vapaussodan tulkittiin lähteneen liikkeelle sisäisen ja ulkoisen vapauden puolesta. Näin menneen esimerkin avulla historia oli tuotu osaksi nykyisyyttä.

Szabad Ifjúság kertoi, ettei se ymmärrä Neuvostoliiton radion kertoneen vielä sunnuntai-iltana vastavallankumouksellisten ryhmien kapinasta Budapestissa. Jos lehden mukaan kyse olisi lyhyemmästä ajasta, niin siitä voisi syyttää tiedonkulkua, mutta tästä ei näyttänyt olevan kysymys. Lehdessä viitattiin Nagyin tulkintaan kansallisesta liikkeestä, joka seuraavassa lauseessa samaistettiin vallankumoukseen. Itse lehti muuttui työtätekevien nuorten lehdestä vallankumouksellisen unkarilaisen nuorison lehdeksi.

Kolmen vasta perustetun lehden numerot ilmestyivät: *Függetlenség* (Riippumattomuus), *Magyar Szabadság* (Unkarilainen vapaus) ja *Magyar Honvéd* (Unkarilainen maanpuolustaja). Insinööri József Dudásin johtaman unkarilaisen kansallisen komitean lehti *Függetlenség* ei ensimmäisessä numerossaan hyväksynyt koalitiohallitusta. Seuraavassa erikoisnumerossa saman artikkelin otsikko oli täsmentynyt siten, että "Emme tunnusta nykyistä hallitusta". Otsikon alla julkaistiin 25 kohdan ohjelma, jossa haluttiin YK:n turvallisuusneuvoston tunnustavan sotatilan Unkarissa ja lähettävän apua. Kirjoittaja tuki Kádária, Nagyia ja Kovácsia, vaati demokraattisia puolueita sekä täysiä kansalaisvapauksia. Kirjoittaja vaati myös roomalaiskatolisen kardinaali József Mindszentyn vapauttamista, mikä toteutui myöhään saman päivän iltana.

Uusi puolueen Budapestin ensimmäinen sihteeri vetosi kommunisteihin, että heidän velvollisuutensa on liittyä perusteilla olevaan kansalliskaartiin työväenvallan puolustamiseksi. Radiossa kerrottiin, että viime viikolla yli 50 prosenttia maailman lehdistön ja läntisten radioasemien materiaalista käsitteli Unkaria. Muina päivän uutisina saatiin tietää esimerkiksi olympiajoukkueen koostumusta muutetun, ja että kolme neljästä aiemmasta johtajasta jäi joukkueen ulkopuolelle. Ensimmäistä kertaa lähtö oli peruuntunut jo sunnuntaina.

Päivän tärkein tapahtuma oli pääministeri Imre Nagyin puhe radiossa kello 14.28. Tällöin tilanne määriteltiin jälleen uudelleen ja ilmoitettiin monipuoluejärjestelmän perustamisesta eli palaamisesta vuoden 1945 tilanteeseen. Kun ministeri ensimmäisellä lauseella kohdisti sanansa työtätekevälle kansalle, työläisille, talonpojille ja älymystölle, seuraavassa lauseessa hän määritteli tilanteen:

"Isänmaassamme on yhä laajasti kehittyvä vallankumous, demokraattisten voimien valtava liikehdintä asetti isänmaamme tienhaaraan. Maan elämän edelleen demokratisoinnin hyväksi yksipuoluejärjestelmän lakkauttamisella hallitus tulee asettumaan vuonna 1945 uudellen syntyneiden koalitiopuolueiden demokraattisen yhteistyön perusteisiin."

Tämän jälkeen Nagy ilmoitti uudesta koalitiohallituksesta, johon kuuluivat Imre Nagy, Zoltán Tildy, Béla Kovács, Ferenc Erdei, János Kádár, Géza Losonczy sekä sosiaalidemokraattisen puolueen määräämät henkilöt. Seuraavaksi kansallinen hallitus vetosi pääministerin suulla neuvostojoukkojen komentajaan joukkojen vetäytymisen aloittamiseksi.

Zoltán Tildyn ja Ferenc Erdein ohella myös valtioministeri Kádár ilmoitti tukensa hallitukselle. Muiden tavoin hän ei pukenut sanottavaansa vallankumousformulaan vaan käytti nimitystä veljessota. Vaikka muotoilu voi olla myös satunnainen, yhtä hyvin se voi kuvata puhujan omaa käsitystä vallankumouksesta tai pyrkimystä osoittaa sanat kommunistiselle erityisyleisölle. Kádár puhui yksinvaltansa menettäneen puolueen johtajana eikä vain valtioministerinä, sillä puolueen lauantaiseen tiedonantoon verrattuna hän ja Nagy olivat jo tekemässä vastavallankumousta.

Illan aikana kansallisen vallankumouksen kunniakasta voittoa tervehdittiin myös maaseudulta. Kansallisen talonpoikaispuolueen ja pienviljelijäpuolueen ilmoitettiin aloittaneen jälleen toimintansa. Radio muutti nimensä *Szabad Kossuth Rádió*ksi (Vapaa Radio Kossuth). Ulkomailta AFP kertoi muun muassa, että emigraatiossa elävä entinen pääministeri Ferenc Nagy oli matkustanut takaisin Pariisiin Wienistä, jossa hän oli ollut vierailulla.

Alkuillasta József Értavi vetosi yhdeksännessä kaupunginosassa vielä taisteleviin kapinallisiin ja varoitti mahdollisuudesta, että joku arvioi kapinallisten motiivit väärin. Odotushorisontin perusteella pi-

demmälle meneminen palvelee vastustajan asiaa ja hallituksella, puolueella ja kansalla on se näkökanta, että vastarinta aiheuttaa nyt vahinkoa. Kello 22.43 radiossa esitettiin vetoomus, jonka tunnetuin allekirjoittaja oli eversti Pál Maléter. Siinä tähän astisten saavutusten säilyttämisen rinnalla vedottiin alkavaan itsenäisen ja suvereenin Unkarin tasavallan luomiseen, missä 23.10. oli kansa*mme* ja taiselevan liikkee*mme* suurin päivä, ja neuvotteluihin hallituksen kanssa. Ilmoitettiin myös eri taistelevien ryhmittymien nimeen perustetusta IX kaupunginosan vallankumouksellisen nuorison komiteasta. Päätöstä perusteltiin sillä, että ryöstelevät ainekset ja bandiitit vaarantavat kansan elämän, henkilökohtaisen sekä kansan omaisuuden ja sitä kautta koko kehityksen.

Keskiviikko, 31. lokakuuta

Népszava uutisoi eiliset ministereiden puheet arviolla, että voittoisan vapaussodan jälkeen sisäpolitiikassa on tapahtunut ratkaiseva käänne. Pienessä uutisessa kysyttiin myös, mitä tapahtui *Köztársaság tér*illä (Tasavallan aukio). Uutisessa raportoitiin lyhyesti taistelusta, joka vahvistusten jälkeen päättyi aukiolla sijaitsevan puoluetalon valtaukseen. Artikkelin viimeisessä lauseessa sanottiin kansan hillittömän vihan tulvineen rakennusta puolustaneisiin valtionpuolustajiin, eli ÁVH:n edustajiin.

Muista lehdistä *Magyar Függetlenség* huomioi myös edellisen. Lehdessä julkaistiin vetoomus, jossa nimimerkki "Taistelijat" vetosi kaikkiin vapaustaistelijoihin ja mainitsi aukion nimeltä. Nimimerkki esitti, ettei ÁVH:n jäseniä tapettaisi vaan saatettaisiin oikeuden eteen.

Useat lehdet julkaisivat uutisen Neuvostoliiton hallituksen tiedotteesta, jossa se on valmiina aloittamaan neuvottelut. Neuvostoliitto käytti useita kertoja Unkarin yhteydessä nimitystä tapahtumat. Mainittiin myös, että sotilaskomentajille on annettu käsky vetäytyä Budapestista. Muista lehdistä poiketen *Magyar Függetlenség* julkaisi pitkän tiedonannon kokonaan, jolloin kävi ilmi muilta uutiskynnyksen alle jäänyt käsitys vastavallankumouksellisista voimista, jotka käyttävät tilannetta hyväkseen ja haluavat palauttaa vanhan tilanomistajakapitalismin.

Vallankumouksellisten voimien valtuutetut ja kansanarmeijan vallankumousneuvoston lähetystö esittivät radiossa vaatimuksiaan kello 10.55. Niihin kuuluivat muun muassa ero edellisenä vuonna perustetusta Varsovan liitosta, aseellinen vastarinta sekä vallankumousoikeuksien perustaminen. Radio esitti toivomuksen, ettei ulkomailta tulevia unkarinkielisiä lähetyksiä enää häirittäisi. Yliopiston vallankumouksellinen opiskelijakomitea vaati vanhoja stalinisteja karkotettaviksi hallituksesta.

Kansallisen talonpoikaispuolueen *Szabad Szón* (Vapaa sana) ensimmäisen numeron yhteyteen oli kirjoitettu 24. vuosikerta ja etusivulle julkilausumien lisäksi painettu Unkarin hymnin sanat. Jatkuvuuteen vetosi myös esimerkiksi 3.11. ilmestynyt uskonnollinen *Szív* (Sydän), sillä sen ensimmäisen numeron vuosikerraksi oli merkitty XL.

Nyt radiossa luettiin monia lehtiä ja kerrottiin monilta tahoilta vaadittavan, että parlamentin katolla oleva punainen tähti on laskettava alas. Budapestin ja Wienin väliseltä tieosuudelta raportoitiin tulevista lääkkeistä, hedelmistä ja yhdestä SS-sotilaasta, joka aikoi mennä rajan yli tiedustelemaan maastoa. Ulkomaanuutisista brittien ilmavoimien kerrottiin tehneen lentoiskun Kairoa vastaan.

Pécsissä entinen pienviljelijöiden pääsihteeri Béla Kovács sanoi, ettei kukaan unelmoisi vanhasta maailmasta, sillä kreivien, pankkiirien ja kapitalistien maailma on lopullisesti sulkeutunut. Kovácsille oikea pienviljelijä ei ole se, joka tänään ajatteli vuotta 1939 tai 1945. Pienviljelijäpuolueen seinälehdissä vallankumouksen arvioitiin voittaneen ja uuden elämän odotettiin alkavan. Eräässä julisteessa viitattiin Kossuthin henkeen ja toisessa tunnuksena oli "Jumala, isänmaa, perhe". Myös kristillisiä puolueita alkoi syntyä.

Torstai, 1. marraskuuta

Useita vasta perustettuja mutta myös "vanhoja" lehtiä alkoi ilmestyä: riippumaton poliittinen päivälehti *Magyar Világ* (Unkarilainen maailma), nuorisotyöläisten vallankumouksellisen neuvoston *Magyar Ifjúság* (Unkarilainen nuoriso), vapaiden ammattiliittojen *Népakarat* (Kansan tahto), *Paraszt Függetlenség* (Talonpoikien Riippumattomuus) kuten myös pitkän tauon jälkeen uudelleen ilmestyvä pienvil-

jelijäpuolueen *Kis Újság* (Pienet uutiset). *Népszava*sta oli tullut sosiaalidemokraattisen puolueen lehti.

Radion sanomalehtikatsaus alkoi maininnalla kunniakkaan vallankumouksemme kymmenennestä päivästä. Eversti Pál Maléterista oli tullut aamuyöllä puolustusministerin sijainen ja kenraalimajuri Béla Királysta Budapestin sotilaskomentaja. Budapestiin kantautui tietoja, joiden mukaan Gerő, Piros ja Hegedüs olivat paenneet Neuvostoliittoon.

Taisteluihin osaa ottaneesta tehdasvartiostosta sekä armeijan ja poliisin edustajista muodostettiin Királyin johdolla Vallankumouksellinen asevoimakomitea, jonka tavoitteena oli koordinoida eri ryhmittymien toimintaa. Organisaatiota luodessaan Király löysi sille selkeän analogian menneisyydestä, mikä kävi ilmi myös annetusta tiedotteesta. Siinä kansalliskaartit olivat "vuoden 1848 kunniakkaan vallankumouksen ja vapaussodan sankarillisten kansalliskaartien perillisiä". Király yhdisti uudet kaartit myös niihin, jotka "1849 keväällä murskasivat aggressiiviset voimat".

Vuosi 1848 esiintyi erään radiossa haastatellun vapaustaistelijan käsityksessä oman taistelunsa tavoitteista sekä välillisesti myös kansallisen talonpoikaispuolueen uudessa nimessä Petőfi-puolue. Uuden puolueen suuntaa olivat hahmottelemassa muun muassa kirjailijat Gyula Illyés, László Németh, Áron Tamási ja Péter Veres.

Kirjailijaliitto antoi julkilausuman (kaikki edellisessä kappaleessa mainitut henkilöt myös allekirjoittivat sen), jossa vallankumous haluttiin pitää puhtaana ja rikolliset piti viedä vapaan unkarilaisen tuomioistuimen eteen. Maaseudulta palannut kirjailija Németh arvioi kirjoituksessaan mahdollisia vaaroja vielä erikseen:

> *"Sillä aikaa kun aseistetun kansan huomio kääntyy neuvostojoukkojen lähtemiseen, uuteen asemaan pyrkivät ihmiset, jotka odottavat vanhan loiston palaamista, valloittavat asemat ja tekevät vallankumouksesta vastavallankumouksen, vuoden 1956 vapaussodasta vuoden 1919 kurssin."*

Tulevaisuus ei siis ollut vain positiivista odotusta vaan siihen liittyi myös vaaroja. Radiossa oltiin kuitenkin varmoja, ettei Neuvostoliitto halua uutta verenvuodatusta. Vuoden 1947 vaaleihin osallistunut Demokraattinen kansanpuolue ilmoitti seisovansa vanhan ohjelmansa takana, ja reformoitu kirkko alkoi järjestellä toimintaansa.

Kello 19.50 Imre Nagy piti radiossa lyhyen puheen, jossa hän ilmoitti Unkarin kansantasavallan puolueettomuudesta. Kansallisen vallankumouksen saavutusten vakiinnuttaminen ja kehittäminen oli toiveena ilman, että ne haluttiin liittää mihinkään valtaryhmittymään. Pääministeri arvioi Unkarin kansan vuosisataisen unelman toteutuneen samoin kuin vallankumouksellisen taistelunkin, jossa menneen ja nykyisten sankarien saavutukset lopulta veivät voittoon vapauden ja riippumattomuuden asian. Näin unkarilainen idealismi näyttää asettuneen raadollisemman reaalipolitiikan edelle.

Puoluejohtaja János Kádárin ääni kuultiin radiossa kello yhdeksän jälkeen. Tämä ajoittui hetkeen, jolloin oli jo uutisoitu puolueettomuusjulistus, ja maassa oli periaatteessa monipuoluejärjestelmä. Kádárin puheessa vallankumous tai vapaussota ei esiintynyt, vaan termi oli kunniakas kapina. Vaikka kyseessä olisi jälleen pelkkä sattuma, niin se näyttää noudattelevan tiettyä järjestelmällisyyttä. Erilaisine variaatioineen määrittely toistui yhteensä neljä kertaa: kansamme kunniakas kapina *(népünk dicsőséges felkelése),* kapina *(felkelés),* aseellinen kapina *(fegyveres felkelés)* ja kansan kapina *(a nép felkelése).*

Nyt ei kyse ollut vuoden 1938 sanakirjamerkityksen tapaan aateliston sotaan lähdöstä, vaikka vallanpitäjä pyrkikin määrityttämään käsitettä tuekseen. Heti puheen alussa puhuja viittasi sosialismin puhtaisiin ihanteisiin, jotka stalinismin unkarilaiset edustajat, Rákosi ja klikki, olivat turmelleet. Kansan kunniakkaan kapinan kerrottiin karistaneen rákosilaisen herruuden, saavuttaneen kansan vapauden ja valtakunnan riippumattomuuden, joita ilman ei voi olla sosialismia. Tämän jälkeen puhe siirtyi koskemaan odotushorisonttia.

> *"Joko tulee tarpeeksi voimaa unkarilaisten demokraattisten puolueiden saavutusten vahvistamiseen tai joudumme kohtaamaan avoimen vastavallankumouksen. – Siksi unkarilaisten nuorten, sotilaiden, työläisten ja talonpoikien veri ei virrannut, että Rákosin suuntaista itsevaltiutta seuratkoon vastavallankumouksen herruus."*

Kádár ei määritellyt suoraan, mitä vastavallankumouksen herruus tarkoitti vaan viittasi sen mahdollisuuteen. Jälleen tähän astinen kehitys hyväksyttiin mutta tästä eteenpäin oli jo puolustettava saavutuksia. Luokkataistelu ei välttämättä pääty voitollisesti ja nyt ollaan valinnan edessä. YK:ta ei ymmärretty neutraaliksi organisaatioksi, kun

sitä seuraavassa muisteltiin muutaman vuoden takaisen Korean sodan yhteydestä.

> *"Emme taistelleet siksi, että työväenluokan kädestä riistetään kaivokset ja tehtaat, talonpojilta maat. Kapina joko turvaa kansaamme varten demokratian perustavaa laatua olevat saavutukset, kokoontumis- ja järjestäytymisoikeuden, henkilökohtaisen vapauden ja turvallisuuden, oikeusjärjestelmän, lehdistönvapauden, humanismin ja inhimillisyyden tai vaivumme takaisin vanhan herruusmaailman vankeuteen ja sillä yhdessä vieraan palvelemiseen. Vakava ja hälyttävä vaara on, että vieras väliintulo saattaa maamme Korean traagiseen kohtaloon... tulee puolustaa Unkarin tasavallan saavutuksia, maareformia, tehtaitten, pankkien, kaivosten yhteisomistusta, kansamme kiistämättömiä sosiaalisia ja kulttuurisia saavutuksia."*

Seuraavaksi Kádár kutsui työtätekeviä uuteen puolueeseen, jonka nimi on Unkarin sosialistinen työväenpuolue (*Magyar Szocialista Munkáspárt*, jatkossa MSZMP). Kádárin puheen perusteella puolueeseen saattoivat liittyä kaikki työtätekevät, jotka eivät ole vastuullisia Rakosin klikin rikollisesta politiikasta. Kongressia valmisteli toimikunta, johon kuuluivat Kádárin lisäksi Ferenc Donáth, Sándor Kopácsi, Géza Losonczy, György Lukács, Imre Nagy ja Zoltán Szántó. Nimen perusteella uusi puolue pyrki kehittymään yleispuolueesta intressipuolueen suuntaan: entistä työtätekevää edusti nyt suppeampi käsite työläinen ja mukaan otettiin lisäksi erityismääre sosialistinen.

Samassa yhteydessä Kádár ilmoitti puolueen uudesta lehdestä, jonka nimi oli *Népszabadság* (jatkossa viitteissä NSZ). Entinen *Szabad Nép* "Vapaa kansa" oli nyt "Kansan vapaus". Siinä adjektiiviattribuutti *szabad* oli muutettu *-ság* -johtimella abstraktimmaksi substantiiviksi *szabadság*. Kun ennen pääsana oli kansa, nyt se oli sen ymmärretty vapaus.

Toissailtana vapautettu kardinaali Mindszenty oli saanut tervehdyssähkeen paavilta ja puhui lyhyesti radiossa kello 20.24. Kun vallankumousmääre oli tähän saakka pidetyissä puheissa etusijalla, kardinaali määrittäytyi tervehdyksessään vapaussotapuolueen kannattajiin. Kardinaali oli itse konkreettisesti vapautunut, ja hänen arviossaan meneillään oli vapaussota, jossa ihailtava sankaruus oli vapauttanut isänmaamme.

Perjantai, 2. marraskuuta

Budapestissa ilmestyi useita uusia sanomalehtiä: sosialistisen työväenpuolueen *Népszabadság*, Petőfi-puolueen *Új Magyarország* (Uusi Unkari), nuortyöläisten vallankumouksellisen komitean *Forradalmi Ifjúmunkás* (Vallankumouksellinen nuortyöläinen) ja *Esti Hírlap* (Ilta Uutiset). Lehtien otsikoissa välittyi ilo saavutetusta puolueettomuudesta ja itsenäisyydestä.

Myös ulkomaan uutisia alkoi ilmestyä lehtiin entistä enemmän. Aiemmin *Népszava* oli ensimmäisenä uutisoinut ulkomaisia kommentteja otsikolla "Unkarin tapahtumien vastaanotto" (29.10.) ja "Maailman lehdistö unkarilaisesta vapaussodasta" (30. ja 31.10.). Nyt suuri osa niistä käsitteli tilannetta Suezilla, YK:n roolia ja Unkarin kommentointia. *Igazság*issa presidentti Eisenhower lupasi Yhdysvaltojen olevan valmiina vapaan Unkarin auttamiseen ilman ehtoja. *Magyar Nemzet* kirjoitti isänmaan olevan vaarassa ja uusien neuvostojoukkojen saapumisen olevan ristiriidassa Neuvostoliiton 30.10. tiedonannon kanssa. *Magyar Világ* huomioi saman tiedonannon, jossa myös vastavallankumoukselliset olivat esillä. Lehti kysyi otsikossaan "Yhä vielä vastavallankumoukselliset?". Kirjoittaessaan vastavallankumouksesta toimitus käytti koko ajan sanan ympärillä lainausmerkkejä.

Neuvostoliiton tulkinnan arvioitiin tarkoittavan, että vastavallankumouksellisiksi luokitellaan ne, jotka ovat yksipuoluejärjestelmää vastaan ja haluavat salaiset vaalit. Kenenkään ei todeta kaivavan perustuksia kansandemokratian alta ja vedottiin unkarilaisten haluavan todellista kansanvaltaa. Jos Neuvostoliitto kuitenkin ymmärsi byrokraattista kansanvastaista klikkidiktatuuria kansandemokratiana, niin siitä haluttiin sanoutua selkeästi irti. Mainittiin myös, ettei tulevaisuudessa tehtaita aiota antaa pääomalle eikä maata suuromistajille.

Petőfi-puolueen *Új Magyarország* kirjoitti puolueen ideologian olevan löydettävissä runoilijoiden Sándor Petőfin, Mihály Vörösmartyn, Endre Adyn ja Zsigmond Móriczin kirjoista. Määrittely oli lainattu kirjailija Gyula Illyésin puheesta eikä sitä selitetty sen tarkemmin. Poliittisen kokemustilan muovaajana kulttuuri on jälleen esillä, sillä myös kirjallisuusliiton *Irodalmi Újság* julkaisi useita runoja ja lainasi etusivullaan Petőfin runoa *Ismét magyar lett a magyar* (Unkarilaisesta tuli jälleen unkarilainen).

Uusi *Népszabadság* siirtyi osittain vallankumouspuheen taakse. Adjektiivina vallankumouksellinen esiintyi usein mutta otsikossa ilmaisu voittanut vallankumouksemme mainittiin vain Béla Királyin kirjoittamassa artikkelissa. Uuden puolueen seinälehti kutsui konfliktia kunniakkaaksi kapinaksi. Toisessa lehtisessä puhuttiin 23.10. alkaneesta vallankumouksellisesta joukkoliikkeestä.

Vainajien muistopäivää, kuolleiden päivää *(Halottak napja)* vietetään Unkarissa 1.11. ja radiossa kerrottiin eilen kaupungissa olleen miljoona kynttilänvaloa kuin yhdellä suurella hautausmaalla. Kävi ilmi, että vuonna 1947 lakkautettu riippumattomuuspuolue on perustettu uudelleen 31.10. Kerrottiin myös Rákosin huvilasta löytyneestä puolueen jäsenkirjasta, jota sääntöjen mukaan piti kantaa aina mukana. Erillisessä kansainvälisessä lehdistötilaisuudessa Pál Maléter viittasi kapinaan, jota kukaan ei järjestänyt. Neuvostoliiton joukot aiottiin katsoa Varsovan liittoon kuulumattomiksi ja siten niitä aiotaan vastustaa. Tilaisuudessa Maléter esitteli polttopulloja.

Hallitus muistutti Neuvostoliiton lähettilästä joukkojen vetämisestä. Kello 19 jälkeen luetussa tiedonannossa huomautettiin uusia joukkoja saapuneen rajan yli. Luettiin myös YK:n pääsihteerille lähetetty tiedonanto, jossa pää- ja ulkoministeri Imre Nagy ilmoitti uusien joukkojen virtaamisesta Unkariin, maan eronneen Varsovan liitosta ja kääntyvän YK:n puoleen itsenäisyyden takaamiseksi. Imre Nagy pyysi myös asian ottamista turvallisuusneuvoston käsittelyyn. Myöhään illalla tulleessa sähkeessä Unkarin tilanne kerrottiin otettavan käsittelyyn äänin 9 – 1.

Lauantai, 3. marraskuuta

Turvallisuusneuvoston istunto täytti päivän lehtien etusivut. Yhdysvaltojen edustaja sanoi, ettei YK voi olla toimettomana unkarilaisissa tapahtumissa. Unkarin lähettilästä läntiset edustajat eivät pitäneet uskottavana ja toivoivat Budapestista erityislähettilästä. Tilannetta lauantaina selvitellyt lähetystö arvioi Unkarin ja Neuvostoliiton suhteiden poikkeuksellisen huononemisen syyksi sen, että Gerőn-Hegedüksen klikki kutsui neuvostojoukot pääkaupunkiin. Tiedonannossa Unkarin vallankumous ei suuntautunut Neuvostoliittoa vastaan valtiona, vaan päätavoite oli neuvostojoukkojen vetäytyminen. Lähetystö kiisti, että vallankumouksessa näytettäisiin tietä fasismille.

Népszabadság välitti Pekingistä Tassin uutisen, jossa Kiina piti Neuvostoliiton 30.10. tiedonantoa oikeana ja siten tuki uudistuspyrkimyksiä. Pääkirjoituksessaan *Népszabadság* viittasi, että uusi sosialistinen puolue haluaa olla unkarilaisen vallankumouksellisen työväenliikkeen perillinen. Tilanne määriteltiin kahdesti kansalliseksi demokraattiseksi kapinaksi ja kerran kansalliseksi kapinaksi, mutta muutoin kirjoitus ei tuntenut vallankumousta. Sen sijaan sisäsivujen uutisissa tulkinnat vallankumous ja vapaussota toistuivat.

*Magyar Függetlenség*issä haastateltu neuvostosotilas kertoi, että heidän käskettiin taistella fasisteja vastaan. *Népszava*n uutisessa sosiaalidemokraattien Anna Kéthlyn mielestä Unkarista tulee sosialistinen maa. Yliopistonuorten lehden *Magyar Jövő* (Unkarilainen tulevaisuus) ensimmäisessä pääkirjoituksessa opiskelijat sanoivat tarttuneensa kriisin hetkinä kynään.

Hallituksen kokoonpano muuttui neljännen kerran. Pääministeri Imre Nagyista tuli nyt myös ministerineuvoston ulkoministeri. Hänen lisäkseen hallituksessa oli kymmenen valtioministeriä. Sosialistisella työväenpuolueella eli lähinnä kommunisteilla sekä sosiaalidemokraateilla että pienviljelijöillä oli kullakin kolme ministerinsalkkua ja petőfiläisillä kaksi. Jos käytetään jaottelua sosialistit ja ei-sosialistit, niin kysymyksessä oli sosialistienemmistö 6 – 5 lukuunottamatta Pál Maléteriä, joka hänkin aiemmin oli kommunistipuolueen jäsen.

Kello 20 kardinaali József Mindszenty puhui radiossa. Sisäisen tilanteen osalta Mindszenty otti esille pysähtyneen tuotannon ja suoranaisen nälän uhkan. Kardinaalin kokemuksen perusteella vapaussotansa oli taistellut luuksi laihtunut kansa. Tämän takia ensimmäisenä tehtävänä oli tuotannon palauttaminen. Silloin kun tämä on tehty, kardinaalin mukaan "tietäköot kaikki maassa, että käyty taistelu ei ollut vallankumous vaan vapaussota".

Mindszenty käytti vapausmetaforaa vallankumouksen sijaan, ja tässä hänen tulkitaan laatineen analogian vanhoihin vapaussotatulkintoihin. Kardinaalille meneillään oli vapaussota järjestelmästä, jota ei uudisteta tai kumota vaan siitä vapaudutaan. Järjestelmänä Mindszenty ei tunnustanut kansandemokratiaa nimeltä vaan neljässä kohtaa puhui sodan jälkeen syntyneestä valtiomuodosta kukistettuna järjestelmänä.

Kun Mindszenty esimerkiksi käytti ilmausta kukistuneen järjestelmän perilliset, hän ei yksilöinyt heitä tarkemmin. Kardinaali vetosi, että laillisen vastuun pitää toteutua kaikessa laajuudessaan, puolueet-

tomassa oikeudessa ja piti välttää henkilökohtaisia kostoja. Puheen lopussa Mindszenty kertoi me-muodossa odottavansa uskonnon opetuksen vapaata järjestämistä ja katolisen kirkon instituutioiden, seurojen sekä lehdistön palauttamista. Monia tulkintoja mahdollistivat myös puheen loppupuolella lausutut sanat kirkollisesta linjasta.

"Samassa asemassani mainitsen lyhyesti sen lisäksi informoidakseni maan 6,5 miljoonaa katolista uskovaista, että kukistetun järjestelmän väkivaltaisuuden ja erikoisuuden kaikki jäljet lopetamme kirkollisella linjalla. Tämä toteutuu vanhasta uskonnostamme ja moraaliopistamme ja kirkon ikäisistä oikeussäännöistä itsestään selvästi."

Aiemmin Mindszenty oli viitannut, että tarvitaan kansainvälisessä valvonnassa toteutettavia rehellisiä vaaleja, joihin kaikki puolueet voivat osallistua. Itse kardinaali aikoi puolueettomaksi ja arvioi myös asemansa perusteella kuuluvansa puolueiden ulkopuolelle. Aiemmin tämä ei silti ollut estänyt häntä ottamasta kantaa esimerkiksi sekä natsimiehitykseen että vuoden 1945 vaaleihin.

Puheen jälkeen Petőfi-puolueen edustaja sanoi radiossa, ettei nykyinen hallitus luonnollisestikaan toimi vuoden 1945 koalition sisäisillä perusteilla. Puhuja listasi seitsemän erilaista tavoitetta, joista ensimmäisenä hallitus piti sosialistisia saavutuksia. Muut kohdat käsittelivät lähinnä ystävällisiä suhteita muihin sosialistisiin maihin ja neuvostojoukkojen vetäytymistä.

Sunnuntai, 4. marraskuuta

Kello 5.20 Imre Nagy puhui radiossa ja sanoi neuvostojoukkojen aamunkoitteessa aloittaneen hyökkäyksen pääkaupunkia vastaan. Pääministerin tulkinnan mukaan tarkoituksena on kukistaa laillisesti valittu Unkarin demokraattinen hallitus, joukkojen olevan sodassa ja hallituksen seisovan paikallaan. Puheen jälkeen radiossa soitettiin kansallishymni *Himnusz* ja Vörösmartyn *Szózat*.

Useita uskonnollisia lehtiä alkoi ilmestyä marraskuun 3.–4. päivinä. Eilisen *Szív*in (Sydän) etusivun suuri kuva esitti puhetta pitävää kardinaali Mindszentyä. Etusivun vaatimuksiin kuuluivat suhteiden solmiminen Vatikaaniin, oikeus vahvistaa sosiaalisia laitoksia, perhe yhteiskunnan perustana, täysi toimintavapaus ja kirkon koulujen saa-

minen takaisin. Eräässä pienessä uutisessa mainittiin myös, että läheisen pikkukaupungin kansalliskomitea esittää Voroshilovin kadun nimeämistä József Mindszentyn mukaan.

Demokraattisen kansanpuolueen *Hazánk* (Isänmaamme) ensimmäisen numeron iskulauseina olivat "Jumalan kanssa isänmaamme ja vapauden puolesta" sekä vanhan sotapäällikkö Miklós Zrínyin sanat "Älä kiusaa unkarilaista". Kansanpuolue tulkitsi saaneensa eniten ääniä vuoden 1947 vaaleissa ja vasta väärennettyjen tulosten jälkeen päässeensä toisena parlamentiin. Pääartikkelissa tapahtumat tulkittiin vapaussodaksi, eikä termiä vallankumous esiinny. Vaikka tavoitteet myötäilivät Mindszentyn puhetta, kirjoittaja asettautui myös vastustamaan kaikenlaisia restauraatiopyrkimyksiä sekä kaivosten että avainteollisuuden antamista valtiolta. Päinvastoin luettuna viime mainittu saattoi kuitenkin merkitä, että sosialisointeja haluttiin purkaa suunnilleen vuoden 1947 tasolle.

Népszabadság siirtyi pääkirjoituksessaan vallankumouksen määrittelijöiden leiriin. Lehti halusi entisen puolustusministerin oikeuteen ja asettui vastustamaan aseellisia kotietsintöjä.

Muutama tunti Imre Nagyin puheen jälkeen sisäministeri Ferenc Münnich puhui radiossa. Münnich sanoi ministereiden Antal Aprón, János Kádárin, István Kossan ja Ferenc Münnichin katkaisseen kaikki suhteensa Imre Nagyin hallitukseen sekä aloittaneen Unkarin vallankumouksellisen työläisten ja talonpoikien hallituksen perustamisen. Nagyin hallituksen mainittiin tulleen toimintakyvyttömäksi taantumuksen painostuksessa eikä hallituksessa ollut mahdollisuuksia tekoihin vastavallankumouksellista vaaraa vastaan.

Kerrottiin että "tapettiin työväenliikkeen vuosikautisen menneisyyden kunnioitettuja taistelijoita". Heistä mainittiin Imre Mező ja kaksi muuta. Heidän lisäkseen ilmoitettiin "murhatun joukoittain työväenluokan ja talonpoikien kunnioitettuja poikia". Münnich sanoi, ettemme voineet katsoa toimintakyvyttömiksi tulleina hallitusjäseninä, kun "demokratian peiton alla vastavallankumoukselliset terroristit ja bandiitit tappavat eläimellisellä tavalla parhaimpia työläis- ja talonpoikaisveljiämme".

Itsensä vallankumouksellisten työläisten ja talonpoikien hallitukseksi luokitellut ryhmittymä määritteli tilanteen erillisessä Vetoomuksessa Unkarin kansalle. Sen ensimmäisessä kappaleessa tehtiin pesäeroa sekä Rákosin kauteen että Imre Nagyin hallitukseen. Jalon tavoitteen todettiin olleen Rákosin ja kumppaneiden rikosten korjaami-

sen sekä kansallisen riippumattomuuden ja suvereeniteetin puolustamisen. Kuitenkin Imre Nagyin hallituksen heikkouden ja liikkeeseen tunkeutuneiden vastavallankumouksellisten katsottiin vaarantaneen sosialistiset saavutukset, työläisten ja talonpoikien vallan sekä isänmaamme olemassaolon.

Uusi hallitus vetosi esiintyvänsä patriootteina, lupasi turvata maan riippumattomuuden ja suvereeniteetin, järjestelmän puolustamisen, lopettaa veljessodan ja turvata vaalit vallankumousneuvostoille. Hallituksen kerrottiin kansamme, työväenluokkamme ja isänmaamme intresseissä kääntyneen Neuvostoliiton sotilaskomentajan puoleen taantumuksen pimeitä voimia vastaan. Viimeisenä kohtana mainittiin hallituksen aikovan järjestyksen palauttamisen jälkeen aloittaa neuvottelut neuvostojoukkojen vetäytymisestä.

Myöhemmin päivällä unkarilaisilta radioasemilta kantautui avunpyyntöjä unkariksi, italiaksi, ranskaksi ja englanniksi. Englanninkielisessä lähetyksessä pyydettiin esimerkiksi Yhdistyneitä Kansakuntia lähettämään laskuvarjojoukkoja Länsi-Unkariin. Seuraavina päivinä jäljellä olevat radioasemat ilmoittivat kovista taisteluista unkarilaisten ja neuvostojoukkojen välillä.

* * *

Laajempi aseellinen vastarinta Budapestissa jatkui marraskuun puoliväliin ja passiivisena vuoden 1957 puolelle. Marraskuussa 1956 Budapestin työläisneuvosto järjesti vielä esimerkiksi kahden vuorokauden yleislakon 22.–23. päivinä. Kun kansannousun alkamispäivästä oli kulunut kuukausi, mielenosoitusaktina kaupungin katujen on kerrottu tyhjentyneen täysin kello 14–15 välillä. Symbolinen vastarinta jatkui naisten mielenosoituksella 4.12.

Sotatila julistettiin 11.12. ja se kesti maaliskuun loppuun. Ensimmäiset kuolemantuomiot langetettiin jo joulukuun puolivälin jälkeen (esim. Felkay 1989).

Imre Nagy pakeni lähimpine työtovereineen Jugoslavian lähetystöön, josta hän kieltäytyi tunnustamasta uutta hallitusta. Vastoin luvattua turvallista kotiinpaluuta Nagy työtovereineen vietiin Romaniaan ja sieltä Unkariin oikeuden eteen. Noin 200 000 pakolaisen joukossa oli myös kardinaali Mindszenty, joka pakeni Yhdysvaltojen suurlähetystöön ja asui suurlähetystössä vuoteen 1971 saakka.

2.2. Menneisyyteen vetoaminen järjestyksen luojana

Aikalaisittain lukemattomista Unkarin kansannousuun liittyneista positiivisista odotuksista tärkeimpiä olivat vapautuminen Rákosin ajan vallankäytöstä, pyrkimys suvereenin valtion ja ainakin nimityksellisesti sosialistisen demokratian luomiseen. Negatiivisina odotuksina läsnä olivat vain hieman yli kymmenen vuoden takainen kokemus fasismista, pelko kansainvälisistä konflikteista ja paluu maailmansotien väliseen Horthyn vastavallankumoukselliseksi luonnehdittuun järjestelmään.

Puolueen tasolla odotus restauraatiosta ja käsite kansan vihollisista muuttui ensin vastavallankumouksellisiksi taantumuksellisiksi elementeiksi ja aseelliseksi hyökkäykseksi. Sen jälkeen vedottiin traagisiin päiviin ja veljessotaan, taistelun jatkamisen vastavallankumouksellisuuteen, vaikeista koettelemuksen tunneista kapinajohdannaisiin sekä viimein Kádárin hallituksen vallankumoukseen.

Hallituksen tasolla, mikä usein kulminoitui Imre Nagyihin, näkemykset olivat jonkin verran liberaalimpia: ensinnäkin mielenosoittajien joukossa olevat vihollisainekset ja sitten traagiset tapahtumat tai vähemmistössä olevat vastavallankumoukselliset. Usein käännekohtana pidetyssä Nagyin 28.10. puheessa ensin tulivat traagiset veriset tapahtumat. Kansanliike ja kansallisdemokraattinen liike eivät sisältäneet vielä varsinaista vallankumousmuotoilua, vaikka ne pian sellaisiksi tulkittiinkin.

Erillisten *organisaatioiden* tasolla kirjailijat puhuivat vallankumouksellisesta tilanteesta jo mielenosoituspäivänä. DISZ ja yliopiston henkilökunta yhdistivät kansallisen liikkeen vallankumoukseen pääministerin 28.10. puheen jälkeisenä päivänä. Puoluelehti vältteli vallankumoustermin käyttöä, kunnes uudessa *Népszabadság*issa termistö esiintyi ensin adjektiiveina ja päätyi 4.11. pääkirjoitukseen.

Katutason toimijoilla, joilla ei ollut varsinaista asemaa ennen 23.10., käsitys vapaustaistelijoista ja/tai vallankumouksellisista esiintyi ensimmäisen kerran 25.–26.10., jolloin se haettiin vuodesta 1848 ja Sándor Petőfin runoudesta. Yksiselitteisemmin vapaussota-tulkinnan taakse asettuivat kardinaali Mindszenty (1.11.) ja demokraattinen kansanpuolue (4.11.).

Ulkomaisista kommenteista Nagyia varovasti tukeneet Tito ja Gomulka puhuivat traagisista päivistä tai tapahtumista – eivät vallankumouksesta. Neuvostoliitolle vastavallankumouksen lisäksi termi

"tapahtumat" näytti olevan myös käytössä. Läntisissä kommenteissa käytettiin jonkin verran vallankumoustermiä mutta tarkastellun aineiston perusteella esimerkiksi YK:ssa neutraalimmat arviot tyyliin tilanne, kysymys ja asia olivat esillä.

Kokonaisuutena kysymys oli suuresta menneisyydestä, joka asetti toimijoille vaatimuksia. Kokemustilasta vuosi 1848 kaivettiin hyvin nopeasti, mutta argumentaatiossa esiintyivät myös vuodet 1919 ja 1945. Myös termi *kansallinen* alkoi määritellä politiikkaa varhaisessa vaiheessa, ja usein toistuivat sellaiset sanat kuin unkarilainen *(magyar)*, kansallinen *(nemzeti)* ja kansakunta *(nemzet)*. Vapaussota tulkittiin voittoisaksi ja kunniakkaiksi luonnehdittiin niin vallankumousta, kapinaa, voittoa kuin vaarallisia verisiä päiviäkin. Termi traaginen kanonisoi niin yhteentörmäyksiä, aseellista konfliktia, verisiä päiviä, tapahtumia kuin kohtaloakin.

Konkreettista ja välitöntä poliittista merkitystä tulkinnoilla oli siten, että ensin tehtiin analyysi, josta seurasi jonkinlainen toiminta: Nagy ilmoitti 30.10. puheessaan ensin vallankumouksen saavuttaneen tavoitteensa ja sen jälkeen kertoi monipuoluejärjestelmän perustamisesta. Sitä ennen Stalinin symbolit tie, silta ja aukio hävisivät periaatteessa päivä sen jälkeen, kun Nagy oli puhunut kansallisdemokraattisesta liikkeestä – itse patsas kaadettiin jo ensimmäisenä iltana. Näiden symbolien tilalle tarjottiin jälleen juhlapäivää 15.3., Kossuth-vaakunaa ja myös armeijan puhuttelu palautettiin vielä ennen monipuoluejärjestelmää.

Kansannousussa historia ei ollut vain oppimestari vaan politiikalla konkreettisesti myös pyrittiin toistamaan historiaa. Jo Petőfin ja Bemin patsaat toivat esiin analogian vuoteen 1848, jota politiikassa oli tosin käytetty myös esimerkiksi kansallispäivänä maaliskuussa 1942. Myös Stalinin patsaan kaatamisella oli edeltäjänsä, sillä partisaanit olivat räjäyttäneet lokakuussa 1944 fasismin symboliksi tulkitun pääministeri Gömbösin patsaan.

Kohteena oli patsas, vaikka räjäyttäjät olisivat halutessaan voineet keskittyä esimerkiksi vihollisen huoltokohteisiin. Yhtenä esimerkkinä tämä saattaakin kieliä koko unkarilaisen politiikan vahvasta symbolisesta ulottuvuudesta, missä politiikalla pyritäänkin toistamaan historiaa osana nykyisyyden valtakamppailua. Ongelmalliseksi tämä muodostui silloin, kun itse traditiot ovat ristiriitaisia eivätkä myöskään eri yleisöjen käsityksissä yksinomaan positiivisia.

III.

VASTAVALLANKUMOUSTULKINTA KÁDÁRIN AJAN HISTORIANKIRJOITUKSESSA

Kun aiemmin esitellyn Reinhart Koselleckin (1988) teesin perusteella häviäjän historia jää lopulta elämään, tässä Kádárin aikana kansannousua käsitelleen kirjallisuuden bibliografiana on käytetty demokraattisen opposition *samizdat*kronologiaa vuodelta 1986. Tämä *1956. A forradalom kronológiája és bibliográfiája* (1990) jaottelee vallankumouskirjallisuuden yhdeksään eri kategoriaan. Johdantotekstissä tekijät ovat pyrkineet antamaan sisällöstä riippumatta ensisijan julkaisuille, jotka ovat eniten unkarilaisen yleisön saatavilla.

Bibliografian perusteella Unkarissa tuohon mennessä ilmestyneestä 155 nimikkeestä noin kaksi kolmasosaa kuului muistelmiin, mukana olleiden monografioihin ja dokumenttikirjallisuuteen. Vuoden 1989 jälkeen tilanne muuttui olennaisesti, sillä olemassa on esimerkiksi Unkarin vuoden 1956 vallankumouksen tutkimusinstituutti, joka julkaisee dokumentti- ja tutkimuskirjallisuutta.

Eniten yleensä maailmalla julkaistiin muistelmia (62) sekä mukana olleiden monografioita ja tutkielmia (50). Suuntaus piti paikkansa myös Kádárin Unkarissa, jossa julkaistiin (ennen 1988) muistelmia 15 ja mukana olleiden monografioita ja tutkielmia 10 kappaletta.

Alla olevassa taulukossa on huomioitu edellä mainitun bibliografian jako eri kategorioihin. Lisäksi tämän työn kannalta on huomioitu teosten ilmestymisvuosi siten, että ensimmäiseksi on merkitty Kádárin aikana ilmestyneiden nimekkeiden määrä. Seuraavana ovat vuonna 1988 ilmestyneet, joita ei ole voitu erotella aikaan ennen ja jälkeen Kádárin toukokuista syrjäyttämistä. Kolmantena ovat vuonna 1989 ilmestyneet ja neljäntenä nimikkeiden kokonaismäärä. Kokonaismäärässä on mukana bibliografiassa mainittu sekä Unkarissa että ulkomailla ilmestynyt kirjallisuus.

	ennen 1988	1988	1989	yht.
1) Vuoden 1944 jälkeinen aikalaishistoria	7	–	3	12
2) Vuoden 1956 historian yleinen kirjallisuus	7	–	8	34
3) Mukana olleiden monografiat ja tutkielmat	10	4	16	50
4) Dokumentti- ja lähdekirjallisuus	6	2	25	40
5) Elämäkerrat	2	–	6	18
6) Silminnäkijöiden kuvaukset	–	–	2	14
7) Muistelmat	15	5	21	62
8) Kotimaiset propagandatyöt	12	–	–	12
9) (Juhla)vuosijulkaisut	1	–	3	20

Kansannousun ajankohtaistuminen osaksi nykykeskustelua näkyy vuonna 1989, sillä silloin julkaistiin 25 uutta dokumentti- ja lähdenimikettä. Mukana olleiden monografioita ja tutkielmia sekä muistelmia julkaistiin tällöin myös paljon. Suurin lisäys edellisenä vuonna oli myös juuri näillä alueilla.

Aiemmin 1970-luvulla muistelmakirjallisuutta ilmestyi 3, 1980-luvun alkupuolella 4 ja vuoden 1985 jälkeen 7 nimikettä. Monografioista ja tutkielmista 1960-luvulla oli ilmestynyt 2, 1970 luvulla 4, 1980-luvun alkupuolella 2 ja vuoden 1985 jälkeen kaksi nimikettä. Dokumenttimateriaalina julkaistiin ennen vuotta 1988 ainoastaan János Kádárin kirjoituksia kahteen otteeseen (1958 ja 1987) sekä Unkarin sosialistisen työväenpuolueen päätöksiä ja dokumentteja vuosilta 1956–1972 (1973). Lisäksi tarjolla oli yksi dokumenttikokoelma vuosilta 1956–1957 (1981), muiden sosialistimaiden kommunistipuolueiden kannanottoja Unkarin tapahtumista sekä sosialistimaiden käymistä keskinäisistä neuvotteluista (1957).

Bibliografiassa propagandatöiksi luokiteltuja on myös paljon (12) kuten taulukosta käy ilmi. Ne sijoittuivat eniten lähinnä 1950-luvulle, sillä teoksista kymmenen näki päivänvalon vuosina 1957–1958. Tässä läänikohtaiset ns. valkoiset kirjat on luettu bibliografian tapaan yhdeksi nimikkeeksi.

Kun seuraavassa pyritään yleiseen edustavuuteen Kádárin kauden tulkinnasta, ensimmäisenä ulkopuolelle jäävät elämäkerrat ja vuosijulkaisut, sillä niitä on jo määrällisesti vähän. Kun tarkoituksena on hakea jonkinlaista *yleisesitystä*, määrittelyä tarkennetaan koskemaan tutkimuksellista kirjallisuutta, jolloin ulkopuolelle rajataan doku-

mentti- ja muistelmakirjallisuus. Näin myös mukana olleiden monografiat ja tutkielmat joutuvat sivuun. Siten jäljelle jäävät *aikalaishistoria, yleinen kirjallisuus* ja *propagandatyöt* eli taulukon kohdat yksi, kaksi ja kahdeksan.

Ensimmäisenä kriteerinä on ollut pyrkiä ajoittamaan valinta erilaisiin vuosipäiviin, sillä 1950-luvun jälkeen kirjallisuuden ilmestyminen ajoittui paljolti juuri niihin: 1966, 1976, 1981 ja 1986 (vrt. esim. Az 1956-os... 1991; Litván 1992). Koska tämä ei kaikilta osin ole ollut kirjojen ilmestymisen takia mahdollista, tarkasteluvuodet ovat lähinnä vuodet 1957, 1967 ja 1986.

Unkarilaisiin propagandatöihin luokiteltu *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben I–IV* edustaa vuotta 1957 ja ensimmäistä analyysiyritystä vuoteen 1956. János Molnárin *Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban* on vuodelta 1967. Opposition kronologian mukaan se edustaa ensimmäistä itsenäistä pyrkimystä tieteelliseen analyysiin. János Bereczin *1956 Counter-Revolution in Hungary* (1969/1981/1986) sekä Ervin Hollósin ja Vera Lajtain *Drámai napok 1956* (1986) kuuluvat kohtaan vuoden 1956 yleinen kirjallisuus. Tässä ne edustavat myöhäistä Kádárin kautta.

Bibliografian aikalaishistorian yleisesityksenä on vain Baloghin–Birtan–Izsákin–Jakabin–Koromin–Simonin *A magyar népi demokrácia története 1944–1962.* Kun tarkoituksena on kuitenkin ottaa huomioon myös kansainvälisemmälle auditoriolle kirjoitettu teksti ja painottaa myöhäistä Kádárin kautta, niin mukana on edellisen sijaan Sándor Baloghin ja Sándor Jakabin *The History of Hungary After the Second World War 1944–1980* (1986). Teos ei ole mukana edellä mainitussa enimmäkseen unkarinkielisiin keskittyvässä kirjallisuusluettelossa, mutta se on ainoita Unkarissa englanniksi julkaistuja aikakautta käsitteleviä kirjoja.

3.1. Keskuskomitean analyysi joulukuussa 1956

Unkarin sosialistisen työväenpuolueen väliaikainen keskuskomitea kokoontui János Kádárin johdolla heti tuoreeltaan joulukuun toisena, kolmantena ja viidentenä päivänä 1956. Vaikka aineistoa todettiinkin tarvittavan lisää, niin kokouksesta julkaistiin neljä seuraavassa järjestyksessä mainittua syytä tai taustavoimaa, joiden argumentoitiin johtaneen traagiseen suuntaan "jo paljon ennen lokakuun tapahtumien räjähdystä samaan aikaan, vierekkäin, kietoutuneena toisiinsa ja vuorovaikutuksessa toisiinsa ja yhdessä" (esim. A Magyar Szocialista... 1973).

Analyysi – suorat lainaukset ovat jokaisen numeroidun jakson ensimmäiset lauseet – on kirjoitettu aikana, jolloin suurin aseellinen vastarinta oli pääosin kukistettu, mutta passiivinen jatkui vielä. Unkarilaiskontekstissa pidetään nyttemmin ilmiselvänä, että arvioidut neljä syytä muodostivat myös eräänlaisen kulmakiven Kádárin harjoittamalle politiikalle (esim. A Magyar Szocialista... 1993–1994, II. 12–13; IV. 9).

1. *"Rákosin-Gerőn klikki, jolla oli Unkarin työtätekevien puolueen johdossa ja Unkarin kansantasavallan hallituksessa merkittävä vaikutus, vuoden 1948 lopusta lähtien poikkesi marxismi-leninismin periaatteellisista perusteista".*

Jos dokumentoidulla järjestyksellä on merkitystä, niin ensimmäisenä ovat sisäiset virheet, ja ne ovat tapahtuneet menneisyydessä. Marxismi-leninismillä oletetaan olevan periaatteellinen oikea perusta, mutta johtajat ovat käyttäneet sitä väärin. Johtajien klikkiä syytetään dogmatismista ja raskaista virheistä: väärästä talouspolitiikasta, sosialistisen laillisuuden loukkaamisesta, neuvostomallin koneellisesta kopioimisesta ja kansallisten intressien vähättelemisestä. Virheeksi tulkitaan myös se, ettei johto muuttanut politiikkaansa edes Neuvostoliiton 20. puoluekokouksen jälkeen, vaikka Hruštšév tuomitsikin Stalinin linjauksia.

2. *"Lokakuun tapahtumien syntymisessä ja traagisessa käänteessä merkittävä rooli oli aiempina vuosina syntyneellä ja koko ajan kasvavalla puolueopposition siivellä, joka valitsi lipunkantajikseen Imre Nagyin ja Géza Losonczyn".*

Järjestyksessä toinenkin syy liitetään puolueeseen. Nagyin ja Losonczyn toiminta tulkitaan positiiviseksi niin kauan, kuin se taisteli yhdessä koko puolueopposition kanssa. Juonessa arvioidaan seuranneen käänteen kevään 1956 jälkeen: kritiikki vietiin puolueen ulkopuolelle, kaduille, missä myös taantumuksellisten elementtien kerrotaan sekoittuneen siihen.

3. *"Lokakuun tapahtumien valmistelussa ja räjähdyksessä perustekijä oli Horthy-fasistien sekä unkarilaisten kapitalistien ja maanomistajien vastavallankumous, jonka merkittävät voimat toimivat laittomasti kotimaassa, päävoimat kokoontuivat ja toimivat Länsi-Saksassa."*

Varsinainen vastavallankumous on järjestyksessä vasta kolmannella sijalla. Juonen ensisijainen konna oli ulkoinen: kotimaisten voimien todettiin olleen merkittäviä mutta päävoimien kuitenkin Länsi-Saksassa. Unkarilaisen vastavallankumouksen päätavoitteeksi tulkittiin kapitalistisen maanomistajajärjestelmän palauttaminen. Tavoitteesta sanotaan, ettei vastavallankumous vuonna 1945 kärsimänsä tappion jälkeen luopunut siitä hetkeksikään.

4. *"Unkarin tapahtumissa lopulta merkittävä ja perustava rooli oli kansainvälisellä imperialismilla, jonka tavoitteet luonnollisesti ylittivät Unkarin kysymyksen."*

Kansainvälinen imperialismi ymmärrettiin lopulta merkittäväksi voimaksi 1950-luvun maailmanpolitiikassa. Unkari pyrittiin asettamaan osaksi kansainvälisen imperialismin provokaatioita, joista tekstissä mainittiin nimeltä Suez, Vietnam, Korea ja Taiwan. Esimerkkien arvioitiin osoittavan, ettei kansainvälinen imperialismi ole luopunut kansojen alistamispyrkimyksistä, paikallisista sodista ja kolmannen maailmansodan suunnitelmista. Erityisesti viitattiin Yhdysvaltojen radioasemiin *Radio Free Europe* ja *Voice of America*, joiden todettiin aloittaneen toimintansa jo vuonna 1945 maareformin vastustamisella.

Keskuskomitean paperissa kohdetta määriteltiin ensimmäistä kohtaa lukuunottamatta termillä vastavallankumous. Jokaisessa tekstikohdassa sille esitettiin kuitenkin synonyyminä termi *tapahtumat* tai *lokakuun tapahtumat*. Ensimmäisessä joulukuussa tehdyssä pika-analyysissä merkitys ei siten ollut yksiselitteisesti vastavallankumous.

Heti marraskuussa, 11.11., keskuskomiteassa oli esimerkiksi vielä esillä ajatus, että Imre Nagy perustaisi oman puolueen. Myöskään jonkinlaisen monipuoluejärjestelmän mahdollisuutta ei suljettu heti pois: toimeenpanevan komitean kokouksessa 17.12. järjestelmä oli mahdollinen, jos puolueet perustuvat sosialismin rakentamiselle. Tällaisiksi puolueiksi mainittiin nimeltä pienviljelijät ja petőfiläiset eli osittain vuoden 1945 koalitiohallituksessa istuneet (A Magyar Szocialista..., 1993–1994, I. 270).

Kokonaisuutena edellisessä kappaleessa lainatuista pöytäkirjoista, jotka tuotiin julkisuuteen vuonna 1993, käy ilmi ensimmäisten viikkojen epävarmuus, haparointi ja kaksi jonkinlaista linjausta. Jyrkemmän kannan mukaan vastavallankumous alkoi jo 23.10., kun pehmeämmän mukaan se oli ensin vain läsnä ja vahvistui 30.10. alkaen. Poliittisella analyysillä lähimenneestä ja itse konfliktin eri vaiheista tuli siten olemaan suurta merkitystä lähitulevaisuuden ja siinä tehtävien erottelujen kannalta.

Kumpankaan käsitykseen ei mahtunut termi *kansallisdemokraattinen liike*, sillä vielä ehdotuksessa ollut ja myös Imre Nagyin käyttämä ilmaus jäi keskuskomitean joulukuisen tiedonannon ulkopuolelle (A Magyar Szocialista... 1993–1994, I. 17–20). Puolueen jäsenistä lähellä tätä käsitystä liikkeestä oli Erik Molnár ja hänen 20.2.1957 päivätty tutkielmansa "Kansallisdemokraattinen kapina vai porvarillinen vastavallankumous?" *(Nemzeti-demokratikus felkelés vagy burzsoá ellenforradalom?)* (Társadalmi Szemle 4/1989). Tuolloin vuonna 1957 kirjoitus jäi julkaisematta, sen sijaan huhtikuussa 1989 tämä vaihtoehtoinen menneisyys katsottiin esiin tuomisen arvoiseksi.

3.2. Valkoiset kirjat

Unkarista paenneet emigrantit perustivat Unkarin vallankumousneuvoston Strasbourgiin vuoden 1957 alussa. Samoihin aikoihin Budapestiin kokoontui väliaikaisen keskuskomitean aloitteesta Neuvostoliiton, Bulgarian, Tšekkoslovakian ja Romanian korkeinta johtoa, jotka päätyivät arvioissaan vastavallankumouksen ja Imre Nagyin petturuuden kannalle. Helmikuun alussa myös Kádárin puheessa vilahti jo sana petturi Nagyin yhteydessä, ja 23.2. Ferenc Münnich päätyi arvioimaan vastavallankumouksen alkaneen jo 23.10.

Vuonna 1993 julkisuuteen toimitettujen pöytäkirjojen perusteella yhdeksi konkreettiseksi muutospäiväksi on tulkittavissa 9.4. Tuolloin väliaikaisen toimeenpanevan komitean kokouksessa muutettiin Gyula Kállain luennon otsikkoa "Unkarin loka-marraskuun tapahtumat marxismi-leninismin heijastamina". Otsikko pysyi ennallaan muutoin paitsi, että loka-marraskuun tapahtumiin viittaavat sanat vaihdettiin nyt vastavallankumoukseksi (A Magyar Szocialista... 1993–1994, III. 52). Tässä luennossa, joka sijoitettiin juuri vapun alle mielenosoitus 23.10. oli jo osa vastavallankumousta. Muotoilu oli myös asetettu 22.6. avatun dokumenttinäyttelyn nimeen: "Unkarin vastavallankumous lokakuun 23.–marraskuun 4" (NSZ 21.6.).

Saman vuoden alkupuolella Hruštšévin tuki oli vähitellen alkanut varmistua Kádárin hyväksi ja Moskovan emigrantteja vastaan. Unkarin keskuskomitea päättikin 19.2., etteivät Rákosi ja Gerő saaneet palata viiteen vuoteen. Kymmenen muun nimeltä mainitun karenssiaika rajattiin vuoteen. Yhteistyöhön sopivaksi arvioitu József Révai sai palata ja osittain myös siksi, että hänellä oli aiemmin ollut erimielisyyksiä Rákosin kanssa. Maaliskuun seitsemäntenä entiseltä puolueideologilta ilmestyi jo puoluelehdessä artikkeli, jonka tiukan sävyn Jugoslaviassa ja läntisissä arvioissa tulkittiin enteilevän Rákosin paluuta (A Magyar Szocialista... 1993–1994, II. 13–20).

Puoluelehden artikkelissa Révain argumentaatiostrategia oli samansuuntainen kuin Kádárin puheessa helmikuun alussa. Kun myös omia kannattajia piti vakuuttaa vastavallankumouksesta, molemmat vetosivat historiaan ja hakivat nykyisyydelle analogian vuoden 1919 neuvostotasavallan kukistamista seuranneesta kokemustilasta. Vasta asteittain muutoksen arvioitiin radikalisoituneen Horthyyn. Kádárin esimerkin perusteella tekemässä johtopäätöksessä porvaristo ja

maanomistajat eivät myöskään lokakuussa 1956 tulleet esittämään asiaansa suoraan vaan vaativat taistelua stalinismia vastaan (NSZ 2.2.; 7.3. 1957). Menneisyyden arvioitiin siis toistuvan nykyisyydessä, ainakin siinä määrin, ettei menneen virheistä saanut toistaa.

Osana Kádárin valtakauden alun argumentaatiota Kansantasavallan tiedotusvirasto julkaisi otsikossa mainitut neljä ns. valkoista kirjaa, jotka edustavat ensimmäistä päiväjournalismia laajempaa analyysiyritystä. Teosten ilmestyminen ajoittui siten, että puoluelehti julkaisi uutisen toisen osan ilmestymisestä jo niinkin varhain kuin 2.2. ja kolmannesta osasta kerrottiin 5.7.1957. Teosten varsinainen nimi on "Vastavallankumoukselliset voimat Unkarin lokakuun tapahtumissa", ja se edusti jonkinlaista kompromissia, sillä mukana ovat niin vastavallankumous kuin tapahtumatkin.

Lähteiltään kirjat perustuivat pääasiassa erilaisten silminnäkijöiden kertomuksiin. Esimerkiksi radion tapahtumien lähteet perustuivat erilaisten nimimerkkien (esim. K. I., M. L.) haastatteluihin. Niissä lainattiin myös erilaisia upseereiden kertomuksia, kun esimerkiksi koottiin yhteen yöllä (23.–24.10.) tapahtuneita hyökkäyksiä.

Kolmessa ensimmäisessä kirjassa vakuuttavuutta haettiin myös läntisen sekä emigranttilehdistön reportaasheista. Sosialistimaiden lehtiä käytettiin vain poikkeustapauksissa. Esimerkiksi ensimmäisen kirjan luvussa "Unkarin tapahtumat läntisen lehdistön kuvaamina" referoitiin *Le Monden* artikkelia Yhdysvaltojen tukemasta Vapaan Euroopan komiteasta, *Berliner Zeitung*in juttua amerikkalaisleiristä kouluttamassa unkarilaispakolaisia sekä uutistoimisto *Reuter*ia viittaamassa ihmismetsästykseen ja Horthyn palaamisen mahdollisuuteen.

Jokaisessa kirjassa käytettiin myös hyväksi *Life*-lehden valokuvaaja John Sadovyn kuvia, jotka esimerkiksi puoluetalon valtauksesta ovat olleet ainutlaatuista todistusaineistoa (esim. Gadney 1986) – myös paikalla olleita vastaan. Kirjojen lähikuvissa näytettiin lynkattuja ruumiita, ja kuvateksteissä toistuivat ilmaisut "petomaisesti murhattu", "silvottiin eläimellisesti" tai "kuoliaaksi kidutettu". Myös muuta läntisessä lehdistössä julkaistua kuvamateriaalia käytettiin hyväksi, vaikka painojälki oli laadultaan usein heikkoa.

Ensimmäinen kirja on suunnattu kansainväliselle yleisölle, se on käännetty ainakin kahdeksalle eri kielelle, ja suomeksi sen kustansi suurlähetystön sanomalehtiosasto. Toisessa osassa ei mainita paino-

paikkaa, mutta kolmas ja neljäs on painettu valtion poliittisessa kirjapainossa Bukarestissa (!).

Ensimmäisen kirjasen (63 sivua) johdannossa tekijät eivät pyri antamaan täydellistä kuvaa, kun tutkimusten sanotaan olevan kesken. Pikemminkin halutaan kertoa eräistä tapahtumista joinakin päivinä mainitsematta tarkemmin valintakriteeriä. Johdannon perusteella kansannousu ymmärrettiin aktiivisen toiminnan tulokseksi, jonka juonen oletettiin sisältävän seitsemään ydinkohtaan tiivistettävän taktiikan. Ensimmäisenä oli "ajojahdin aloittaminen »jokaista turvallisuuspoliisia« vastaan". Kerrottiin, että "»korkeintaan muutaman sadan« turvallisuuspoliisin todellisen rikoksen avulla lietsottiin mielialaa tuhansia turvallisuuspoliiseja" vastaan. Johdannossa järjestelmän edustajien virheet haluttiin siten yksilöllistää eikä niiden avulla viedä kokonaisuutta tilille.

Toiseksi vastavallankumouksellisten kerrottiin vapauttaneen vankiloista fasistit, sotarikolliset ja tavalliset rikolliset. Kolmantena oli yleisen ajojahdin aloittaminen työväenluokan puolueen hajoittamiseksi, neljänneksi ajojahti erilaisia virkailijoita ja neuvostojen työntekijöitä vastaan. Taktiikaksi ymmärrettiin myös liittyminen kansanvallan puhdistamiseksi syntyneeseen liikkeeseen, jossa he voitolle päästyään "luopuivat »sosialistisesta« naamiosta".

Viidenneksi vastavallankumouksellisten todettiin pyrkineen mahdollisimman täydellisesti tunkeutumaan hallintoelimiin. Tarkoituksena oli joko ottaa johto käsiin tai lamauttaa hallintoelinten toiminta. Tarkemmin suuntausta kuvattaessa sukulaisuus ja menneisyys riittivät yhdistäväksi tekijäksi: esimerkiksi Béla Királyin vedottiin olevan pahamaisen fasistijohtaja Gyula Gömbösin sukulainen. Kuudenneksi mainittiin maanpaossa olleiden fasististen ainesten tunkeutuminen lännestä. Seitsemänneksi hallituksen kyvyttömyyden seurauksena todettiin vastavallankumouksellisten toiminnan muodostuneen yhä avoimemmaksi ja porvarillisten järjestöjen äänen nousseen vallitsevaksi Nagyin hallituksen viimeisen viikon aikana.

Lähemmin ensimmäinen valkoista kirjoista kertoo hyökkäyksestä puoluetaloon. Valtauksen argumentoitiin tapahtuneen tulen virallisesti jo lakattua. Siinä annettiin ymmärtää halutun tuhota kaikki turvallisuusviraston jäsenet heidän asemastaan huolimatta. Kerrottiin valkoisesta lipusta ja antautumisesta, minkä jälkeen antautujat ammuttiin tai hirtettiin alaspäin lähipuihin. Mukana oli jonkinlainen sa-

laliittoteoria: lähteeseen viittaamatta kerrottiin taistelun eri vaiheet, minkä arvioitiin perustuneen ennalta harkittuun sotilaalliseen suunnitelmaan. Yhdessä ensimmäisen kirjan luvuista kerrottiin lyhyesti aseistetuista ryhmistä, ja niissä menneisyys argumenttina oli vahvasti läsnä. Kun myöhemmin esimerkiksi kolmannessa osassa esiteltiin elokuvateatteri *Corvin*in ryhmää, tarpeelliseksi katsottiin mainita menneisyys kuten esimerkiksi Horthyn yliluutnantti, tuomittu 16 kertaa, isä paennut länteen vuonna 1945 mutta tullut takaisin jne.

Ensimmäinen kirja päättyy kardinaali Mindszentyn ilmestymiseen. Tämän tulkittiin olevan horthyläisen ryhmittymän halu syrjäyttää Nagyin hallitus. Kardinaalista sanotaan, että hän "pidättyväisyydestään huolimatta esitti tarpeeksi selvästi vastavallankumouksen päämäärät". Vaikka Mindszentyn sanottiin välttäneen suoraan ilmaisemasta pyrkimystään kapitalisten ja tilanherrojen järjestelmän palauttamiseen, avoin julistus yksityisomistuksen palauttamisesta oli kirjoittajille siitä riittävä todiste. Kirjassa sosialistisen rakennustyön lopun odotettiin merkitsevän myös kansanvallan loppua. Mindszentyn 3.11. 1956 puheen takana arvioitiin olevan jonkin todellisen luonteen tai tarkoitteen – marxilaisen perustan –, joka poikkesi kardinaalin esiintymisestä tai jonkinlaisesta pintarakenteesta. Mindszentyn puhetta ei pidetty vain yhden henkilön toimintana, mitä pyrittiin todistamaan luettelemalla syntyneet katoliset puolueet ja järjestöt.

Neljännessä kirjassa puolueet esitellään tarkemmin ja niiden arvioitua vastavallankumouksellisuutta perusteltiin kokemustilalla ennen vuotta 1945. Kristillisdemokraattisesta puolueesta löydettiin toisen maailmansodan aikaisen johtavan hallituspuolueen *(Magyar Élet Pártja)* jäsen, katolisesta kansanpuolueesta Horthyn ministeri, vallankumouksellisen nuorison puolueen huipulta entinen nuoliristiläinen jne. Isien pahat teot näyttivät kostautuvan pojillekin, kun kristillisen unkarillisen puolueen jäsenen mainittiin olevan nuoliristiläisen poika. Kysymys siitä, mitä joku teki joskus ennen, tuntuukin olevan varsin merkityksellinen unkarilaisessa politiikassa.

Kansannousun aikaisiin lehtiin verrattuna oli nyt myös esillä, että parlamentin edessä sijaitsevalla *Kossuth*in aukiolla oli ammuttu mielenosoittajia 25.10. Tapaukselle on kirjassa oma lukunsa, joka perustui seitsemän upseerin allekirjoittamaan kertomukseen. Upseerien teoria oli, että vastavallankumoukselliset, tarinan konnat, järjestivät provokaation kiihottaakseen mieliä ÁVH:ta vastaan. Parlamenttia

puolustaneet upseerit kertoivat rakennusta ammutun jo edellisenä iltapäivänä mutta varsinaisten provokaatioiden alkaneen 25.10.

Yksittäisistä toimijoista József Dudásille, Imre Nagyille ja Béla Királyille annettiin jokaiselle yhden luvun verran huomiota. Dudás kuvattiin poliittisena seikkailijana ja aseellisena bandiittina, jonka menneisyydestä löydettiin yhteydet Romanian työväenliikkeeseen ja pian sen jälkeen salaiseen poliisiin. Luvussa "Petturi Béla Királyin toiminta" lainattiin omaelämäkertaa, selostettiin Horthyn ja nuoliristiajan tekemisiä, vankilassaoloa vakoilusta mutta ei liittymistä kommunistipuolueeseen toisen maailmansodan jälkeen.

Imre Nagyin oikeudenkäynti toteutui vasta seuraavana vuonna ja valkoisissa kirjoissa – toisin kuin puoluelehdessä – hänen toimintaansa puututtiin vielä vähän. Kirjoissa pyrittiin vain kieltämään Nagyin väitteet, että joukot olisi kutsuttu ennen hänen valitsemistaan pääministeriksi. Kun YK:n tiedoissa Nagyin epäiltiin joutuneen pitämään ensimmäisen puheensa revolveri selkää vasten, lähteen luotettavuutta haluttiin seuraavaksi kyseenalaistaa viittaamalla opiskelijoiden vallankumouskomitean väittäneen samaa.

Kolmas kirja alkaa vakoilijoista kertovalla luvulla, jossa referoitiin erilaisia kuulustelupöytäkirjoja. Eräs nimeltä mainittu Sándor Visnyei kertoi olleensa vakoilutehtävissä ja menneen näin ilmoittautumaan Béla Királyille. Useaan otteeseen lainattiin myös erään Imre Molnárin kuulustelupöytäkirjoja, joista viimeinen oli varustettu hänen allekirjoituksellaan. Molnár kertoi saaneensa rahaa *Radio Free Europe*lta ja käyneensä Ferenc Nagyin asioilla Unkarissa. Taustalla olevia organisaatiota selostetaan kuten myös rahoitusta Yhdysvalloista. Tarkemmin Yhdysvaltojen osuutta käsitellään toisessa ja neljännessä kirjassa, joista jälkimmäisessä todettiin, että länsi monien vuosien ajan valmisteli ideologista, poliittissotilaallista ja aseellista siirtoa. Luku päättyi lainaukseen *Newsweek*istä, jossa haastateltu emigrantti sanoi lännen radion kertoneen, kuinka pitkälle mennä ja mitä vaatia.

Yleensä unkarilaisemigrantit arvioitiin lännen vahvimmiksi voimiksi. Heidän toiminnastaan on oma lukunsa, jossa muun muassa viitattiin emigranttien kirjoon ja vanhan emigranttilehden tunnukseen "amerikkalainen hengeltään, unkarilainen kieleltään". Emigranttilehtiä osattiin myös lukea "väärin": Esimerkiksi lainattiin ensin varsinaista nuoliristilehteä, ja heti sen perään sodan jälkeen lähellä vasemmistoa olleen talonpoikaispuolueen Imre Kovácsin vaatimuksen *jois-*

takin talouden uudelleenjärjestelyistä katsottiin tarkoittavan kapitalismin palauttamista.

Neljännessä kirjassa alettiin käydä jo jonkinlaista polemiikkia, jonka kohteena oli YK:n tammikuussa asettama tutkimuskomitea. Viidestä jäsenmaasta koostunut ja silminnäkijöitä haastatellut komitea ei päässyt Unkariin, koska hallitus katsoi Korean esimerkin perusteella sen sekaantuvan maan sisäisiin asioihin. YK:n komitea sai raporttinsa valmiiksi kesäkuussa, ja 14.9. yleiskokous hyväksyi sen äänin 60 puolesta, 14 vastaan 10 jäsenmaan pidättäytyessä.

Neljännessä kirjassa raportista pyritään osoittamaan virheitä, kun esimerkiksi enemmän kuin sata nimeltä mainitsematonta henkilöä pyrki kieltämään YK:n kuvauksen hyökkäyksestä radioon. Työläisneuvostojen osalta polemisoitiin raportin tulkintaa niiden spontaanista synnystä. Vaikka lokakuun joukkoliikkeellä sanottiin olleen merkitystä, ensimmäiset neuvostot katsottiin perustetun puoluejäsenten aloitteesta. Yleinen argumentti oli vedota jäsenten aiempiin tekemisiin ja siten kieltää neuvostojen demokraattinen tai edistyksellinen luonne. Vastavallankumouksellisiksi neuvostojen kerrottiin muuttuneen myöhemmin erilaisten vaalien avulla. Demokraattisuudesta ei argumentaation perusteella voitu puhua myöskään töiden pysähtymisen takia.

Kun YK:n raportissa arvioitiin vain muutamia vankeja vapautetun, tavallisten rikollisten kerrottiin olleen vastavallankumouksen palveluksessa. Tueksi esitettiin luvut 9962 tavallisesta ja 3324 vapautetusta poliittisesta vangista.

Kirjan lopussa kuvien avulla 50 000 ihmisen kerrottiin olleen puoluetalon edessä 29.3.1957, 250 000:n vappuna ja 100 000:n perustuslain päivänä. Nämä merkitykset loivat kuvan tuesta uudelle hallitukselle, mikä voidaan tulkitsijasta riippuen nähdä pakottamisena mutta myös ihmisten inhimillisenä haluna varmistaa tulevaisuutensa. Myös vapun puoluelehti kirjoitti useista sadoista tuhansista *Hősök tere*lle (Sankarten aukio) kokoontuneista Budapestin työläisistä (NSZ 1.5.).

Työläisvartioston, joka perustettiin asetuksella 19.2., marssikuva päättää neljännen kirjan. Kuvatekstissä useiden kymmenten tuhansien kerrottiin ilmoittautuneen työläisvartiostoon. Tilanteen rauhoittumista perusteltiin myös erilaisten tuotantolukujen avulla.

Kádárin valtaannousun osalta vedottiin valtiopäivien välillä korkeinta valtaa käyttävään puhemiesneuvostoon, jonka kerrottiin olleen paikallaan myös vastavallankumouksen ajan ja nimittäneen perustuslakia kunnioittaen hallituksen, jonka puheenjohtajaksi tuli János Kádár. Tilanne oli Kádárin kannalta myös siinä mielessä vallankumouksellinen, että vaikka Nagy oli syrjäytetty, muodollista eronpyyntöä ei ollut olemassa. Itse 9.5. koolle kutsuttu parlamentti hyväksyi silti puhemiesneuvoston toimenpiteet sitä edeltäneenä aikana. Perustuslain mukaan parlamentti kokoontui vähintään kahdesti vuodessa, ja edellisen kerran se oli istunut elokuun alussa.

Toukokuun lopussa uudet johtajat uudistivat Varsovan liiton kanssa sopimuksen, joka oikeutti Neuvostoliiton joukkojen läsnäolon. Jo keväällä yksittäisinä uutisina puoluelehteen alkoi ilmestyä vastavallankumouksellisten oikeudenkäyntejä, ja vappuun mennessä pidätyksiä oli 33 704. Kouluihin tuotiin myös selkeästi maailmankatsomuksellinen opetus, pakollinen venäjä ja marraskuussa työläisneuvostot lakkautettiin asetuksella (NSZ 1957; A Magyar Szocialista... 1993–1994, II. 23; III. 10–12).

Uusi Unkarin kansantasavallan vaakuna esiteltiin parlamentin viimeisen istuntopäivän yhteydessä (NSZ 12.5.). Olennaisin ero vuonna 1949 hyväksyttyyn oli se, että nyt Unkarin lipun sisältävä kilpi korvasi ristikkäin olleet vasaran ja viljatähkän. Näin lipun avulla pyrittiin vakuuttamaan kysymyksessä olevan aiempaa kansallisemman symbolin, sillä aiempi oli viitannut ensisijaisesti työläisten ja talonpoikien luokkiin.

Stalinin tiestä Unkarilaisen nuorison tieksi muuttunut valtakatu sai vuoden 1957 kuluessa uuden nimen: *Magyar Népköztársaság útja* (Unkarin kansantasavallan tie). Lyhyesti asiaa sivuttiin 28.5. kokouksessa ja täällä päätöksellä uudet vallanpitäjät liittyivät näin kaikkien niiden 1900-luvun Unkarin vallanpitäjien joukkoon, jotka radikaalien muutosten yhteydessä puuttuivat myös kadunnimiin. Symboleina sekä kadunnimi että vaakuna olivat uusia päinvastoin kuin kansannousussa esillä ollut Kossuth-vaakuna.

Huoli uuden ja vanhan suhteesta oli kuitenkin niin ilmeinen, että vappuna puoluelehdessä oli julkaistu artikkeli otsikolla "Palaako menneisyys?". Siinä vihollisten lisäksi myös ystävien todettiin puhuvan menneen palaamisesta. Nyttemmin on käynyt ilmi, että johdossa esiintyi myös mielipiteitä sekä vuoden 1949 vaakunan että kommu-

nistisen puolueen nimen palauttamiseksi (A Magyar Szocialista... 1993–1994, IV. 8). Toisin sanoen myöskään kádáristien linjaukset eivät vielä olleet "kirkossa kuulutettuja".

Symboleiden tärkeyteen viittaa myös se, että jo ensimmäisessä valkoisista kirjoista puututtiin niihin, kun kerrottiin vastavallankumouksellisten repineen Leninin kaarikadun nimikyltin sekä asettaneen sille ennen vapautusta olleen nimen *Teréz körút* (Teresian kaarikatu). Nimenmuutos esiintyi myös todisteena esimerkiksi József Révain argumentaatiossa, jossa hän perusteli nykyisten vallanpitäjien löyhäkätisyyttä sillä, että puolueen kirjapainon nimi oli muutettu *Szikra*sta (Kipinä, vrt. Leninin Iskra) *Kossuth*iksi (NSZ 7.3.).

Myös Kossuthin asemasta oli keskusteltu juuri näihin aikoihin toimeenpanevassa komiteassa. Maaliskuun viidentenä käydyssä keskustelussa kommunistit arvioivat varsinaisesti olevansa paitsi Sándor Petőfin niin myös maaorjan taustasta nousseen Mihály Táncsicsin perillisiä. Vuoteen 1848 ymmärrettiin kuitenkin liittyvän myös taantumuksellisia perinteitä, joihin myös Kossuthin nimi yhdistyi. Kossuthin pitämisen esillä katsottiin silti todistavan, että myös kommunistit pitävät yllä vuoden 1848 kansallista perinnettä (A Magyar Szocialista... 1993, II. 249).

Julkisuuteen keskustelun teesit tuotiin puoluelehdessä 10.3. Siinä historia pantiin rohkeasti palvelemaan nykyisiä päämääriä otsikolla "Vuoden 1848 todellisia perijöitä ovat kommunistit ja sosialismia rakentava työtätekevä kansa". Samalla palattiin varsinaisesti myös vanhaan käytäntöön, jossa vuonna 1951 annetulla asetuksella päivä ei ollut vapaa työstä mutta säilyi lomana kouluista. Työpäivä oli myös vastaveto liikkuneille huhuille ja odotuksille kumouksellisen toiminnan aloittamisesta uudelleen juuri 15.3. Päivän tärkeyttä kuvasi myös se, että Kádár olisi halunnut uuden neuvostomallisen nuorisojärjestö KISZ:n perustamiskutsun julkaistavaksi juuri 15.3. lehdessä. Lopulta kutsu toteutui 21.3., joka sekin oli merkittävä juhlapäivä: vuoden 1919 neuvostotasavallan alkamisen vuosipäivä (ibid., 19).

Kokonaisuutena edellä tarkastellut valkoiset kirjat edustivat Koselleckin historiankirjoituksen ensimmäistä vaihetta. Tarjolla on kertomuksia, jotka voivat poiketa intresseiltään huomattavasti toisistaan kuten tässä tapauksessa YK:n raportti ja Unkarin ministeriön julkaisema materiaali. Varsinaisen tutkimuksen tehtävänä on myöhemmin

tarkentaa ja oletettavasti oikoa selvästi voittajaan liittyvää ensikäsitystä.

Valkoisissa kirjoissa muistiin merkittiin se mitä haluttiin muistaa, kirjat perustuivat valittujen silminnäkijöiden kertomuksiin, pyrkimykseen oikoa läntisiä tietoja ja sopivasti valikoituun materiaaliin. Vaikka nähtiin se, mitä haluttiin vastustajan taktiikasta, agenteista sekä menneen palaamisesta, aiempiin lehtitietoihin verrattuna kirjat kertoivat kuitenkin, mitä ilmeisesti *myös* tapahtui eikä vain mitä lehdissä tavoiteltiin tapahtuvaksi.

3.3. Poliitikko historioitsijana vai päinvastoin?

Heti tuoreeltaan Yhdysvalloissa ja Länsi-Euroopassa ilmestyi useita erilaisten silminnäkijöiden kirjoittamia teoksia, jotka kuuluivat Koselleckin ensimmäisen vaiheen historiankirjoitukseen. Ensimmäisiä varsinaisia tutkimuskirjoja olivat Paul Zinnerin *Revolution in Hungary* (1962) ja Paul Kecskemétin *The Unexpected Revolution* (1961). Jälkimmäinen ei varsinaisesti kerro loka-marraskuusta 1956 vaan sitä edeltäneestä ajasta, joka huipennettiin lokakuun viimeiselle viikolle. Hannah Arendt ja Ferenc Fejtő olivat puolestaan ensimmäisiä, jotka asettivat Unkarin laajemmin historiallisiin yhteyksiinsä.

Yleensä lännessä kirjoitettu kirjallisuus näyttää sekin toimineen jonkinlaisena poliittisena argumenttina ja liittyneen jollakin tavalla tekijöidensä maailmankatsomukseen. Esimerkiksi anarkisteihin liitetyssä *Die Ungarische Revolution der Arbeiterräte*, joka ilmestyi Saksan liittotasavallassa vuonna 1977, työläisneuvostot ovat keskeisessä asemassa ja Unkari osa laajempaa vallankumouksellista liikehdintää 1950-luvulla. Äärioikeistolaisista yhteyksistään tunnettu David Irving (1981) puolestaan löysi Unkarista antisemitistisen kapinan.

Varhaisten läntisten vapausideologioiden ohella Andy Anderson esitti selkeästi vasemmalta tulevaa kritiikkiä vuonna 1964. Kyseessä oli sosiaalinen vallankumous, jossa ihmiset olivat ottaneet vallan omiin käsiinsä ja alkaneet toteuttaa itsehallintoa teollisuudessa (1975, 141–146). Myös Bill Lomaxille (1976) kyseessä ei ollut kansallinen kapina kommunismia vastaan – kuten yleensä lännessä – tai yritys kapitalismin palauttamiseksi – kuten idässä – vaan työväenluokan sosiaalinen vallankumous. Yhteistä näille kaikille oli kuitenkin olemassa olevan kádárilaisuuden vastustaminen.

Kysymyksenä Unkarin konflikti oli niin suuri, että se yhdisti hyvinkin erilaiset ryhmittymät yhteistä vastustajaa vastaan ja oikeutti oman politiikan jatkamisen (vrt. myös Borbándi 1989, 417–418). Sekä lännelle että keskenään emigrantit olivat potentiaalisia liittolaisia, joille vuosi 1956 symbolisoi jotakin tarkemmin määrittelemätöntä mutta selvästi positiivista odotusta.

Osa emigranteista perusti Brüsseliin Imre Nagyin nimeä kantaneen poliittisen ja yhteiskuntatieteellisen instituutin vuonna 1958. Instituutti keskittyi vasemmistolaisten ja sosialistisen liikkeiden historiaan. Se halusi avata mahdollisuuksia humanismin ja demokraatti-

sen sosialismin periaatteille, joissa Unkarin tapauksen ajateltiin olevan esimerkkinä muille. Toiminta loppui vuonna 1963, kun amerikkalaiset ja muut rahoittajat epäsivät tuen ja yksinkertaisesti sulkivat laitoksen (Borbándi 1989, 456; Litván 1992, 7).

Vuosina 1963–1964 perustettua Unkarin vallankumouksellisten sosialistien liiton ulkomaista ryhmää voi luonnehtia trotskilaiseksi, sillä Unkari merkitsi sille ensimmäistä jatkuvaa vallankumousta. Ryhmä halusi työskennellä työläisneuvostoihin perustuvan sosialismin puolesta ja perustaa Unkariin riippumattoman marxilaisen työväenpuolueen (ibid., 483).

Äärioikeisto joutui vuoden 1956 jälkeen hankalaan tilanteeseen: aktiivinen toiminta todistaisi kádáristien väitteet oikeiksi. Liikkeen lehdet Tie *(Út)* ja Päämäärä *(Cél)* ilmestyivät ensin Salzburgissa ja myöhemmin Münchenissä, Buenos Airesissa ja Australiassa (ibid.).

Nimeämiskysymyksen osalta emigrantit keskustelivat lähinnä siitä, oliko vuosi 1956 vallankumous tai vapaussota. Jälkimmäinen juurtui käyttöön poliittisen värikartan oikealle puolelle niille, jotka vierastivat vallankumousta eivätkä peittäneet epäilyjään vallankumouksesta puhuvia kohtaan. Tälle ns. kansalliselle emigraatiolle vapaussota oli jalompi ja ylempi käsite kuin vallankumous tai kansannousu (Borbándi 1989, 417).

Päivänpolitiikassa Unkarin kysymys alkoi jäädä taka-alalle liennytyksen orastaessa Kuuban kriisin jälkeen. Vuoden 1962 lopussa YK:n yleiskokous pyysi jo kysymyksen poistamista *ad acta*. Vastavuoroisesti tähän liittyi Unkarissa toteutunut armahdus, joka joitakin poikkeuksia lukuunottamatta oli yleinen (1956. A forradalom... 1986; Felkay 1989).

Varsinaisesti Unkarissa ilmestyneestä kirjallisuudesta kulttuuriministeri János Molnárin vuonna 1967 julkaistun kirjan alaotsikkona oli porvarillisen kirjallisuuden arvostelu. Jokaisen luvun alussa kirjoittaja käy lävitse muutamalla sivulla lännessä ilmestyneen materiaalin, minkä jälkeen hän aloittaa varsinaisen oman osuutensa. Molnár vetosi siihen, ettei läntisillä kirjoittajilla ollut arkistolähteitä käytettävissään, vaan kirjat perustuivat lähinnä erilaisiin haastatteluihin. Emigranttien kertomukset joutuivat kyseenalaisiksi, kun tekijä viittasi emigranttihistorioitsija Péter Gosztonyin kirjoitukseen, jonka mukaan lännessä maksettiin haastatteluista. Omiksi lähteikseen Molnár luetteli erilaiset *arkistot*: televisio, radio, sisäministeriö, opetusministeriö, keskusko-

mitea, sekä puoluelehti ja ammattiliiton arkistot. Mukana teoksessa on ulkomaista kirjallisuutta noin 80 ja aikakausijulkaisuja noin 20 kappaletta. Kansainvälisessä keskustelussa Molnár kommentoi tai pikemminkin arvosteli esimerkiksi Méraytä, Arendtia, Kecskemétiä, Zinneriä ja Sartrea.

János Bereczin *Counter-Revolution in Hungary* ilmestyi unkariksi vuonna 1969, sitä laajennettiin 1981 ja tässä käytettävä englanninkielinen versio on vuodelta 1986. Tällöin kirjoittajalla jo oli takanaan pitkä puolueura, johon sisältyi muun muassa keskuskomitean ulkomaanosaston johtajuus vuosina 1974–1982 sekä ideologiasta ja propagandasta vastaava sihteeriys vuodesta 1985. Erillistä kirjallisuusluetteloa Berecz ei ole liittänyt teokseensa, mutta alaviitteitä on mukana 131 kappaletta. Jonkin verran lähteinä käytetään yhdysvaltalaista kirjallisuutta kuten *Radio Free Europe*n johtajan puolustuspuhetta vuodelta 1958 sekä muistelmia ja dokumentteja, Unkarin puoluehistorian arkistoa, erilaisia lehtiä, oikeuspöytäkirjoja ja Brüsselin emigranttien tuotantoa – ei kuitenkaan läheskään siinä määrin kuin Molnárin kirjassa. Lisäksi mukana on johtavien unkarilaispoliitikkojen puheita ja Bereczin itsensä tekemiä haastatteluja.

Sándor Balogh ja Sándor Jakab julkaisivat englanninkielisen *The History of Hungary After the Second World War 1944–1980* vuonna 1986. Balogh toimi tuolloin yliopiston professorina, hänellä oli luottamustehtäviä tiedeakatemiassa, ja vuonna 1988 hänet valittiin puoluehistorian instituutin johtoon. Historioitsija Sándor Jakab oli toiminut puolueen johtotehtävissä, varasisäministerinä 1960-luvulla ja ammattiyhdistysliikkeen pääsihteerinä 1980-luvun vaihteessa. Kyseessä on yleisesitys, joten muihin tässä käytettäviin kirjoihin verrattuna kansannousu on tiivistetty noin 20 sivuun. Bibliografia perustuu hieman yli 70 unkarilaiseen ja unkarinkieliseen teokseen. Lähdeviitteitä, yhtään kieli- tai kansallisuusmuurin ylittävää tai Unkaria kansainväliseestä näkökulmasta tarkastelevaa teosta ei ole joukossa.

Ervin Hollós ja Vera Lajtai ajoittivat kirjansa Dramaattiset päivät *(Drámai napok 1956)* ilmestymisen myös vuoteen 1986. Lajtai oli toimittanut muun muassa vuosina 1960–1982 keskuskomitean aikakausijulkaisua *Pártélet* (Puolue-elämä). Hollós oli yksi vuoden 1956 jälkeisen sisäministeriön johtajia. Aiemmin kirjoittaja-avioparilta ilmestyi kaksi muuta ja Hollósilta lisäksi yksi vuotta 1956 käsittelevä teos (1956. A forradalom... 1986). Unkarilaisen kirjallisuuden lisäksi

Hollós ja Lajtai lainasivat Brüsselin emigrantteja, jonkin verran läntistä tutkimuskirjallisuutta sekä lehtiä. Arkistomateriaalina mukana on vuoden 1956 sanomalehtiä, tuomioistuinten päätöksiä, haastatteluja ja erilaisia dokumentteja. Budapestin ulkopuolelta on käytössä runsaasti vielä 1950-luvulla laadittua materiaalia ja jonkin verran viitataan myös valkoisiin kirjoihin sekä muuhun vuonna 1957 painettuun kirjallisuuteen.

Nimeämisen kannalta vastavallankumous nousi jo otsikkoihin Molnárin ja Bereczin kirjoissa, jotka ilmestyivät 1960-luvulla. Hollósin ja Lajtain kanta juoneen on hieman pehmeämpi: kysymyksessä ovat *dramaattiset päivät*. Samoin Baloghilla ja Jakabilla kansannousua käsittelevä kappale on otsikoitu hieman pehmeämmin "*The Events of October 1956*". Vaikka kaikissa kirjoissa käytetään synonyymejä kuten esimerkiksi vallankumoukselliset, ne alistetaan jollekin oikeaksi tulkitulle nimelle: vääriksi tai metaforisiksi tulkitut – kuten edellä mainittu – näyttävät systemaattisesti olevan lainausmerkeissä. Kun Bereczin kirjan uusinta painosta ei tältä osin muutettu, erot voi tulkita pikemminkin kirjoittajien välisiksi kuin aikaperspektiivin muuttumisen tuloksiksi.

Näin Koselleckin historiankirjoituksen toinen vaihe eli jonkinlainen täydentäminen näyttää alkaneen Unkarissa János Molnárin kirjan myötä. Kysymys oli silti vielä aikalaisista, voittajan edustajista eikä varsinaisia aputieteitä ole käytössä. Historioitsijan ja poliitikon roolit näyttävät kirjoittajilla yhdistyvän vähän samaan tapaan kuin Ranskassa ja Saksassa viime vuosisadalla kuitenkin sillä erolla, että Unkarissa poliitikon rooli näyttäisi useammin edeltävän historioitsijaa. Kaikilla kirjoittajilla myös joko oli ollut tai oli edelleen korkea asema vallitsevassa järjestelmässä. Asema on voinut liittyä joko suoraan päätöksentekoon ministeriön tai puolueen välityksellä tai toisaalta välillisemmin korkeimman opetuksen tai tiedonvälityksen kautta.

Teosten ilmestymisen ajoittuminen antaa myös aiheen epäillä niillä olleen tekemistä sekä vuosipäivien että ulkomailla ilmestyneen kirjallisuuden kanssa. Valkoisiin kirjoihin verrattuna kirjoittajat tarkastelevat nyt kuitenkin tilannetta 10–30 vuoden perspektiivillä.

3.3.1. Läntisen aktiviteetin osuus ennen 23.10.

Tutkimuskirjallisuusvaiheessa tekijät joutuvat sijoittamaan Unkaria jo erilaisiin konteksteihin etsiessään vastavallankumoukseen "johtanutta kehitystä" tai "tietä": Baloghilla ja Jakabilla vuosi 1956 on osa kertomusta, joka alkaa vuodesta 1944. Hollós ja Lajtai joutuvat palaamaan vuoteen 1945 ja käyvät lävitse 1950-luvulla tehtyjä sisäpoliittisia ratkaisuja.

János Berecz (1969) asetti huomattavasti muita enemmän painoa kansainväliselle ja läntiselle toiminnalle – kirjoitusajankohta onkin eränlainen "Vietnam-nykyisyys". Teoksessa Unkari sijoitetaan ensin kansainvälisen kylmän sodan kontekstiin 1950-luvun alussa, jolloin maailman valtasuhteiden tulkitaan olleen liukumassa sosialististen maiden hyväksi. Tähän kehitykseen kirjoittaja liittää myös erilaisia vaikeuksia, joita sekä sisäisen että ulkoisen vihollisen argumentoidaan käyttäneen omiin tarkoituksiinsa. Jälkikäteen tämä hyväksikäyttö ja sen luomat pelot luultavasti perustuivat ylisuuriin odotuksiin lännen halusta puuttua asioihin (kv. taustasta ks. Békés 1996). Nämä eivät silti kuitenkaan poista niitä perusoletuksia, joiden perusteella kansainvälistä politiikkaa tehtiin.

Ensin George Kennaniin ja Harry S. Trumaniin yhdistetään Yhdysvaltojen *containment*-doktriini, jossa Neuvostoliiton pysäyttäminen silloisiin asemiinsa perustui ydinasemonopoliin. Kun monopoli romahti, sen seurauksena Eisenhowerin ja Dullesin vuonna 1952 katsotaan tuoneen käsitteen *liberation*, jossa rauhanomaisesta *captive nations*:ien vapauttamisesta tuli ulkopolitiikan tärkein tavoite. Doktriinia käydään läpi yksityiskohtaisemmin, kun mainitaan esimerkiksi sissiosaston kouluttaminen Albaniaan, *Radio Free Europe* ja erityiset ilmapallokampanjat.

Unkariin suunnatun operaatio *Focus*in Berecz ajoittaa kahteen vaiheeseen: vuosiin 1954–55 ja 1956. Berecz tulkitsee, että varsinaisesti *Free Europe Committee*n järjestämän ilmapallo-operaation tarkoituksena oli antaa moraalista ja psykologista tukea maanalaiselle vastarintaliikkeelle. Ajatuksena ei ollut Nagyin hallituksen kaataminen vaan pyrkimys pidemmälle meneviin vaatimuksiin. Kirjoittajalle näyttää olleen myös selvää, että Unkarissa toimi jonkinlainen vastarintaliike – olivathan kommunistitkin tehneet niin maailmansodan aikana.

Berecz ei suoranaisesti väitä, että länsi suunnitteli Unkarin konfliktin vaan kirjoittaa lännen *rohkaisseen* ja pyrkineen *pidemmälle meneviin* vaatimuksiin. Vaikka liberalisoinnin voi myös olettaa vievän aseet vastustajilta, Berecz kiinnittää huomiota asian toiseen puoleen: mitä tapahtuu, jos liberalisointi menee *liian pitkälle*. Kirjoittajalle on selvää, että lännessä Imre Nagyia pidettiin parhaana liittolaisena. Hänen ryhmittymänsä vaikutusvallan kasvua oli käytettävä hyväksi.

Kun tilanteen kerrotaan ensin muuttuneen keväällä 1956, tämän jälkeen *signaalin* tulkitaan tulleen jälleen Yhdysvalloista, jossa tilanne katsottiin sopivaksi kumouksellisen toiminnan aloittamiselle uudelleen. Vaikka julkinen mielipide eräänlaisena pintarakenteena pakotti imperialistit puhumaan rauhallisesta vapauttamisesta, kirjoittajalle se tarkoitti kapinan valmistelua eli jonkinlaista määräävää perustaa. Tähän valmisteluun Berecz liittää esimerkiksi entisen pääministerin Ferenc Nagyin ja entisen sosiaalidemokraattijohtaja Károly Peyerin vierailut Wienissä kesällä 1956.

Operaatio *Focus*in toisen vaiheen aloittaminen keväällä 1956 merkitsikin kirjoittajalle jo suoraa intervention valmistelua. Esimerkiksi Lontoon BBC:tä lainaamalla tehdään johtopäätös, että vaikka Imre Nagy ei perustanutkaan politiikkaansa läntiseen propagandaan, hänen toimintansa ja asemansa lisäsivät sen vaikutusvaltaa. Offensiivilla tulkittiin olleen mahdollisuuksia, koska myös teollisuustyöväen ja puolueen kasvu olivat tuoneet työtätekevien puolueeseen pikkuporvarillista ainesta. Viimein unkarilaisjohdon epäilyn ja kyvyttömyyden todetaan aloittaneen offensiivin kolmannen aallon.

Berecz käyttää usein sotilaallista metaforaa offensiivi, joka yleensä liitetään Nagyin ryhmittymään. Bereczille politiikka onkin interventioita ja offensiiveja susien ja punahilkkojen maailmassa, jossa joko syödään tai tullaan syödyksi. Maata joko hallitaan tai ei, ollaan joko puolesta tai vastaan. Siten uhkakuvia polarisoimalla ja vahvistamalla puolustettiin myös nykyisyyttä eli vuoden 1948 jälkeen syntynyttä valtaa ja tehtyjä uhrauksia.

Oletettu vihollisen aktiviteetti sopi myös vastustamaan teoriaa kansannousun spontaanista synnystä. Tätä Berecz perusteli esimerkeillä kansainvälisen vakoilutoiminnan kiihtymisestä vuoden 1953 jälkeen. Eräs välisynteesi ennen lokakuun 23. päivää oli se, että "virheellisen politiikan ja kasvavan vihollisen aktiviteetin vaikutusvallan alla työtätekevien tyytymättömyys ja suuttumus kasvoi tasaisesti".

Toisin sanoen moniulotteinen synteesi pystyi samalla kertaa sekä tuomitsemaan vihollisen ja menneen että vielä pelastamaan nykyisen politiikan.

Sándor Balogh ja Sándor Jakab arvioivat, että *Radio Free Europen* toiminta oli *satunnaisesti* kannustamassa yhteistoimintaan. Heinäkuun 1956 jälkipuoliskolla radio esimerkiksi vaati puhdistuksia rákosilaisia ja stalinisteja vastaan. Kirjoittajat tulkitsevat tätä synekdokeena eli kohdistuneena *kaikkia niitä vastaan*, jotka puhuivat maan sosialististen saavutusten puolustamisesta sekä yhteistyön ja ystävyyden politiikasta Neuvostoliiton kanssa. Kun tyytymättömyyttä muutoinkin oli olemassa, niin olosuhteet ratkaisivat: *yksittäiset* toiveet ja kannustukset sosialismin kehittämisestä *lähes väistämättä sekoittuivat* fundamentaalista muutosta ja restauraatiota vaativiin ääniin. Jälleen kerran kyse oli osan ja kokonaisuuden välisestä ristiriidasta.

Molnárin (1967) kanta oli, ettei merkittävää apua tullut lännestä, eivätkä läntiset elementit myöskään olleet ratkaisevassa osassa. Hollós ja Lajtai arvioivat, ettei sisäinen reaktio olisi voinut ulkoisen tuen avulla saada kriisiä aikaan. Näin valkoisiin kirjoihin verrattuna vastavallankumoustulkinnassa selkeästi etusijalle nousevat sisäiset tekijät sekä *puolueen* virheet.

3.3.2. Unkarilaisen aktiviteetin osuus ennen 23.10.

Kun kirjoittajat käyvät lävitse Unkarin työtätekevien puolueen toimintaa, he selostavat myös koalitiohallituksen aikaa, siirtymistä yksipuoluejärjestelmään sekä Rákosin ja Nagyin kilpailua hallitusvallasta 1950-luvun alkupuolella. Narraatioon liittyi myös itse puolueen puhdistaminen, jossa jaettiin sekä vankila- että kuolemantuomioita.

Nkp:n edustajakokouksen jälkeen Rákosin kerrotaan tapahtumien painostuksessa ilmoittaneen 27.3. puoluekongressissa, että vuonna 1949 teloitettujen László Rajkin ja kumppaneiden tuomio oli perustunut provokaatioon ja heidät on rehabilitoitu. Toukokuussa Rákosi joutui paljastamaan, että hän myös itse on ollut vastuussa laittomuuksista.

Vuosipäiviin liittynyt politiikka oli myös esillä, sillä László Rajk ja muut kuolemaantuomitut haudattiin uudellen juuri lokakuun kuudentena, joka on päivänä sama, jolloin 13 unkarilaista vallankumouskenraalia teloitettiin Aradissa vuonna 1849. Tähän kokemustilaan ei tekstissä tarvinnut suoranaisesti viitata, vaan esimerkiksi Balogh ja Jakab kirjoittavat László Rajkin ja muiden *marttyyrien* hautaamisesta. Kun Molnárille (1967) hautajaiset loivat sekä psykologisen taustan että niitä käytettiin hyväksi, niin Baloghilla ja Jakabilla (1986) sekä revisionistiryhmä että porvarillista restauraatiota suosivat ryhmät käyttivät hautajaisia ja moraalista shokkia sosialismin vastaiseen yllytykseen – teoria aktiivisesta hyväksikäytöstä.

Valkoisissa kirjoissa revisionisteiksi määritellyn ryhmittymän toiminta jäi vielä vähälle huomiolle. Sen sijaan jo Molnár arvioi, että oikeiston illegaalit ryhmät sekä revisionistit että puolueen nuorisojärjestöä lähellä ollut *Petőfi-kör* myös valmistelivat itse mielenosoitusta, jonka tulkinnan mukaan piti olla järjestelmän vastainen. Vastaan olemiseksi riittivät erilaiset Budapestin ulkopuolella pidetyt kokoukset, *MEFESZ*:n perustaminen ja laittomat nuoriso-organisaatiot. Myöhemmin Baloghilla ja Jakabilla kyse oli enemmän ilmapiiristä: *kuumeinen ilmapiiri hallitsi* yliopistoja sekä korkeakouluja ja levisi pian nuorempiin opiskelijaryhmiin.

Kotimaisen valmistelun perustaksi Berecz tulkitsee valtansa ja omaisuutensa menettäneen luokan, edellistä valtaa palvelleen sosiaalisen kerrostuman ja muut fasistisiksi luonnehditut elementit. Narraatiossa he edustivat vaaroja, sillä he odottivat tilaisuuttaan valmistel-

lakseen ja organisoidakseen aseellisen kapinan. Budapestin tuomioistuinten päätöksiä lainaamalla Berecz luettelee kahdeksan maanalaista sotilaallista järjestöä, jotka toimivat vuodesta 1949 ja saivat lännestä ohjeita *Radio Free Europen* välityksellä. Vaikka papereiden perusteella kysymys on erilaisista ryhmistä, niiden merkittävyyttä on vaikea arvioida, kun kannatuksen laajuudesta ei ole tietoja. Myöskin ohjeiden yksityiskohtaisuus jää epäselväksi.

Toisena luokituksessa ovat Imre Nagyin tavoitteisiin samaistuneet ryhmittymät. Berecz ei arvioi ryhmien valmistelleen aseellista nousua vaan odottaneen *jonkun toisen* tekevän sen. Myös kristillisten järjestöjen ja liberaalien tulkitaan suunnitelleen vallan ottamista, joidenkin *keskustelemalla* ja joidenkin myös organisatorisemmin.

Balogh ja Jakab kirjoittavat *monenlaisen* sosiaalisen kerrostuman lisääntyneestä tyytymättömyydestä. Aiempien koalitiopuolueiden oikeisto aktivoitui, ryhmittymät vastustivat avoimesti kansandemokratiaa ja saivat ideansa läntisistä radioasemista, joita luonnehditaan vihamielisiksi.

Imre Nagy on juonessa antisankari, jonka syyllisyyttä ja tuomiota kukaan kirjoittajista ei aseta kyseenalaiseksi. Nagyin ristiriitaisuus pyritään osoittamaan kertomalla, että hän aiemmin joutui harjoittamaan itsekritiikkiä revisionismista ja opportunismista. Berecz tulkitsee Nagyin aina jossakin muodossa kiistäneen proletariaatin diktatuurin, mistä seurasi myös työväenluokan ja universaalien kansallisten etujen yhdistäminen ja samalla työväenluokan johtavan aseman kieltäminen. Balogh ja Jakab kirjoittavat, että Imre Nagyia kunnioitettiin talonpoikien sekä älymystön parissa, mutta suoria kontakteja hänellä ei ollut varsinaisiin (tehdas)työläisiin vaan erilaisiin ammattikuntiin ja joukkoon työläisten joukossa olevia luokattomia aineksia.

Tutkijat kirjoittavat, ettei Nagy harjoittanut lokakuun 1956 alussa itsekritiikkiä vaan itsepintaisesti vaati tuomituista teoistaan julkista keskustelua. Baloghin ja Jakabin käsitys on, että tästä huolimatta ja ulkoisen painostuksen vähenemiseksi Nagy otettiin uudelleen puolueeseen 13.10.

Kirjoittajille oli selvää, että ennen 23.10. tyytymättömyyttä oli olemassa. Sen sijaan tulkinnat vaihtelevat siitä, millainen painoarvo asetetaan olosuhteille tai yksilöille sekä järjestöjen mahdollisuuksiin muovata näitä olosuhteita.

3.3.3. Tilanne ennen 28.10.

Juonen varsinainen toimintavaihe, joukkomielenosoitus ja sen muuttuminen aseelliseksi yhteenotoksi tulivat yllätyksenä eri henkilöille. János Molnár arvioi porvarillisen (= läntisen) kirjallisuuden ja unkarilaistutkimuksen erojen koskevan enemmän valmistelua ja seurauksia kuin itse mielenosoitusta. Eniten sosialismin aikainen kiista on koskenut sitä, kuinka spontaanisti 23. päivän liike syntyi.

Vertailutulkinnoissa ollaan suunnilleen samaa mieltä siitä, että opiskelijat aloittivat varsinaisen mielenosoituksen. Myös jonkinlaisen salaliittoteorian eniten sisäistäneelle János Bereczille enemmistö koki olevansa spontaanisti tekemässä historiaa. Tämä ei kuitenkaan poistanut mahdollisuutta esinäytöksen ja mielenosoituksen huolelliselta järjestämiseltä vaan päinvastoin. Kantaansa Berecz perusteli sillä, että mielenosoituksessa oli paljon yhtäläisyyksiä Imre Nagyin jo aiemmin julkaisemien kirjoitusten kanssa.

Yhdysvaltalaisradion, jonka tarkoituksena myös oli toimia ulkopolitiikan välineenä (Holt 1958, 199), ei edellä mainitusta puoluenäkökulmasta voinut ajatella kritiikeissään olevan oikeassa. Vastustajan tehtävä on arvostella ja tällä logiikalla arvostelija on myös vastustaja. Kun Berecz löysi yhtäläisyyksiä Nagyin vaatimusten ja *Radio Free Europe*n esittämien välillä, myös opiskelijoiden laatimat pykälät voitiin yhdistää radioon ja sitä kautta viime kädessä määräävään operaatio *Focus*iin. Kun radio myös arvosteli voimakkaasti Imre Nagyia, Berecz tulkitsee juuri tämän ristiriitaisuuden tehneen hänet uskottavaksi tavallisille ihmisille.

János Berecz tulkitsi, että radio oli toimeenpaneva orgaani jo varhaisessa vaiheessa. Hollósin ja Lajtain arviossa radio nosti toiveita niiden osalta, jotka muuten eivät olisi tarttuneet aseisiin, mutta osa olisi taistellut ilmankin. Tosin myös Saksan liittotasavallan liberaalit arvioivat heti kansannousun jälkeen, että *Radio Free Europe* oli osasyyllinen verenvuodatukseen, ja radiota johtanut Robert Holt joutui eroamaan.

Ernő Gerőn puhetta 23.10. János Molnár sanoo kouluesimerkiksi poliittisesta kaavamaisuudesta, sillä Gerő ei ymmärtänyt tilanteen monimutkaisuutta. Hollós ja Lajtai huomauttavat hänen olleen kymmenen päivää poissa Unkarista, puhuneen työhuoneestaan ja nimenomaan puheen aiheuttaneen räjähdyksen. Vielä valkoisissa kirjoissa

tulkinta pyrittiin vain yleensä kiistämään, kun vedottiin provokaatioita olleen myös jo ennen radiolähetystä.

Radiorakennuksen taistelusta Hollós ja Lajtai antavat vähitellen vuosien varrella tarkentuneen kuvauksen. Ennen varsinaisen ammunnan alkamista kirjoittajat kertovat neljän tai viiden lähetystön kanssa neuvotellun, mielenosoittajien yrittäneen tunkeutua sisään ja toisella kerralla avatusta tulesta. Radion sisään pyrkivät ovat joukko, kun taas puolustajista ja heidän kertomuksistaan kirjoitetaan yksilöinä nimet mainiten.

Yksityiskohtainen on myös Hollósin ja Lajtain kuvaus seuranneen yön tapahtumista. Kiistanalaisissa kohdissa yritetään vedota lähteen luotettavuuteen: esimerkiksi neuvostojoukkojen kutsumisesta lainataan suoraan annettua puoluepäätöstä asettamatta sitä kyseenalaiseksi. Puolueen johdon ja hallituksen kerrotaan olleen valmistautumattomia aseelliseen *provokaatioon*.

Joukkoliikkeen merkityksen hahmottaminen ja mielenosoituksen muuttuminen aseelliseksi yhteenotoksi tuottaa ongelmia, sillä tarkoituksena oli erotella vastavallankumoukselliset harhaanjohdetuista. Kömpelöin on Baloghin ja Jakabin tiivistys, jossa opiskelijoista oli tullut hetkessä raadollisia vastavallankumouksellisia ja tohtori Jekyll muuttunut Mr. Hydeksi:

> *"Kuitenkaan ne eivät olleet enää yliopisto-opiskelijoita jotka puhuivat väkijoukon äänellä vaan erilaisia porvarillisia, oikeistoryhmittymiä, jotka siihen mennessä olivat alkaneet organisoitua avoimesti. He alkoivat polttaa ja tuhota punaisia lippuja ja punatähtiä... He vastasivat ivahuudoin Imre Nagyille, joka illan tunteina puhui heille parlamentista, koska hän tervehti joukkoa tovereina. Samaan aikaan iltapäivän tunteina mielenosoittajien joukkoon kerääntyneet aseelliset ryhmät hyökkäsivät Unkarin radioon..."*

János Molnárin rekonstruoima vastavallankumous ei lähtenyt kaappauksena vaan joukkoliikkeenä, ja mukana oli myös kommunisteja. Oikeistoa tulkitaan kuitenkin olleen mukana alusta lähtien ja vaatimukset radikalisoituivat, kun alettiin vaatia Nagyia johtoon. Hollósin ja Lajtain tutkima joukko ei muuttunut vastavallankumouksellisiksi, ei välttämättä halunnut kapitalismia eikä vastavallankumoustakaan. Taustana mainitaan esimerkiksi liikehdintä Szegedin

yliopistossa eikä sille haeta erityistä merkitystä. Mielenosoituksessa olleita toimijoita ei pyritä enää myöskään erityisesti erittelemään. Huhujen ja satunnaisuuden vaikutelma toimintahetkellä alkoi myös ajan myötä vahvistua.

Myös nationalismia ja antisemitismiä löydetään mielenosoituksesta, olihan kokemustilassa olemassa myös Béla Kun, Trianon revisioineen, Auschwitz ja ÁVH, vaikka näihin yhteyksiin ei viitatakaan suoraan. Kun kysymys oli 23.10. mielenosoituksesta, nationalismi pelkistettiin esimerkiksi Kossuth-vaakunaan. János Molnár lainasi jugoslavialaislehden toimittajan kirjoitusta, jossa tämä kirjoitti vaakunan kuuluvan muillekin. Esiintyneet huudot "joka on unkarilainen, se kuuluu tänne", kirjoittaja tulkitsi myös nationalismiksi, koska se joka ei halua tulla, on silloin ei-unkarilainen. Hollós ja Lajtai mainitsevat muita kirjoittajia useammin myös juutalaisvastaiset iskulauseet kuten esimerkiksi vaatimuksen radiosta ilman juutalaisia.

Nationalismin vastainen taistelu oli kuulunut myös puolueen teemoihin 1950-luvun lopussa. Tuolloin laadittujen teesien mukaan porvarillisten vapauksien vaatiminen oli edistystä vielä vuonna 1848, mutta vuonna 1956 se olisi tuonut vain porvariston vallan kansan valtaa vastaan. Tällöin kansan vallan ymmärrettiin sisältävän myös sosiaalisen ja taloudelliseen valtaan liittyvän ulottuvuuden. Kansallista kommunismia ei tulkittu olevan olemassa, vaan se kuului nationalismiin, porvariston ideologiaan, joka pyrkii hajottamaan sosialistisen leirin ja palauttamaan kapitalismin. Ratkaisuksi yritettiin tarjota sosialistisen isänmaallisuuden käsitettä, koska hallitsevien luokkien tulkittiin pettäneet kansalliset itsenäisyyspyrkimykset jo vuonna 1867, ja työväenluokka saattoi olla ylpeä vuosista 1848 ja 1919 (Társadalmi Szemle 8–9/1959, 10–35).

Ennen Imre Nagyin käänteentekevää puhetta János Molnár (1967) arvioi porvarillisen kirjallisuuden keskittyvän Nagyin kannanottoon 24.10., parlamentin aukioon 25.10. sekä 26.10. Magyaróvárissa tapahtuneeseen joukkosurmaan. Näillä Molnár arvioi huomion siirretyn meneillään olevasta *kansalaissodasta*. Kokonaisuutena annetaan kuva sisällissodan omaisesta tilanteesta, jossa toisella puolella ei taistellut vain ÁVH:n viranomaisia vaan myös tehtaita puolustavia työläisiä. Useat esimerkit tosin ajoittuvat kovin lyhyeen aikaan eli *ennen* ensimmäistä neuvostojoukkojen tuloa.

Parlamentin ampumavälikohtauksesta Balogh ja Jakab kirjoittavat yleensä vastavallankumouksellisten provokaatio 25.10. Useita tuhansia käsittävän ihmisjoukon kerrotaan ensin marssineen parlamentin edustalle, missä maatalousministeriöön piiloutunut *aseistautunut joukko* avasi automaattiasein tulen väkijoukkoon. *Monia kuolleita* aiheuttaneesta aseellisesta provokaatiosta kerrotaan syytetyn valtion puolustusviranomaisia, ja tätä käytettiin provosoimaan lisää vihaa. Ampujakysymyksen Balogh ja Jakab jättävät nyt hieman avoimeksi: kun aseistautunutta joukkoa ei nimetä suoraan vastavallankumouksellisiksi niin periaatteessa kysymys voi olla muustakin. Ajan kuluessa myös kuolleiden määrä, "monia", on muuttunut aiempaa epämääräisemmäksi tai vähemmän tarpeelliseksi yksityiskohdaksi. Läntisissä tiedoissa aukiolla kuolleiden lukumääräksi oli yleensä arvioitu 300–600 ja valkoisissa kirjoissa vain 22 uhria.

3.3.4. Tilanteen määrittely uudelleen

Kaikissa kirjoissa pyritään edelleen osoittamaan, että Imre Nagy oli mukana hyväksymässä päätöstä neuvostojoukkojen kutsumisesta. Balogh ja Jakab kirjoittavat, että Nagy ja häntä lähellä olevat hyväksyttiin mukaan *sen jälkeen*, kun he olivat luvanneet auttaa vastavallankumouksellisen kansannousun alasajossa – siis termi kansannousu esiintyi jo Kádárin ajan argumentaatiossa mutta olennaisesti merkitystä kommentoivalla adjektiivilla täydennettynä. Kirjoittajat huomauttavat, että Nagyin tultua pääministeriksi hallitus muutti koostumustaan lähes päivittäin.

Argumentaatioon on tällöin rakennettu idea, että jos Nagy olisi tiedetty petturiksi, häntä ei olisi valittu pääministeriksi. Jälkikäteen petturuutta – ja sittemmin myös jonkinlaista sankaruutta – ruokittiin tiedolla, että Nagy jo 26.10. ehdotti konfliktin nimeämistä kansalliseksi vallankumoukseksi, mutta puoluejohto ei suostunut tähän. Kun János Berecz kirjoitti Imre Nagyin vielä 24.10. puhuneen vastavallankumouksellisista, käytetty sana kommunisti on asetettu lainausmerkkeihin.

Nimeämiskysymys on jokaisessa kirjassa erittäin tärkeä. Vaikka Imre Nagy tarkasti ottaen puhui 28.10. radiossa kansallisdemokraattisesta liikkeestä, tämä määrittely tulkitaan yleisesti vallankumouk-

seksi. János Molnár tosin huomauttaa, ettei Nagy käyttänyt nimenomaan ilmaisua vallankumous (= pintarakenne) mutta tulkitsee sanojen tarkoittavan (= perusta) kansallista ja demokraattista vallankumousta. Jos liike ja vallankumous ovat sama asia, niin Bernstein kääntyy haudassaan!

Bereczin kategoria nimeämiskysymyksessä on jyrkempi. Siinä Nagyin julistus 28.10. *paralysoi* molemmat osapuolet, ja näin vastavallankumoukselliset, fasistit, rikolliset taantumukselliset ja murhaajat olivat vallankumouksellisia. Samalla tämä tarkoitti, että jokaisesta kansanvallan puolustamiseksi taistelevasta työläisestä, talonpojasta ja sotilaasta tuli vastavallankumouksellinen. Vallankumous ja vastavallankumous oletettiin näin ääriessentialismiksi ja olemassaolevan todellisuuden osiksi, missä poliittisilla puheilla on hyvin keskeinen merkitys.

Baloghin ja Jakabin mukaan kyseessä oli hämäännyttävä isku olemassaolevan vallan puolustajille, jotka siten leimattiin jonkinlaisiksi vallankumouksen vihollisiksi. *Puolueen johdon* mainitaan hyväksyneen julistuksen, että vastavallankumous oli kansallinen, demokraattinen vallankumous. *Tämän jälkeen* Nagyin tulkitaan julistaneen radiossa vallankumouksen – asetettu lainausmerkkeihin – saavuttaneen tavoitteensa. Tässäkin kategoriat ovat jonkinlaisia totaliteettejä, joiden muuttamisella on konkreettisia poliittisia seurauksia, sillä Balogh ja Jakab yhdistävät muutoksen myös myöntymiseksi useisiin vaatimuksiin.

Ryhmittymien kannatusta arvioitaessa tutkijat vetoavat usein kvantitatiiviseen lokukseen retoriikan termeillä ilmaistuna. Vaikeasti on kuitenkin todistettavissa, ettei *enemmistö* esimerkiksi valinnut itse tietään vaan *vähemmistö* johti heitä harhaan. Myös Baloghilla ja Jakabilla jonkinlainen hyvä osasi väistyä tai joutui väistymään, ja paha pääsi valtaan: "... opiskelijoiden ja nuorten enemmistö, joka oli johdettu harhaan – nopeasti huomasi ketkä kontrolloivat heitä – jätti aseelliset ryhmät. Heidän paikkansa ottivat tuhannet vankilasta vapautetut ja muista ryysyläiselementeistä kääntyneet »vallankumouksselliset«..."

3.3.5. Vastavallankumouksen toinen viikko

Valkoisissa kirjoissa vastavallankumouksellisten toiminnan todettiin muodostuneen yhä avoimemmaksi ja porvarillisten järjestöjen nousseen keskeisiksi Nagyin hallituksen viimeisen viikon aikana. Vielä Balogh ja Jakab (1986) kirjoittavat puolueen johdon toivoneen, että järjestys olisi pystytty palauttamaan 28.10. myönnytysten hinnalla mutta kävi juuri päinvastoin.

Havaittavan todellisuuden takana odotetaan olevan jälleen jokin todellisempi todellisuus, joksi kirjoittajat ymmärtävät pyrkimyksen valtaan ja kapitalistisen hallituksen restauraation. Aseellisten kapinallisten takana ajateltiin olevan porvarillisen restauraation voimia, jotka aloittivat todellisen hyökkäyksensä vasta, kun he näkivät puolueen demoralisaation ja hajaannuksen. Järjestyksen tärkeyden merkitys saatiin siten nostettua ensisijaiseksi.

Näkökulmana Imre Nagyin jatkuvat myönnytykset sekä hänen kannattajiensa joutuminen sivuun 28.10. jälkeen on mukana vielä myöhäiskádárilaisessa kirjallisuudessa. Baloghin ja Jakabin mukaan porvarillisen restauraation voimat alkoivat hylkiä revisionisteja julistamalla, että he olivat myös kommunisteja tai kannattivat kommunisteja. Rivien välissä on näin ajatus eräänlaisesta klassisesta vallankumousteoriasta, jossa oma pesä selvitetään yhteisen vihollisen kukistamisen jälkeen.

Hollós ja Lajtai syyttävät revisionisteja siitä, että nämä virheitä korjatessaan liittoutuivat vastustajien kanssa ja antoivat siten mahdollisuuden taantumukselle. Liittolaisasetelma nähdään selkeän moraalisena kiinnittämättä huomiota tilanteeseen, jossa ratkaisut syntyivät. Puolueoppositioon kohdistuu syytös, että metaforisesti he avasivat Pandoran lippaan, josta paha levisi maailmaan.

Teoriaa puolustaakseen Hollós ja Lajtai hakevat tukiesimerkkejä Budapestin ulkopuolelta. Vaikka lääneistä kerrottiin kantautuneen vaatimuksia Nagyin korvaamisesta Mindszentyllä – myös Yhdysvalloissa uskottiin näin tapahtuvan –, kysymyksessä oli vain muutaman päivän perusteella tehty yleistys. Se että Imre Nagy toimi koko ajan pääministerinä, oli argumentti, jota sekä kádáristien tavoin pystyttiin käyttämään hänen vastustamiseensa että lännen tapaan hänen puolustamiseensa.

Työläisneuvostoja arvioidessaan János Molnár käy lävitse Arendtin käsityksen työläisneuvostoista hallintojärjestelmänä sekä Brüsselin instituutin ajatuksen trotskilaisesta vallankumouksesta. Molnár tulkitsee, että lännessä vasta 4.11. jälkeen alettiin muistaa neuvostojen merkitys ja lainata Lenin-sitaatteja, koska Unkarin kysymystä haluttiin nimenomaan pitää esillä. Molnár viittasi YK:n johtopäätökseen, etteivät neuvostot edustaneet vallankumousta, vaan puolueet ottivat tämän tehtävän. Kun revisionistitkaan eivät ottaneet niitä vakavasti, neuvostojen kerrotaan vain luoneen vaarallisen illuusion lännen työläisille.

Molnárin kanta on tässä suhteessa itsenäisempi kuin Bereczin tai Hollósin ja Lajtain, jotka vetosivat vain neuvostojen joutumiseen vääriin käsiin. Pääkaupungin ja läänien tapahtumien avulla neuvostojen todisteltiin liukuneen oikealle, vaikka – kuten valkoisissa kirjoissa – puolueen jäsenten todettiin perustaneen niistä osan. Esimerkkinä Hollós ja Lajtai käyttivät vielä Kronstadtia, jossa neuvostojen todettiin toimineen väärin, kun ne toimivat bolshevikkeja vastaan. Mukana on tällöin eräänlainen oletus vallankäytön lakkaamisesta, kun "oikeat" henkilöt pääsevät valtaan.

Kardinaali Mindszentyn radiopuhetta tulkitaan edelleen kirjaimellisesti tai kuin piru Raamattua. Esimerkiksi Baloghin ja Jakabin tekemässä tulkinnassa *kaikki ne*, jotka olivat tekemisissä kansandemokraattisen hallituksen kanssa, pitäisi syrjäyttää ja panna tilille. Hollós ja Lajtai lainaavat puhetta runsaasti ja kardinaalin vanhoillisuutta korostetaan läntisellä lehtiarviolla, jonka viereen asetetaan Otto von Habsburgin kardinaalia ylistävä lausunto. Kuvituksena Hollósilla ja Lajtailla on aggressiivinen ja vainoharhainen kuva radiopuhetta pitävästä kardinaalista, vaikka hänen sanansa voisivat vankila- ja kotiarestikokemuksen perusteella olla verenhimoisemmatkin.

Tutkijoista Hollós ja Lajtai käyvät eniten läpi kristillisten puolueiden syntyä. Tutkijat yhdistävät puolueet usein vuoden 1919 kokemukseen vastavallankumouksesta ja kertovat esimerkkejä puolueiden johdossa toimineista nuoliristiläisistä ja kansallissosialisteista. Kansalliskaartitkaan eivät Hollósille ja Lajtaille olleet vuoden 1848 vaan vuoden 1944 nuoliristin perillisiä. Hyvinkin erilaiset ryhmät saattoivat siten vedota samoihin traditioihin, ja riita tulee siitä, kun traditiota sovitetaan eri liikkeille. Haluttaessa myös esimerkiksi Ferenc Szá-

lasin teksteistä on löydettävissä menneisyyspolitikkaa, vuoden 1848 perintöä tai Adyn, Széchenyin ja Vörösmartyin runoutta.

Monipuoluejärjestelmä ei János Molnárin konseptiossa sinänsä ollut vastavallankumousta vaan henkilöt ja johtajat eli kysymys henkilöitiin. Joka puolueessa argumentoitiin myös olleen kommunismin vastaisia tendenssejä. Hallituskoalitio oli Hollósin ja Lajtain arvioimana tuolloin eri asemassa kuin vuosina 1945–1948, jolloin muut puolueet olivat kommunistien liittolaisia mutta vuonna 1956 vastaan. Sosiaalidemokraatitkaan eivät voineet olla liittolaisia, koska liittolaiset olivat jo ennättäneet hioutua yhteen vuoden 1948 jälkeen.

Kun sinänsä jo lyhyen kansannousun jälkimmäinen viikko onnistuttiin määrittelemään näin jonkinlaiseksi moraalisesti tuomittavaksi pahaksi ja epäjärjestykseksi, jo se legitimoi Kádárin hallituksen ensitoimet. Nykyistä valtaa puolustava vetosi järjestykseen ja sen tarpeellisuuteen tyyliin: onhan joka maassa järjestys, vieras tai oma. On myös muistettava, ettei Unkarissa Kádária valittu tehtäväänsä, vaan hän tuli neuvostotankkien mukana.

3.3.6. János Kádárin konsolidaation alku

Vuoden 1986 *samizdat*-kronologia kiinnitti huomiota siihen, etteivät Kádárin ajan lehdistö ja historiankirjoitus olleet puuttuneet vallankumousta seuranneeseen kostoon. Aukkoja tulkittiin olevan myös Budapestin ulkopuolisissa tapahtumissa ja langetetuissa tuomioissa (1956. A forradalom... 1986, 15–18). Kysymys oli hyvin olennaisesta legitimaatioperusteesta, mutta Kádár itse ei elinaikanaan puhunut hallituskautensa ensimmäisistä päivistä. Käsitys jäi hyvin ylimalkaiseksi myös esimerkiksi László Gyurkón kirjoittamassa muotokuvassa vuonna 1988. Tarinana kerrotaan, että jopa sen puoluelehden numeroita, missä Kádár ilmaisi tukensa monipuoluejärjestelmälle hävitettiin.

Sinänsä ei ole ainutlaatuista, että yhteiskunnallisesti hankalan asian käsittelyyn kuluu aikaa, kuten esimerkiksi Vietnam Yhdysvalloissa tai sisällissota Espanjassa. Vasta Väinö Linnan Täällä pohjantähden alla -teosten ilmestymisen jälkeen Suomessakin tutkijat alkoivat rohkaistua selvittelemään vuoden 1918 konfliktin muita kuin vapaussotaulottuvuuksia (Alapuro 1988, 203).

Tätä taustaa vasten ei ole kovin suuri yllätys, ettei yksikään kirjoista pidä tarpeellisena tuntea käsitystä Kádárin tuesta monipuoluejärjestelmälle. Vallassaolevaa johtajaa ei näytä myöskään olevan tapana arvostella. Kun esimerkiksi János Berecz mainitsee muita johtajia vain nimeltä, Kádárin edessä on usein puhuttelusana toveri. Myös Molnár viittaa Kádáriin hyvin vähän ja mainitsee ohimennen tutkimuksen vaikeudet: lähteitä on vähän, henkilöitä paljon elossa, ja tutkimukseen liittyy subjektiivisia piirteitä. Jos Molnárilla omassa kirjassaan on ollut dokumentoinnin osalta ongelmia, niin hän on luovuttanut puhevallan aikalaiskokijalle ja lainannut Kádárin puhetta vuodelta 1958 yli puoli sivua.

Myös vuonna 1993 ilmestyneiden pöytäkirjojen yhteydessä viitataan toistaiseksi edelleen ratkaisemattomiin kysymyksiin: uuden puolueen perustaminen saatettiin paikantaa ainoastaan 30.10.–1.11. välille. Tätä seuraannut matka Moskovaan oli hämärän peitossa 3.11. iltaan, jolloin Kádár lensi Ukrainasta uuden hallituksen keskuspaikaksi muodostuvaan Szolnokiin (A Magyar Szocialista... 1993–1994, I. 10–12). Mukanaan hänellä saattoivat olla jonkinlaiset erilliset ohjeet, sillä syksyllä 1992 ns. Jeltsinin mappi vahvisti jo aiemmin ounastellun hallituksen ensimmäisen tiedonannon käännökseksi venäjästä. Bereczillä teksti Kádárin toiminnasta on hyvin ylimalkaista. Kerrotaan kommunistien vetäytyneen puolueen hajoituksen jälkeen organisoimaan uutta valtakeskusta tai kirjaimellisesti kuten hallituksen julistuksissa, että Neuvostoliiton hallitus vastasi unkarilaisten pyyntöön ja murskasi aseelliset vastavallankumoukselliset voimat. Sotilaiden läsnäolo nähdään sosialistisen vallankumouksen puolustamisena ja Neuvostoliiton 30.10. paperia tulkiten tehdään selväksi, että ainoa hyväksyttävä kehitys on sosialistinen kehitys.

Vaikka Kádárin nimi oli Nagyin hallituksen listalla, todellisuudessa hän lähti Budapestista perustamaan uutta hallitusta. Tätä käsitystä vielä vuonna 1986 tukevien Baloghin ja Jakabin tulkinnan perusteella Kádárin nimi yhdistettiin Nagyin viimeiseen hallitukseen kommunistien harhauttamiseksi. Historioitsijat käyttävät ilmaisuja "yhä kasvava joukko", "joukko työläisiä" jne., joilla on mahdollista nostaa hyvinkin pienen ryhmittymän toiminta keskeiseksi.

Hollós ja Lajtai selviävät ongelmasta sillä, että kirjan dramaattiset päivät olivat 23.10. ja 4.11. *välillä*. Uuden hallituksen laillisuutta perustellaan sillä, että Nagyin hallitus erosi Varsovan liitosta kysymättä

asiaa vaaleilla valitulta parlamentilta ja myös julisti maan tasavallaksi vastoin perustuslakia.

Bereczin kirjan vuoden 1986 painokseen on lisätty viimeiseksi kappaleeksi "Sosialistisen konsolidaation perustaminen". Siinä tutkija lainaa Kádárin omaa kertomusta ja Szolnokin hallituksen osalta kymmenkuntaa itse tekemäänsä haastattelua. Tekstitulkinnallisesti vaihe jää vielä epämääräiseksi aivan, kuin vallankäyttö olisi lakannut 4.11. jälkeen. Vuoden 1986 painoksen viimeinen alaotsikko on vielä mahdottomampi: "Työläisjoukkojen kanssa rinta rinnan sosialistisen konsolidaation puolesta". Balogh ja Jakab kirjoittavat puolestaan vain hieman epämääräisesti, että Kádárin hallitus teki tarkan jaon tietoisten vastavallankumouksellisten ja harhaanjohdettujen välillä sekä *ankarien rangaistusten* kohdanneen ensimmäisiä. Langetettuja kuolemantuomioita János Berecz ilmoittaa 70 heinäkuun 1957 loppuun mennessä. Hollós ja Lajtai arvioivat kuolleiden määräksi 2 505, mutta rangaistuksista ei heilläkään ole tietoja.

Nimeämisen osalta Berecz argumentoi, että Kádárin hallituksen perustaminen poikkeuksellisen vaikeissa oloissa oli itse asiassa vallankumouksellinen teko. Se oli sitä siksi, koska se oli luotu tukahduttamaan vastavallankumous ja palauttamaan sosialistinen järjestys. Näin tavallisesti palauttaminen, jota modernissa ajattelussa on usein luonnehdittu taantumukselliseksi, saikin tässä vallankumouksellisen merkityksen. Tavallisesti taakse kääntäjät tai palauttajat on yleensä luettu konservatiiveihin ja eteenpäin menijät edistyksellisiin. Kuitenkin esimerkiksi vielä radikaali Thomas Paine saattoi vedota vastavallankumoukseen hyvänä asiana, koska siten käännettiin takaisin aikaan, jolloin vielä oli ollut tyrannin myöhemmin poistamia oikeuksia ja vapauksia (Arendt 1963, 43–45).

Kun Paine käännetään ympäri, niin Nagyin tapauksessa ajan suuntana takaisin kääntäminen oli vallankumousta. Tässä merkityksessä oltiin kuitenkin vaarallisen lähellä vastavallankumouksen modernia merkitystä, johon ei voitu vedota, koska itse käsite oli varattu negatiiviselle kokemustilalle ennen vuotta 1945.

Joka tapauksessa kumouksellista vaihetta seuraa jossakin vaiheessa jonkinlainen olojen rauhoittuminen/rauhoittaminen. Siinä käsitteellisellä tasolla positiivinen käsite pyritään omimaan ja negatiivinen siirtämään vastustajalle, oli se sitten konsolidaatio, normalisaatio tai vaikka rauhaan pakottaminen.

Esimerkiksi jatkuva vallankumous oli Kádárille mahdoton, koska se liittyi Trotskiin. Kauden alkuvaiheesta tuli siten konsolidaatio, mutta vallankumouksellinen työläisten ja talonpoikien hallitus säilyi nimenä vuoteen 1971. Kun kautta nyttemmin on arvioitu uudessa poliittisessa tilanteessa, uusien poliittisten kokemusten välityksellä eli reaalisosialismin romahdettua, käyttöön on varsin yleisesti ilmestynyt nimitys pehmeä diktatuuri. Tämän kauden kerrotaan alkaneen Unkarissa restauraatiolla (vrt. Horváth 1992, Seifert 1992, Gombos 1993, Magyarország története 1995).

3.4. Katsaus oppikirjoihin, elokuvaan ja kaunokirjallisuuteen

Kun kokemustilan ja historiakulttuurin on todettu muodostuvan myös muista historiallisen kokemisen ja esittämisen muodoista kuin varsinaisten historioitsijoiden töistä, seuraavassa tarkastellaan lyhyesti oppikirjoja, elokuvaa ja kaunokirjallisuutta. Ensimmäisestä kohteena on vuonna 1976 laadittu lukion neljännen luokan oppikirja *Ágota Jóvérné Szirtes: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára. A legújabb kor története*; vertailussa käytetään lukuvuosille 1982–1983 hyväksyttyä neljättä sekä 1989–1990 tarkoitettua kuudetta painosta. Näistä ensimmäisessä narraatiolle on omistettu kolme täyttä ja kaksi vajaata sivua. Lainausmerkkeihin asetetut kursivoidut tekstit ovat kirjan väliotsikoita.

"*Vastavallankumouksen syttyminen.*" Mielenosoitus todetaan ensin revisionistien järjestämäksi, riistäytyneen heidän käsistään ja päättyneen aseelliseksi vastavallankumoukselliseksi kapinaksi. Imre Nagyin kerrotaan luvanneen toimia vastavallankumouksellisen toiminnan lopettamiseksi ja siksi valitun pääministeriksi. Viitataan myös käsitykseen lähes päivittäin muuttuvasta hallituksesta (kuten esim. Balogh ja Jakab). Olemassa olevaa valtaa sankaroidaan esimerkiksi, kun Kádárin sanotaan *vielä valintapäivänään* todenneen radiossa, että aseellinen hyökkäys on torjuttava.

"*Yritys kansandemokratian kukistamiseksi.*" Aseellisten ryhmien sanotaan hyökänneen puoluekomiteoiden taloja vastaan 26.10., jolloin kuva kertoo jo varsin aikaisesta hyökkäyksestä. Revisionistit saavat syyn niskoilleen sillä, että he estivät puoluejohdon esityksen kommunistien aseistamisesta. Näin tehdasvartiot ja työläisneuvostot eivät voineet puolustaa tehtaita, ja neuvostot joutuivat vastavallankumouksellisten haltuun.

Imre Nagyin kerrotaan ehdottaneen tulkintaa kansallisesta demokraattisesta vallankumouksesta 26.10. Vaikka keskuskomitea hylkäsi ajatuksen, niin puoluelehti *Szabad Nép*in sanotaan ottaneen Nagyin mielipiteen seuraavan päivän (!) pääkirjoituksensa ja aiheuttaneen vakavan iskun työväenvaltaa puolustaville voimille. Kun puolustajat leimattiin vallankumouksen vihollisiksi ja kapinalliset vallankumouksellisiksi, tämä avasi tien työväenvallan lopettamiseen. Lyhyesti esitellään tämän jälkeen seuranneet tapahtumat kuten monipuoluejärjestelmä, kommunistien joutuminen sivuun, lainausmerk-

keihin asetettu kristillinen kurssi tai Mindszentyn oletettu tuki suurmaanomistajien ja pääoman restauraatiolle.

"*Unkarin vallankumouksellisen työläisten ja talonpoikien hallituksen perustaminen.*" Kádárin ja kumppaneiden mainitaan lyhyesti irtaantuneen sosialismin asian petturi Nagyista ja pyytäneen Neuvostoliitolta apua vastavallankumouksen kukistamiseksi. Uuden vastahallituksen (!) nimissä kerrotaan Kádárin radiopuheesta, jota lainataan yli puoli sivua.

"*Vastavallankumouksen lopettaminen.*" Neuvostoarmeijan yksiköiden ja sosialismille uskollisten kerrotaan muutaman päivän kuluessa murskanneen aseelliset ryhmittymät. Vakavimpien yhteenottojen todetaan olleen Budapestissa, jossa syntyi myös suurin määrä uhreista.

"*Unkarin vallankumouksellisen työläisten ja talonpoikien hallituksen ensitoimet.*" Kahdella lauseella kerrotaan tehdystä erottelusta tietoisten vastavallankumouksellisten ja erehdytettyjen välillä. Ankarien rangaistuksien kerrotaan kohdanneen edellisiä ja jälkimmäisiä pyrityn voittamaan kärsivällisellä vakuuttamisella (vrt. edellä Balogh ja Jakab).

"*Kommunistipuolueen ja joukko-organisaatioiden järjestäminen uudelleen, parlamentin toiminta.*" Tässä yhteydessä luetellaan joulukuun väliaikaisen keskuskomitean määrittelemät neljä syytä. Seuraavaksi mainitaan puolueen uudelleen järjestelyn päättyneen kesään 1957 mennessä, kahden rintaman sota dogmatismia ja revisionismia vastaan, MSZMP kansandemokraattisen järjestelmän johtavana voimana ja joukkoliikkeiden järjestäminen uudelleen.

Kirjan yhteydessä julkaistaan neljä kuvaa: mielenosoitus Bemin patsaalla, kirjailijaliiton juliste, lynkkauskuva ja työläisvartio marssimassa. Lynkkauskuvan kuvatekstissä mainitaan 26.10. *Köztársaság tér*. On mahdollista, että kysymyksessä on virhe, sillä vastaavaa päivämäärää ei muissa yhteyksissä ole tullut vastaan, ja varsinainen hyökkäys ajoittui peräti neljä päivää myöhemmäksi. Nyt välittyy ajatus kommunismin vastaisen joukkoliikkeen määrätietoisuudesta jo hyvin aikaisessa vaiheessa. Ohimennen viitataan myös kolmen johtavan länsilehden lyhyisiin kommentteihin, joiden avulla voidaan tukea oppikirjassa esitettyä näkemystä. Kerrotaan lyhyesti myös emigraatiosta, jonka määräksi arvioidaan 150 000, mikä on jonkin verran vähemmän kuin yleensä lähteissä esiintyvä 200 000. Kádárin puheen li-

säksi oheismateriaalina lainataan *Radio Free Europe*ä, Mindszentyn puheen loppu, uuden hallituksen julistus ja puolueen joulukuun analyysi.

Näin oppikirjat näyttävät sen minkä tutkimuskin: puutteita on olemassa, olemassaolevaa valtaa sankaroidaan ja Imre Nagy osoitetaan kykenemättömäksi pitämään järjestystä. Huomionarvoista on myös se, että oppikirjat kirjoitettiin hyvinkin lähelle nykypäivää, jolloin tilanteesta eniten hyötyvät pyrkivät jäädyttämään, luonnollistamaan ja ikuistamaan tietynlaisen tulkinnan ja pitämään siten jonkinlaista hegemoniaa yllä.

Olennaisin ero kuudennessa painoksessa on se, että sekä maailman että Unkarin historia loppuu atomipommin räjäyttämiseen elokuussa 1945. Lukuvuosia 1989–1990 varten teosta muokattiin kokonaan vuoden 1914 jälkeiseltä ajalta. Esimerkiksi maailmansotien vastavallankumouksellinen järjestelmä vaihtui Unkariksi kahden maailmansodan välillä. Kun nyt koko sodan jälkeinen osuus jätettiin pois, käsitys menneestä ei ollutkaan ajan kuluessa tarkentunut vaan päinvastoin muuttunut epämääräisemmäksi.

Näin kokemustilaa muokattiinkin uutta odotushorisonttia vastaavaksi. Uudet tavoitteet olivat läsnä menneisyyttä tarkasteltaessa ja näin historia pikemminkin tehtiin tulevia tavoitteita kuin menneisyyden rekonstruktiota varten. Sekä lokakuussa 1956 että vuonna 1989 historiankirjat oltiin valmiita kirjoittamaan uusia tavoitteita vastaaviksi vielä vanhan hallituksen aikana.

Elokuvia vuodesta 1956 ei varsinaisesti tehty mutta teemaa sivuttiin silti useissa filmeissä. Esimerkiksi puoluelehdessä mainostettiin vuoden 1957 viimeisinä päivinä elokuvaa *Éjfélkor* (Keskiyöllä), joka kertoi kahdesta rakastuneesta. Syksyyn ja uudenvuoden aattoon 1956 ajoittuneessa tarinassa sankari aikoi ensin lähteä maasta rakastettuineen, mutta lopussa mies kuitenkin valitsi jäämisen, ja rakastettu pakeni yksin. Manipulaatiota oli haluttaessa näkökulman valinta, jossa "vain raukat menivät merten taa".

Tietynlainen jääminen ja hiljainen toipuminen on luettavissa esimerkiksi István Szabón elokuvista *Apa* (Isä) 1966 sekä *Álmodozások kora* (Elämme unelmien aikaa) vuodelta 1964. Niissä menneisyyttä ei pyritä kieltämään vaan ulkomaiselle katsojalle jää vaikutelma hiljalleen modernisoituvasta Unkarista, jonka nuoria aikuisia filmit esittelevät. Modernisaatio toisen maailmansodan jälkeen muutoksena,

vanhan häviämisenä ja vuosi 1956 osana sitä, on nähtävissä puolestaan esimerkiksi Ferenc Kósan elokuvassa *Tízezer nap* (Kymmenentuhatta päivää) vuodelta 1968. Vallalla on edistysajattelu: ajallisesti vuosi 1956 kuuluu joka tapauksessa jo menneeseen.

Elokuva *Egymásra nézve*, 1982 (suom. Toinen tie), kertoo maatalousosuuskunnasta artikkelin kirjoittaneesta toimittajasta. Laadittua artikkelia ei aiota julkaista, koska siinä käy ilmi, ettei osuuskuntiin liittyminen tapahtunut vapaaehtoisesti. Esimerkkinä oleva keskustelu käydään toimittajan ja hänen esimiehensä välillä, ja juoni sijoittuu 1950–1960-luvun taitteeseen, luultavammin vuoteen 1958.

– *Siitä syntyy vaikutelma, että yhä elämme 50-lukua mutta olemme yhä vähemmän 50-luvulla.*
– *Mikä takaa sen, ettemme ole enää 50-luvulla?*
– *Me jotka emme halua 50-lukua.*
– *Uskotteko, ettei 50-luvulla haluttu 50-lukua?*
– *Älkää puhuko roskaa, Éva! Olette älykäs nainen. Te ja minä voimme ylläpitää lehteä ja täyttää tehtävämme vain jos pystymme tiettyyn määrään viisaita kompromisseja. On järkeä väitellä vain siitä, mikä se tietty määrä on.*
...
– *Miksi? Kauanko epämiellyttävät asiat vielä lakaistaan maton alle?*
– *Niin kauan kuin on pakko, kuin tilanne edellyttää.*
– *Mikä tilanne?*
– *Ettekö muka tajua? Ettekö ymmärrä, että totuuksilla, joita nyt voi sanoa, on rajansa?*
– *Antakaa minunkin kysyä. Ettekö tajua, että valheillakin on rajansa? Missäköhän se on ?*
– *Minua älkää opettako totuuden puhumisessa! Olen kärsinyt sen takia teitä enemmän! Olen oppinut, milloin puhua, mutta myös milloin vaieta ja millä hetkellä joltakulta on revittävä sisälmykset ulos. Menkäähän nyt huoneeseenne korjaamaan juttu. Odotan teitä puolen tunnin päästä.*

Yhtenäistyvän Euroopan ja 1990-luvun näkökulmasta kysymys on jo toisesta aikakaudesta, jossa tosin siinäkin tavoitteita saavutetaan vain tiettyjen kompromissien avulla. Siinä politiikka merkitsi kompromisseja, joiden moraalia on toisesta kontekstista jälkeenpäin

helppo arvostella. Tämä edellä mainittu filmi päättyy siihen, että nainen yrittää loikkausta, jolloin hänet ammutaan rajalle.

Taustaltaan elokuvan vuonna 1982 ohjanneella Károly Makkilla oli myös jotakin tekemistä vuoden 1956 kansannousun kanssa, sillä hän oli kuulunut 1.11.1956 *Hunnia*n filmistudioilla perustettuun vallankumoukselliseen työläisneuvostoon. Tuolloin sen tehtäviin kuului vallankumouksesta valmistettava dokumenttifilmi. Makkin lisäksi sen yhdeksi tekijäksi lueteltiin kameramies ja myöhemmin maineeseen noussut elokuvaohjaaja Miklós Jancsó.

Myöhempää Kádárin aikaa edustaa esimerkiksi Péter Gothárin elokuva *Megáll az idő* (Aika pysähtyy, 1981). Vuonna 1991 koulun oheisoppikirjan *(Az 1956-os magyar forradalom)* perusteella tämä tärkeä elokuva ei vielä merkinnyt perusteellista muutosta vallankumouksen arvioinnissa. Metaforisen ilmauksen avulla sanotaan, että silta oli muokattu yksisuuntaiseen liikenteeseen. Ulkomaisesta näkökulmasta tarkasteltuna filmi ei ylistäkään jompaa kumpaa osapuolta mutta antaa varsin uskottavan kuvan eri ihmisten kärsimistä vaikeuksista ja sopeutumisesta.

Uudemmista filmeistä esimerkkeinä ovat kolmiosainen *Napló* (Päiväkirja) ja *Magyar rekviem* (Unkarilainen requiem). Márta Mészárosin Päiväkirja jakaantuu kolmeen toisiinsa liittyvään kronologiseen osaan, joista viimeinen käsittelee kokonaan vuotta 1956. Vuonna 1990 ensi-iltansa saanut Károly Makkin requiem kertoo elämästä kuolemansellissä, ja pääosissa Pál Maléterin sekä Imre Nagyin näköiset miehet odottavat tuomioiden panemista täytäntöön.

Kirjallisuudessa vuoden 1956 kuva perustui sellaisiin teoksiin kuin esimerkiksi Ferenc Karinthyn *Budapesti ősz* (Budapestin syksy), Ferenc Sántan *Húsz óra* (20 tuntia), Ákos Kertészin *Makra* (suom. Kunnon ihminen), Géza Bereményin *Legendárium* sekä Erzsébet Galgóczin ja Mihály Korniksen romaaneihin. Nämä nimet mainitaan vuonna 1991 ilmestyneessä koulun oheisoppikirjassa, jossa vuoden 1956 kirjoitetaan olleen pääasiassa esillä niiden teksteissä, joiden oletetaan olleen järjestelmän puolella. Heidät luokiteltiin sellaisiin, jotka varovaisesti laittoivat romaaneihinsa joitakin todellisia välähdyksiä, toiseksi puolitotuuksien ja kolmanneksi "puoluelinjan" esittäjiin (Az 1956-os... 1991, 164; vrt. myös Magyarország története 1995, 320–329).

Yksi mahdollisuus oli allegorian käyttäminen, kun tekijä näennäisesti viattomilla tapahtumilla saattoi tarkoittaa jotakin muuta. Vuonna 1990 presidentiksi valitun kirjailija Árpád Gönczin omaelämäkerrallinen teos tapahtuu keskiajalla, ja Gyula Illyésin *Tiszták* (Puhtaat) perustuu analogiaan ylivoiman edessä kaatuneista. Miklós Jancsón elokuva *Szegénylegények* (Kapinalliset) sijoittui vuoden 1849 jälkeiseen aikaan, mutta oppikirjatulkinnan (1991) perusteella jokainen tiesi sen paljastavan oman ajan poliisin oveluutta ja viattomien herjaamista (ibid.).

Oppikirjassa esitetty arvio, että jokainen tiesi, on rohkea ja sisältää myös menneisyyteen kohdistuneet odotukset, vaikka kansalaisilla olisikin yhteisiä kokemuksia. Yksipuoluejärjestelmässä jakoa pyrittiin laskemaan kahteen, puolesta ja vastaan, missä toiselle puolelle oletettiin yksimielinen kansa ja toiselle vallanpitäjät. Vaikka tämä saatettiin katsoa riittäväksi poliittisen kentän jakajaksi, taiteilijan mahdollista allegoriaa ei silti voi tulkita yhtä mekanistisesti. Kysymys on enemmänkin kriittisestä asenteesta, missä esimerkiksi Pál Sándorin *Herkulesfürdői emlék* (Herkulesfürdőn muisto) kuvaa rajan yli pyrkiviä vuoden 1919 pakolaisia, mutta haluttaessa se voi kertoa myös muista vuosista tai olla kertomatta. Tosin edellä mainittu elokuva on tehty vuonna 1976, jolloin esimerkiksi kansannoususta tuomitun István Eörsin runon kirjoituspäivä 23.10.1976 jäi julkaistun version ulkopuolelle (168 óra, 9.7.1991). Siten kádárilaisen kulttuuripolitiikan kategoriat "tuettu" ja "siedetty" eivät automaattisesti merkinneet suoranaista vastustusta.

3.5. Järjestyksen vakiinnuttamisesta järjestyksen hintaan

Euroopan kahtiajaon ja kansandemokraattisen järjestelmän pysyvyys alkoi viimeistään 1960-luvulle tultaessa vakiintua myös unkarilaisessa kokemustilassa. Aikakautta yleensä tutkittaessa ei voi väheksyä muutosta kolmannessa maailmassa, uskoa edistykseen ja hruštševilaisen odotushorisontin optimistisuuteen. Vuonna 1966 vallankumous saatettiinkin määritellä jo vetoamalla tieteeseen ja kehityslakeihin: kysymys oli luokkayhteiskunnan kehityksessä lainmukaisesti toteutuvasta vaiheesta, jossa kehittyneempi yhteiskuntamuoto astuu vanhentuneen yhteiskunnallisen järjestelmän tilalle (ÉrtSz. 1966). Siten historiassa oletettiin olevan joitakin absoluuttisia lakeja, joiden perusteella jotkut – kuten vuonna 1956 hävinnyt osapuoli – kuuluivat historian häviäjiin; niiden osa oli Trotskin sanoin näytelty loppuun ja kuului historian roskatunkiolle. Subjektin legitimaatio oli myös sanakirjassa ilmeinen: valtaan kykenevä, ja siihen "oikeutettu", sen "ansainnut" *(uralomra hivatott)* yhteiskuntaluokka taistelee vanhan taantumuksellisen järjestelmän voimia vastaan (ibid.).

Yhteiskunnallisesti Koselleckin historiankirjoituksen tarkentamisen *(Fortschreiben)* aloittaminen sijoittui samoihin aikoihin, jolloin vuonna 1968 voimaan tulleen talousuudistuksen valmistelu alkoi. Kansannousua ruvettiin sitomaan kontekstiin, käyttämään arkistomateriaalia, ja kotimainen osuus myös kasvoi. Luotettavien kirjoittajien laatimaa kirjallisuutta ja vain voittaneella puolella mukana olleiden monografioita julkaistiin tasaisesti mutta vähän.

Luonteeltaan historiankirjoitus oli voittajan historiaa, jossa voittaja pyrki vakauttamaan, palauttamaan järjestyksen jne. Voittajalle tulkitut uhkat olivat suurempia kuin siitä maksettu hinta. Häviäjän tehtävänä on kysyä tätä hintaa, ja tästä historiasta ei Kádárin aikana käyty julkista keskustelua. Taiteessa näkemykset olivat moninaisempia, ja jonkinlainen häviäjään liittyvä kertomus oli niissä esillä jo 1960-luvun puolivälissä.

Kaikki tässä tarkastellut teokset on myös kirjoitettu vallanpitäjän aikana joko suoraan hänen valtakaudestaan tai sellaisesta menneisyydestä, johon myös nykyisellä vallanpitäjällä on osuutensa. Samalla logiikalla Suomessa analogisia ovat kaikki Urho Kekkosen aikana kirjoitetut Kekkosen presidenttikautta sivuavat työt, toiseksi koko toiminta politiikassa ja kolmanneksi koko hänen elinkaarensa.

Unkarissa kuka tahansa ei myöskään päässyt käsiksi alkuperäiseen materiaaliin. Tämä ei silti ole vielä riittävä oletus tuesta vallanpitäjälle, vaikka se antaakin aihetta epäilyyn. Erona kekkostutkimukseen tarkastellut tutkijat olivat kuitenkin myös ainoan sallitun puolueen jäseniä. Kun heillä lisäksi vielä oli merkittäviä asemia itse järjestelmässä, kovin tarkkoja oletuksia ja odotuksia ei tarvittu tutkijan yhdistymisestä olemassaolevaan valtaan. Tämä oletus vähensi hänen uskottavuuttaan ja toisaalta loi myytin, jossa toteutumaton mutta 1956 aktualisoitunut vaihtoehto olisi ollut toteutunutta parempi.

Varsinaista kilpailevaa tulkintaa ei myöskään ollut olemassa, vaan kirjoittaminen toimi vastauksina lännen ja emigranttien erityisesti merkkivuosina ylläpitämään keskusteluun. Tutkijat eivät myöskään asettaneet Imre Nagyin kärsimää tuomiota ja asemaa kyseenalaiseksi, mikä kantana oli yhteneväinen myös hallitsevan puolueen näkökannan kanssa. Tehtyjä puolueen ratkaisuja piti pikemminkin puolustaa vihamieliseksi koettuja emigrantteja ja länttä vastaan.

Juonellisesti tarjolla on metatarina Unkarin vastavallankumouksesta pelastaneesta János Kádárista. Fasismin kukistaminen oli toiminut laajalti kommunismin legitimaationa, ja myös vuoden 1956 jälkeen piti keksiä jotakin konkreettisempaa "nyt tämä menee jo liian pitkälle" -ajattelun sijaan. Tuoreeltaan vastustajalta löydettiin järjestelmällinen taktiikka, omaa yhtenäisyyttä korostettiin projisoimalla virheet muihin, ja vasta vähitellen omat virheet alkoivat nousta enemmän esiin. Kun nämäkin virheet olivat tapahtuneet *ennen* kansannousua, ne olivat tapahtuneet myös edellisen johtajan aikana ja siten lisäsivät uuden johdon oikeutusta pesäeroyrityksille.

Kokonaisuutena kuvaa ennen 4.11. rekonstruoitiin kuitenkin ehkä jopa paremmin, kuin lännessä kommunismiin liitetyn mielikuvan perusteella saattoi odottaa. Silti vertailevan tutkimuksen puutteessa on vaikea sanoa jotakin täsmällistä tutkimuksen vapausasteesta – Seppo Hentilän (1994) mukaan Puolassa ja Unkarissa tutkimus oli vapaampaa kuin Neuvostoliitossa ja DDR:ssä. Yleisvaikutelma on, että historiaa kirjoitettiin paljon ja jos osaa lukea rivien välistä, niin sitä kirjoitettiin kohtalaisen vapaasti. Vuoden 1956 yhteydessä kysymys oli kuitenkin nykyisen vallan synnystä, joka historiankirjoitusta ajatellen oli liian lähellä – Hayden Whiten terminologialla osana vielä elävien muistoa ja siten luonteeltaan ideologisena (1989, 80).

Puoluepoliitikkojen ensimmäisissä tiedonannoissa kysymys oli vielä *tapahtumista*, kunnes nimitys *vastavallankumous* vakiintui alkuvuoden 1957 kuluessa. Tämän odotushorisontin toistamisesta tuli vallan kieli, johon nojauduttiin ja joka perusteli harjoitetun politiikan. Siihen saattoi uskoa, ottaa sen vastikkeena palkasta, tai toisaalta riitti myös se, että vallanpitäjä uskoi tai halusi uskoa ja piti siitä kiinni. Kun edellisen puolestaan kääntää ylösalaisin, niin termi vallankumous alkoi symbolisoitua vallan tarkemmin määrittelemättömään vastustamis- ja härnäämiskieleen, kuten seuraavista luvuista käy ilmi.

3.6. Poliittinen kulttuuri Kádárin kaudella

Joulukuussa 1961 Kádár piti Isänmaallisen kansanrintaman kokouksessa kuuluisan liittolaispuheensa. Siinä hän tarkkaan ottaen julisti, että se joka ei ole Unkarin kansantasavaltaa vastaan, on sen puolella; joka ei ole MSZMP:tä vastaan, on sen puolella; ja joka ei ole kansanrintamaa vastaan, on sen puolella (Kádár 1986, sit. A Magyar Szocialista... 1993–1994, I. 18). Viittaamalla Matteuksen evankeliumiin Kádár käänsi näin rákosilaisten teesin nykytilanteeseen sopivaksi ja neutraalisuus tulkittiin potentiaaliseksi liittolaisuudeksi. Kului vielä yksitoista vuotta, kunnes Kádár oli valmis tulemaan sen verran vastaan, että vuonna 1956 kysymys oli kansallisesta tragediasta, jonka tieteellinen nimi oli määritelty vastavallankumoukseksi (esim. Shawcross 1974).

Menneisyyspolitiikkaa puoluejohto harjoitti muun muassa asettamalla komitean tutkimaan Rákosin kauden terroria. Elokuussa 1962 rehabilitoitiin 190 henkilöä ja Rákosi, Gerő sekä 23 muuta erotettiin puolueesta. Kansainvälinen tausta oli päätökselle siinä mielessä suotuisa, että Neuvostoliiton 22. puoluekokouksessa Stalinin kauden arvostelu oli jatkunut ja Bulgarian Tshervenkov tämän jälkeen erotettu puolueesta (Horváth 1992, 193–194; vrt. myös Lomax 1985, 110–112).

George Schöpflin luonnehti Kádárin kauden taktiikkaa yhteiskunnan depolitisoinniksi ja pitämiseksi säyseänä taloudellisilla tunnustuksilla (1991, 60). Tällöin *gulaššikommunismissa* puoluevaltio – eräänlaisen Platonin valtioruumiin pää – hoiti asioita ja kansalaisten – vatsan – asema kuului privaattiin. Tuloksena oli tiettyjen kompromissien hyväksyminen – ainakin näennäinen sellainen –, mikä myöhemmin voidaan tulkita niin järjestelmän puolelle kuin sitä vastaankin asettumiseksi, opportunismiksi tai tilanteeseen mukautumiseksi ja sen hyväksymiseksi.

Attila Ághin (1991) tulkinnassa massat hyväksyivät Kádárin tarjouksen eli lainausmerkkeihin asetetun yhteiskuntasopimuksen, eikä Puolasta tuttuja konflikteja syntynyt. Viimeistä vuosikymmentä Ágh kutsuu kriisijohtamisen kriisiksi: mitä enemmän kriisi haluttiin ratkaista sitä suurempi kriisi luotiin, kun puolue ei ollut valmis poliittisiin reformeihin (Ágh 1991, 16; vrt. myös Szabó 1991).

Poliittista kulttuuria Unkarissa tutkinut Iván Völgyes (1987) kirjoitti erityisistä poliittisista sukupolvista, joiden kokemukseen samaistutaan varsin aikaisessa vaiheessa, erityisesti 13-20-vuotiaana. Poliittisten sukupolvien "*world views, values or political culture were formed by such catalysmic event(s) that it (they) left a permanent mark on the individual*". Avainasemassa Völgyes piti syntymävuosia 1926–1940, joihin mahtui myös vuoden 1956 kokemus: ajatus paremmasta, pelko poliisivaltiosta ja huomio paremman jäämisestä vain ideaaliksi (Völgyes 1987, 191–197). Völgyesin tulkinnan mukaan vuoden 1950 jälkeen syntyneillä ei ole enää katalyyttisiä muistoja – toisin sanoen alle 40-vuotiaat (1980-luvun lopussa) olivat jo itse järjestelmässä kasvaneita. Noin vuoden 1945 jälkeen syntyneistä on käytetty myös ilmaisuja suuri tai *beat*-sukupolvi (esim. Szalai 1990, 74).

Yksilön ylittäviä kokemuksia unkarilaisessa kokemustilassa olivatkin esimerkiksi vuoteen 1956 liittynyt optimismi ja pettymys, edellisessä luvussa mainitut ankarat rangaistukset, katoamiset tai rangaistujen työnsaantivaikeudet. Myös 1960-luvulla tapahtunut olojen liberalisoituminen kuuluu tähän, vaikka se ei estä silti jotakuta pitämästä ensisijaisena kokemustilana Kádárin kauden alkuvaihetta tai sitä edeltänyttä aikaa vielä 1980-luvun jälkipuoliskollakaan.

Vuosien 1957–1960 välillä noin 22 000 sai jonkinlaisen tuomion, 13 000 joutui internoitavaksi ja noin 35 000 kuulusteltiin (Az 1956-os... 1991, 130). Emigranttihistorioitsija Péter Gosztonyin mukaan määrä on suurempi kuin vuosien 1848 ja 1919 jälkeen (1989, 206). Vertailukohteena esimerkiksi vuonna 1918 Suomessa hävinneisiin kohdistuneen terrorin uhreina menehtyi 8 380, mutta luku saattaa olla suurempikin (Kekkonen 1991, 43). Lisäksi Suomessa tulivat leirikuolemat, ja eripituisiin vankeusrangaistuksiin tuomittiin yli 60 000 (Jussila–Hentilä–Nevakivi 1995, 107).

Ihmisoikeuksia myöhäisen Kádárin kauden osalta käsitellyt Geneven *The Human Rights Committee* hyväksyi esimerkiksi heinäkuussa 1986 "huolellisen tarkastelun jälkeen" Unkarin hallituksen raportin, joka koski poliittisia ja kansalaisoikeuksia 1980–1985. Samaan aikaan *Amnesty International* huomautti vuosiraportissaan langetetusta vankeustuomiosta asepalveluksen vastustamisesta ja vahvistamattomasta noin 50 ihmistä koskeneesta valtionvastaisesta yllyttämisestä. Kaksi ihmistä oli myös teloitettu tuomittuina murhasta (Felkay

1989, 273). Kuolemantuomio pysyi käytössä koko Kádárin kauden ajan. Viimeinen tuomio uutisoitiin 22.2.1989, jolloin puoluelehti kertoi pienen tytön surmasta langetetusta tuomiosta.

Toisaalta poliittista kulttuuria dominoi ajatus politiikan kyynisyydestä ja toisaalta vahva käsitys Unkarista historiallisena valtiona, jolla oli suuri menneisyys ja arvokas kulttuuri. Kommunistinen johto hyväksyttiin niin kauan, kuin se ei aiheuttaisi ristiriitaa kansalaisten tunteman kansallisen ylpeyden kanssa (Toma–Völgyes 1977, 151–152.). Tällaisenaan ajatus diktatuurista rajoitettuine vapauksineen näyttää toimineen suunnilleen 1970-luvun loppuun tai seuraavan vuosikymmenen ensimmäisiin vuosiin.

3.6.1. Muistopolitiikka Kádárin aikana

Kádárin aikana monet menneen poliittiset symbolit nostettiin uudelleen näkyvästi esille: Perinteistä lippua ryhdyttiin käyttämään ilman keskiosaa koristavaa kommunistihallinnon vaakunaa. Puolustusvoimat luopuivat neuvostotyyppisistä univormuistaan ja siirtyivät malleihin, jotka olivat olleet käytössä sotien välisenä aikana. USA:han vuonna 1945 joutunut Pyhän Tapanin kruunu palautettiin 1970-luvun lopussa, legendan mukaan valta ja kruunu seurasivat toisiaan, ja siksi myös vuosina 1849 ja 1945 kruunun haltijat olivat kaivaneet tappion häämöttäessä sen maahan. George Schöpflin (1979) saikin aiheen huomauttaa Kádárin järjestelmän "mystisellä tavalla muistuttaneen" Horthyn aikaa.

Ajattomampi ja itse kommunismin ylittävä traditiolla legitimointi näkyy myös tarkasteltaessa Budapestin kadunnimipolitiikkaa (1987). Kun tavallisesti huomio kiinnittyy "vieraisiin" eli tässä tapauksessa lähinnä Venäjään tai Neuvostoliittoon liittyviin nimiin, niin vähemmälle huomiolle on jäänyt yleensä varsinaiseen "unkarilaiseen" traditioon vetoaminen. Kun huomioon otetaan vain nimi ja kaupunginosa (eli sama katu voi jatkua kaupunginosasta toiseen), niin vuoden 1848 johtaja Lajos Kossuthille on nimetty peräti 18 katua, aukiota, kylä-aukiota, -tietä tai lomarantaa yhteensä kymmenen kaupunginosan alueella. Runoilija Petőfilläkin on 12 kaupunginosassa 17 katua tai aukiota – yhteensä Budapestissa on 22 kaupunginosaa.

Runoilija Mihály Vörösmartyllä on katu, tie tai aukio 14 kaupunginosassa. Kolmentoista kaupunginosan alueelta löytyivät myös 1400-luvun sotapäällikkö Hunyadi johdannaisineen, kreivi Ferenc Rákóczi ja suurimmaksi unkarilaiseksi luonnehdittu kreivi István Széchenyi, 12 kaupunginosassa olivat edustettuina Zrínyin aatelisperhe erilaisine johdannaisineen, kirjailija Mór Jókai, talonpoikaisjohtaja György Dózsa ja runoilija Attila József. Varsinaisista kommunistimarttyyreistä vain Endre Ságvári oli kilpailukykyinen edellisten kanssa, sillä hänellä oli katu tai aukio 11 kaupunginosassa. Ensimmäisinä ulkomaalaisina tulivat yhdeksässä sijaitsevat Bem ja Marx, jolla oli 9 katua kahdeksassa kaupunginosassa (Budapest térkép, Kartográfiai vállalat Budapest 1987).

Vaikka kansallisten sankarten runsaus ei estänyt nimeämästä keskeisiä katuja Leninin, puna-armeijan tai Majakovskin mukaan, niin nimenomaan kansallisuuteen liittyvien historiallisten henkilöiden määrä oli myös Kádárin aikana silmiinpistävä. Myös vuonna 1957 ilmestyneissä valkoisissa kirjoissa nostettiin sankareita ja pääasiassa juuri puoluetalon valtauksessa menehtyneitä. Toisen ja kolmannen kirjan lopussa esiteltäville 51 marttyyrille oli jokaiselle varattu tilaa valokuvan ja henkilötietojen kera. Kevään 1957 aikana puoluelehti kertoi myös useaan otteeseen järjestetyistä hautajaisista edellisen syksyn vastavallankumouksessa kaatuneille.

Vuonna 1958 *Kerepesi*n hautausmaalle alettiin rakentaa erillistä työväenliikkeen pantheonia, josta valmistuttuaan tuli silmämääräisesti suurempi kuin esimerkiksi Itä-Berliinin vastaavasta. Kuten aiemmin muitakin suurmiehiä, niin nyt myös veteraaneja ja marttyyrejä haudattiin ja haudattiin uudelleen hautausmaalle, joka sekin oli avattu juuri vuonna 1848. Omissa mausoleumeissaan lepäsivät niin vuoden 1848 pääministeri Lajos Batthyány, Lajos Kossuth kuin 1867 sovinnon pääarkkitehti Ferenc Deákin.

Tarkemman tarkastelun perusteella joistakin hautakivistä saattaa lukea, että vainajat olivat kaatuneet vastavallankumouksen uhreina. Silti hautausmaalla lepäsi taaempana myös nimettömiä uhreja, joiden kivi sisälsi vain vuosiluvun 1956. Kun jälkimmäiset haudat nyttemmin on kunnostettu, kiviteksteissä on viittauksia kaatumisesta vallankumouksen tai vallankumouksen ja vapaussodan puolesta.

Unkarilaissyntyinen John Lukacs kirjoitti vuonna 1988, ettei edes kymmenen englannin sanaa riitä kuvaamaa unkarilaista ilmaisua *te-*

metni tudunk. Siinä *temetni* viittaa hautaamiseen ja *tudunk* me-muodossa tietämiseen, osaamiseen, tuntemiseen, pystymiseen jne. Lukacsin mukaan kuolleiden muistopäivä 1.11. on Unkarissa ehkä vakavampi kuin muualla, ja kaikki uusimman historian tragediat ajoittuivat myös syksyyn (Lukacs 1991, 19). Teatterimetaforaa tragedia onkin usein käytetty juuri Unkarin yhteydessä.

Puoluetalon valtauksessa menehtyneille puolustajille pystytettiin muistomerkki Tasavallan aukiolle vuonna 1960. Imre Mező, Sándor Sziklai sekä János Asztalos saivat myös kukin oman nimikkokatunsa Budapestiin. Lisäksi kunniamerkkien joukossa oli huhtikuussa 1957 perustettu mitali työväen ja talonpoikien vallan puolesta, millä palkittiin kaikkein uskollisimpia kuten kádáristien puolelle jo vuoden 1956 loppuun mennessä siirtyneitä tai sankarikuolleita.

Yleisesti ottaen kommunisteille puoluetalon valtaus merkitsi hyökkäystä puoluetta, kommunismin symbolia vastaan. Argumenttina se oli vahva ellei vahvin kádárilaisten peruste tapahtuneelle väliintulolle, ja se oli myös tärkein todiste varsinaisen valkoisen terrorin alkamisesta. Molnárille (1967) aukio oli ensimmäinen avoin hyökkäys puolueen fyysiseksi likvidoimiseksi, ja Hollósille sekä Lajtaille (1986) se merkitsi yhden olennaisen poliittisen keskuksen tyhjäksi tekemistä ja hävittämistä.

Käsitys, että puoluetta pitää puolustaa, säilyi myös koko Kádárin kauden ajan. Seppeltenlaskusta *Köztársaság tér*illä ja *Kerepesi*llä tuli osa vuosittaisia kommunistisia 4.11. rituaaleja, jotka myös uutisoitiin säännönmukaisesti. Esimerkiksi viisi- ja kymmenvuotismerkkivuosina seppelten lasku kuului puoluelehdessä järjestelmällisesti sisäsivulle. Vähitellen vallanpitäjä vakuuttui tekojensa oikeutuksesta yhä enemmän, ja neljännesvuosisadan täyttyessä seppelöinti oli jo etusivun arvoinen. Viisi vuotta myöhemmin kerrottiin jo pääuutisena Szolnokissa järjestetystä juhlaistunnosta, sillä hallituksen perustamisesta oli kulunut 30 vuotta.

Neljännesvuosisadan kuluttua alkoivat myös erilaiset sarjat: Syyslokakuussa 1981 puoluelehdessä ilmestyi viikonloppunumeroihin ajoitettu ja 13 osaa sisältänyt toimittajien sarja "Tämä tapahtui, vastavallankumouksen 13 päivää". Viisi vuotta myöhemmin julkaistiin useita kertoja sarjaa "Tosiasiat vastaavat".

Television puolella päivää 23.10. ei nostettu erikseen vaan vakavampaa ohjelmaa sijoitettiin loka-marraskuun taitteeseen, johon puo-

luetalon valtaus myös ajoittui. Vuonna 1986 lokakuun puolivälistä marraskuun jälkipuoliskolle ajoittui viikkosarja "Kanssamme elävä historia", jonka kantavia voimia olivat työssä aiemmin esillä olleet János Berecz, János Molnár ja Ervin Hollós. Paitsi että he olivat julkaisujensa perusteella suurimmat viralliset auktoriteetit Kádárin Unkarissa, niin heissä kiteytyi näin myös poliittinen ja tiedonvälityksellinen valta.

Vuotta 1966 lukuunottamatta János Kádária ei nähty Tasavallan aukion ja *Kerepesin* muistotilaisuuksissa viisi- tai kymmenvuotispäivinä. Paitsi että juuri vuonna 1966 muistettiin laajasti jo 6.10. Aradin marttyyreitä, niin päivän muistutettiin olleen saman, jolloin kommunistien johdolla oli vastustettu sotaa 1941 ja partisaanien räjäyttäneen Gömbösin patsaan kolme vuotta myöhemmin. Myös juuri tuona vuonna lokakuun 23. päivän lehdessä kerrottiin juhlitusta Espanjan kansainvälisten prikaatien 30-vuotispäivästä.

Yleensä Unkarin vastavallankumous (4.11.) jäi kuitenkin kolme päivää myöhemmin vietetyn lokakuun vallankumouksen varjoon. Puoluelehden etusivun vasenta laitaa ja unkarilaista kokemustilaa hallitsivat kuvat Moskovan erilaisista fallossymboleista sekä junan ikkunasta vilkuttava János Kádár. Vapaapäiväksi lokakuun vallankumouksen vuosipäivä tuli vuonna 1960, ja eräs Budapestin keskeinen aukio kantoi myös tämän historiallisen päivän nimeä.

Vapautuksen vuosipäivä 4.4. kirjattiin lakiin sekä 15. että 20. merkkivuonna. Vapautuksen päivään ajoitettiin myös ensimmäinen armahdus vuonna 1959 ja samana vuonna ikuistettiin myös vuoden 1919 neuvostotasavallan muisto. Lakikirja alkoikin muistuttaa historiateosta, johon oli jo Itävalta-Unkarissa kirjattu Deákin ja Andrássyn muistot kuin myöhemmin Horthyn hallinnon kymmenvuotiskauden kunniaksi nimetyt sillat ja sairaalatkin. Kysymyksessä oli voimakas ja myös jo kommunismin ylittävä halu pitää menneisyyttä esillä, vaikka valikoidenkin. Tämä kulminoitui erilaisiin konkreettisiin symboleihin, jotka olivat vallan jatkuvasti aistittava kohde.

Jo aiemmin on todettu, että 1960-luvun puolivälissä vallankumous saatettiin määritellä erilaisten historian lakien avulla. Nyt olennaista on kuitenkin se, että tämä määritelmä löytyi jo alkuluvuissa esitellyn sanakirjan toisesta painoksesta, joka ajoittui juuri vuodelle 1966. Siinä vallankumouksen ja kapinan käsitteet oli jostakin syystä katsottu tarpeelliseksi muuttaa painokseen, jonka ilmestyminen ajoit-

tui samaan vuoteen, jolloin kansannoususta oli kulunut kymmenen vuotta.

Uudessa sanakirjassa poliittinen vallankumous oli jäänyt esimerkkien ulkopuolelle. Vallankumousta kuvaavia sanoja oli myös vähennetty: kukistua *(elbukik)*, voittaa *(felülkerekedik)* ja lyödä *(kiüt)* olivat poissa. Vielä vanhassa ollut määritelmä vieraasta sorrosta, miehityksestä sekä koko kansan osallistumisesta oli muutettu kehitysjaksoksi ja valtaan oikeutetun yhteiskuntaluokan taisteluksi. Kun vuonna 1960 vallankumous vielä oli vierasta sortoa ja miehitystä vastaan koko kansan vapauden puolesta kamppailema aseellinen nousu, niin kuusi vuotta myöhemmin termi on jo aiemmin mainittu valtaan kykenevä ja siihen "oikeutettu" *(uralomra hivatott)* yhteiskuntaluokka (Értsz. 1966). Kysymys oli siis yhteiskuntaluokasta, jolla koettiin olevan historiallinen tehtävä ja jolla siten legitimoitiin myös omaa asemaa.

Merkitys liittyi nyt myös kansallisvaltion luomiseen ja erityisesti ulkoista sortoa vastaan taisteltuun (vapaus)sotaan, joista esimerkeiksi annettiin siirtomaavallankumous ja Unkarin vuosi 1848. Nykyisyyden tarpeet olivat läsnä myös siten, että aiemman Bolivian vallankumousesimerkin tilalle on haettu kotoisampi talonpoikaisjohtaja György Dózsa ja vuosi 1514.

Aiemman kansainvälisyyden sijaan vakuuteltiin kansallisuudella ja historialla. Lineaarisen aikakäsityksen ja historiallisen determinismin käsitteen avulla mahdollista analogiaa vuoteen 1956 saatettiin myös häivyttää tehokkaasti. Sen sijaan varsinaista vanhaa kansallispäivää tai Aradin kenraaleja pidettiin Kádárin aikana yleisesti esillä, sillä muistamiseen kuuluivat seppeltenlaskut ja Isänmaallisen kansanrintaman puheet. Teema oli esillä myös kouluissa.

Myös kapinan käsitettä oli katsottu parhaaksi täsmentää ajan tasalle. Vielä vuonna 1960 kapina oli hallitsevan vallan, järjestelmän vastainen (aseellinen) liike, hyökkäys *(lázadás)*. Kuusi vuotta myöhemmin kapina ei enää suuntautunutkaan hallitsevaa vaan sortavaa valtaa vastaan. Hallitsevan paikalla oli nyt sortava ja liikettä kuvattiin aseellisen asemasta sanoilla joukkoluonteinen, taisteleva liike, aseellinen hyökkäys (ibid.).

3.6.2. Nonkonformistit ja muistaminen

Vuonna 1984 puhuttiin jo useista nonkonformistisista ryhmittymistä, joista yksi oli vuoden 1956 joukko (vrt. Gorlice 1986). Tällöin nonkonformismin voi ymmärtää tarkoittavan jokaisessa yhteiskunnassa ilmenevää kriittisyyttä ja negatiivista suhtautumista virallisia arvoja vastaan. Kádárin aikana tämä näkyi niin taloudellisena, poliittisena, kulttuurisena, sosiaalisena kuin uskonnollisenakin nonkonformismina. Saksan liittotasavallassa 1970-luvulla yleistynyt käsite toisinajattelija on liian suppea, ja oppositio kuvaa vasta post-kádárilaista kehitystä (Bangó 1991, 191–194).

Jossakin määrin päinvastaista kantaa edustaa Ervin Csizmadia (1995), jonka teoksessa Demokraattisen opposition (1968–1988) juuret löytyvätkin jo vuonna 1964 orastamaan alkaneesta yhteiskuntakritiikistä. Rajavuosi 1968 selittyy siten, että Ágnes Heller ja neljä muuta marxistia arvioivat Tšekkoslovakian väliintulon merkitsevän vakavaa vaaraa sosialismin kehittymiselle ja marxismin alkaneelle uudistamiselle (A Magyar Demokratikus... 1995, 13). Vaikka kysymys olisikin juurista, Hellerin kritiikistä oli vielä pitkä matka siihen, että *samizdat*-julkaisu *Beszélő*n ensimmäinen numero ilmestyi juuri samana päivänä, kun Puolaan julistettiin sotatila (vrt. *Magyar Hírlap*, jatkossa viitteissä MH, 15.3.89).

Vuoteen 1956 liittyvä nonkonformismi ilmeni vallankumouksen muiston vaalimisena. Poliittinen muisto on silloin, kun se voidaan käsittää symboliksi, josta on olemassa merkitystä koskevia ristiriitoja (vrt. Edelman 1985; Pekonen 1991). Viatonkin yksityistilanne voi politisoitua tai voidaan aktiivisemmin politisoida, vaikka toimijoilla itsellään ei olisikaan tällaisia tarkoituksia – ennakko-oletus sellaisesta riittää (vrt. Edelman 1971). Vaikka kysymyksessä olisi esimerkiksi vain inhimillinen vainajia kohtaan osoitettu ele, valta näki sen symbolisena poliittisena demonstraationa. Tältä kannalta vainajien muistopäivä 1.11. sattui äärimmäisen hankalaan ja monia tulkintoja mahdollistavaan aikaan.

Menneisyydestä oli myös mahdollista löytää aikoja, jolloin poliittinen toiminta sanan ahtaassa merkityksessä ei ollut mahdollista (vrt. myös kirjailija György Konrádin käsitys antipolitiikasta). Kansanperinteessä tunnettiin vuoden 1848 kukistamisen jälkeen tarinoita ja merkkejä, jotka tulkittiin passiiviseksi vastarinnaksi. Lisäksi mielen-

osoitustarkoitukseen maaliskuun 15. päivää oli käytetty ensimmäisen kerran jo vuonna 1860 (vrt. Szabad 1977, 48–78). Kun mielenosoituksia oli 15.3. satunnaisesti myös Kádárin aikana, voitaneen puhua myös eräänlaisesta härnäyskulttuurista, jään kokeilemisesta kepillä, missä politiikan avulla yritettiin toistaa historiaa tai olettaa, että ainakin vastustaja toimii siten.

Jotkut olivat myös 1970-luvulla asettaneet vallankumouksen muistoksi laittomasti kynttilöitä ikkunoille. Erilaiset älymystöryhmät kokosivat lännessä julkaistun vuoden 1956 ministeri István Bibón muistokirjan ja vuonna 1981 hänen haudallaan oli pidetty salaa muistotilaisuus (168 óra, 24.10.1989). Julkisesta toiminnasta saattoi kostua vaikeuksia, sillä esimerkiksi kansannoususta kuolemantuomion, joka sittemmin muutettiin vankeudeksi, saanut Imre Mécs menetti työpaikkansa 1983, kun hän puhui hautajaisissa Unkarista vallankumouksena. Kun Mécs 1.11.1986 halusi viedä kukkia ystäviensä haudalle, etsivät kysyivät papereita ja ilmoittivat ministeriön kieltäneen hautapalstan 301 (*Magyar Nemzet*, jatkossa viitteissä MN, 25.2. 1989).

Yleisen tyytymättömyyden ohella vuosi 1956 oli 1980-luvun puolivälissä se päämotiivi, joka yhdisti erilaisia ryhmittymiä aiempia neo-marxisteja myöten (Litván 1993). Ferenc Donáth keräsi vuonna 1985 demokraattisen opposition, ns. kansankirjailijat, reformisosiologit ja 1956 veteraanit yhteiseen Monorissa pidettyyn tapaamiseen. Kokous pidettiin 14.–16.6., joista jälkimmäinen – kuinka ollakaan – on juuri Imre Nagyin kuolinpäivä.

Samizdat-julkaisu *Beszélő*ssä teema oli ollut esillä vuodesta 1983, jolloin Imre Nagyin teloituksesta tuli 25 vuotta. Tuolloin lehdessä vaadittiin muun muassa hautojen tunnistamista, armahdusta vuosien 1947–1963 välillä tuomituille sekä eläkkeitä, sillä vuoden 1975 laki ei oikeuttanut eläkettä niille, joiden työsuhde oli poikki yli viisi vuotta (Csizmadia 1995, 275). Neljä vuotta myöhemmin, 1987, teemalla oli jo selkeästi yleispoliittinen ulottuvuutensa: lehden erikoisnumerossa "Yhteiskuntasopimus" Demokraattinen oppositio vaati rikkomaan kádárilaisen konsensuksen ja Kádária syrjään. Nyt vallankumous yhdistettiin suoraan päivänpolitiikkaan: sopimus ei ollut mahdollinen ilman vuoden 1956 tarkastelemista uudelleen (Beszélő 1987, 1–57).

Ensimmäinen vallankumousta käsitellyt konferenssi oli järjestetty joulukuussa 1986 Demokraattisen opposition aktivistin asunnossa. Yhteensä noin 80 osanottajan joukossa oli koko joukko Unkarin tulevia poliittisia johtajia: Árpád Göncz (presidentti), Lajos Für (ministeri), Gábor Demszky (pääkaupungin pormestari), Iván Pető (poliitikko) sekä useita tulevia kansanedustajia. Konferenssi järjestyi kommunistien maanalaisen kauden perinteiden mukaisesti, sillä edellisen kesän Monorin tapaamiseen oli toisena päivänä osallistunut myös "sisäministeriön asuntovaunu" (Ötvenhatról... 1992, 9–11).

Mukana olivat myös puolueeseen kuuluvat historioitsijat Tibor Hajdu ja Miklós Lackó kuten myös puolueesta erotettu Rákosin aikainen pääministeri András Hegedüs. Vaikka sormituntumalta Demokraattinen oppositio -nimeä kantanut ryhmittymä oli vahvoilla, mukana olivat myös em. Lajos Für, Csaba Gy. Kiss ja Sándor Lezsák, jotka myöhemmin opittiin tuntemaan demokraattisen foorumin perustajina (ibid., Az 1956-os... 1991, 169).

Konferenssissa Ferenc Donáth ja vuonna 1956 Imre Nagyin lehdistöpäällikkönä toiminut Miklós Vásárhelyi luennoivat vallankumouksen esivaiheista vuosina 1953–1956. Jenő Széllin ja Imre Mécsin osuus käsitteli itse vallankumousta, ja Demokraattisen opposition János Kis puhui 1956–1957 seuranneesta restauraatiosta. Erityistä nimeämiskeskustelua ei käyty, vaan osanottajat puhuivat koko ajan vallankumouksesta. Termiä pidettiin jotenkin luonnollisena ja muistamista arvokkaana asiana.

Konferenssista ilmestyi pieni artikkeli italialaisessa *l'Unita*ssa. Joko puoluejäsenten näkökulmasta tai marginalisoitumista välttääkseen – ja siten myös lisätäkseen eetosta laajasta valtion sisäisestä oppositiosta – tiedotetta ei annettu *Radio Free Europe*lle vaan ulkomaisille vasemmistolehdille (Ötvenhatról... 1992, 10). Konferenssia varten laadittiin myös vallankumouksen kronologia ja bibliografia, jota tässä työssä on aiemmin käytetty Kádárin ajan historiankirjoituksen yhteydessä. Kronologia käsitti Stalinin kuolemasta alkavan kymmenvuotiskauden, joka päättyi yleiseen armahdukseen maaliskuussa 1963. Kirjan kolmannessa painoksessa (1990) teoksen kerrottiin ilmestyneen ensin *samizdat*ina, jonka tekijöiksi merkittiin "yksityispiireissä toimiva budapestiläinen työyhteisö".

Yleisesti käytetty voimakas sana on *megtorlás*, joka tarkoittaa lähinnä kostoa, pakotetta (Papp–Jakab 1985). Ilmausta on käytetty esi-

merkiksi myös vuoden 1849 yhteydessä. Tässä työssä myöhemmin käsiteltävän Pozsgayn komitean raportissa (1989) mainittiin myös "vapauttamista seuranneet kostot", kun viitattiin toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan. Sanaan viittasi myös varakruununsyyttäjä, tohtori Albert Váry (1922), kun hän vähätteli neuvostotasavallan 1919 jälkiselvittelyä, jossa "kosto ei voinut jäädä toteutumatta" *(a megtorlás nem maradhatott el)* (A vörös... 1993, 1–2).

Häviäjien näkökulmasta asioita salattiin, järjestelmä käytti valtaa tiedon avulla, eivätkä häviäjät kokeneet saavansa heille kuuluvaa arvostusta. Myös huomattava osa 1980-luvulla ilmestyneestä 216 *samizdat*-nimikkeestä käsitteli vuotta 1956. Historiankirjoituksessa häviäjien näkökulmaa ei ollut, ja esimerkiksi Pál Maléterin leski Judit Gyenes kertoi teloitus- ym. tietojen kulkevan suusta suuhun eräänlaisena kansanperinteenä (Tetemrehívás 1988, 51; vrt. myös Szabó 1991, 989; A Magyar Demokratikus... 1995, 492–499).

Menneisyyspolitiikan kannalta kyse oli inhimillisestä hyvinvoinnista ja sen edistämisestä, häviäjien kunniasta kuin myös eläkevaatimuksina konkreettisesta rahanjaosta. Odotushorisontti alkoi 1980-luvulla suuntautua jo Kádárin jälkeiseen aikaan. Esimerkiksi vuonna 1986 haastattelukirjan Yhden miehen Unkari kirjoittanut Juha Vakkuri arvioi, että Kádárin jälkeen seuraa "vedenpaisumus".

IV.

VUOSI 1956 POST-KÁDÁRISMISSA

Keväällä 1988 János Kádár kuului jo silloisen Euroopan pitkäikäisimpiin johtajiin. Toukokuun kolmantena viikonvaihteena MSZMP piti puoluekokouksen, jonka tärkein tehtävä jälkikäteen arvioituna oli Kádárin syrjäyttäminen, sillä hän joutui uuteen lähinnä muodolliseen kunniapuheenjohtajan tehtävään. Pitkästä aikaa puolueen johtaminen ja pääministeriys keskittyivät samoihin käsiin, sillä uudeksi pääsihteeriksi valittiin pääministeri Károly Grósz (taustasta myös Schöpflin, Tőkés–Völgyes 1988).

Kokouksen yhteydessä keskuskomitean jäsen Imre Pozsgay sai tehtäväkseen valmistella puolueen uutta ohjelmaluonnosta ja siihen kuuluvaa historiaosuutta. Myöhemmin aktualisoitunutta tehtävää tarkastellut lehdet eivät tällöin nostaneet erikseen, ja esimerkiksi Pozsgayn puheenvuoron otsikko oli, että "Tarvitaan koko kansan kanssa jatkuvaa vuoropuhelua" (MN 21.5.). Tämän työn kannalta olennainen vuosi 1956 ei ollut lehdissä muutoinkaan esillä paitsi, että György Aczél käytti nimitystä tragedia sivutessaan teemaa ohimennen.

Pari viikkoa myöhemmin (5.6.) Unkarissa perustettiin laittomasti *Történelmi Igazságtétel Bizottsága*, jatkossa TIB. Komitean nimi käännetään tässä Historialliseksi oikeudentekokomiteaksi, sillä yksi unkarin kielen kummallisuuksia on se, että totuus ja oikeus ovat kietoutuneet samaan sanaan *igazság*. Ensimmäisessä merkityksessään sana tarkoittaa varsinaisesti totuutta ja toisessa oikeutta. Tieto-opillinen totuus liittyy siinä myös moraaliseen totuuteen, jossa tuloksena on selkeä jako oikeaan ja väärään, vaikka oikeutta käytetään myös ilman totuutta ja päinvastoin (vrt. myös Kenyeres 1995, 84–87; Papp–Jakab 1985). Kun TIB sai ensimmäisen kerran laajempaa julkisuutta *Magyar Nemzet*issä 8.2.1989, Miklós Vásárhelyi kertoi TIB:n perustamiskutsun lähetetyn myös unkarilaisiin lehtiin ja uutistoimisto MTI:lle. Kotimaassa sitä ei julkaistu mutta ulkomailla kylläkin.

Perustamisdokumentissa TIB vaati vallankumousta seuranneen koston uhrien, kuolleiden ja elävien täyttä moraalista, poliittista ja oikeudellista rehabilitointia. Noin 40 allekirjoittajan joukossa olivat vuonna 1958 teloitettujen Pál Maléterin, József Szilágyin, Miklós Gi-

mesin, vankilassa epämääräisissä oloissa kuolleen Géza Losonczyn lesket sekä Imre Nagyin tytär (esim. Az 1956-os... 1991, 170–171).

Perustamisdokumentti alkoi viittauksella 30 vuotta sitten teloitetusta vallankumouksen pääministeri Imre Nagyistä. Tämän jälkeen puhuttiin neljästä muusta syytetystä ja teloitetusta sekä mainittiin 4.11. alkaneen restauraation sadat uhrit. Historiallinen analogia oli läsnä, kun arvioitiin, etteivät edes Habsburgit, Haynau ja Horthy yhteensä raahanneet, tuominneet, teloittaneet ja pakottaneet yhtä paljon kuin 4.11.1956 syntynyt valta (Tóbiás 1989, 523–527; Az 1956-os... 1991, 169–171).

Muistopolitiikka jatkui Imre Nagyin kuoleman 30. vuosipäivänä Pariisin Pere Lachaisella, jossa paljastettiin vallankumouksessa teloitettujen muistomerkki. Muistomerkin suojelijoiksi ilmoittautui pyynnöstä lähemmäs kaksi sataa henkilöä joukossa muun muassa nobelisteja, poliitikkoja, kirjailijoita, tiedemiehiä ja taiteilijoita. Mukana olivat esimerkiksi kirjailijat Saul Bellow, Joseph Brodsky, Desmond Tutu, Haldor Laxness sekä lisäksi Mario Soares, Raymond Barre, Yves Montand, Paul Ricoeur, Pierre Rosanvallon ja Andrej Wajda. Myös Unkarin hallitukselle oli lähetetty vetoomus uudelleen hautaamisista, mikä kuitenkin jäi ilman vastausta (Tetemrehívás 1988, 76–80; Tóbiás 1989, 531–537).

Pariisissa myös Italian kommunistipuolueen edustaja laski seppeleen ja muistutti Prahan keväästä ja moniarvoisuudesta. Ranskan sekä Italian sosialistipuolueiden edustajat pitivät puheen, jossa muistutettiin ihmiskasvoisen sosialismin olevan lähtöisin – ei Tšekkoslovakiasta vaan – Puolan ja Unkarin intellektuelleilta vuosina 1955–1956 (ibid., 127–129). Myös Yhdysvaltojen presidentti Ronald Reagan lähetti tervehdyksen, ja suhteessa Itä-Euroopan vanhoilliseen kommunistiauditorioon nonkonformistit tulivat seisoneeksi samassa rintamassa myös Yhdysvaltojen kanssa.

Muistomerkkimateriaali on koottu opposition laatimaan hautajaiskirjaan *Tetemrehívás*, jonka nimi perustuu vanhaan kansanuskoon, ja tarkoittaa kutsua ruumiin luokse. Jumalan oletetaan tuomitsevan syyllisen näyttämällä tappajan, sillä haava alkaa vuotaa verta syyllisen saapuessa ruumiin luo. Kirjailija János Arany on kirjoittanut myös saman nimisen kuuluisan balladin, jonka nimeä käytettiin nyt myös politiikassa.

Samaan aikaan Budapestissa hautaamiskysymys vedettiin julkisuuteen – siis myös vain muutama viikko Kádárin syrjäyttämisen jälkeen – mielenosoituksessa, jossa 317 henkilöä allekirjoitti tiedonannon, jonka mukaan poliisi hajotti brutaalisti hiljaisen muistotilaisuuden. Puoluelehden uutiskynnystä mielenosoitus ei ylittänyt, mutta ministerineuvoston *Magyar Hírlap* uutisoi sen ovelasti poliisin näkökulmasta, jolloin myös mielenosoittajat saivat julkisuutta.

Artikkelin "Mitä tapahtui torstaina iltapäivällä keskikaupungilla?" mukaan 350–400 järjestelmän vastaisen liikkeen edustajaa yritti osoittaa mieltään, mutta menestykselliseksi luonnehditussa toiminnassa poliisi pidätti useita henkilöitä. Uutisessa mainittiin jo vuosi sitten ilmestyneet ryhmittymät, jotka halusivat käyttää Imre Nagyin kuoleman 30. vuotispäivää poliittisiin yhteyksiin. Viime mainittua ei määritelty tarkemmin vaan sillä tarkoitettiin yleensä järjestelmän vastaiseksi tulkittua toimintaa.

Mielenosoittajien vaatimuksista kerrottiin 1956 *tapahtumien* arvioiminen uudelleen, siihen osallistuneiden rehabilitointi, eläkevaatimus ja muistomerkin pystyttäminen. Uutisessa kerrottiin myös, että he yrittivät viettää muistopäivää useissa paikoissa kuten *Batthyány tér*illä (Batthyányin aukio), *Hősök tere*llä (Sankarten aukio), hautausmaalla ja kirkossa. Artikkelissa kysyttiin myös ketä nämä olivat ja nimeltä mainittiin kahdeksan mielenosoittajaa sekä Pariisiin pystytetty muistomerkki. Juttu päättyi siihen, että kysymys oli provokaatiosta (MH 18.6.).

Yleensä vallan vaihtuminen Unkarissa huomioitiin laajasti ulkomailla. Uusi johtaja Károly Grósz kävi ensin Moskovassa, ja heinäkuussa hänestä tuli ensimmäinen Yhdysvalloissa vieraillut Unkarin pääministeri sitten Ferenc Nagyin vuonna 1946. Ulkomailla pääsihteeri sai paljon myönteistä julkisuutta, ja vuosi 1956 oli esillä useissa haastatteluissa. Esimerkiksi passiasioita koskevaan kysymykseen Grósz vastasi, etteivät vuoden 1956 takia tuomitut ole voineet saada passia. *Newsweek*ille Grósz kertoi, että kyseessä oli vastavallankumous, jossa Imre Nagyille kuuluva paikka oli joutua oikeuden eteen. "Pääministerin ei ole mahdollista loukata lakia eikä perustuslakia. Imre Nagy teki sen" (MH 12.7.).

Kysymykseen aikoiko Unkarin hallitus rehabilitoida Imre Nagyin Grósz vastasi, että "on tullut aika, että Imre Nagyin maalliset jäännökset löytävät viimeisen leposijansa" (MH 26.7.). Samassa yhtey-

dessä Grósz viittasi myös siihen, että tässä valitettavassa tragediassa oli paljon niitä, joita johdettiin harhaan. *Köztársaság tér*illä kuolleita pääsihteeri sanoi pidettävän marttyyreinä (NSZ 26.7.).

Kun Grósz puhui rehabilitointitulkinnan muuttumattomuudesta, hän pyrki edelleen omimaan puolueelle vallankumouksen käsitteellisen sisällön: vallankumous tapahtui ennen vuotta 1956, ja Kádár pelasti Unkarin tilanteesta, joka olisi johtanut avoimeen vastavallankumoukseen. Tulkinnan muuttaminen tai syyllisyyden tunnustaminen osoittaisi harjoitetun politiikan ja uhraukset vääriksi. Muutoin Grósz pyrki siirtämään kysymyksen sivuun, sillä pääsihteerin näkökulmasta se ei ollut *päivän teema* vaan *tieteellinen* tehtävä. Edellisen vuoden lopussa haastattelussa Grósz oli arvioinut tulkinnan poliittista ulottuvuutta siten, että uusi tulkinta tarkoittaisi, että "me" (puolue) olisimme syyllisiä ja vastavallankumouksellisia (Lendvai 1988, 164).

Monipuoluejärjestelmän mahdollisuutta Grósz ei sulkenut pois, jos se tunnustaa toimivansa sosialismin sisällä – periaatteessa useita puolueita toimi Tšekkoslovakiassa, DDR:ssä, Puolassa ja Bulgariassa. Hieman aiemmin myös János Berecz oli todennut keskuskomiteassa, että yksipuoluejärjestelmä on vahvistettu laillisesti, ja se on yhteiskunnallisen keskustelun sekä koko järjestelmän status (NSZ 15.7.; MH 27.7.).

Muutoin unkarilaislehtiä alkoivat kesällä 1988 askarruttaa muun muassa tiedot Ceausescun suunnitelmista Transilvaniassa; itse kritiikki oli kärjistynyt Ceausescun vastaiseen mielenosoitukseen kesäkuun lopussa. Myös Tonavan patoon liittyvät ongelmat ja Puolan lakot saivat runsaasti palstatilaa.

Unkarin valtion perustaneen Pyhän Tapanin 950. kuolinpäivä osui vuodelle 1988 ja muistopäivää vietettiin 20. elokuuta. Vuoden 1949 jälkeen päivä tunnettiin nimellä perustuslain päivä eikä uuden perustuslain astuminen voimaan juuri 20.8. ollut suinkaan sattuma (NSZ 20.8.). Paitsi että uusi perustuslaki pyrki tuolloin jättämään vanhan kuningastradition varjoonsa, niin se oli myös yritys sitoa uusi sosialistinen perustuslaki vanhaan, pitkään valtiolliseen traditioon. Tärkeää vuosipäivää oli käytetty hyväksi myös Saksan liittotasavallassa, jossa uusi perustuslaki oli annettu saman vuoden toukokuussa juuri maailmansodan päättymispäivänä.

Kun vuoden 1988 elokuussa, 25.8., *Magyar Nemzet* täytti 50 vuotta, lehti otti käyttöön perustajansa Sándor Pethőn nimen varsi-

naisen logon alle, Isänmaallisen kansanrintaman viereen. Tarkkaan luettuna muutos oli siinä mielessä merkittävä, että Pethőn nimi oli ollut logossa myös kansannousun aikana – nyt se tehtiin rinnakkaiseksi kansanrintaman kanssa.

Jo Grószin lausunnot Imre Nagyin hautaamisesta alkoivat viitata johonkin poikkeukselliseen ja uuteen. Lisäksi ministerineuvosto käsitteli syyskuussa "vuoden 1956 tapahtumien takia tuomittujen armahtamista" ja aiemmin rangaistuihin liittyneiden oikeushaittojen purkamista (MH 5.9.). Kun tuomioita purettiin joulukuun loppuun mennessä, se ei koskenut niitä, joiden rikkomukset eivät tapahtuneet itse taistelutilanteessa kuten esimerkiksi *Köztársaság tér*illä. *Magyar Nemzet* kertoi enemmistön tuomituista asuvan ulkomailla.

Uusina otsikoina lehdissä alkoi näkyä myös uusia käsitteitä kuten "sosialistinen markkinatalous" (MH 11.10.), "markkinat, jos sosialistiset" tai "markkinatalous muodostumassa" (MH 13.10.). Televisiossa Rezső Nyers muotoili olevansa reformikommunisti, joka merkitsee puolueen demokratisoitumista, käynnissä olevaa sovintoa ja parlamentaarisen demokratian kanssa yhdessä elämistä (NSZ 22.10.).

Toisin sanoen kesällä ja syksyllä eräänlaiset kerettiläiset ajatukset alkavat vähitellen olla esillä. Uudistuksista argumentoitiin käsitteen sosialismi alla tai yleensä niihin pyrittiin lisäämään jossakin muodossa sana sosialistinen. Revisionisteista ei myöskään enää juuri puhuttu, vaan muotiin oli tullut uusi sana: reformikommunisti. Reformi ja yksipuoluejärjestelmän sisällä toteutettava sosialistinen pluralismi olivat myös toukokuun puoluekokouksen keskeisiä iskulauseita.

4.1. Foorumi, klubi, verkosto, rintama...

Vuoden 1988 loppuun mennessä Unkariin alkoi syntyä tuhka tiheään joukko erilaisia organisaatioita, joista kolme päälehteä alkoivat kirjoittaa ensin varovammin ja sitten rohkeammin. Siinä missä vuonna 1956 puolueet aktivoituivat Nagyin julistuksella, nyt kysymys oli erilaisista *organisaatioista*, jotka alkoivat varovasti toimia käsitteen sosialismi alla. Oppositiota ei myöskään ollut olemassa *de jure*, sillä puolueiden perustaminen oli laitonta.

Jo Nagyin kesäkuisessa muistomielenosoituksessa allekirjoittajina olivat olleet TIB, tuore Nuorten demokraattien liitto Fidesz, Vapaiden aloitteiden verkosto, Transilvanian puolustajat ja saksalaisten 1944 teloittaman Endre Bajcsy-Zsilinszkyn nimeä kantava ystävyysseura (jatkossa BZsT) (liikkeistä ks. Bossányi 1989). Näiden ja muiden uusien organisaatioiden tila alkoi hahmottua yhtiönä, seurana *(társaság)*, yhdistyksenä *(egyesület)*, piirinä *(kör)*, liittona *(szövetség)*, foorumina *(fórum)*, neuvostona *(tanács)*, klubina *(klub)*, verkostona *(hálózat)*, ammattiliittona *(szakszervezet)*, komiteana *(bizottság)* ja rintamana *(front)* (ohjelmat on julkaistu Magyarország politikai évkönyve 1988). Nimellisesti kyse ei ollut puolueista, ja jossakin määrin tulkinnallinen kysymys onkin se, missä vaiheessa itse puolueet syntyivät sanan perinteisessä mielessä.

Vasemmistolainen vaihtoehtoinen yhdistys (jatkossa BAL) halusi koota kaikki demokraattiseen sosialismiin uskovat (MN 20.10), Julkisuusklubi *(Nyilvánosság Klub)* pyrki täydentämään arvostelun ja sananvapautta, ja Uusi maaliskuun rintama (jatkossa UMF) kertoi, että "tarvitaan pluralistista demokratiaa" (MN 31.10.). Ex-pääministeri Ferenc Münnichin nimeä kantava seura näki päivänvalon marraskuussa, ja yhdistykseen kuului muun muassa internationalisteja, antifasistisia partisaaneja, kansanarmeijan perustajia, vuosina 1956–57 taistelleita vallankumouksellisia ja helmikuussa 1957 perustetun aseistetun työläisvartioston edustajia.

Vapaiden demokraattien liiton (*Szabad Demokraták Szövetsége*, jatkossa SZDSZ) perustamisesta kerrottiin 14.11. Liiton tarkoituksena oli tukea, johtaa ja koordinoida vaihtoehtoryhmien toimintaa. Annetussa julkilausumassa demokratia voitiin kuvitella vain opposition avulla.

Unkarin demokraattinen foorumi (*Magyar Demokrata Fórum*, MDF) oli perustettu syksyllä 1987 Lakitelekissä, jossa erilaiset kan-

sallisesti ajattelevan älymystön ja puolueen reformistien edustajat olivat tavanneet. Julkaistujen tekstien perusteella Lakitelekissä ei varsinaisesti puhuttu vielä vuodesta 1956, vaan aihepiiri käsitteli Transilvaniaa, pluralisointia ja uutta ajattelua. Historiallinen analogia vilahteli puheissa ohimennen, kun arvioitiin, että ollaanko jo vuodessa 1847 vai vasta reformiajan alussa 1825 (Lakitelek 1991).

Tarkasteltuihin lehtiin foorumi ilmestyi syyskuussa 1988 Grószin ja Ceausescun Aradin tapaamisen jälkeen. Foorumin edustajat halusivat edistää omaa tietään eivätkä halunneet pakottautua valitsemaan "hallituspuolueellisuuden *(kormánypártiság)* eikä oppositionkaan nimikkeitä". Foorumi toivoi leviävänsä riippumattomana aatteellis-poliittisena liikkeenä koko Unkariin, eikä sillä ole konkreettista ohjelmaa. Hírlapin uutisessa foorumia kuvattiin koalitiopiirteitä sisältäväksi, pitävän monipuoluejärjestelmän perustamista tarpeellisena ja ettei sillä ole aikomuksia järjestäytyä puolueeksi (MH 5.9.).

Lokakuussa MSZMP:n tieteellinen julkaisu *Társadalmi Szemle* esitteli foorumia siinä määrin, että myös sanomalehdistä *Magyar Hírlap* tarttui asiaan. Tiedustelussa Szemlen varapäätoimittaja arvioi, että foorumilla oli eniten mahdollisuuksia rakentavaan vuoropuheluun (MH 20.10.). Yksi perustajista, Sándor Lezsák sanoi lokakuun lopussa, että "mieluummin aiemmin kuin myöhemmin Unkarissa tulee eteen monipuoluejärjestelmän perustaminen". Lezsákin mukaan MDF ei ole ainoa puolue, joka voi toimia koalitiossa, vaan myös maaliskuun rintama haluaa demokraattisen sosialismin piirteitä (MH 29.10.).

Uudet ryhmät tarvitsivat myös identiteetin ja sitä alettiin rakentaa menneisyyden avulla. SZDSZ viittasi taustanaan liberaaleihin, porvarillisiin – unkarin kuten saksankin kielessä sana *polgár* tarkoittaa sekä porvaria että kansalaista – radikaaleihin ja sosiaalidemokraatteihin. Marraskuussa historioitsija Lajos Für kuvasi foorumin olevan riippumaton aatteellinen järjestö, joka jatkaa jakobiinien, viime vuosisadan reformistien ja vuosien 1945–48 demokratiapyrkimyksiä (MN 19.11.). Peräti kolmelta vuosisadalta löytyi näin sopivaksi katsottu ketju, jonka jatkoksi foorumi voisi asettua. Uuden maaliskuun rintaman vastaava ketju lähti puolestaan vuodesta 1848 ja siinä mainittiin myös vuoden 1956 demokraattisen sosialismin luomispyrkimykset (Magyarország politikai évkönyve 1988, 783).

Edellisiin verrattuna Fidesz teki perustamisohjelmassaan katkoksen menneisyyteen: nykyisillä nuorilla sukupolvilla ei ole minkään-

suuntaista vastuuta menneisyyden virheellisistä päätöksistä, joiden seurauksista nyt kannetaan vastuuta (ibid., 713). Julkisuutta Fidesz sai osakseen 21.11. pidetyssä kongressissa, jossa se asettui puolustamaan vapaata kilpailua.

Siinä missä edellä mainitut ryhmittymät olivat kansannousuun verrattuna uusia, niin pienviljelijäpuolue (FKGP) ilmoitti marraskuussa, ettei sitä muodollisesti ole koskaan – viimeksi juuri kansannousun jälkeen – kielletty ja aktivoitui uudelleen. Toiminta aloitettiin kahvila *Pilvax*issa, jossa myös Sándor Petőfi ja kumppanit olivat kokoontuneet 15.3.1848 (ibid., 731). Tälläkin kertaa puolue otti käyttöön vuoden 1930 ohjelman – nyt kuitenkin modernisoidun version siitä.

Marraskuun alussa ilmestyi ensimmäinen *Hitel* (Luotto) -julkaisun numero, jossa "viidenkymmenenkuuden *tapahtumat* (kurs, hn) on arvioitava uudelleen, eikä tätä tehtävää saa tehdä kaduilla, vaan se on suoritettava aatteellis-poliittisissa työpajoissa" (NSZ 3.11.). Viime mainituilla tarkoitettiin julkista keskustelua eikä mahdollisesti ikävääkin välienselvittelyä. Lehden tekijät kiistivät siteet MDF:ään (ibid.), mutta yhdeksästä perustajajäsenestä kahdeksan istui lehden yhteensä 17 jäsenisessä toimitusneuvostossa.

Jos aiemmin vuoden 1956 asia oli keskittynyt enemmän Demokraattiselle oppositiolle, niin nyt siihen oli virallisessa julkisuudessa tarttunut myös demokraattinen foorumi. Myös Lakitelekiin 3.9.1988 päivätyssä foorumin perustamiskirjeessä vaadittiin yhtenä kohtana todellisuudelle uskolliseksi kuvattua arviointia -56:sta. Yksiselitteistä tulkintaa foorumilla ei tekstin perusteella ollut, sillä tällä kohtaa oli termi vallankumous, jonka viereen oli asetettu sulkuihin kansallinen kapina (Magyarország politikai évkönyve 1988, 743).

Kansannousun vuosipäivän lähetessä lokakuun 22. päivänä, *Népszabadság* julkaisi Budapestin poliisin tiedotteen, jossa "Fidesz ja eräät muut ryhmät ovat tehneet ilmoituksen, että he haluavat järjestää kulkueen 23.10.1956 tapahtumien muistoksi". Poliisi ei kuitenkaan "salli minkäänlaista julkista kokoontumista, kulkuetta tai mielenosoitusta kaduilla... Poliisi, joka on vastuussa, tulee tekemään tarpeelliset toiminnat Unkarin Kansantasavallan perustuslakia loukkaavien, järjestystä ja rauhaa häiritsevien tapahtumien estämiseksi".

Kaksi päivää myöhemmin *Magyar Hírlap* otsikoi "Poliisi valmiudessa – viisi pidätystä, Perustavaa laatua oleva rauha ja järjestys vallitsi". *Népszabadság*in mukaan "Lokakuun 23:ntena ei ollut epäjärjestystä". Siinä lainattiin poliisin tiedotetta, jossa tilanne nähtiin jon-

kinlaisesta lintuperspektiivistä: MDF:n ja muiden vastuullisten edustajien kerrottiin noudattaneen määräystä. Sen sijaan muutaman "ylikuumaksi" luonnehditun henkilön johdolla kokoontui pienempiä ryhmiä muutamissa pääkaupungin paikoissa. Uutisen mukaan todistuksen kieltämisen, henkilötodistuksen rikkinäisyyden ja loukkaavien ilmauksien takia viiden henkilön pidättäminen oli tarpeellista. Näin valta vetosi järjestykseen, ja televisiouutisissa poliisin varajohtaja László Bella kertoi, että hänen tietojensa mukaan pääkaupungissa ja muualla maassa oli perusteellinen järjestys (NSZ 24.10.).

Kun *Magyar Hírlap*in toimittaja haastatteli pääsihteeri Grószia 28.10. lehteen, yhtenä kohtana artikkelissa viitattiin muutaman päivän takaiseen mielenosoitukseen. Grószin vastauksessa muiston vietämiseen liittyi negatiivisia merkityksiä: "Emme salli vietettävän vastavallankumouksen muistoa... Emme näe perusteita, että aiempi asiantilan periaatteellinen arviointi muuttuisi..."

Haastattelussa viitattiin epäsuorasti myös uusiin tutkimuksiin ja luotettavien lähteiden puutteeseen, vaikka esimerkiksi puolueohjelmatyöryhmää ei mainittu erikseen. Jos sen työtä ei välttämättä salattu, niin siitä ei myöskään erityisesti tiedotettu (vrt. Nagy 1989, 116). Grószin arviossa tutkimus voisi kuitenkin toimia *magistra vitae*na eli elämän opettajana.

> *"Tapahtumien tieteellinen esiinkaivaminen ja analysointi on alkanut...uudelleen pitää tutkia... Lähteitä, asiakirjoja on tutkittava edelleen. Se voisi olla hyödyllistä yhteiskunnalle ja johtajille... uudempia luotettavia lähteitä ei ole käytettävissä"* (MH 28.10.).

Károly Grószin ja puolueen näkökannalta muistoa ei kannattanut juhlia. Tapahtuma oli tragediana epämieluisa, ei puolueen juhla eikä siten muistelemisen arvoinen. Ajatuksena oli epämieluisan siirtäminen osaksi menneisyyttä, kun taas vaihtoehtoryhmien näkökannalta kokemustilan avaaminen kuului ensisijaisiin tavoitteisiin.

Syksyllä 1988 myös toisen – epäsuorasti vuoteen 1956 liittyvän – merkkipäivän vietto oli esillä lehdistössä. Hallituksen tiedotustilaisuudessa 10.11. *Magyar Hírlap* viittasi Budapestissa puhuttavan, ja että läntiset lehdet ovat kirjoittaneet noin kahdesta tusinasta mielenosoittajasta, jotka Venäjän bolševikkivallankumouksen päivänä 7.11. haluaisivat olla mieluummin töissä ja oikea olisi 15.3. Hallituksen tie-

dottaja myönsi tiedot osittain oikeiksi ja arvioi, ettei päivää ehkä tulevaisuudessa juhlita samalla tavoin kuin tähän saakka.

Magyar Hírlap kysyi samalla etusivun otsikossaan, mitä *Vörösmarty*in aukiolla tapahtui. Myöhemmin lehti julkaisi lisäksi erään Tamás Kissin lähettämän oikaisun, jossa hän sanoi useiden poliisien lyöneen häntä laitoksella, pyörtyneensä ja paenneensa ambulanssista. Seuraavan päivän lehdessä poliisijohtaja, tohtori Domokos Margitai vastasi pidätyksiä olleen 19 ja ettei "pakottavien välineiden (esim. kumipamppu) käyttöä tapahtunut".

Kuten aiemmin on käynyt ilmi, marraskuun aikana pienviljelijäpuolue oli aktivoitumassa uudelleen, lehdet kertoneet vapaiden demokraattien järjestäytymisestä, Fideszin konferenssista, ja myös MDF oli väläytellyt monipuoluejärjestelmän mahdollisuutta. MSZMP:n jäsenistäkin Imre Pozsgay vastasi monipuoluejärjestelmää koskevaan kysymykseen, ettei se ensisijaisesti "riipu hallituksen vaan kansalaisten tahdosta" (MH 24.11.).

Edellinen muodostaa sen sisäpoliittisen taustan, johon pääsihteeri Grószin puhe 29.11. on sijoitettava. Vaikka tiedotusvälineiden avulla voidaan puhua myös universaaleimmista yleisöistä, puheen erityisyleisö kuului Budapestiin kokoontuneelle 10 000 puolueaktiiville.

Grószin kokemuksen mukaan kaupunki on rauhattomampi kuin kylä, joten kaupungissa nuorten ja älymystön piireissä läsnäolevat jännitykset kerääntyvät helpommin yhteen. Lisäksi huomionarvoista oli määrältään vähäisten äänekkäiden, porvarillisen restauraation ja vastavallakumouksellisten voimien aggressivoituminen. Tätä pääsihteeri ei kuitenkaan yksilöinyt tarkemmin.

Unkarin kielessä monikon kolmannen verbimuodon tekijä voidaan jättää pois ja tilanteesta riippuen se ilmaisee myös passiivia. Seuraavassa Grószin puheen tietyt lainaukset on kuitenkin käännetty aktiiviin ja mukana suluissa on myös pronomini.

"(Heidän) taktiikkansa on läpinäkyvä... mutta ei vaaratonta, sillä helposti se voi erehdyttää poliittisten kysymysten kanssa tekemisissä olevia ihmisiä... (He) liioittelevat monipuoluejärjestelmän mahdollisuutta, suurentelevat luultuja etuja... (he) pyrkivät puoluejärjestelmän häpäisemiseen ja hajottamiseen. (He) herättävät mielialaa armeijaa, turvallisuusvoimia vastaan... Unkarin yhteiskunta ja puolue menee hyvään suuntaan, mutta tie on mutkikas ja siinä on myös kukistumisen

mahdollisuus. Vihollisemmekin tietävät sen ja spekuloivat sillä. Luokkasota ja parhaillaan. Tulos vain riippuu meistä, kykenemmekö voittamaan takaisin itsetuntomme, pystymmekö saamaan puolellemme järkevät voimat, ja jos pitää, pystymmekö päättäväisesti asettumaan vihollisia ja vastavallankumouksellisia voimia vastaan. Jos kyllä, säilyy järjestys, turvallisuus, pääsemme yli taloudellisista vaikeuksistamme, säilytämme arvomme ja luomme uuden paremmin toimivan unkarilaisen sosialismin. Jos emme, anarkia, kaaos ja – älköön olko illuusio – valkoinen terrori hallitsee." (MH ja NSZ 30.11.).

Jos unkarissa "me" voidaan ymmärtää jollakin tavalla aktiiviseksi osoitteen omaavaksi, niin "he", toiset ja toiseus on passiiviyhteyden perusteella ylimalkainen, epämääräinen, yleistyksiin perustuva sekä omien kokemusten ja odotusten lävitse suodattuva. Paitsi että Grószin sanavalinta oli huono, odotushorisontin pelättiin pahimmillaan toistuvan menneen kaltaisena siinä määrin, että analogia valkoisesta terrorista oli mahdollista esittää. Diskursiivisena vallankäyttönä edellä kuvattu negatiivinen kokemus siten kategorisoitiin myös potentiaaliselle vastustajalle.

Puheen monipuoluejärjestelmää koskeva osuus viittasi kansalliseen yhteistyöhön sekä sosialismin rakentamisen jatkamiseen tarkemmin määrittelemättömän reformilla, jota kuvattiin todellisen sosialistisen uudistumisen kriteeriksi. Monipuoluejärjestelmän Grósz torjui käyttämällä "me"-muotoa ja ilmoitti, ettei sosialismin kohtalo riipu siitä, toimitaanko yksi- vai monipuoluejärjestelmässä. Vuoteen 1956 Grósz ei suoranaisesti viitannut, jos "vastavavallankumouksellisten voimien aggressivoitumista" ja "monipuoluejärjestelmän mahdollisuutta" ei tulkita sellaisiksi. Juuri sellaiseksi hallitsevan puolueen kannalta voidaan kuitenkin ymmärtää monipuoluejärjestelmän palauttaminen, mikä syksyllä 1956 oli johtanut myös fasistisiksi luokiteltujen järjestöjen perustamiseen ja oletettuun anarkiaan.

Puheen ulkomaisesta (lähinnä läntisestä) vastaanotosta *Magyar Hírlap* kirjoittikin, että se "haihdutti toiveita läntisen monipuoluejärjestelmän kehitykseltä". Keskustelu jatkui silti, sillä uutistoimisto MTI kertoi 5.12. erilaisten opiskelijaklubien järjestämästä kaksipäiväisestä konferenssista, jossa käsiteltiin "vuonna 1956 tapahtuneita yhteiskunnallisia ja poliittisia prosesseja". *Népszabadság* kertoi

uudesta radiosillasta Budapestin sekä Amerikan äänen välillä (15.12.), ja János Berecz vahvisti Grószin viestin, että puolue aikoo toimia pluralismin suuntaan kehitettävässä yksipuoluejärjestelmässä (16. 12). Marraskuussa virkaansa astunut Miklós Némethin hallitus julisti myös juuri joulun alla (20.12.) vanhan kansallispäivän 15.3. vapaapäiväksi. Viime mainitussa tapauksessa menneestä oli jälleen valikoitu sopivaksi katsottu traditio tulevaa varten.

Joululahjana *Magyar Hírlap* tarjosi lukijoilleen aukeaman vaihtoehtoliikkeiden esittelylle. Ryhmistä Fidesz ja vapaat demokraatit ottivat vuoden 1956 kysymyksen erikseen esiin. Vapaiden demokraattien edustaja vaati vuoden 1956 arvioimista uudelleen ja työläisvartioston lakkauttamista. Fideszin István Hegedűs tulkitsi Grószin puheen tarkoittaneen heitä ja vaati SZDSZ:n vaatimusten lisäksi 15.3. arvokasta juhlimista ja julkista keskustelua neuvostojoukkojen vetäytymisestä.

Uusista järjestöistä vuosi 1956 oli jollakin tavalla ohjelmassa ainakin demokraattisella foorumilla, Fideszillä, tasavaltalaispiirillä, vapailla demokraateilla, Vapaiden aloitteiden verkostolla, TIB:llä ja Uudella maaliskuun rintamalla (Magyarország politikai évkönyve 1988, 727–783). SZDSZ oli ryhmistä kaikkein runollisin, sillä se katsoi mittaa ja mallia antavana kolmea Unkarin vallankumousta: 1848, 1918 ja 1956. Niistä vuonna 1848 syntyi kansanedustusjärjestelmä, 1918 täydentyivät poliittiset vapaudet, työväenluokan emansipoituminen ja ensimmäinen maareformi. Vuonna 1956 Unkarin kansan tahdon ja poliittisen pluralismin oletettiin ilmenneen täydessä muodossaan monipuoluejärjestelmänä. Seuraavaksi vapaat demokraatit huomauttivat, ettei vielä ole toteutunut vuoden 1848 vaatimus..., 1918 vaatimus... eikä 1956 vaatimus monipuoluejärjestelmästä (ibid., 758).

*Magyar Nemzet*issä (24.12.) tiedeakatemian johtaja Iván T. Berend kirjoitti koko sivun artikkelin sosialismin kohtalosta. Artikkeli eteni kronikkana 1950-luvulta, ja jälkikäteen luettuna siinä oli paljon yhteistä seuraavassa käsiteltävän Pozsgayn komitean raportin kanssa. Artikkelissa ei mainittu enää vastavallankumousta vaan termi oli jo ennen Pozsgayn kohua aiheuttanutta julistusta kansannousu, joka oli nöyryyttänyt kansakunnan ylpeyttä ja inhimillistä arvokkuutta.

Kokonaisuutena hallitseva puolue oli Kádárin jälkeen tekemässä joitakin myönnytyksiä menneisyyspolitiikassaan, mutta esimerkiksi 23.10. juhliminen oli vielä kielletty. Muutoin Unkarin talous oli sy-

vässä kriisissä ja reformia tarvittiin. Sen sijaan reformin sisällöstä ja muutoksen laajuudesta kuului puolueen sisältä monenlaisia ääniä, eikä esimerkiksi Burmassa ja Afganistanissa esitetyistä vaalilupauksista tuolloin alkusyksyllä ollut välttämättä malleiksi.

Oppositiolle menneisyyspolitiikka loi poliittista identiteettiä, jossa ensinnäkin vedottiin *muiston* vaalimiseen. Tästä oli kysymys kesä- ja lokakuun mielenosoituksissa sekä vaatimuksessa erillisestä muistomerkistä. Toiseksi *kysymys oli inhimillisyydestä*, kun vaadittiin hautaamista uudelleen, rehabilitointeja ja eläkkeitä. Kolmanneksi vedottiin menneisyyden *arviointiin uudelleen*, kun konfliktia piti "arvioida reaalisesti", "todellisuudelle uskollisesti" jne.

*Traditio*sta, ketjumaisen perinteen rakentamisesta, oli puolestaan kysymys, kun Uusi maaliskuun rintama mainitsi vuoden 1956 sosialismin uudistuspyrkimykset yhtenä osana kertomusta, joka alkoi vuodesta 1848 (Magyarország politikai évkönyve 1988, 783). *Tutkimuksen aloittamiseen* ensimmäisenä askeleena vedottiin, kun esimerkiksi Miklós Vásárhelyi viittasi asiaan *Magyar Nemzet*issä 31.12.

Kahdella tasolla vuosi 1956 toimi myös *analogiana* nykyisyydelle: Ensinnäkin järjestöillä oli tiedossaan vuoden 1956 kokemustila ja sen opetukset. Esimerkiksi Miklós Vásárhelyi arvioi (MN 31.12.), ettei Unkari nyt kiiruhda niin kovasti kohti monipuoluejärjestelmää kuin 1956. Kirjailija István Csurka kertoi samassa yhteishaastattelussa "Hiljainen takaisin valtaus", että MDF teki johtopäätöksen vuoden 1956 opetuksesta: demokratia on rakennettava harkitulle anteeksiannolle ja maltillisuudelle.

Toiseksi – kuten esimerkiksi vapaiden demokraattien argumentaatio osoitti – monet vuonna 1956 esitetyt vaatimukset olivat toteutumatta: monipuoluejärjestelmä, Kossuth-vaakuna, rehabilitoinnit, 15.3. juhliminen sekä neuvostojoukkojen vetäytyminen. Erilaisille poliittisille ryhmittymille vuoden 1956 kysymys tarjosi keskeisen syyn aktivoitua, ja politiikkaa oli nyt se, miten erilaisessa maailmanpoliittisessa tilanteessa menneisyyden parhaiksi koetut puolet saataisiin toistumaan.

4.2. Imre Pozsgayn historiakomitea

Puolueen toukokuussa 1988 asettaman historiakomitean tavoitteena oli tutkia menneiden vuosikymmenten historiaa uutta puolueohjelmaluonnosta varten ja keskustella siitä puolueen 14. kongressissa. Imre Pozsgayn johtaman 15 jäsenisen ohjelmatyöryhmäkomitean alaisuuteen kuului neljä työkomiteaa, joista erityisen historiakomitean johdossa oli tiedeakatemian johtaja Iván T. Berend.

Vuonna 1993 Imre Pozsgay julkaisi kirjan toiminnastaan vuonna 1989, ja kertoo johtamansa komitean saaneen työnsä valmiiksi vuoden 1988 loppuun mennessä. Pozsgay kertoi tienneensä Kádárin ajan kostotoimenpiteistä, mutta uutta oli se, että keskuskomitea sai vuosina 1957–63 kahden viikon välein tarkat tiedot oikeudenkäynneistä, vankilassa ja leireillä olevista sekä teloitetuista. Kirjoittajan tulkinnan mukaan Kádár jakoi määräyksiä, että oli jaettava enemmän kuolemantuomioita ja vähemmän vankeusrangaistuksia (Pozsgay 1993, 92).

Historiakomitean tulokset julkistettiin helmikuun 1989 jälkipuoliskolla puolueen yhteiskunnallisen julkaisun *Társadalmi Szemle*n erikoisnumerossa, joka käsitteli pelkästään mainittua raporttia. Raportin loppuun liitetyssä lyhyessä kommentista käy ilmi, ettei tutkielma ole keskuskomitean kanta (Társadalmi Szemle 1989, 80). Erikoisjulkaisu jakaantui neljään pääkappaleeseen, joissa on tavallisesti 3–5 alaotsikkoa. Näistä toisen kappaleen viimeinen alaotsikko on nimeltään "Lokakuun 1956 kansannousu", ja teksti käsittää vajaat neljä sivua. Erillistä lähdeluetteloa, kirjallisuus- tai alaviitteitä ei ole.

Yleisesityksessä yli neljäkymmentä vuotta käsitellään 80 sivussa. Tekstin yleisön on oltava perillä juonesta, sillä vaikka tarina onkin melko kronologinen, aloittelijalle tapahtumat jäävät epäselviksi. Tässä huomioitu 23.10.–4.11.1956 käydään läpi hieman yli kolmessa sivussa.

Alkulehdillä Iván T. Berend kirjoittaa tutkimustyön ilmeisesti kestävän useita vuosia kotimaisissa ja ulkomaisissa arkistoissa. Tästä huolimatta komitea pyrki käymään lävitse kaiken tutkimusmateriaalin sekä lukemaan tärkeimmät julkaisemattomat dokumentit (ibid., 2). Kirjallisessa mielessä teksti ei ole historiantutkielma vaan luonnos puolueohjelmatekstiksi, missä historiantutkijoita on kuitenkin ollut

mukana laatimassa tekstiä. Kieli on joskus epätarkkaa, mikä saattaa kertoa esimerkiksi kiireestä tai kirjoittajien välisistä kompromisseista.

Juoneltaan kertomus on kronologinen, vaikka siitä onkin joitakin poikkeuksia. Lokakuun 23. päivä aloittaa tässä tarkasteltavan kappaleen, joka päättyy Kádárin ja Münnichin lähtöön Budapestista. Ny tarina alkaa spontaanilla tien etsimisellä ja pyrkimyksillä, jotka ohittivat puoluejohdon epäilyt ja vastustuksen. Nyt spontaanisuus on tarinan subjekti, eikä kyseessä ollut jonkinlainen salaliitto tai ryhmä, joka aiemmin provosoi tilannetta. Mainitaan myös opiskelijoiden reformivaatimukset, Stalinin patsaan symboliseksi tulkittu poistaminen, Nagyin nimittäminen ja laittomuuksista vastuunalaisten asettaminen oikeuteen mutta myös jo neuvostojoukkojen poisvetäminen ja monipuoluejärjestelmän palauttaminen.

Juonessa susi vaanii edelleen punahilkkaa, sillä jo seuraava kappale mainitsee aineksista, joilla oli fundamentaalisempia muutosvaatimuksia. Kapeat älymystöryhmät olivat aluksi hiljaa, mutta he olivat kuitenkin valmiina. Pääosassa on silti spontaani mielenosoittajajoukko, jonka kanssa joukkoihin yhteyksiä kadottava valta ei ollut halukas vuoropuheluun ja joka näin yhdisti erilaiset yhteiskunnalliset ryhmät.

4.2.1. Kriittisen aseen tilalle aseellinen kritiikki

Rauhallisesti alkaneen mielenosoituksen muuttumisesta verenvuodatukseksi ei anneta tarkkaa kuvaa. Tekstissä ei mainita mitään siitä, kuka antoi aseet, mistä ne yleensä olivat peräisin tai kuka ampui ensin. Raportissa kerrotaan ainoastaan sanaleikin tai oikeammin Marxin ilmaisun avulla, että kriittisen aseen tilalle tuli aseellinen kritiikki *("a kritika fegyvere" helyett már a „fegyverek kritikájára került sor")*, joka johti kansannousun räjähtämiseen olemassaolevaa valtiovaltaa vastaan. Myöskään parlamenttiaukion 25.10. tai Budapestin ulkopuolella tapahtuneista ampumistapauksista ei mainita mitään.

Stalinistinen sosialismin malli hyväksyttiin *tärkeimmäksi* kansannousuun johtaneeksi tekijäksi. Aiempaan neljään syyhyn verrattuna virhe oli nyt selkeästi kotimainen ja kansallinen. Lisäksi Gerőn–Hegedüksen hallitus pyysi kykenemättömyyttään vielä neuvostojoukot, minkä tulkitaan johtaneen kansallisissa tunteissaan jo muutoinkin

loukatut taistelemaan kansallisen riippumattomuuden puolesta (Jeltsinin syksyllä 1992 luovuttamien dokumenttien perusteella Gerő näytti paljastuvan joukkojen kutsujaksi, MH 28.11.).

Kansallisten ja demokraattisten pyrkimysten ohella luonteenomaisena pidetään nyt pluralismia, *monensuuntaisten* tavoitteiden sekoittumista. Siinä missä revisionistien aiemmin katsottiin liittoutuneen vastavallankumouksellisten kanssa tai joutuneen sivuun, nyt sosialismia uudistava, demokraattinen, perusteellisia reformeja tavoitellut pyrkimys oli läsnä loppuun saakka. Menneestä löydettiin sopivia ihanteita myös tulevaisuudelle.

> *"Loppuun saakka läsnä oli voimaperäinen sosialismia uudistava, demokraattinen, perusteellisia reformeja tavoitellut pyrkimys. Muita varten ilmestyi palaaminen vuoden 1945 jälkeiseen plebeijiin kansandemokratiaan. Näiden ohessa olemassa oli enemmän kuin vuosikymmenen ajan kukistuksissa olleen järjestelmän restaurointi tai modernisointi ja länsimaisen parlamentaarisen porvarillisen demokratian palauttamisen voimia. Sen lisäksi ilmaantuivat konservatiivis-nationalistinen ja äärioikeistolainen sekä antikommunistisen tai horthyläisen kristillis-kansallisen kurssin äärimmäisyydet. Tehtaissa ja kaduilla suuria rooleja näyttelivät myös luokattomat, aiemmista asemistaan syrjäytetyt, edelleen vankilasta vapautuneet revanssihenkiset, lynkkaamaan pyrkivät ainekset."*

Raportissa ei mainita, mikä tendensseistä oli vahvin tai tärkein sosialismin uudistuspyrkimysten lisäksi, vaan luonnoksessa sosialistinen ja positiivinen merkitys nousi esiin. Ryhmittymien välillä käytetyt sanat ovat *ohessa, muille, näiden ohella, edelleen, oli suuressa roolissa, myös*. Toisin sanoen raportissa ryhmät on määrällisesti asetettu samalle viivalle tai pyrkimysten olennaisuutta ei edes pyritä erottelemaan.

Yhteisomistuksen säilyttämisen, demokratian ja sosialismin yhdistämisen (kolme tavoitetta ovat lauseen perusteella tasa-arvoisia) *ohella ilmestyivät* maareformi, Euroopan vallitsevan olotilan epärealistinen ja vaarallinen kiistäminen, katujen lynkkaukset ja pogromiäänet. Valkoisen terrorin toistumisen vaara tuodaan esiin kirjailija László Némethin varoituksien avulla. Tukea haetaan siten ikään kuin

"vastakkaisesta" leiristä. Eri tavoitteiden arvioidaan *yhtäläisesti olleen läsnä.*

Horthyn järjestelmän palaamisen todennäköisyys on ajan myötä vähentynyt siten, että restaurointi ja modernisointi asettuvat nyt tasaveroisiksi. Kurssien äärimmäisyydet *ilmaantuivat*, mutta niiden merkittävyydestä ei ole tietoa kuten ei myöskään luokattomista aineksista. Aiemmat *Radio Free Europe*n tavoitteet ovat nyt rohkaisua. Äärimmäisvoimien todetaan saaneen rohkaisua läntisistä radiolähetyksistä, minkä perusteella he uskoivat radioasemien rohkaisevien kehotusten myös tarkoittavan lännen sotilaallista väliintuloa.

Imre Nagy ei ole enää petturi, mutta vaikka tilanteen vaikeus ymmärretään, hän ja hänen hallituksensa on edelleen kovan kritiikin kohteena. Raportissa Nagyin tulkitaan jatkuvasti antaneen periksi, minkä myös arvioidaan tarkoittaneen siirtymistä oikealle. Tämä alituinen myöntyväisyys ei raportin mukaan tyydyttänyt kadun vaatimuksia vaan pikemminkin heitti öljyä tuleen, eikä hallitus enää määrännyt aseellisia voimia.

Tilanteen ei oleteta pysähtyneen vaan jatkuneen oikealle siirtyvänä kaaoksena, jota raportissa ironisoidaan fasismi-analogialla, "jos joukot haluavat fasismia, niin olkoon fasismi". Nagyiä arvostellaan edelleen siitä, ettei hallitus pyrkinyt kontrolloimaan kapinallisia vaan pikemminkin luotti heihin. Pääministerin pitää toisin sanoen pystyä luomaan järjestys ja ohjelma eikä myötäillä muiden aloitteita.

Suezin kriisi sekä Englannin ja Ranskan väliintulo mainitaan lyhyesti kontekstina kuten myös Yhdysvaltain näkökulma, Unkarin kysymys ja sen propagoiminen. Samaan kappaleeseen mahtuu myös interventiopäätös, jossa neuvostojohdon näkemysten todetaan vaihdelleen. Kolmen päivän jälkeen tehtiin päätös toisesta väliintulosta, jota perusteltiin ajatuksella sisäisestä suvereenisuudesta. Tällä viitataan Varsovan liittoon, jonka perusteella maassa oli vieraita joukkoja samalla tavoin kuin Natolla Länsi-Euroopassa. Raportissa ei kerrota, olisiko Nagyin hallituksella ollut minkäänlaisia mahdollisuuksia, jos neuvostojoukot eivät olisi puuttuneet tilanteeseen toistamiseen marraskuun alussa. Neuvostojohdon oletetaan lokakuun 30. päivän käänteen eli monipuoluejärjestelmän jälkeen asettuneen lopulliselle väliintulon kannalle.

Edelleen korostetaan Kiinan ja Jugoslavian tukea sekä ratkaisuun päästyn muiden naapurimaiden johtajien kanssa. Marraskuun ensimmäisestä todetaan vanha käsitys, etteivät János Kádár ja Ferenc Münnich "nähneet muuta ratkaisua, Nagyin hallituksesta eroten, Neuvostoliiton suurlähestystössä käydyn neuvottelun jälkeen, jättäen Budapestin ja perustaa vallankumouksellisen työväen ja talonpoikien hallituksen". Kádár ja Münnich nähdään edelleen ainakin jossakin määrin itsenäisinä poliittisina toimijoina.

4.2.2. Termi kansannousu olennaisin uutuus

Käsitystä vallankumouksen ja vastavallankumouksen tarkoitteesta ei määritellä erikseen, vaan se pitää lukea ja tulkita tekstistä. Nimenä käytetään koko ajan nimitystä kansannousu, joka oli myös olennaisesti uusinta uutta koko tekstissä. Terminä *népfelkelés* oli uusi, vaikka se sinänsä oli myös lähellä Kádárin 1.11.1956 puheessaan käyttämiä ilmaisuja tai Kossuthin vapaaehtoisarmeijaan liittyviä kutsuntoja vuonna 1848. Vain yhdessä kappaleessa puhutaan vastavallankumouksesta:

> *"Tapahtumissa piilevistä asteittaisesti oikealle työntyvistä tendensseistä ja marraskuun ensimmäisinä päivinä vahvistuneista vastavallankumouksellisista jäljistä huolimatta... korrektin vallankumouksen ja vastavallankumouksen... merkityksestä tapahtuva yksiselitteinen selville pääsy, "lopullinen" vakiinnuttaminen ei toteudu... Tämä pitää tehdä: korrekti vallankumous – vastavallankumous vastakkaispari sekoittuu selvittämättömästi toisiinsa, mihin aiempien aikakausien kiistatkaan eivät osanneet luoda menestyksellistä ratkaisua."*

Vaikka edellä käytetään koukeroista ilmaisua, Koselleckin terminologialla kyse on jo historian kirjoittamisesta uudelleen *(Umschreiben)*. Nyt tarkoituksena oli ajanmukaistaa puolueohjelmaa, ottaa etäisyyttä hankalaksi koettuun menneisyyteen ja ylittää aiempi vastakkainasettelu. Viime mainittuun viittaa esimerkiksi Ferenc Donáthin ja György Aczélin yksityiskeskustelu vuodelta 1983, ettei reformia voi toteuttaa niin kauan, kuin reformin pohjaa kutsutaan vastavallankumoukseksi (Csizmadia 1995, 273).

Kontekstuaalisesti komitea kirjoitutti nyt historiaa myös uusia tavoitteita vastaavaksi. Niiden, jotka halusivat vedota laajempaan unkarilaisyleisöön, oli silloin selätettävä muutosta selkeästi yksipuoluejärjestelmän sisällä haluavat. Termi kansannousu toimi tällöin paitsi kädenojennuksena, niin myös provokaationa, jolla voitaisiin arvioida käsitteen "reformisti" sisältöä. Raportissa vastavallankumoukselliset tendenssit ovat edelleen piilevinä olemassa, mutta uutta oli se, ettei enää ollut mahdollista erottaa vallankumouksellista pyrkimystä vastavallankumouksellisesta. Kun näin kuitenkin oli tehty vuosikymmenten ajan, kysymyksessä oli jollakin kriteerillä annettu nimi tai merkitys.

Kun János Kádárin valtakauden alusta kirjoitetaan, negatiivisiksi ymmärretyt sanat konservatiivinen ja restauraatio on liitetty stalinisteihin mutta konsolidaatiota, vallan palauttamista *(a hatalom helyreállítása)*, vakauttamista ja lujittamista *(megszilárdítás)* käytetään Kádárin yhteydessä. Nyt raportti tuntee myös kovat kostotoimet, jotka erityisesti Budapestin ulkopuolella perustuivat myös subjektiivisiin ratkaisuihin. Nagyin tuomio liitetään paitsi Neuvostoliiton ja Kiinan käänteeseen, niin myös siihen, ettei Nagy edes Romaniassa ollut valmis eroamaan ja siten tunnustamaan uutta hallitusta. Yhteensä kuolemantuomioita arvioidaan olleen noin 300.

4.3. Raportin julkistaminen ja monipuoluejärjestelmä

Vielä ennen raportin julkistamista parlamentti hyväksyi 11.1. yhdistys- ja kokoontumislain, ja erillistä puoluelakia lupailtiin elokuuksi. Uutisoitiin myös ehdotus Kossuth-vaakunan ottamisesta käyttöön (23.1.). Tätä asiaa oli valmisteltu heinäkuusta, mutta lopulta asiasta päätti uusi parlamentti kesällä 1990. Vielä tammikuussa 1989 puolue ja MDF tapasivat ensimmäistä kertaa poliittisessa korkeakoulussa järjestetyssä keskustelussa; Uusi maaliskuun rintama ilmoitti tukevansa jo monipuoluejärjestelmää ja ehdotti valtakunnallista kansallista toimikuntaa edustukselliseen demokratiaan tapahtuvan ylimenokauden toteuttamiseksi.

Myös puolueeseen kuulumattomat aktivoituivat parlamentissa, kun yhteensä 97:stä edustajasta 51 perusti uuden fraktion. Siinä mielessä edelliset vuonna 1985 pidetyt vaalit olivat olleet merkittävimmät sitten vuoden 1949, että tuolloin edustajista vain 36,8 prosenttia oli valittu uudelleen (Ilonszki 1991, 8). Yksipuoluejärjestelmän aikana puolueen ulkopuolisten parlamenttiedustajien määrä oli vaihdellut 18,4 prosentista (1958) 30,9 prosenttiin (1953), ja nyt heitä oli 24,9% (ibid.).

Debrecenissä 21.1. puhunut Imre Pozsgay tulkitsi keskuskomitean keskusteluja siten, että vain sellainen politiikka voi olla arvokasta, jossa ajatellaan monipuoluejärjestelmää ja rakennetaan siihen strategiaa. Asiaa koskevaan tarkempaan kysymykseen hän vastasi, ettei monipuoluejärjestelmälle ole vielä järjestöllisiä edellytyksiä. Vaikka puolue ja hallitus ei ole velvollinen perustamaan instituutiota oman valtansa rajoittamiseksi, maltillinen politiikka pitää siihen tähtääviä aloitteita ja muodostumia reaalisina (MH 23.1.).

Torstaina 26.1. keskuskomitea päätti sallia Imre Nagyin ja hänen läheisten avustajiensa yksityisen hautaamisen uudelleen. Jo seuraavan päivän *Magyar Nemzet*issä TIB tervehti päätöstä ilolla. TIB piti päätöstä kuitenkin vain ensimmäisenä askeleena, sillä kaikkien teloitettujen nimilista pitäisi julkaista ja antaa mahdollisuus hautaamiseen uudelleen. Termi vallankumous mainittiin tarkastelluissa lehdissä nyt ensimmäistä kertaa. Käytännössä lyhyt uutinen oli piilotettu lehden viidennelle sivulle, sillä se taitettiin kahden palstan kainalojutuksi otsikolla "Julkilausuma".

Lauantaina vain *Népszabadság* huomioi lyhyesti kahdella palstalla, että Pozsgayn johtaman komitean raporttia oli käsitelty eilisessä kokouksessa. Uutisessa mainittiin lyhyesti istunto, toimikunnan saama tehtävä ja raportin sisältö. Uudesta terminologiasta ei mainittu mitään, ja kun vuoteen 1956 viitattiin kerran, kyseessä olivat tapahtumat.

Varsinainen uutinen kuultiin tuolloin radiosta, sillä istunnon jälkeen Pozsgay oli antanut haastattelun 168-tuntia nimiseen ohjelmaan, joka radioitiin lauantaina iltapäivällä. Haastattelu on dokumentoitu Pozsgayn vuonna 1993 julkaisemassa muistelmakirjassa. Siinä Pozsgay kirjoitti jo "tuohon päivään mennessä kypsyneen ajatuksen siitä, mitä hän tulisi tekemään, mutta tuolloin hän ei vielä tiennyt miten", ja seuraavalla sivulla hän tarkensi muotoilleensa suunnitelmansa tiedotusvälineen käyttämisestä "keskustelua edeltävänä päivänä" (Pozsgay 1993, 90–97). Toisin sanoen jälkikäteen nähtynä kyseessä saattoi olla yhden miehen salaliitto vanhoillisia puoluejäseniä vastaan. Meneillään oli nimittäin viikonloppu, virastot kiinni ja kaiken lisäksi Károly Grósz poissa konferenssissa Davosissa. Alunperin toimikunnan piti Pozsgayn mukaan kokoontua jo torstaina 19.1 (ibid.).

Varsinainen uutinen sisältyi radiohaastattelun toiseen ja alla olevaan vastaukseen. Ensimmäinen kysymys oli käsitellyt Imre Nagyin mahdollista rehabilitointia, koska lupa yksityiseen hautaamiseen oli annettu.

"Kysymys: Mitä mieltä ollaan Imre Nagyin roolista ja tekemisistä vuonna 1956?

– Tästä on meneillään kiistoja. Voidaan tuoda esiin sellaisia sisäisiä ja ulkopuolisia yhteyksiä, jotka tekevät tämän arvioinnin monivivahteisemmaksi, esimerkiksi sinänsä se seikka, että komitea näkee nykytutkimuksen perusteella kansannousuna sen, mitä tapahtui vuonna 1956, yhtenä oligarkisena ja kansakuntaakin nöyryyttävää valtaa vastustavana kapinana.

Kysymys: Sanankäytön muuttuminen näyttää, että politiikka ajattelee täysin toisella tavalla nykyään vuodesta 1956. Aikaisemmin sitä pidettiin vastavallankumouksena, myöhemmin -56 tapahtumat oli yleinen sanankäyttö poliitikkojen puheissa ja nykyään Te puhutte kansannoususta. Mikä on se, minkä

takia näin nopeasti lähes vuoden aikana on muuttunut tämä luokitus ja voidaanko tätä pitää lopullisena?
– Lopullista juuri historiassa ei voi sanoa vielä jälkeenpäinkään. Jos kunnioitetaan tosiasioita, etukäteen pitää kunnioittaa myös mahdollisesti tulevaisuudessa esiin tulevia tosiasioita. Mutta joka tapauksessa haluaisin lisätä ehdottomasti sen, että tällä formuloinnilla... politiikka, historiatiede ja yleinen mielipide ovat lähentyneet toisiaan. Yleisessä mielipiteessä ja puoluejäsenyyden... suuressa osassakin olemassa olevasta suhtautumisesta ilmoittaa tulkinta, joka luokitteli yhdellä ilmaisulla vastavallankumoukseksi mitä tapahtui -56. Tähän astisten tutkimusten perusteella voidaan katsoa, ettei tämä pidä paikkaansa." (Pozsgay 1993, 223–224).

Politiikka samaistui kysymyksessä ja vastauksessa synonyyminä hallitsevaan puolueeseen. Poliitikkojen tai puolueen sijaan politiikka itse kuitenkin määrittyi joksikin toimijaksi, politiikka oli se joka ajatteli ja ylitti poliitikot jonkinlaisena itsenäisenä yleistahtona. Muutoin haastattelun perusteella formulointi oli historiallinen, missä myös politiikka, historia ja yleinen mielipide olivat jonkinlaisessa suhteessa keskenään. Kun toimittaja haastattelun lopussa kysyi mahdollista tehtävän estämistä tai lopettamista, Pozsgay käytti vastauksessaan hammastahnametaforaa: keskeyttäminen on yhtä absurdi ajatus kuin hammastahnan työntäminen takaisin purkkiin (ibid., 227).

Perjantaisessa toimikunnan kokouksessa enemmistö oli ollut termin kansannousu kannalla mutta piti julkistamiskysymyksessä parempana puolueen mukaista toimintaa, joka tarkoitti ensin poliittista komiteaa ja sitten keskuskomiteaa. Muistelmakirjassaan Pozsgay arvioi myöhemmin, että tämä vaihtoehto olisi latistanut itse komitean työn. Pozsgay päättikin toimia täysin yksin, sillä tammi-helmikuussa ei ollut tietoa Neuvostoliiton reaktiosta eikä Brežnevin doktriinin tai Jaltan päätösten voimassa olemisesta (ibid., 94–95). Tämä pitää paikkansa siinä mielessä, että vaikka esimerkiksi Neuvostoliitossa Buharin oli rehabilitoitu, Unkarissa oli vielä keväällä 1988 suljettu neljä reformistia puolueen ulkopuolelle, koska he olivat olleet perustamassa Uutta maaliskuun rintamaa (vrt. Ács 1988). Viimeksi vain muutamaa viikkoa aikaisemmin neuvostoliittolainen viikkolehti oli luonnehtinut Imre Nagyia ristiriitaiseksi henkilöksi (NSZ 6.1.).

Charles Gatin arvion perusteella vuoden 1989 alussa olikin vielä epäselvää, kuinka Moskova kunnioittaisi muita kansandemokratioita. Gorbatshovin ja hänen edustajiensa puheenvuorojen perusteella Neuvostoliitto ei ollut halukas käyttämään sotilaallista voimaa mutta ei myöskään kumonnut sosialistisen internationalismin tai Brežnevin doktriinin periaatteita. Käsitys vuosina 1985–88 oli, että jos Unkarin "1956" toistuisi, Neuvostoliitto puuttuisi sotilaallisesti, mutta jos Tšekkoslovakian "1968" toistuisi, Neuvostoliitto ei puuttuisi tilanteeseen (Gati 1990, 77–79, 100–103).

Julkisesti Gorbatshov oli todennut 7.7., että hän hyväksyy Puolan ja Unkarin uudistukset. Heinäkuussa Károly Grósz, Rezső Nyers ja Miklós Németh kertoivat Unkarissa vierailleelle George Bushille puolueen muodonmuutoksesta ja muistuttivat mahdollisuutensa jatkaa kokeilua riippuvan Gorbatshovin suopeudesta (Beschloss 1993, 86–90).

Geir Lundestad (1991) tulkitsi Itä-Euroopan muutoksen johtuneen osittain Neuvostoliiton muuttuneesta asenteesta, koko Itä-Euroopan prosessista sekä eri maiden sisäisestä tilanteesta (1991, 253). Yksi näyttävimpiä merkkejä oli Itä-Euroopan puolueiden lisääntynyt autonomia. Puolan ja Unkarin hallitukset ymmärsivät viestin siten, että heidän pitäisi arvioida menneisyytensä uudelleen, syyttää ongelmista edeltäjiään ja jatkaa radikaaleja, joskin ehkä epämääräisiäkin reformeja (Gati 1990, 162). Mennyt kulki siis ainakin jossakin määrin tulevan edellä.

Tammikuisella radiohaastattelulla Imre Pozsgay otti riskin, harjoitti *glasnostia* käytännössä ja samalla myös nosti omaa häntäänsä. Ministeri ajankohtaisti menneisyyden, toi politiikan paikaksi julkisuuden, asetti kyseenalaiseksi puolueen legitimiteetin ja otti riskin joutua suljetuksi puolueesta. Kysymyksen merkittävyydestä kertoo myös se, että kansainvälinen lehdistö huomioi lausunnon välittömästi, sillä maanantaina julistus oli esillä ainakin *Frankfurter Rundschaun*, *Frankfurter Allgemeine Zeitungin*, *l'Unitan* ja *Repubblican* palstoilla.

Unkarin puoluelehdessä julistus oli samana päivänä uutisoitu varovasti tai vaatimattomasti sisäsivun vasemmassa alalaidassa (sunnuntaina lehdet eivät ilmestyneet). Kun uutistoimisto MTI:n radiokeskustelua referoivassa uutisessa mainittiin, että tutkijat näkevät tapahtumat kansannousuna, sana *tutkijat* oli kirjoitettu kursiivilla.

*Magyar Hírlap*issa uutinen oli etusivun parhaalla paikalla, josta se jatkui sisälle otsikolla "MSZMP:n historiakomitean mukaan vuoden 1956 tapahtumia voi arvioida kansannousuna".

Maanantaina Károly Grósz palasi Davosista ja Pozsgayn kertomuksen perusteella soitti hänelle jo lentokentältä. Myöhemmin Grósz syytti Pozsgayta siitä, että teolla jälkimmäinen romutti Unkarin puolueen identiteetin ja että Neuvostoliiton väliintulo oli siten laiton, epäoikeudenmukainen ja arvoton (Pozsgay 1993, 96).

Varsinaisesti tapahtunut nousi Unkarin lehtien etusivulle tiistaina. *Magyar Nemzet* toi esiin julistusta eilen kommentoineiden ulkomaisten lehtien Pozsgayta tukevat kannanotot. Puoluelehti *Népszabadság* otsikoi "Károly Grósz puolueesta, -56:sta ja reformikiistoista", ja myös *Magyar Hírlap* julkaisi saman pääsihteerin haastattelun. Eräässä kysymyksessä puoluelehden toimittaja arvioi Pozsgayn "käyttäneen sellaista terminologiaa, josta puolueen sisällä ei ole päästy yksimielisyyteen". Grósz kertoi lukeneensa uutisesta vasta lentokoneessa ja arvioi, että työ on tehty puoluekongressille, josta riippuu, miten pitkälle se pääsee konseption muokkaamisessa tämän vuoden aikana (NSZ 31.1.).

Tiistaina iltapäivällä kokoontuneessa poliittisessa komiteassa, politbyroossa, pääsihteeri näki teon kahtiajaon näkökulmasta ja arvioi, että teko palveli kansainvälistä sosialismin vastaista liittoutumaa. Grószin tukijat eivät argumentoineet, etteikö uusi tulkinta olisi voinut pitää paikkansa mutta keskuskomitealta olisi pitänyt kysyä ensin (Pozsgay 1993, 96–102).

Erillistä tiedotetta kokouksesta tai sen referaattia ei ole tarkastelluissa lehdissä, vaan taustat ovat Imre Pozsgayn muistelmakirjan varassa. Dokumentin perusteella poliittinen komitea ei voinut "hyväksyä historiallisen alakomitean tutkimuksien osatuloksien esiintuomisen keinoja, ajoittamista, sisällön kannalta". Oli myös "virheellistä tuoda esiin osatuloksia ennen virkamiehistön päätöksiä".

Tutkimuksella näytti siten olevan poliittisia seurauksia: lausuman sanottiin edistävän sekasortoa, heikentävän MSZMP:n asemia ja antavan periaatteita vastustajille. Kehotettiin vahvistamaan puolueyhtenäisyyttä ja muodostamaan selkeä ohjelma vallan säilyttämiseksi. Jotta komiteaa ei leimattaisi konservatiiviksi, se aikoi pyytää kirjallisen vastauksen keskuskomitealta ja määritellä kantansa vasta sitten (Pozsgay 1993, 228–229).

Asian tärkeydestä kertoo myös se, että sekä tiistain polibyroon että sitä seuraava keskuskomitean istunto olivat molemmat poikkeusistuntoja (vrt. Pozsgay 1993, 99–102). Asioihin tuli vauhtia, sillä jo seuraavan päivän eli keskiviikon *Magyar Hírlap*issa ilmoitettiin keskuskomitean kutsumisesta koolle 10.2. MTI:n välittämä tiedote koostui vain kahdesta lauseesta, ja jälkimmäisessä niistä ehdotettiin päiväohjelmaksi vaatimattomasti ajankohtaisten poliittisten kysymysten käsittelyä.

Saman keskiviikkopäivän 1.2. *Magyar Hírlap* referoi kansainvälisiä kannanottoja, joissa AP, AFP, TASS, Uusi Kiina ja Kiinan puoluelehti olivat huomioineet pääministeri Némethin ja Grószin eiliset lausunnot. Muista lehdistä *Westdeutsche Allgemeine Zeitung* luonnehti Pozsgayn ilmoitusta sensaatiomaiseksi, *l'Unita*ssa Pozsgayta luonnehdittiin ensimmäiseksi poliitikoksi, joka eristäytyi ylimalkaisesta vastavallankumousluonnehdinnasta. *Magyar Nemzet* lisäsi eilisen *Independentin* kuvailleen tulkintaa sanoilla "vallankumouksellinen muutos".

Tilannetta kommentoivista unkarilaispoliitikoista pääministeri Miklós Németh sanoi, ettei tapahtumia voi luonnehtia yhdellä sanalla. Toisaalla keskuskomitean jäsen János Lukács muistutti kyseessä olleen vain Pozsgayn oman mielipiteen. Keskuskomitean sihteeri Mátyás Szűrösin mielestä taas silloista monimutkaista historiaa ei ole mahdollista ymmärtää yhdellä sanalla. Tiedeakatemian Iván T. Berend sanoi, että arviointia on ilmeisesti mahdotonta antaa (MN 2.-3.2.; NSZ 4.2.).

Kun lehdistö käsitteli alkanutta keskustelua, kansannoususta kirjoitettiin koko ajan tapahtumina tai harvemmissa tapauksissa pelkän vuosiluvun avulla. Mennyt oli ajankohtainen ja tulkinta onnistuttiin liittämään yhteen myös muiden ajankohtaisten tavoitteiden kanssa. Esimerkiksi *Magyar Nemzet*in (3.2.) János Lukácsin kommentin sisältäneen artikkelin otsikko kertoi paljon: siinä puoluetta vaadittiin jo määrittelemään kantansa monipuoluejärjestelmään.

Pozsgayn julistuksen ja keskuskomitean kokouksen väliin *Magyar Nemzet*issä ja *Magyar Hírlap*issa ajoitettiin erilaisia kannanottoja, joista tärkein oli yhteensä 16 erilaisen järjestön allekirjoittama julkilausuma. Järjestöt halusivat yhdessä palvella "vastuuntuntoisesti perustuslaillisen ja demokraattisen Unkarin luomiseen suuntautuvia pyrkimyksiä, ja pois pääsemistä vakavasta taloudellisesta, yhteiskun-

nallisesta ja moraalisesta kriisistä". Allekirjoittajina olivat kaikki 1990 vaaleissa parlamenttiin päässeet oppositioryhmät ja lisäksi sosiaalidemokraatit, TIB, Uusi maaliskuun rintama sekä yhdeksän muuta yhdistystä (MH ja MN 7.2.). Kristillisdemokraatteja ei vielä varsinaisesti ollut mukana, sillä puolue perustettiin huhtikuussa 1989.

Selkeästi vuoteen 1956 viitattiin kerran ja tällöin Pozsgayn muodossa kansannousu. Vedottiin "unkarilaisille uskollisiin puoluejäseniin", "suureen enemmistöön", "kansalliseen vastuuseen" sekä "yhteistyöhön", jolla *oppositiolle mahdollistettaisiin perustuslaillinen asema*. Julkilausumassa onnistuttiin liittämään kaksi asiaa yhteen ja historiasta saatiin jälleen poliittinen argumentti, tulevien pyrkimysten väline.

Kirjailijaliiton puheenjohtajan kannanotossa kansannousun käsitteessä yleinen mielipide sekä tiede ja politiikka olivat lähestyneet. Vasemmistolaiseksi itsensä luokitellut BAL piti kannanotossaan uudelleen arviointia tärkeänä ja vastusti tulevaisuuden kytkemistä menneisyyteen, sillä nykyisen kriisin ratkaisussa olevaa oikeutta yhdessäoloon ei voinut sitoa menneisyyden tapahtumiin.

Puolueen Budapestin XII kaupunginosan viidennen piirin lähettämässä tiedotteessa kielenkäyttö oli jyrkempää, sillä "kommunistit ja ei-kommunistit pitävät teurastusta kansannousuna". Tämän jälkeen piirin nimissä lueteltiin puoluetalon tapahtumat, ero Varsovan liitosta ja vastavallankumouksellisten puolueiden synty. Viimeisessä lauseessa piirijärjestö totesi, että jos se olisi samaa mieltä "Pozsgayn johtaman komitean kanssa, silloin nykyisen puoluejäsenistön lähes neljännes olisi itse vastavallankumouksellinen, koska se on estänyt ja kukistanut »kansannousun«..." Kielellisellä ja kognitiivisella tasolla kyse näytti olevan monille edelleen erittäin tärkeästä ja perustavaa laatua olevasta määrittelystä.

4.4. Nimeämiskysymys ja monipuoluejärjestelmä

Helmikuun yhdentenätoista *Magyar Nemzet*issä oli lyhyt uutinen, jonka mukaan keskuskomiteassa oli käsitelty sosialistista pluralismia sekä monipuoluejärjestelmään siirtymiseen liittyviä ylimenokysymyksiä. Käsittelyn todettiin myös jatkuvan samana päivänä. Vaikka uutisessa ei mainittu erikseen Imre Pozsgayn radiolausuntoa, niin kokouksessa käsiteltiin myös sitä.

Tulevaan ja menneeseen liittyvät kysymykset eivät myöskään olleet erillisiä, vaan edustajat käsittelivät teemoja sekaisin omissa puheenvuoroissaan. Lähes jokaisessa puheessa olivat läsnä sekä kokemustila (lähinnä 1956) että odotushorisontti (lähinnä puolueen kohtalo "kilpailujärjestelmässä") (vrt. A Magyar Szocialista... 1993).

Jo vuonna 1993 julkisuuteen tuotujen pöytäkirjojen perusteella yleiskeskustelu kesti perjantaista lauantai-iltaan, minkä jälkeen julkilausumasta äänestettiin. Istunto eteni siten, että pääsihteeri Károly Grószin avauspuheenvuoron jälkeen keskuskomitean jäsenet pyysivät omansa. Kádár ei ollut läsnä vaan kokouksen lopussa ilmeni, että hän viettää lomaa 15.2. saakka (ibid.).

Alkupuheenvuorossa pääsihteeri Grósz halusi päätettävän monipuoluejärjestelmän muodostamisen tavasta. Pääsihteeri tulkitsi nyt, ettei puoluekokous toukokuussa 1988 varsinaisesti myöskään kieltänyt monipuoluejärjestelmän perustamista, vaan formula käsitteli puolueen johdolla rakennettavaa sosialistista pluralismia. Pozsgayn antamaa julkilausumaa Grósz piti liian aikaisena ja halusi laaditun ohjelmaluonnoksen julkaistavaksi *Társadalmi Szemle*ssä. Pääsihteeri esitti, ettei keskuskomitea olisi samaa mieltä Pozsgayn käyttämästä julkaisukanavasta mutta kuitenkin ilmaisisi luottamuksensa häneen (MH, MN, NSZ 13.2; A Magyar Szocialista... 1993,10–11).

Vuoden 1956 osalta Grósz arvioi kysymyksessä olevan myös mieltä kuohuttavia ja päivänpolitiikkaa palvelevia intressejä, joita hän ei kuitenkaan määritellyt tarkemmin (ibid.). Päivänpoliittiseksi intressiksi oli kuitenkin tulkittavissa esimerkiksi Imre Pozsgayn omassa puolustuspuheenvuorossaan esittämät sanat, että "hyväksyttävä ilmaus auttaa puoluetta legitimaatiokysymyksessä" (ibid., 33).

Keskustelussa esillä olleita argumentaatiostrategioita olivat esimerkiksi vetoaminen kokoukseen kohdistuvaan kansainväliseen julkisuuteen (Iván T. Berend), eurooppalaisuuteen – Euroopan kehitty-

neissä maissa ei ole yksipuoluejärjestelmiä – (Gyula Horn) tai, että maailmassa on yli 100 huonosti ja 20–25 hyvin toimivaa monipuoluejärjestelmää (Frigyes Berecz). Varsinaisiin historiakiistoihin viitattiin, kun todettiin, että Ranskan vallankumouksesta kiistellään vielä nytkin 200 vuotta myöhemmin (esim. György Aczél). Suosittua oli myös sijoittaa vuosi 1956 omiin kokemuksiin ja kertoa "mistä oli kysymys".

Vaikka uusi nimitys saatettiin näin hyväksyä, vanha saattoi tulla esiin lapsuksena tai yksinkertaisesti siksi, ettei nimeämistä voi paeta. Esimerkiksi omassa "puolustuspuheenvuorossaan" Imre Pozsgay joutui nimeämään kohteen kerran, ja tällöin – keskuskomiteayleisön edessä – hän käytti formulointia tapahtumat (ibid., 33). Vilahteli myös uusia nimiehdotuksia: on hyväksyttävä termeiksi kansannousu ja vastavallankumous, kapina kun oli sekä vallankumous että vastavallankumous tai kansannousu mutta ei siitä enää yhtään pidemmälle. Viitattiin myös sanan ja kohteen vastaavuuden ongelmaan, jos kompleksin monimuotoisuutta piti kuvata yhdellä sanalla.

Enemmän kuin varsinaisesti sopimattomaan sanaan vedottiin kuitenkin tapaan, jolla uusi tulkinta tuotiin ilmi. Viitattiin esimerkiksi, että Pozsgayn julistuksen avulla keskustelu oli viety kaduille. Samaa argumentaatiota oli aiemmin käytetty vuoden 1956 yhteydessä, missä se merkitsi tilanteen ryöstäytymistä käsistä. Kaikki eivät myöskään olleet luonnoksen julkistamisen kannalla. Osalle keskuskomiteayleisöä politiikan paikka onkin kabineteissa eikä kaduilla.

Analogiat muihin maihin olivat hyvin vähän esillä, mikä saattaa kuvata tilanteen poikkeuksellisuutta. Pääministeri Miklós Németh haki ainoana suoranaisen analogian muualta, kun hän viittasi Espanjan muutokseen 1970-luvulla: kukaan ei muista enää Espanjan uudistajia, joita ilman maan viime vuosien nousu ei olisi ollut mahdollinen (ibid., 165). Ei vedottu esimerkiksi lokakuussa 1956 ja myös nyt analogiseen Puolaan, jossa hallitus, solidaarisuus sekä kommunistinen ammattiliitto ja katolinen kirkko aloittivat pyöreän pöydän neuvottelut muutama päivä aiemmin 6.2. Tarkastelluissa lehdissä neuvottelut uutisoitiin 13.2. eli samana päivänä kuin Unkarin monipuoluejärjestelmä. Virallisesti monipuoluejärjestelmä syntyi näin ensin Unkariin, vaikka Puolassa käydyt neuvottelut päättyivät jo huhtikuussa ja johtivat osittain vapaisiin vaaleihin kesäkuussa.

Loppupuheenvuorossaan Grósz arvioi puolueen olleen kahdesti kriisissä: vuonna 1956 ja nyt. Tulevaisuudelta odotetaan sekatalousjärjestelmää ja toisella tavalla toimivaa sosialismia, mutta Grószin mukaan kukaan ei pysty sanomaan, kuinka se tulee toimimaan. Tietty pattitilanne kiteytyi ilmaisuun "jos emme ota kantaa, olemme stalinisteja ja jos otamme, niin laahustamme tapahtumien perässä" (ibid., 180).

Kokouksen lopuksi julkilausumasta äänestettiin ja hyvin pieni vähemmistö, neljä edustajaa, halusi pois Pozsgayhin luottamuksen vahvistavan lauseen. Kymmenen ääntä sai myös Mihály Koromin muutosesitys, jonka mukaan "marraskuun ensimmäiseen päivään mennessä tapahtumat muuttuivat luonteeltaan vastavallankumouksellisiksi" *(november első napjaira az események ellenforradalmi jelleget öltöttek)* (ibid., 185–191). Näin vahvistui jo edellisessä pääluvussa kuvattu kanta, ettei vallankumousta voinut vuonna 1956 erottaa vastavallankumouksesta.

Imre Pozsgayn tekemän tulkinnan perusteella keskuskomitea oli ristiriitainen, ja pelko muutoksesta tuli esiin keskusteltaessa vuodesta 1956. Pozsgay tulkitsi, että varsinaisesti neljä edustajaa oli hänen puolellaan ja muut enemmän tai vähemmän vastaan. Myöhemmin hän kertoi saaneensa tietää, että Károly Grósz taivutteli alaistensa avulla enemmistön tauon aikana vastustamaan sulkemista puolueesta ja lähinnä puoluehajaannuksen pelossa (Pozsgay 1993, 108–109).

Kokonaisuutena keskuskomitean ratkaisut näyttäytyivät korostetun sisäpoliittisina ja ajankohtaisiin *glasnostiin*, *perestroikaan* tai itse Gorbatshoviin vedottiin vain muutamissa puheenvuoroissa. Vasta neljäntenätoista puhunut Mihály Korom oli ensimmäinen, joka viittasi selkeästi Gorbatshoviin ja siinä merkityksessä, ettei hänenkään kurssinsa ole varma (A Magyar Szocialista... 1993, 61).

Julkisuudessa oli tosin juuri kerrottu (NSZ 9.2.) esimerkiksi venäläisen akateemikko Bogomolovin haastatteluarvio, ettei itsenäinen Unkari vaarantaisi Neuvostoliiton turvallisuutta. Loppupuheenvuorossaan Grósz mainitsi, että Neuvostoliiton ja Unkarin puoluejohdon välillä vallitsi täydellinen poliittinen yhteisymmärrys, viittasi Gorbatshovin soittaneen hänelle toissapäivänä ja neuvostojohdon olevan huolissaan annetusta julkilausumasta (A Magyar Szocialista... 1993, 174–176).

Seuraavana maanantaina keskuskomitean kokouksen tiedonanto julkaistiin kaikkien tarkasteltujen lehtien etusivulla. Tiedonanto jakaantui kolmeen erilliseen kohtaan, joista ensimmäisessä ilmoitettiin monipuoluejärjestelmän perustamisesta. Siirtymistä perusteltiin laajalla demokratian kehittämispyrkimyksellä, kansansuvereeniteetilla ja oikeusvaltion periaatteilla. Historia oli jälleen esillä, sillä historiallisten kokemusten perusteella vakuutettiin, että monipuoluejärjestelmällä voi luoda paremmat takeet hallituksen työn kontrolliin ja vallan väärinkäytön mahdollisuuksia vastaan. Tarkemmin näitä kokemuksia ei kuitenkaan yksilöity.

Toisessa kohdassa kerrottiin tehdystä tutkimuksesta, jonka sanottiin antavan monivivahteisen, tieteellisen ja tieteellisyyteen pyrkivän katsomuksen lähimenneisyydestä. Siinä keskuskomitea piti tärkeänä tutkimuksen asettamista keskustelun kohteeksi ja 1956 *kansallisen tragedian* monivivahteisempaa arviointia. Keskuskomitean kerrottiin vahvistaneen, että johdon kykenemättömyys muuttumiseen johti räjähdykseen. Tapahtui varsinainen "kapina, kansannousu, jossa oli rooli demokraattisen sosialismin voimilla".

Nyt julkisuudessa oli virallisesti mukana uusi kapinaan yhdistyvä formula. Tosin restauraatiovoimien viitattiin edelleen olleen alusta lähtien läsnä ja vastavallankumouksellisten tapahtumien vahvistuneen. Menneisyydessä kyse oli johdon kykenemättömyydestä, mutta nyt sen sijaan pyrittiin olemaan kykeneviä muuttumaan.

Julkaistun tiedonannon mukaan oli hätäistä, että Imre Pozsgay toi tutkimusten tulokset julkisuuteen ennen keskuskomitean keskustelua. Samalla komitea piti valitettavana sitä, että tapahtunut yksinkertaistaminen antoi syyn väärinkäsityksiin, sillä Pozsgayn tulkittiin yksinkertaistaneen menneisyyden tapahtumia. Viimeisessä lauseessa mainittiin erikseen, että keskuskomitea vahvisti luottamuksensa toveri Imre Pozsgayhin.

Unkarilaiskommentaattoreista András Bozókin (1993b) arvio oli, että uusi tulkinta auttoi myös nopeuttamaan järjestelmän purkamista. Vuonna 1956 mukana ollut, historioitsija ja nonkonformistiaktivisti György Litván (1993) meni pidemmälle: julistuksen jälkeen hallitus oli menettänyt legitimiteettinsä. Ulkomailla vaikuttavista juuriltaan unkarilaisista kommentaattoreista Charles Gati (1990) kirjoitti, että Pozsgayn julistus helpotti mobilisoimaan julkisuutta Grószia ja hänen kannattajiaan vastaan (1990, 171). George Schöpflinin (1989) mu-

kaan oli yllätys, kuinka vähän lopulta tarvittiin itse prosessin alkamiseen.

Kahden asian ajoittuminen samaan kokoukseen voi tietysti olla täysin satunnaista, mutta luultavammin keskuskomitean oli tehtävä jotakin kasvojensa säilyttämiseksi. Reformipuolueeksi itseään argumentoivan puolueen oli joko lopetettava reformit, myönnettävä Pozsgayn olleen oikeassa tai oltava vielä radikaalimpi. Näin Pozsgayn julistus oli viimeinen oljenkorsi, joka veti maton puolueen alta: epävarmassa tilanteessa se lopulta katkaisi kamelin selän ja sai viimeisetkin epäilijät monipuolueargumentin kannalle.

Puolueita oli käytännössä olemassa *de facto* mutta ei *de jure*, ja asia ratkesi näin rauhanomaisesti (vrt. myös Bihari 1993). Jos käänne ei olisi tapahtunut nyt, oppositio olisi luultavammin järjestäytynyt erilaisiksi yhdistyksiksi tammikuussa annetun yhdistyslain perusteella. Olisiko se johtanut monipuoluejärjestelmään ja miten pian, jää tässä avoimeksi. Unkarilaisjohdolla näytti joka tapauksessa olleen toleranssia monia muita maita enemmän (ibid., 14). Missä määrin sitten on aiheellista kysyä vaihtoehtoja? Olisiko jo rakennettua atomipommia käytetty Koreassa, jos sitä ei olisi pudotettu Hiroshimaan?

László Bruszt (1990) yhdisti nimeämiskysymyksen pyöreän pöydän kanssa käytäviin neuvotteluihin. Jos kysymyksessä oli vastavallankumous, niin silloin ei ollut mitään neuvoteltavaa, koska "me" olisimme tekemässä kompromissia vastavallankumouksen jälkeläisten kanssa. Jos taas kysymyksessä on vallankumous, niin ei myöskään olisi neuvoteltavaa, koska se tarkoittaisi "meidän" palvelleen vastavallankumouksellista hallitusta 35 vuoden ajan eikä siten oikeuttaisi minkäänlaiseen rooliin hallituksessa. Kansannousu syntyi kompromissina, koska "me" emme kukistaneet sitä vaan "he", moskoviitit, konservatiivit ja reformin viholliset, jotka pakottivat "*this system upon society*" (Bruszt 1990, 370–371).

Tarkkaan ottaen edellisessä kappaleessa mainittu ajatus pyöreän pöydän neuvottelusta tuli julkisuuteen viisi päivää monipuoluepäätöstä myöhemmin eli 18.2. Itse sopimus tehtiin 10.6. eli viisi päivää Puolassa pidettyjen vaalien jälkeen. Varsinaisia neuvotteluja käytiin kesäkuusta syyskuuhun. Niissä oppositio toimi yhtenäisenä, sillä maaliskuussa se oli perustanut oman pyöreän pöytänsä, halusi hylätä kompromissit ja asetti päätavoitteekseen vapaiden vaalien järjestämisen (Bruszt 1990, 379; Bozóki 1990).

Mainittu vaatimus pyöreän pöydän neuvottelusta sisältyi opposition julkilausumaan, joka oli päivätty 17.2. Nyt muutama päivä puoluepäätöksen jälkeen nimikysymyksessä kyseessä oli vallankumous ja vapaussota. Samaan kannanottoon mahtuivat niin 1956, monipuoluejärjestelmän perustaminen kuin myös oletettu historiallinen totuus. Kuten 7.2. julkilausuma, myös tämä oli kirjoitettu sen jälkeen, kun puolue teki ensimmäisen siirron.

"Me, riippumattomat poliittiset järjestöt, liitot ja puolueet tervehdimme MSZMP:n keskuskomitean julkilausumaa helmikuun 11.1989 ja pidämme tätä tärkeänä askeleena demokraattisen Unkarin perustamiseen johtavalla tiellä.

1. Tervehdimme vuoteen 1956 liittyvää kannanottoa. 30 vuoden jälkeen vihdoinkin hylättiin joulukuun 1956 puoluepäätös, joka leimasi demokraattisen kansanliikkeen vastavallankumouksselliseksi, ja joka oli 30 vuoden aikana MSZMP:n viime toukokuussa syrjäytetyn johdon lausumaton perustuslaki.

Kannanotto nähdään etenemisenä muttei läheskään tyydyttävänä, koska paheksumme sitä, että se ei hyväksy vallankumouksen ja vapaussodan tosiasiaa ja sen demokraattisia piirteitä. Pidämme välttämättömänä vuoden 1956 yksimielisesti positiivista arviointia ja torjumme sen, että nykyinen puoluekannanotto korostaa vieläkin liikaa niitä harvinaisia negatiivisia asioita, joita voidaan pitää vain 40 vuoden rákosilais-stalinistisen mielivallan heijastumana. Samalla MSZMP on vaiti ÁVH:n aiheuttamista verisistä joukkouhreista ja vuoden -56 jälkeisistä julmista kostoista.

Väitämme: historiallinen totuus on se, että 28.10. Imre Nagyin hallituksen ja kapinoivien ryhmien välillä syntyneen tulitauon jälkeen 4.11. tapahtuneeseen väliintuloon saakka maa oli menossa kohti konsolidaatiota, ja hallituksen asema vahvistui. Ratkaiseva rooli siinä oli uudesti syntyneillä demokraattisilla puolueilla, jotka nykyään tulevat läheisyydessä uudelleen esiin. Mutta samansuuntaisen julkilausuman antoi vallankumouksellisella kaudella syntyneen MSZMP:n johtaja, János Kádárkin, joka puhui kansamme loistavasta kapinasta.

2. Pidämme demokraattisen edistymisen tärkeänä edellytyksenä sitä, että MSZMP:n virkailijat hyväksyivät monipuo-

luejärjestelmän, joka on vallankäytön ainoa demokraattinen muoto. Tähän liittyen toteamme:

a) Pidämme valta-apparaatin periaatteellisena perustana demokratiaa, jota täydentää ihmisoikeuksien takaaminen. Juuri sen takia MSZMP:n johtavan roolin vaikka minkälainen mainitseminen on ristiriidassa puolueen pääsihteerin puheessa olevan kilpailupuolueettomuuden periaatteen kanssa.

[...]

3. Olemme iloisia siitä, että MSZMP:n reformisiipi on vahvistunut täysistunnossa, ja hyväksytyissä dokumenteissa eivät saaneet tilaa "järjestyspuoluesiiven" vaatimukset.

4. Korostamme, että unkarilaisella lehdistöllä ja muilla joukkotiedotusvälineillä oli merkittävä rooli viimeisen aikakauden demokratisoinnissa. Eräät hyväntahtoiset väärinkäsitykset viittaavat mieluummin tilanteemme traagisuuteen. Samalla toteamme, että Unkarin radio ja televisio kuuluvat kansakunnalle, ylläpitävälle yhteiskunnalle, eikä niitä voi ottaa haltuunsa valtio eikä erityisesti yksi puolue.

5. Suosittelemme demokraattisen prosessin nopeuttamisen ja sen pysyvämmälle, vahvemmalle ja laajemmalle poliittiselle perustalle asettamisen vuoksi kansallista pyöreän pöydän neuvottelua, johon osallistuisivat hallitus, MSZMP:n johto ja demokraattiset poliittiset järjestöt. Tämän neuvottelun tehtävänä ja tavoitteena olisi perustuslaillisen kansalliskokouksen vaalien edellytysten laatiminen."

Julkilausumassa oppositio tulkitsi vuoden 1956 yksiselitteisesti demokraattiseksi kansanliikkeeksi. Toiseksi poliittisen johdon arvioitiin selkeästi tukeutuneen tiettyyn tulkintaan menneestä. Kolmanneksi mennyt ja tuleva pystyttiin kytkemään yhteen: konkreettinen esitys pyöreän pöydän neuvottelusta oli julkilausuman viimeisenä kohtana. Siten julkilausumassa näkyi sekä nonkonformistien että opposition odotus ja kokemus, joiden perusteella nykyistä politiikkaa tehtiin. Menneisyys oli toisin sanoen ajankohtaistunut, sillä vuosi 1956 toimi välineenä poliittisessa keskustelussa, joka kulminoitui nimeämiseen. Kysymys oli paljon enemmästä kuin vain siitä, mitä menneisyydessä itse asiassa tapahtui.

4.5. Vastavallankumous, kansannousu, vallankumous ja vapaussota

Myös mielipidetiedustelujen arviot siitä, mistä vuonna 1956 oli kysymys, vaihtelivat vuonna 1989. Helmikuussa puoluelehti julkaisi *Hírlapkiadó Vállalatin* 14.–18. 2. tekemän tiedustelun, jossa haastateltiin 398 *puolue*lehden lukijaa. Tuloksen mukaan 13% piti tapahtumia yksiselitteisesti vastavallankumouksena, 6% vallankumouksena ja 40% mukaan lähti liikkeelle kansannousuna ja muuttuen vastavallankumoukseksi. Valtaosa lukijoista piti tilannetta vielä liian läheisenä yksiselitteisen arvioinnin antamiseksi (NSZ 20.2.).

Mielipidetutkimusinstituutti *Magyar Közvéleménykutató Intézet* tutki 24.2.–1.3. välisenä aikana kansalaisten suhtautumista siihen, mistä vuonna 1956 oli kyse. Suluissa olevista luvuista ensimmäinen kertoo vastanneiden ja jälkimmäinen laadittujen kyselyjen määrän.

nimitys	Budapest (200/288)	Győr (143/198)	Pieni kylä (ei nimeä) (119/200)
vastavallankumous	18 (27%)	20 (28%)	15 (25%)
kansannousu	31 (44%)	30 (41%)	23 (38%)
vallankumous	20 (29%)	22 (31%)	22 (37%)
	69 (100%)	*72 (100%)*	*60 (100%)*

(168 óra, 13.6.1989).

Jonkin tietyn näkemyksen kannattajat voivat olla muita aktiivisempia tai voidaan kiinnittää huomiota myös kyselyn hukkaprosenttiin, joka saattaa kertoa varovaisuudesta, vähäisestä kiinnostuksesta tai myös peloista. Kyse voi olla uskalluksesta ja siitä, että ilmaistaan varovasti se, mitä odotetaan vastattavaksi. Näistä luotettavuusongelmista ja epäilyistä huolimatta näyttäisi kuitenkin siltä, että jonkin yhden tulkinnan sijaan unkarilaisessa julkisuudessa keväällä 1989 oli monenlaisia mielipiteitä vuoden 1956 olemuksesta.

Eniten nimeämiskysymys oli esillä Unkarin tasavallaksi julistamiseen saakka, mikä sekin tehtiin juuri kansannousun vuosipäivänä 23. 10. Esimerkiksi maaliskuussa Ferenc Münnich -yhdistys piti arviointia vielä liian aikaisena: nimeämisen kansannousuksi todettiin "nöyryyttävän vuotta 1848". Toisaalta vapaat demokraatit järjestivät kes-

kustelun vuoden 1956 lokakuun tapahtumista kuten *Magyar Hírlap* otsikoi sen 4.3.. Radiolehden haastattelema János Berecz ei halunnut nimetä vielä kansannousuksi, vaan hänelle kysymys oli tapahtumista, joita pitäisi tarkastella toleranssin ja sovinnon hengessä (168 óra, 23.5.).

TIB sai uudelleen julkisuutta, kun *Magyar Nemzet*in haastattelussa (6.3.) Tibor Erdély, András B. Hegedűs ja György Litván pitivät puolueen tekemää uudelleen arviointia ensimmäisenä vakavana yrityksenä ratkaista hyvin monimutkainen kysymys. Tulkinnan poliittiset seuraukset eivät jääneet myöskään huomaamatta, sillä sopimisen arveltiin palvelevan poliittisia päämääriä – tarkemmin niitä ei määritelty.

Laajempaa keskustelua nimeämiskysymyksestä ja vuoden 1956 olemuksesta käytiin *Népszabadság*in koko sivun artikkelissa 10.6. eli muutama päivä ennen Imre Nagyin hautaamista uudelleen. Keskustelussa puoluetta edustivat historioitsija Mária Ormos ja Mihály Korom. Lisäksi mukana olivat Imre Mécs (TIB), historioitsija Miklós Szabó (SZDSZ) ja puolueeton arkistonjohtaja János Varga. Selkeää yksiselitteistä nimeä ei keskustelun perusteella näyttänyt olevan olemassa.

Samansuuntaiseen tulokseen viittasi *Magyar Nemzet*in (9.11.) julkistama tutkimus. Tuhannelta henkilöltä oli kysytty 8.–30.5., 27.6.–3.7. ja 23.8.–1.9. mielipidettä, mistä vuonna 1956 oli kysymys. Seuraavassa prosenttiluvut on esitetty edellä mainitussa järjestyksessä.

	%
(I) Vallankumous	21–24–22
(II) Kansannousu	20–28–29
(III) Alkoi kansannousuna, päättyi vastavallankumoukseen	32–25–25
(IV) Vastavallankumous	14–12–13

Eniten toukokuun ja syyskuun alun välisenä aikana väheni vanhan kádárilaisen tulkinnan osuus (III) ja vastaavasti uuden pozsgaylaisen tulkinnan (II) osuus kasvoi. Vielä loppukesästä vallankumoustulkinta oli vasta kolmantena, kun se seuraavan vuoden toukokuussa kanonisoitiin jo uuden parlamentin ensimmäiseen lakiin.

Puolueiden kannatukset olivat toukokuun 1989 alun mielipidetutkimuksessa MSZMP 35,6%, MSZDP (sos.dem) 13,0%, MDF 11,4%, SZDSZ 5,6%, FKGP 5,4% (168 óra, 9.5.). Myöhemmin tiedetään, että MSZMP:n (ja sittemmin sosialistien) kannatus nousi kesäkuussa noin 28 prosentista 37 prosenttiin mutta kääntyi sitten jatkuvaan laskuun siten, että syyskuussa foorumi ohitti sen (noin 23%). Joulukuussa kannatus leikkasi jo vapaiden demokraattien ja pienviljelijöiden käyrän (Szabadon... 1990, 14).

Hypoteesi onkin se, että vallankumouskäsityksen vahvistuminen julkisuudessa liittyi hallitsevan puolueen – myös reformistien – vallan heikkenemiseen ja erityisesti syyskuusta lähtien. Siinä reformistien tuoman termin kansannousu yli käveltiin lopulta vallankumoukseen ja vapaussotaan. Oikeaa tulkintaa menneisyydestä ei ole vaan "oikea" on se, joka palvelee nykyisiä päämääriä.

Hypoteesiin viittasi esimerkiksi toimittaja Tibor Várkonyi, kun hän *Magyar Nemzet*in pääkirjoituksessa 23.10. arvioi, että "viisaasti taktikoiden tilaa alkoi voittaa »kansannousun« ilmaus, jonka läpi peruuttamattomasti alkoi tunkeutua todellinen kansan tietoisuus: vallankumous aatteellisella ja aatelisella latauksella." Retoriikan termein ilmaistuna käytössä on kvantitatiivinen lokus: kansakunnan suuren enemmistön ei tulkita pientä vähemmistöä lukuunottamatta koskaan omaksuneen vuoden 1956 tappiollisuutta, mustaamista ja painostetuksi tulkittua versiota (ibid.).

Edellä mainitun *Magyar Nemzet*in 9.11. julkaiseman mielipidetiedustelun otsikko teki jo myös johtopäätöksen – ja ajankohdan optimismiin sopivan sellaisen – odotushorisontista, joka ei toteutunut: "Tänään eläisimme paremmin, jos kapinalliset olisivat voittaneet". Tutkimuksessa vastavallankumouksen kannattajien kerrottiin olevan muita enemmän sellaisia, joita tapahtumat eivät kiinnostaneet ja jotka sanoivat tietävänsä riittävästi historiallisista tapahtumista. Tutkijat päätyivät käsitykseen, että aikalaisilla oli positiivisempi kuva kuin historianopetuksen ja joukkotiedotuksen avulla tietoa saaneilla.

Vielä ennen vaaleja, 10.3.1990, TIB julkaisi kannanoton, jossa se oli tyytyväinen, että kaikki poliittiset voimat ja myös puolue tunnustivat, että Unkarissa 23.10.1956 alkoi vallankumous, joka päättyi vapaussotaan (NSZ ja MH 10.3.). Tarkkaan ottaen tämä ei pitänyt paikkaansa, sillä esimerkiksi vielä toukokuussa 1990 uuden sosialistipuolueen puoluekokouksen luonnoksessa ollut ilmaisu Imre Nagyin

vallankumouksellisesta toiminnasta muutettiin yleisemmäksi vuoden 1956 kansannousuksi ja vapaussodaksi (NSZ 28.5.) (puoluelehden ja osittain myös itse puolueen osalta käänne terminologiassa tapahtui vuoden 1990 kuluessa).

Ennen tätä vanha MSZMP oli kuitenkin jo hajonnut, sillä se oli kokoontunut edellisenä syksynä, 5.–7.10.1989. puoluekongressiin jossa se oli jakaantuneena ainakin kolmeen: varsinaisiin vanhoillisiin, Grószin keskustaan sekä Pozsgayn ja kumppaneiden fraktioon. Näistä viimeinen ajoi läpi vaatimuksensa suurella enemmistöllä, ja puoleen nimi muutettiin Unkarin sosialistiseksi puolueeksi *(Magyar Szocialista Párt)*. Sanana vain työläinen jäi uuden nimen ulkopuolelle. Käytännössä muutos merkitsi puolueen jakaantumista kahtia, sillä osa ja esimerkiksi tässä mainitut Károly Grósz ja János Berecz jatkoivat toimintaansa alkuperäiseksi tulkitsemassaan puolueessa.

Lokakuun kongressissa puolue pyrki tekemään katkoksen menneeseen, sillä uuden ohjelman ulkopuolelle jätettiin koko sen suurella työllä valmisteltu historiaosuus (!). Nyt teksti alkoi sanoilla "1980-luvun lopussa unkarilainen yhteiskunta saapui historialliseen käännekohtaan..." Alkuosassa ei mainittu yhtään henkilöä nimeltä, eikä myöskään esimerkiksi vuotta 1956 mainittu erillisenä käännekohtana (NSZ 10.10.). Muutoin puolue kannatti parlamentaarista demokratiaa, ihmisoikeuksia, vapaita vaaleja, markkinataloutta ja kaikkien omistusmuotojen rinnakkaiseloa.

Aiemmin luonnos puolueohjelmatekstiksi oli julkaistu ensin 18.8. lehdessä, ja reformivoimien toisessa valtakunnallisessa kokouksessa vaadittiin jo uutta puolueohjelmaa (MH 8.9.). Syyskuun viimeisenä puoluelehti julkaisi valikoimia luonnokseen tehdyistä muutoksista, ja pääasiassa ne koskivat menneisyyttä. Kun aiemmassa versiossa kansannousu suuntautui *stalinismia* vastaan, niin muutetussa luonnoksessa se kohdistui *kansasta vieraantunutta valtajärjestelmää* vastaan ja *kansallisen riippumattomuuden* puolesta. Kun vanhassa versiossa vastavallankumoukselliset voimat *pyrkivät* vielä tilanteen hyväksikäyttöön, niin muutosesityksessä ne *ovat* vain läsnä (NSZ 30.9.). Mennyttä kirjoitettiin kirjaimellisesti tulevaa varten.

Yleensä kysymys oli paitsi yrityksestä kertoa mahdollisimman tarkasti mistä oli kysymys, niin myös potentiaalisesti läpipolitisoituneesta kielestä. Vuoden 1989 ensimmäisellä puoliskolla esillä oli runsaasti esimerkiksi nimitys "tapahtumat", joka sekin kaikessa neutraalisuu-

dessaan oli myös sopusoinnussa puolueen käyttämän terminologian kanssa. Toisaalta kannanottoa saatettiin pyrkiä välttämään vuosiluvun avulla tai yrittämällä kiertää kysymys. Kun esimerkiksi *Radio Free Europe*n toimittaja tiedusteli hallituksen mahdollista virallista sanamuotoa, tiedottaja György Marosán nuorempi ilmaisi lyhyesti, ettei hallitus ole työskennellyt poliittisten termien teknisten ongelmien kanssa. Tämän jälkeen hän siirtyi toiseen asiaan (MH 24.9.). Syksyllä 1989 hallitus pyrki ymmärtämään kielen vain tekniseksi ongelmaksi!

Toimittajien kysymyksissä vallankumous ei sanana näytä juuri toistuvan vielä ennen Imre Nagyin hautajaisia. Nimillä oli kuitenkin symbolinen ulottuvuutensa, sillä jos kysymyksessä oli oppositiopoliitikon haastattelu, hänellä termi oli vallankumous. Hautajaisten jälkeen nimitykset muuttuvat satunnaisemmiksi, ja jonkinlainen käänne vallankumousterminologian hyväksi näyttää tapahtuvan kesäkuisten hautajaisten ja lokakuussa tapahtuvan tasavallaksi julistamisen välillä.

4.6. Menneisyyden hautaaminen vai sen ylösnousemus?

Kun uusi tulkinta ja monipuoluejärjestelmä oli hyväksytty helmikuussa, eri ryhmittymien ja puolueiden välillä alkoi hiljalleen tunnetuksi tekeminen tulevia vaaleja varten. Edellä on myös jo mainittu, että kesällä 1989 MSZMP oli reformiensa perusteella vielä kannatukseltaan ylivoimainen, kunnes syyskuussa demokraattinen foorumi ohitti sen. Seuraavassa tarkoituksena on tarkastella lähemmin tätä puolueiden käymää kamppailua.

Luonnos perustuslaiksi, josta puolueen johtava rooli oli poistettu, hyväksyttiin parlamentissa 10.3. Yksittäisinä muina merkittävinä tapahtumina Neuvostoliiton joukot alkoivat vetäytyä Unkarista 26.4., ulkoministeriö tiedotti piikkilangan repimisestä Itävallan vastaiselta rajalta 3.5. ja Kádár väistyi myös kunniapuheenjohtajan tehtävistä 8.5. Kolme päivää myöhemmin *Magyar Hírlap* julkaisi vuoden 1956 *tapahtumia* seuranneinen tuomioiden perusteella kuolemaan tuomittujen ja teloitettujen nimiluettelon. Mukana oli 277 nimeä, joista yhdeksän oli naisia.

Yksi signaali uudistusten mahdollisista rajoista tuli Kiinasta, jossa hallitus kukisti opiskelijaliikkeen sotilaiden ja panssareiden avulla. Unkarissa Imre Pozsgay ja Gyula Horn pitivät heti 5.6. tiedotustilaisuuden, joka puoluelehdessä otsikoitiin siten, että "Pekingin veriset tapahtumat eivät pelota unkarilaisia reformivoimia". Tosin vielä saman päivän lehdessä anonyymissa kirjoituksessa vaadittiin, että "vain sosialistinen rakennustyö demokraattisen reformin avulla voi olla päämäärä". Allekirjoittaja(t) olivat "kokoukseen osallistuneita MSZMP:n jäseniä ja puolueeseen kuulumattomia".

Kokonaisuutena jo János Kádárin syrjäyttämisen jälkeen Unkarissa alkoi olla havaittavissa, että jotakin merkittävää ja ennen kuulumattoman suurta oli tapahtumassa. Syys-lokakuussa 1988 jotkut puolueen keskuskomitean jäsenistä olivat sitä mieltä, että vastavallankumouksellinen tilanne on olemassa, ja toiset vertasivat uusia liikkeitä vuonna 1956 toimineeseen Petőfin piiriin (Nagy 1989, 116). Eniten vuoteen 1956 liittyvät analogiat olivat kuitenkin esillä ennen Imre Nagyin hautajaisia. Puoluelehti esimerkiksi kertoi (21.2.) lännessä elävien unkarilaisten pitävän Fidesziä kotoisena vastarintana, vuoden 1956 sukupolven työn jatkajina ja "hiljaisina vapaustaistelijoina". Toisaalla Italian television haastattelussa presidentti Mátyás Szűrös löysi paljon yhteyksiä nykyisen tilanteen ja -56 tapahtumien välillä:

Parlamentaariseen demokratiaan ja poliittiseen pluralismiin siirtyminen kulkevat yhdessä sen kanssa, että menneisyyden valkoisista läikistä on annettava kokonaiskuva. Kysymys oli Imre Nagyin rehabilitoinnista kuin myös ihmisarvon palauttamisesta (NSZ 22.5.). Menneisyys näytti olevan kuin värityskirja, jonka sivujen osa oli vielä osittain tai kokonaan ilman väriliitua.

Kun radiotoimittaja kysyi Imre Pozsgaylta analogiasta Imre Nagyihin (168 óra, 13.6.), Pozsgayn oppi vuodelle 1989 oli, että jos ennen vuotta 1956 poliittisessa taistelussa olisi voitu kulkea kunniallista ja rauhallista tietä, niin kansannousu olisi ollut vältettävissä. Pozsgayn arviossa samojen peruskysymysten ratkaisujen järjestämisessä vuonna 1989 oli mahdollista saavuttaa rauhallinen ylimenokausi.

Pyöreän pöydän neuvottelujen tiedotustilaisuudessa 13.6. riippumattomien lakimiesten edustaja Imre Kónya määritteli jo kolme täyttymätöntä Unkarin vallankumouksen tehtävää, jotka on nyt vietävä rauhanomaisesti päätökseen: kotimaisen reaktion lakkauttamat kansalliset toimikunnat ja työläisneuvostot, avoin matkustusoikeus ja vapaat vaalit. Vuodesta 1956 Kónya puhui vallankumouksena, jonka Neuvostoliiton sotavoimat kukistivat. Myös Imre Nagyin hautajaisten aikaan 16.6. historioitsija Miklós Szabó (SZDSZ) esitti analogian, että vuosi 1956 on hyvinkin verrannollinen nykyisyyteen. Ne, jotka ottivat osaa 1956 vallankumoukseen, vihaavat niitä, jotka yli 30 vuotta pitivät sitä vastavallankumouksena ja päinvastoin.

Vaikka Imre Nagyin hautaamisessa kysymys oli ainutlaatuisesta tapahtumasta, hautaaminen uudelleen ei ole ainutlaatuinen ilmiö Unkarissa, mihin on jo aiemmin työväenliikkeen pantheonin yhteydessä viitattu. Pikemminkin voitaneen puhua jo Itävalta-Unkariin juontavasta käytännöstä, jossa esimerkiksi kreivi Imre Thököly, 1795 teloitettu jakobiinijohtaja Ignác Martinovics, Lajos Kossuth ja presidentti Mihály Károlyi on haudattu uudelleen. Kun säveltäjä Béla Bartókin maalliset jäännökset tuotiin Unkariin kesällä 1988, sitä seurannut lista on 1990-luvun puoliväliin mennessä sisältänyt muun muassa József Mindszentyn ja Miklós Horthyn sekä jo neljännen kerran haudatun runoilija Attila Józsefin.

Imre Nagyin hautajaispäivänä kokemustilan mieleen palauttaminen, poliittinen muisti ylsi suoranaisesti László Rajkiin ja Lajos Batthyányihin. Esimerkiksi *Magyar Nemzet*in pääkirjoitus oli otsikoitu nimellä "Ylösnousemus". Siinä viitattiin sekä poliittiseen että moraaliseen ylösnousemukseen, ja analogiana oli Rajkin piilotetun ruu-

miin kaivaminen Gödöllőn maaperästä syksyllä 1956 (vrt. myös Konrádin romaani *A cinkos*). Kun toimittaja ja aikalaiskokija Áron Tóbiás puhui Nagyin synnyinkaupunki Kaposvárissa, hän viittasi myös analogiaan: Kreivi Batthyányin hautaamiseen uudelleen sovinnon jälkeen 9.6.1870. Teloituksen jälkeen vuonna 1849 pääministeri Batthyány oli viety ensin *Rókus*-sairaalaan ja haudattiin sitten nimettömään hautaan. Puoluelehti muistutti vuoden 1849 jälkeen yhteensä 14 unkarilaisen ministerin kuolleen ei-luonnollisen kuoleman (NSZ 15.6.).

Edellä kuvatun kokemustilan perusteella Imre Nagyin muuttuminen nonkonformismia edustavaksi poliittiseksi symboliksi oli siten jo olennainen osa unkarilaista poliittista kulttuuria, "ajatusten kriteereitä" (vrt. myös Szabó 1991, 991). Imre Nagyin tapauksessa kysymyksessä oli myös pääministeri, joka joutui maksamaan epäoikeudenmukaiseksi koetusta tappiosta hengellään.

Sinänsä hautajaiset ovat tyypillisiä menneisyyspolitiikan tilanteita, joissa vainajaa merkityksellistetään ja arvostetaan ainakin kuoleman jälkeen, jos niin ei oltu tehty jo hänen elinaikanaan. Hautajaisissa käsitellään ihmisten herkimpiä tunteita ja ei-luonnollisen kuoleman kuolleiden tapauksissa myös helposti etsitään protestia ja syyllisiä. Kun yhteiskunnallisesti merkittävän henkilön hautajaiset ovat usein myös julkisia tilaisuuksia ja julkisuutta on jo perinteisesti pidetty politiikan sfäärinä, tilaisuuksissa poliitikot eivät voi esiintyä vain yksityishenkilöinä vaan luovat myös poliittista identiteettiään (vrt. myös amiraali Horthyn hautaaminen uudelleen ja siitä käydyt keskustelut loppukesällä 1993).

Kun ministerineuvosto oli 27.1. antanut periaatteellisen luvan hautaamiseen, hallituksen tiedottaja vastasi, ettei hautajaisajankohdasta tai hautajaisten julkisuudesta ollut puhetta. Myös vielä 14.2. *Magyar Hírlap* kertoi, ettei ruumiin tarkkaa sijaintia tiedetä.

Helmikuussa *Magyar Nemzet*issä alettiin julkaista marraskuulle kestänyttä artikkelisarjaa "301. palsta", joka oli useimmiten saman toimittaja Béla Kurczin käsialaa. Maaliskuussa, 25.3., toimittaja kertoi yrittäneensä ottaa yhteyttä Rákoskeresztúrin hautausmaan entisiin työntekijöihin, joista hän löysi eläkkeellä olevan johtajan ja yritti puhua kahdesti puhelimessa. Toisella kerralla johtaja löi puhelimen kiinni (MN 25.3.).

Eräs vanha nainen kertoi kuitenkin olleensa joitakin vuosia töissä hautausmaalla sodan jälkeen ja uskoi erityisen luettelon olemassa-

oloon, koska sota-aikana maissipellollekin haudatuista pidettiin kirjaa. Kyseinen "L. L." sanoi pystyvänsä näyttämään haudan, sillä hän oli käynyt vuoden 1956 jälkeen hoitamassa jotakin hautaa ulkomaille muuttaneen sukulaisensa pyynnöstä. Luettelon olemassaolo oli todennäköinen, koska haudat järjestettiin mallin mukaan. Kaksi tai kolme hautaa kaivettiin etukäteen ja seuraavana päivänä niihin tuotiin teloitettuja. Imre Nagyin hauta oli tunnistamisen helpottamiseksi merkitty kivillä. Koska kivi aina hävisi, nainen halusi panna mieleensä haudan "jotta voisi kertoa myöhemmin, jos aika tulee" (ibid.).

Maaliskuun toiseksi viimeisenä päivänä *Magyar Hírlap* uutisoi, että on "löydetty arkku, jossa kaiken todennäköisyyden mukaan lepäävät Imre Nagyin maalliset jäännökset". Arkku oli säilynyt hyvässä kunnossa, koska se oli kääritty kosteutta suojaavaan tervapaperiin. Palstan 301 määrittelyssä apuna oli käytetty karttaa vuodelta 1908 sekä vanhojen työntekijöiden neuvoja hautarivistöjen arvioimisessa (MN 3.6.).

Väliaikaisesti teloituksen jälkeen Nagy, Maléter ja Gimes oli haudattu vankilan muurien sisäpuolelle, josta heidät kaivettiin helmikuussa 1961. Arkut vietiin yöllä kuorma-autolla hautausmaalle, vaikka portteja tavallisesti pidettiin lukittuina. Väliaikaisesti ruumiit oli haudattu, koska teloituksesta oli kerrottu lehdissä, hauta voitaisiin tunnistaa ja suoran hautauksen pelättiin aiheuttavan mielenosoituksia. Kun *Magyar Nemzet*in toimittaja kesäkuussa 1989 kysyi haastatellulta sisäministeriön virkamieheltä, mistä hän tietää tämän kaiken, vastauksena oli, että vartioston jäsenet kertoivat hänelle (ibid.).

Näin Unkarin tapauksessa historia kaivettiin kirjaimellisesti esiin. Tämän jälkeen piti kuitenkin vielä ratkaista, olivatko kysymyksessä yksityiset vai julkiset hautajaiset, riittikö hautaaminen vai oliko Imre Nagy myös rehabilitoitava ja merkitsivätkö hautajaiset Nagyin vai koko järjestelmän hautaamista. Kannanotto kysymyksiin merkitsi Unkarissa poliittista kannanottoa ja rintamalinjoja keväällä 1989: esimerkiksi oppositio julisti sen tarkoittavan valtiososialismin hautajaisia (vrt. myös Bruszt 1990).

4.6.1. Imre Nagyin hautaaminen uudelleen

Yhdysvaltain vierailullaan Károly Grósz oli kesällä 1988 viitannut Imre Nagyin yksityisiin hautajaisiin, ja ensisijaisesti tästä oli kyse myös tammikuun lopussa. Huhtikuun viidennen puoluelehdessä pääsihteeri arvioi, ettei rehabilitointi todennäköisesti tule kysymykseen ennen tai jälkeen hautajaisten, eli hautajaiset eivät vielä merkitse poliittista toimintaa oikeaksi.

Varsinaisina hautajaisten järjestäjinä ja kutsun allekirjoittajina oli poliittisia puolueita ja ryhmittymiä eli jonkinlainen yhdistynyt oppositio: omaisia, TIB, entisten poliittisten vankien liitto *Recski Szövetség*, kansanpuolue, sosiaalidemokraatit, tasavaltalaispiiri, UMF. Mukana olivat myös kaikki 1990 parlamenttiin päässeet puolueet kristillisdemokraatteja lukuunottamatta.

Juuri ennen hautajaisia myös hallitus antoi oman tiedotteensa, jossa todettiin, että Imre Nagy oli erinomainen valtiomies ja otti huomioon Unkarin perinteestä poikkeavan elinkelvottoman politiikan muuttamisen sekä toisaalta kansallisten piirteiden että pysyvien ihmisarvojen toteuttamisen tarpeellisuuden. Hallitus halusi kutsua kansalaisia surunviettoon ja toimimaan vastuullisesti ajatellen.

Reformistit olivat myös lähettäneet (3.6.) avoimen kirjeen TIB:n puheenjohtajille, sillä he halusivat luovuttaa seppeleen hautajaistilaisuudessa. Presidentti Mátyás Szűrös ja pääministeri Miklós Németh aikoivat myös itse osallistua hautajaisiin. Reformistit antoivat ymmärtää, että koko puolue haluttiin syyllistää ja Imre Nagyia käytettiin propagandatarkoituksiin.

Argumentaatiossa kyse oli suuresta asiasta, jossa jonkun pelättiin onnistuvan käyttämään hautajaisia poliittisesti hyväkseen – viimeksi näin oli tapahtunut László Rajkin hautajaisissa lokakuussa 1956. TIB:n György Litván huomautti jo huhtikuussa Imre Nagyin poliittisesta käytöstä: Nagyiä käytetään puolueen ideologisissa tarkoituksissa, vaikka hautaaminen pitäisi jättää niille, keille se kuuluu (MN 11.4.).

Unkarissa vainaja saatetaankin usein julistaa jonkun "omaksi" *(saját halottjának tekinti)*, mikä tarkoittaa, että jokin instituutio kuten esimerkiksi entinen työpaikka pitää vainajaa kuin omana sukulaisenaan tai läheisenään ja siten myös haluaa muistaa häntä. Vaikeampaa oli kuitenkin sanoa, kenelle Nagy kuului, sillä puolue epäili

opposition käyttävän tilannetta hyväkseen, oppositio puolueen, entiset revisionistit puolueen sekä oikeiston ja viime mainittu kaikkien muiden.

Esimerkiksi radiossa kirjailija István Csurka piti hautajaisia poliittisena demonstraationa ja puolusti koko Unkarin osanottoa niihin. TIB:n András B. Hegedűksen mielestä hautaaminen ei ollut vain reformikommunistien vaan myös ei-kommunistien muistoksi. Imre Nagyista ei ole myöskään mahdollista veistää antikommunistista epäjumalankuvaa ja kansallissankaria (NSZ 10.6.).

Jo hieman aiemmin eli 20.5. *Magyar Hírlap* uutisoi kuuden *charter*-lennon tulevan Yhdysvalloista ja myös Pál Maléter nuoremman ja Béla Királyin saaneen viisumit. Kotiin palannutta – kuten ilmaisu kuului – Királyia haastateltiin lentoasemalla, jossa hän sanoi, ettei hänen mielipiteensä vuodesta 1956 ole muuttunut. Kun toimittaja puhui kansannoususta, Király sanoi vallankumouksen voittaneen kiistämättömästi: sisäministeri Ferenc Münnich lakkautti ÁVH:n, puolue lakkautti itsensä ja muuttui eurokommunistiseksi – viimeinen sana oli asetettu lainausmerkkeihin. Királyin tekemässä arviossa lynkkauksiakin oli vain noin 8–10 (MH 2.6.).

Tilanne oli mielenkiintoinen, sillä vastakkaisilla puolilla olleita aikalaiskokijoita oli edelleen olemassa, he olivat vain vanhenneet yli kolme vuosikymmentä. Esimerkiksi puoluelehdessä 8.6. haastateltiin József K. Farkasia, joka tuli tunnetuksi *Life*-lehden puoluetalon valtauksen 30.10.1956 yhteydessä julkaisemista sotilaiden teloituskuvista. Mies jäi henkiin, vaikka hänen ruumiistaan löytyi kaksitoista luotia. Farkas kertoi olleensa vain sotilas ja halusi tukea kansallista pyrkimystä rauhaan. Tosin saman päivän lehdessä kyseisessä puoluetalon valtauksessa kuolleen Imre Mezőn leski kirjoitti, että hän vain vaivoin pystyy kulkemaan anteeksiannon tien loppuun asti.

Yleensä kesäkuun alkupuolen lehdissä Imre Nagy oli paljon esillä. Radiolehden numero (13.6.) oli omistettu kokonaan Nagyin tapaukselle ja kannessa kuva oli asetettu sururaameihin. Silminpistävää oli erityisesti puoluelehden antama palstatila entiselle pääministerille: 10.6. julkaistiin erillinen 12 sivun liite, jonka ensimmäisessä artikkelissa kerrottiin lainauksin, kuinka hänestä oli puoluelehdessä vuosien kuluessa kirjoitettu. 12.6. lainattiin *Novoje Vremja*a, jossa mainittiin, ettei vuotta 1956 voi erottaa kansainvälisestä taustastaan. Hautajaispäivänä 16.6. tapaukselle oli omistettu viisi sivua.

Hautajaisten yhteydessä pääministeri Miklós Németh kertoi televisioyhtiö ABC:lle doktriinin ajan olevan ohi, eikä Neuvostoliitto enää koskaan puutu Unkarin reformeihin (MH 17.6.). Samassa tilaisuudessa haastateltiin radiolehteen muun muassa puolalaisaktivisti Adam Michnikiä, joka sanoi vuoden 1956 elävän legendana Puolassa, vaikka varsinaisista tapahtumista tiedetään vähän. Ulkopuolisena Michnik kiinnitti huomionsa spontaaniin liikkeeseen, joka kahden viikon aikana järjestäytyi, ja siinä merkityksessä hänelle sana kansannousu parhaiten kattoi olennaisen (168 óra, 20.6.).

Hautajaisten pääartikkelin puoluelehti otsikoi siten, että "Kansakunta hyvästeli järkyttyneenä Imre Nagyin ja marttyyrit". Yleisesti ottaen hautajaispuheet olivat sovittelevia ja varovaisia. Menneisyys oli myös nykyisyydessä, sillä puhujina olivat aikalaiskokijat Miklós Vásárhelyi, Imre Mécs, Béla Király, Tibor Méray. Paikalla olivat myös tässä työssä aiemmin mainitsemattomat poliittisten vankien puheenjohtaja Tibor Zimányi ja Sándor Rácz, joka kansannousun aikana johti keskustyöläisneuvostoa.

Puheen piti lisäksi nuorten demokraattien Fideszin Viktor Orbán, joka sanoi nyt yritettävän tavoittaa vuoden 1848 tavoitteita kansallisesta itsenäisyydestä poliittiseen vapauteen, joita ei sallittu vuodesta 1848 eikä 1956 jälkeen. Samalla Orbán vaati avoimesti neuvostojoukkoja lähtemään maasta. Sanat ylittivät tilaisuuden ennakko-odotukset, ja ne aiheuttivat myös keskustelua lehdistössä. Historioitsija György Litván puolusti Orbánia ja sanoi esitettyjen ongelmien olevan ajankohtaisia kysymyksiä. Samassa lehdessä (MN 24.6.) historioitsija Károly Vígh syytti Orbánia demonstraation järjestämisestä Neuvostoliiton suurlähetystön edessä. Kirjoituksessa, joka alkoi nimeävällä määrittelyllä vuoden 1956 vallankumouksesta ja vapaussodasta, Vígh huomioi reformikommunistien panoksen mutta omi operaation tulokset myös muille: ilman Monoria, Lakitelekiä, Bibó-muistokirjaa, *Rakpart Klub*ia, BZsT:iä, jonka puheenjohtaja hän oli, hautaaminen ei olisi ollut mahdollista.

Myös rehabilitointiasiassa oli toukokuusta lähtien alettu kiirehtiä, lehdet julkaisivat paljon asiaa käsittelevää materiaalia, ja perustettiin myös erillinen riippumaton rehabilitointitoimikunta (MH 29.5.). Hautajaisten jälkeen (23.6.) Mátyás Szűrös sanoi jo julkisesti, ettei yksi ryhmä puolueessa aja tarpeeksi voimakkaasti Nagyin rehabilitointia. Lopulta 7.7. lehdessä kerrottiin Imre Nagyin, Ferenc Do-

náthin, Miklós Gimesin, Zoltán Tildyn, Pál Maléterin, Sándor Kopácsin, József Szilágyin, Ferenc Jánosin ja Miklós Vásárhelyin rehabilitoinnista, samassa lehdessä, jossa ilmoitettiin myös János Kádárin kuolemasta.

Hautajaisten jälkeen myös pääsihteeri Károly Grósz syrjäytettiin puolueen johdosta. Uudesta organisaatiosta, Rezső Nyersin johtamasta nelimiehisestä puhemiehistöstä (Grósz, Németh, Nyers, Pozsgay), kerrottiin 26.6. Samalla julkisuuteen tuotiin tieto lokakuussa pidettävästä puoluekokouksesta. Myös MDF muuttui samana päivänä varsinaisesti puolueeksi, joka sanoi edustavansa kansallis-kansanomaisen liikkeen perintöä, viime vuosisadan kansallisliberalismia, kristillisdemokraattista maailmankatsomusta ja István Bibón poliittisen filosofian perintöä. Myös Mindszentyn oikeusjuttu tuli ajankohtaiseksi, sillä 11.7. Miklós Németh näytti pyynnöstä vihreää valoa jutun tutkimiseksi uudelleen.

Heti hautajaisten jälkeen Prahan kerrottiin olevan huolissaan siitä, että oppositio sai Unkarissa vapaat kädet (NSZ 20.6.). *Novoje Vremja*ssa (MH 6.7.) kolmen historoitsijan arviot vaihtelivat Unkarista vuonna 1956: väliinmeno oli tarpeellinen ja Unkarin hallitus kutsui joukot apuun (Fomin), Neuvostoliitto sekaantui viisikymmentäluvun alkupuolella karkeasti unkarilaisten asioihin (Sz. Bullah) ja toisaalla kommunismin vastainen terrori olisi ollut päälinja vuonna 1956 (Jagodovskij). Muista neuvostoliittolaisista kommenteista sanottiin Imre Nagy -nimisen miehen kuuluneen Romanovin perheen teloittajiin (168 óra, 8.8.). Lokakuussa sotahistorian julkaisu *Vojennoisztoricseszkij Zsurnal* puolestaan nimitti Unkaria vastavallankumoukseksi, Imre Nagyiä maanpetturiksi ja lännen valmistelleen interventiota (NSZ 19.10).

Muutoin kesän ja syksyn kuluessa lehdet kertoivat kahteen otteeseen muista uudelleen hautaamisista, joiden yhteydessä lehdet mainitsivat demokraattisen foorumin olleen joko läsnä tai paikallisjohtajan pitäneen tilaisuudessa puheen (MN 7.10.). Foorumi alkoi olla muutoinkin enemmän esillä, sillä sen ehdokas voitti Szegedissä ja Kecskemétissä täytevaalit, ja Kiskunfélegyházassa vaali meni uusiksi.

Myös DDR:n lomaltapalaajat alkoivat nousta otsikoihin. Pilapiirroksessa Erich Honecker pyysi lopettamaan matkalaukkujen tuotannon, kun kansa jonotti niiden kanssa rajalla – tie länteen aukeni Unkarista 10.9. Muina tässä noteerattavina huomioina *Magyar Nem-*

*zet*issä alkoi pyöriä lauantaisarja "historian valkoiset läikät", pienviljelijäpuolue pyysi Béla Kovácsin rehabilitointia ja *Münnich Ferenc Társaság* arvioi sosialismin toimivan mutta johtajien tehneen virheitä. Toisaalta *Népszabadság* ja *Magyar Hírlap* 7.–8.9. toivottivat vielä entiseen tapaan Angolan ja Venezuelan valtiovieraat tervetulleiksi etusivullaan sekä vieraiden että unkarin kielellä.

Syyskuussa puolueeseen kuuluva sosiologi Iván Vitányi toi odotushorisonttiin uuden sanan: järjestelmänmuutos *(rendszerváltás)*. Nyt järjestelmän – ei enää mallin – muuttaminen oli hyvä asia, jos sillä voidaan vapautua vallalla olevasta ja siis myös sosialistiseen ideologiaan sisältyneestä paternalismista. Parhaimmillaan yhteiskunnallistaloudelliset järjestelmät olivat Unkarissa olleet liberaalis-paternalistisia. Sosialismista saattoi puhua vasta, jos saavuttaa edes päälinjoissa lähinnä vain Länsi-Euroopassa ja Yhdysvalloissa toimivan kehittyneen kapitalismin. Sosialismi oli kuin Kolumbuksen matka, jossa Intian sijasta päädyttiin Amerikkaan (NSZ 13.9.). Toisin sanoen vaikka tavoitteeseen ei päästy, saaduista kokemuksista on hyötyä myös tulevaisuudessa.

Samalla uusi termi tarkoitti sitä, että yhdentyvässä Euroopassa vallankumoukset tapahtuvat jossakin muualla tai kuuluvat jo kunniakkaaseen historiaan. Nykyisyydessä kyse on läpimenosta tai korkeintaan neuvotellusta vallankumouksesta (vrt. Bruszt 1990). Siis vaikka järjestelmä olikin muuttumassa hyvin nopeasti, kyseessä argumentoitiin olevan järjestelmänmuutoksen eikä vallankumouksen.

Samoista asioista eli perustavaa laatua olevista muutoksista oli silti kysymys kuten esimerkiksi Ferenc Münnich-yhdistyksen Roland Antoniewiczin argumentaatio osoitti: On paljon niitä, jotka käyttävät tilannetta "väärin". "He" lähettivät miljardeja Itävallasta kuten vuonna 1956; János-vuorelta otettiin punatähti pois; Leninin kaarikadun nimikyltti poistettiin, ja Fidesz saa rahaa ulkomailta (168 óra, 20.6.). Kriisiä Antoniewicz luonnehti vastavallankumoukselliseksi. Tarkemmin kysyttäessä hän täsmensi sen symboleihin: punatähdet lasketaan, halutaan tasavalta ja halutaan vaihtaa Unkarin vaakunakin (ibid., 16.9.).

Paitsi että symbolit symbolisoivat siten jotakin konkreettista tai joitakin abstraktimpia ideoita, niin myös eri tulkinnat ja niiden muutokset konkretisoituivat symboleihin. Maaliskuussa 1957 tämä kävi ilmi esimerkiksi Kádárin työtoveri György Marosánin argumentaa-

tiosta: jos oli miljoona metriä kansallisvärisiä lippuja, miljoona Kossuth-vaakunaa, Hymni tai *Szózat*, niin puhujalle se merkitsi silloin vastavallankumousta (ibid., 17.10.).

Vuonna 1989 radiolehteä, josta edellä mainitut Marosánin sanat ovat peräisin, Kossuth-vaakuna koristi 24.10. eli päivä tasavallaksi julistamisen jälkeen. Punatähden sammuttamisesta parlamentin yltä oli kerrottu aiemmin 13.10. eli muutama päivä puoleen hajoamisen jälkeen. Päivää aiemmin uutisoitiin myös, että Unkarin nuoliristijärjestö oli perustettu uudelleen. Tämä teko paljastui myöhemmin provokaatioksi (MH 9.5.1990), ja varsinaisesti ääriokeistolaiset ryhmät ovat tulleet esille vuoden 1992 kuluessa.

4.7. Juhlapäivien ja symboleiden muutos

Symbolisten tapahtumanimien ja hautaamisten lisäksi unkarilaiseen muutokseen ja vapautumiseuforioihin liittyi vuosina 1988–1989 myös usean juhla- tai muistopäivän viettäminen. Aiemmin on jo kerrottu lokakuun vallankumouksen vapaapäivästä, ja kuinka Unkarin valtion perustaneen Pyhän Tapanin kuolinpäivän 950. muistopäivä oli esillä 20. elokuuta 1988. Vuonna 1989 päivää juhlittiin jälleen sen vanhalla nimellä. Kaksi vuotta myöhemmin päivä julistettiin parlamenttikeskustelun jälkeen Unkarin *valtiolliseksi* juhlapäiväksi, 15.3. ja 23.10. ovat *kansallisia* juhlapäiviä.

Maaliskuun viidennentoista juhliminen oli kuulunut opposition vaatimuksiin vuonna 1988, ja Miklós Némethin hallitus ennätti julistaa päivän vapaapäiväksi vielä joulukuun 1988 puolella. Itse 15.3. 1989 ilmestynyt *Magyar Hírlap* muistutti alunperin esityksen vapaapäivästä tulleen vuonna 1898 kansallismieliseltä oppositiolta, kun vuodesta 1848 oli kulunut 50 vuotta. Kaksoismonarkiaa tukevan hallituksen puolelta päiväksi kuitenkin valittiin huhtikuun lakien päivä 11.4., koska se edusti myös väliaikaista kompromissia Itävallan kanssa vuonna 1848. Päivästä ei kuitenkaan tullut kilpailukykyistä 15.3. kanssa ja lakiin päivä kirjattiin sekä asterivallankumouksen jälkeen alkuvuodesta 1919 että kahdesti Horthyn aikana vuonna 1927. Toimittaja Béla Bellerin mukaan jälkimmäinen oli farisealaista, koska tuolloinen oppositio syytti Horthyä vallankumouksen ja vapaussodan perinnön väärentämisestä (MH 15.3., vrt. NSZ 15.3.1989; 168 óra, 15.8.1989).

Toisen maailmansodan jälkeen 23.4.1945 väliaikainen hallitus vahvisti päivän juhlapäiväksi yhdessä 4.4. (vapautuksen päivä) ja 1.5. (työn päivä) kanssa. Vuonna 1951 annetulla asetuksella 15.3. ei ollut enää vapaa työstä mutta säilyi kuitenkin lomana kouluista. Vuoden 1956 joulua lähestyttäessä em. päivät palautettiin mutta 10.3.1957 tulkinnan muistutettiin muuttuneen (MH 15.3.).

Viikko monipuolueargumentin hyväksymisen jälkeen helmikuussa 1989 riippumattomat järjestöt (BZsT, Fidesz, MDF, FKGP ja SZDSZ) esittivät kahdentoista kohdan manifestin, jossa kerrottiin Unkarin kansan haluavan vapaan, riippumattoman, demokraattisen Unkarin, monipuoluejärjestelmän, koulutuksen vapauden, lakkooikeuden ja toimivat markkinat. Kahdessa viimeisessä kohdassa vaa-

dittiin kansallista itserehellisyyttä kuten totuutta vuodesta 1956, kunniaa vallankumouksen marttyyreille sekä juhlapäiviä 7.11. ja 4.4. poistettaviksi (MH 20.2.).

Manifesti oli vastine Isänmaallisen kansanrintaman kutsuun, jossa kansallispäivää haluttiin *juhlia saman lipun alla*. Tämä ei toteutunut, sillä riippumattomat järjestöt halusivat kutsua kansalaisia *riippumattomaan 15.3. juhlaan ja rauhalliseen mielenosoitukseen*. Taustalla oli pelko siitä, että joku voi omia menneen tai ilmoittautua historian perilliseksi, kuten puolue oli tehnyt maaliskuussa 1957.

Nyt myös MSZMP:n ja kommunistisen nuorisoliitin, KISZ:n yhteinen kutsu juhlan vietosta oli osoitettu koko kansakunnalle (NSZ 8.3.). Tilaisuuksista tulikin epävirallinen suosiomittari, oppositiojärjestöt menestyivät niissä hyvin ja saattoivat jatkaa poliittista aloitteellisuuttaan.

Muiden juhlapäivien osalta puoluelehti kertoi vielä 5.4.1989 maan 44. vapauttamisen vuosipäivästä, ja hieman aiemmin oli otsikoitu vuoden 1919 neuvostotasavallan alkamispäivän seppeltenlasku – 70. vuosipäivä oli täyttynyt. Hallitus ennätti poistaa 4.4. juhlapäivän juuri ennen vaaleja 19.3.1990.

Seuraava juhlan tai muiston viettämiseen liittyvä merkityskiista käytiin Imre Nagyin hautajaisten yhteydessä. Siinä "tekijä" halusi sopia ja unohtaa, kun taas "uhri" surra ja muistaa. Esimerkiksi *Magyar Hírlap*in pääotsikko 2.6. toi esiin puolueen käsityksen halusta viettää 16.6. *kansallisen sovinnon* päivänä. Saman päivän lehdessä vaihtoehtojärjestöt julkaisivat kutsun, jossa kysymys oli *kansallisesta surusta ja muisto*päivästä.

Seuraavaksi oli kysymys kansannousun alkamispäivästä 23.10. Siinä merkityskiista koski lähinnä sitä *juhlitaanko* vai *vietetäänkö muistoa*. Kun Unkarin tasavalta julistettiin myös juuri kansannousun alkamispäivänä, historian analogia oli vuodessa 1956, sen luonteelle ja sitä kautta myös historialle annettavassa positiivisessa tai negatiivisessa merkityksessä.

Käydyssä mielipiteiden vaihdossa puolueen Budapestin toimikunta ehdotti ensin heinäkuussa päivän viettämistä *sovinnon päivänä* (NSZ 19.7.). Toimikunta perusteli esitystä sillä, että osallistujien enemmistö toimi vuonna 1956 sosialismin puolesta ja oli havaittavissa sellaisia piirteitä kuin reformikommunisteilla nyt. *Münnich Ferenc Társaság* vastusti ajatusta, koska päivät "päättyivät veriseen

valkoiseen terroriin, kommunistien ja edistyksellisten ihmisten vainoamiseen" (MN 26.7.).

Pyhän Tapanin päivänä presidentti Szűrös ehdotti, että olkoon 23.10. *kansallinen muistopäivä*. Vielä 23.9. MSZMP yritti ehdottaa, että olkoon 23.10. *sovinnon päivä*. Puolueen hajottua uusi sosialistipuolue hyväksyi 11.10. kannanoton, jonka mukaan 23.10. olkoon *kansallinen muistopäivä* kaikenlaisten diktatuurien vääryyksien muistoksi.

Opposition osalta yhtenäisyys oli alkanut rakoilla ja tässä käsiteltävien juhlapäivien osalta kävi ilmi 12.9., että olemassa oli lokakuun 23:nnen komitea, joka valmisteli juhlapäivän viettoa. Mukana oli useita puolueita mutta ei Fidesz, SZDSZ ja TIB, joka kehotti vaatimaan päivää *vapaa- ja juhlapäivä*ksi. TIB sanoutui irti pyrkimyksistä, jotka pyrkivät käyttämään hyväkseen tai monopolisoimaan vuosipäivän. Silti antamassaan vastauksessa Miklós Vásárhelyi rajasi osallistujia: TIB ei halua juhlia MSZMP:n, puolueiden eikä sellaisten puoluejäsenten kanssa, ketkä osallistuivat 4.11. jälkeisiin kostotoimenpiteisiin. Puoluelehti *Népszabadság* pääsi huomauttamaan lausunnosta, että TIB itse aikoo omia juhlan. Muutama päivä myöhemmin 19.9. *Magyar Hírlap* kertoi, että oppositiojärjestöt olivat yhdessä mukana, puhuivat vuoden 1956 vallankumouksesta, tuomitsivat 4.11. tapahtuneen väliintulon ja seuranneet kostot. Lokakuussa toimikunta oli sitä mieltä, että päivän pitää olla kansallinen juhlapäivä, ei muistopäivä (MN.11.10.).

Toisella puolella jaotteluissa olivat siten sovinto ja kansallinen muistopäivä sekä toisella vapaa ja juhlapäivä. Kompromissina presidentti Mátyás Szűrös vastasi 18.10. lehdessä toimikunnalle: "vuoden 1956 kansannousun päivä olkoon *kansallisen sovinnon yhteinen juhla*". Kun sitten myöhemmin, maaliskuussa 1991, uusi parlamentti päätti sitten tasavallan juhlapäivistä, 23.10. yhteyteen vahvistettiin sekä järjestyksessä ensimmäisenä vuoden 1956 että sitä seuraava 1989 merkitys. Lakitekstissä 23.10. on siten "vuoden 1956 vallankumouksen ja vapaussodan alkamisen sekä Unkarin 1989 tasavallaksi julistamisen päivä".

Kun Mátyás Szűrös julisti Unkarin tasavallaksi 23.10., hän puhui kahdennenkymmenennen vuosisadan loppua lähestyttäessä luotavasta vapaasta demokraattisesta Unkarista. Historian analogiaketju haettiin esiin, sillä presidentti arvioi kuljettavan Lajos Kossuthin, Mi-

hály Károlyin ja Zoltán Tildyn nimiin yhdistyvän Unkarin edellisen tasavallan jalanjäljissä, demokraattisen ja kansallisen perinteen hengessä, ja viimeisten 40 vuoden – erityisesti lokakuun 1956 kansannousun ja kansallisen liikkeen – historiallisiin oppeihin perustettavasta tasavallasta. Szűrös ilmoitti, että Unkarista tulee riippumaton oikeusvaltio, jossa porvarillisen *(polgári)* demokratian ja demokraattisen sosialismin arvot yhtäläisesti pidetään tasaveroisina. Molempien arvojen tasaveroisuus kirjattiin myös perustuslakiin, josta jälkimmäinen poistettiin vaalien jälkeen 19.6.1990.

Népszabadság otsikoi oman uutisensa tilaisuuksista siten, että "Ei edes Puola ole mennyt näin pitkälle". Päivän ohjelmaan kuuluivat jumalanpalvelus ja käynnit haudoilla, ja lisäksi paljastettiin vallankumouksen ja vapaussodan muistotaulu, jonka olivat valmistaneet *Ferenc-* sekä *Józsefváros*in kaupunginosien pyöreän pöydän osanottajat. Radion seinään asetettiin muistotaulu ja joissakin puheenvuoroissa tapahtumaa luonnehdittiin jo tämän vuosisadan todellisimmaksi vapaussodaksi. Pienessä uutisessa mainittiin myös *Corvin*issa, Kilianin kasarmeilla olleesta tilaisuudesta, jossa muusikko János Bródy astui joukosta ja esitti aiemmin (1973–1983) pitkään kielletyn kappaleen "*Ha én rózsa volnék*" (MH 24.10.). Illalla televisio lähetti muisto-ohjelman "Kuolemaantuomitun tunnustus".

Vuonna 1989 vuotta 1956 ehdittiin kanonisoida myös jo monin muin tavoin: TIB julkisti jo 20.5. Imre Nagyin kuvalla varustetun muistolaatan, jolla oli tarkoitus rahoittaa palstalle 301 tulevaa muistomerkkiä. Historioitsija László Varga ehdotti 8.5. Imre Nagy -instituutin perustamista menneiden 45 vuoden tutkimiseksi. Puolueista riippumaton valtakunnallinen instituutti nähtiin tarpeellisena siksi, ettei kansallisesta historiasta voisi tulla puoluepoliittista taistelupaikkaa. Kesän kuluessa nimestä luovuttiin ja syyskuussa julkisuudessa kerrottiin jo "Vuoden 1956 vallankumouksen historian dokumentaatio- ja tutkimusinstituutin" perustamisesta.

Kesällä 1989 Imre Nagyin nimeä kantava katu haluttiin Budapestin viidenteen, kuudenteen ja neljänteentoista kaupunginosaan. Lisäksi puolueen Budapestin toimikunta esitti 19.7., että tähän saakka nimeämätön aukio, jolla palaa kreivi Batthyányin ikituli, nimettäisiin Imre Nagyin mukaan (31.7. MN). Itse kadunnimien muuttoaalto ajoittui demokraattisen foorumin valtakaudelle (vrt. esim. Dalos 1991) – tosin Budapestissa pääkaupunkineuvoston alainen komitea

esitti yli 300 nimen muuttamista tammikuun lopussa vielä ennen vaaleja.

Unkarin itsenäisyyspuolue ehdotti 16.8. lehdessä, että kansantasavallan kadusta tehtäisiin Imre Nagyin ja *Leninin körút*ista Pál Maléterin katu. Demokraattisen foorumin aloite uutisoitiin 12.9. Uutisen mukaan syyskuun alusta *Pesti út* muutettiin Pál Maléter kaduksi. Marraskuussa Maléterille hankittiin *kopjafa* eli vanhan transilvanialaisperinteen mukainen, toteemin näköinen hautamuistomerkki Tököliin. Asialla oli Etelä-Pestin MDF, ja paikalle oli uutisen mukaan kerääntynyt noin 200 henkeä (MH 6.11.).

Muistamisen poliittinen ulottuvuus oli jälleen symbolin tulkinnassa: kun kohteen lisäksi lahjoittajan nimi saattoi olla kirjoitettuna, lahjalla ei muisteta pelkästään kohdetta, vaan myös sen antaja on läsnä. Esimerkiksi Imre Nagyin hautajaisten yhteydessä vankilan seinään asetettiin opposition nimin varustettu muistolaatta, ja Zsigmond Móriczin aukiolla vuoden 1956 vallankumoukselle on muistolaatta, jonka alareunassa lukee MDF.

Jotkut puolueista yrittivät harjoittaa myös varsinaista *katutilapolitiikkaa*. Heinäkuussa 1989 Unkarin lokakuun puolue ja radikaalipuolue olivat maalanneet ja liimanneet Ferenc Münnichin kadun nimikilvet ja halusivat jatkaa, koska he eivät olleet saaneet vastausta kaupunkineuvostolta nimen muuttamisesta. Puolue piti itseään lokakuun vallankumouksen perillisenä ja avoimesti antikommunistisena (MH 28.7.). Radion haastattelussa puolue halusi kutsua riveihinsä vuoden 1956 vallankumouksellisia ja vapaussotureita sekä mennä takaisin vuoteen 1956, koska vallankumous tapahtui kaduilla (168 óra, 4.7.)

Maalisvaalien yhteydessä puolue aktivoitui uudelleen, kun se 21.3. oli maalaamassa Ferenc Münnichin patsaan päätä punaiseksi. Aktion tarpeellisuutta vakuuteltiin sillä, että Münnichillä ei ole "paikkaa niin vilkasliikenteisellä kadulla" (vrt. Dalos 1991).

Patsaita Budapestissa siirreltiin varsinaisesti vasta 1990 jälkeen. Tosin vielä ennen Nagyin hautajaisia kesäkuussa 1989 puoluelehden toimittajan tiedusteluun vastaava Dezső Gereber sanoi, että suuri Leninin patsas oli restauroitavana – lehdet julkaisivat kesäkuun alussa toteutetusta siirrosta myös kuvia. Budan Gallerian mukaan kauan suunniteltu korjaus viedään nyt loppuun; pronssivalu ja jalusta aiotaan korjata erikseen. Patsas luvattiin tuoda takaisin, kun työ valmistuu (NSZ 1.6.).

Restaurointi jatkui kuitenkin sen verran pitkään, että helmikuussa 1990 *Magyar Hírlap* sai aiheen otsikoida artikkelinsa "Lenin lattialla" kuvassa pihalla restaurointia odottavan patsaan mukaan. Haastateltu Budapestin Gallerian varajohtaja Edit Müller sanoi, että "poikkeuksellisesti ei jätetä rahan takia kesken vaan, koska »korkeammat foorumit« toivoivat niin". Müllerin mielipiteen mukaan päätöstä asiassa ei tule maalisvaaleihin mennessä (MH 22.2.). Kun Stalin kaadettiin lokakuussa 1956, kesäkuussa 1989 näyttää olleen Budapestin Leninin vuoro. Tässä vaiheessa hyvin varovainenkin toimenpide voitaneen tulkita patsaan kaatamiseksi, joka oli joko ensimmäinen tai ainakin ensimmäisten joukossa entisessä Itä-Euroopassa.

Vaakuna on yleensä Unkarissa runsaasti esillä, ja jo aiemmin on käynyt ilmi, että olemassaoleva tähtivaakuna otettiin käyttöön juuri keväällä 1957. Kun ehdotus vaakunan muuttamista Kossuth-vaakunaksi uutisoitiin 23.1.1989, vaakunan sopivuutta argumentoitiin sillä, että se oli käytössä Ferenc Rákóczin aikana 1700-luvun alussa, vuonna 1848, 1918 ja 1945–49 – vuotta 1956 ei vielä tällöin käsitelty lehdistössä. Kun lokakuussa uudesta vaakunasta pohdittiin kansanäänestyksen järjestämistä, tarjolle esitettiin kolme vaihtoehtoja: kruunuvaakuna, Kossuth-vaakuna ja nykyinen tähtivaakuna.

Kysymys on lähes kaikkialla näkyvästä tunnuksesta ja valtioon identifioituvasta merkistä. Historioitsija György Litván kirjoittikin 30.10., ettei vaakuna ole pelkästään heraldinen vaan myös poliittinen kysymys. Kysymys oli historiallisen tradition, imperiumin tai tasavaltaisen tradition valinnasta. Litván lukeutui itse tasavaltalaisen tradition kannattajiin, joihin hän luetteli myös Lajos Kossuthin, Sándor Petőfin, Mihály Károlyin, Oszkár Jászin, György Nagyin, Sándor Juhász Nagyin ja István Bibón (MN 30.10.).

Lopulta päätöksen kruunuvaakunan hyväksi teki vuonna 1990 valittu parlamentti, joka erottautui siten myös tammikuun 1989 esityksestä. Parlamentin päätös vaati perustuslain muutoksen, sillä vaakuna oli kirjattu lakikirjaan myös esimerkiksi vuonna 1949. Se että Unkarissa symbolit ovat hyvin keskeisiä, käy ilmi muun muassa siitä, että jopa kansallishymni *Himnusz* säveltäjineen ja sanoittajineen kirjattiin perustuslakiin. Tämä tehtiin vielä vanhan vallan aikana lokakuussa 1989.

Symbolit eivät silti merkinneet vielä vallan muodollista siirtymistä, sillä keskeisimpiä symboleja muutettiin jo reformikommunistien suo-

jeluksessa. Symbolit olivat kuitenkin muutoksen näkyvä osuus, eräänlainen kaikkialta löydettävissä oleva arkiteksti, jolla luotiin odotushorisonttia, uskottavuutta muutokseen ja josta myöhemmin historiankirjoituksessa esitetään erilaisia arvioita. Toisaalla myös juostiin kilpaa symbolien haltuunotosta eli ensin muutettiin nimi ja sitten vasta puututtiin sisältöön: sekä vuonna 1956 että 1989 15.3. ja vaakunamuutos mainittiin puolueen reformeina ennen periaatteellista monipuolueargumenttia.

Poliittisia ulottuvuuksia voi siten saada esimerkiksi myös sinänsä vähäpätöinen seikka, että uusia autojen rekisterikilpiä esiteltiin ensimmäistä kertaa juuri heinäkuussa 1989 (MH 20.7.). Rekisterikilvillä luotiin siten myös odotuksia ja toiveita paremmasta Unkarista: kilvet ovat suuremmat, kirkkaammat ja niiden vasemmassa reunassa H-tunnuksen yllä pieni kansallislippu.

4.8. Loppusuora vaaleihin ja vallan vaihdos

Syyskuussa päättyneet pyöreän pöydän neuvottelut johtivat marraskuun lopussa pidettyyn kansanäänestykseen. Tuloksen perusteella päätettiin valita presidentti parlamenttivaalien jälkeen, poistaa puolueosastot työpaikoilta, jakaa puolueen omaisuus ja lopettaa olennaisesti Kádárin kauden alkuun liittynyt työläisvartiosto. Joulukuun puolivälissä tilanne Romaniassa alkoi kärjistyä; Unkarissa suruliputettiin ja seurattiin tarkoin tilannetta. Muina yksittäisinä uutisina kerrottiin 20.11. Yhdysvalloissa uudelleen perustetun Vapauspuolueen *(Szabadság Párt)* palanneen kotiin, pääkaupungin tuomioistuimen alueella joulukuun puolivälissä toimivan 29 puoluetta ja Sándor Petőfin oletettujen maallisten jäännösten palauttamisesta Siperiasta.

Unkarin "oma pieni Watergate" (MN 6.1.) alkoi paljastua, kun kävi ilmi, että Unkarin sisäministeriö oli jatkanut oppositiopuolueiden salakuuntelua. Unkarin veikattiin tulevaisuudessa olevan Naton jäsen (NSZ 29.1.), ja 6.2. Neuvostoliittoon ennustettiin monipuoluejärjestelmää. Kun kardinaali Mindszentyn muistopäivää vietettiin 8.2., viitattiin hänen palauttamisestaan Unkariin. Myös Vatikaanin kanssa solmittiin diplomaattiset suhteet sitten vuoden 1945 (MH 10.2.).

Vielä ennen maalis-huhtikuun vaaleja toteutui eräs opposition vaatimus, sillä kansannousun jälkeen tuomituille alettiin maksaa eläkettä (MN 6.1.). Vuosien 1945 ja 1963 välisenä aikana laittomasti tuomitut yli 100 000 henkeä päätettiin rehabilitoida 17.2. Kerrottiin myös, että palstasta 301 valmistui balladi (MN 15.1.).

MSZMP:n lokakuisen kongressin aikoihin myös eräänlainen journalistinen toimittaminen oli alkanut näkyä lehdissä: puheita ei enää julkaistu kokonaisuuksina eikä niitä pantu tärkeysjärjestykseen tai automaattisesti taitettu esimerkiksi rintakuvalla. Myös lehtien logot muuttuivat kuten myös vuonna 1956: kun *Népszabadság*in aiempi logo kertoi lehden olevan MSZMP:n keskuskomitean, niin puolueen muuttuessa lehdestä tuli samana päivänä sosialistinen päivälehti. Maailman proletaareja ei myöskään enää kehotettu yhtymään lehden nimen alla.

Marraskuun ensimmäisenä *Magyar Hírlap* oli muuttunut ministerineuvoston lehdestä poliittiseksi päivälehdeksi. *Magyar Nemzet* kertoi 13.1. katkaisseensa järjestölliset suhteet kansanrintamaan ja jätti

Isänmaallisen kansanrintaman tunnuksen otsikostaan. Tibor Pethő – vuoden 1956 veteraani – palasi toimituskunnan puheenjohtajaksi. Viitattiin myös astumisesta uuteen aikakauteen, jossa lehti halusi edustaa "kansallis-kansanomaisia, porvarillis-liberaaleja ja vasemmistolais-demokraattisia suuntauksia".

Paitsi että näin alettiin pyrkiä yleensä uuteen aikakauteen, niin oli aika myös päästää mahdollisimman äkkiä eroon uppoamaisillaan olevasta laivasta. Tammikuun alussa pienviljelijäpuolue sanoutui selkeästi irti yhteistyöstä sosialistipuolueen kanssa. Puheenjohtaja József Torgyán sanoi puolueen vaativan neuvostojoukkojen vetäytymistä, kommunistien tilintekoa ja maanomistuksen palauttamista vuoden 1947 tilanteeseen, mikäli puolue on hallituksessa vaalien jälkeen (MH 22.1.). Hieman myöhemmin (4.2.) MDF katsoi yksiselitteisesti poliittiseksi vastapuolekseen entisen sosialistisen työväenpuolueen, sosialistipuoleen ja näihin liittyvät järjestöt. Puolueista foorumi oli ollut varovaisin, ja se teki oman taktisen käännöksensä viimeisenä. Vielä 20.11. *Magyar Nemzet* oli kysynyt, syntyykö demokraattisen foorumin ja sosialistien koalitio. Jonkinlaista yhteistoimintaa oli havaittavissa myös kansanäänestyksen yhteydessä.

Laajassa *Magyar Nemzetin* haastattelussa 27.1. puheenjohtaja József Antall täsmensi foorumin linjauksia ammennettavaan perinteeseen. Viime vuosisadan kansalliseksi liberalismiksi nimitetyn ajatussuunnan Antall tulkitsi sisältävän István Széchenyin, Lajos Kossuthin, Ferenc Deákin ja Loránd Eötvösin. Antall tulkitsi heidän edustamassaan ajatussuunnassa olleen mukana sosiaalisia aineksia toisin kuin manchesteriläisessä liberalismissa. Toisena oli 1930-luvulla syntynyt kansallis-kansanomainen ajatussuunta jota edustivat kirjailijat Gyula Illyés, László Németh, Imre Kovács ja István Bibó. Edellisestä kesästä ketju oli nyt pidentynyt myös Petőfin puolueeseen vuonna 1956. Kolmantena oli kansanpuolue-kristillisdemokraattinen ajatusmaailma, josta Antall totesi olevan myös perinteitä toisen maailmansodan jälkeen.

Helmikuun puolivälissä uutistoimisto MTI kertoi Károly Grószin vastaisesta mielenosoituksesta Leninvárosissa, missä Grósz kuului paikallisen televisiokeskustelun osanottajiin. MDF:n osasto järjesti ensin mielenosoituksen, jonka jälkeen ihmisiä jäi ilmeisesti odottamaan Grószin saapumista; he piirittivät, ilmeisesti tönivät sekä huutelivat iskulauseita esimerkiksi, että "emme halua nähdä Grószia". Seu-

raavan päivän Hírlapissa Grósz kuvaili joukkoa analogian avulla: sellaisiksi joita näki vuonna 1944 asemilla ja Miskolcissa 23.10.1956.

Yleensä puolueet tuomitsivat Grósziin kohdistuneen hyökkäyksen. Fideszin András Bozóki huomautti kuitenkin, että jokaisella on oikeus astua julkisuuteen ja puhua niistä, jotka menneisyydessä ovat kompromettoineet itsensä. Samana päivänä kerrottiin myös toisesta mielenosoituksesta, josta kertovassa uutiskuvassa vanha mies kantoi julistetta "kristillisdemokraattinen yhdistys ilman kommunisteja" (MH 16.2.).

Tammikuun lopussa mielipidetutkimusinstituutti *Magyar Közvéleménykutató Intézet* (MH 7.3.) oli kysynyt tuhannelta haastatellulta, miten nämä sijoittaisivat kahdeksan lueteltua puoluetta oikeisto-vasemmisto -akselille. Puolueiden painoarvo oli siinä mielessä arvioitu oikeaan, että luetelluista vain sosialistinen työväenpuolue (MSZMP) ja kansallinen pienviljelijäpuolue (Kans. pvp.) eivät päässeet parlamenttiin. Suluissa oleva lukema on peräisin jatkotutkimuksesta, joka tehtiin lokakuussa vuonna 1992 (NSZ 25.11.).

	vas.	kesk.	oik.	ei tiedä
Kans. pvp.	14	13	28	45
MSZP	46 (46)	5 (8)	12 (5)	37 (41)
KDNP	10 (7)	13 (22)	28 (22)	49 (43)
SZDSZ	19 (16)	12 (29)	26 (13)	43 (42)
MDF	21 (6)	15 (20)	22 (32)	42 (42)
Fidesz	20 (16)	9 (31)	29 (12)	42 (41)
FKgP	14 (9)	13 (16)	32 (33)	41 (43)
MSZMP	45	3	15	3

Ennen vaaleja oikeisto-vasemmisto -jako oli MSZMP:tä ja sosialistipuoluetta (MSZP) lukuunottamatta vasta muodostumassa ja löytyi enemmän puolueiden sisältä kuin niiden väliltä. Puolueiden sisällä oikeistoimago oli kuitenkin kaikkien muiden paitsi sosialistien ja sosialistisen työväenpuolueen sisällä vahvin, mutta jäi jokaisella ryhmittymällä alle kolmannekseen (vrt. myös pienviljelijäpuolue FKGP). Jos keskusta lasketaan joko oikeiston tai vasemmiston kanssa yhteen, niin tällöin oikeisto painottui kaikilla muilla paitsi sosialisteilla ja so-

sialistisella työväenpuolueella, joiden oletettu vasemmistoimago oli selkeä.

Tulkinnassa huomio kiinnittyy myös epävarmojen suureen lukumäärään. Sosialistien ja sosialististisen työväenpuolueen sijoitusta lukuunottamatta epävarmojen osuus oli suurin, sillä heitä oli yli 40 prosenttia. Suuntaus piti paikkansa myös syksyllä 1992, jolloin puolueet olivat jo ennättäneet hakea paikkaansa monipuoluejärjestelmässä. Suurin muutos puolueet sijoittaneiden arvioissa tällöin oli se, että hallitus alkoi näyttäytyä selkeästi oikeistolaisena ja oppositio liberaalimpana ja vasemmistolaisempana. Erityisesti demokraattinen foorumi (MDF) oli siirtynyt selvästi oikealle vuoden 1992 kyselyssä.

Vapaat demokraatit (SZDSZ) ja nuoret demokraatit (Fidesz), jotka vuonna 1990 arvioitiin selvemmin oikeistoon, sijoittuvat kaksi vuotta myöhemmin selkeämmin laajasti ymmärrettyyn puoluekentän keskustaan. Vielä Kádárin syrjäyttämisen ja 1990 vaalien välillä lehdistössä esiintyi usein käsitys, että nopeaa muutosta vaatineet vapaat demokraatit olivat mainituista ryhmittymistä kaikkein oikeistolaisin. Kun esimerkiksi edellisessä luvussa lokakuun puolue luokitteli itsensä opposition oppositioksi, se piti itseään vapaita demokraatteja radikaalimpana (MH 28.7.1989).

Vielä vaalikierrosten välillä József Antall piti puoluettaan keskustaoikeistolaisena ja vertasi sitä CDU:hun (27.3.). Tällä hän halusi erottua János Kisin aiemmasta kommentista, että SZDSZ on keskustasta vasemmalla ja sijoittuu lännen sosialistien ja sosiaalidemokraattien väliin.

Toisin sanoen puolueet eivät olleet vielä profiloituneet maaliskuun 1990 vaaleihin mennessä. Ne sisälsivät hyvinkin erilaisia fraktioita, sijoittuivat limittäin vasemmisto-oikeisto -akselilla, perustuivat tuttavuuksiin ja muutoseuforian odotukseen. Ainoastaan laajamerkityksinen unkarilainen kokemustila oli kaikille puolueille yhteinen. Sen sijaan vanhoilla puolueilla oli myös jonkinlaisia traditioita lähinnä 1940-luvulta ja epämääräisemmin myös kansannousun ajalta.

4.8.1. Menneisyys osana vaaliteemoja

Ennen vaalien ensimmäistä kierrosta TIB:n András B. Hegedűs huomautti, ettei historiallista totuutta ole annettu puoluepolitiikan käsiteltäväksi. Vuosi 1956 ymmärrettiin puolueet ylittäväksi kansalliseksi asiaksi, jota puolueet eivät saa käyttää poliittisiin tarkoituksiin (MH 2.3.). Myöhemmin TIB tarkensi suhdettaan politiikkaan: järjestö ei aio puolueeksi, mutta perustajajäsenten joukossa on paljon sellaisia, jotka olivat vuonna 1956 eri puolueissa. Siksi oli luonnollista heidän olevan mukana myös uusissa (NSZ ja MH 10.3.).

TIB ilmaisi tyytyväisyytensä, että kaikki poliittiset voimat ja myös aiemmin hallinnut puolue ovat tunnustaneet, että 23.10. Unkarissa alkoi vallankumous, joka päättyi vapaussotaan. Kannanotossa arvioitiin tulleen jo yleiskäsitteeksi toimikunnan kahden vuoden takaisen määrittelyn: uuden demokraattisen Unkarin luominen ei voi alkaa ilman vuoden 1956 arvioimista uudelleen. Vallankumouksen perustavoitteita pidettiin ajankohtaisina: demokraattinen monipuoluejärjestelmä, kansanedustus, itsenäinen ja riippumaton Unkari sekä naapurikansojen todelliseen tasa-arvoon perustuva yhteistyö. Toimikunnan mielestä vuoden 1956-henki oli yhteinen perintö: Puolueiden piti muistaa heillä olevan kansakuntaa yhteensitovia ihanteita. On opittava hillitsemään itsensä sekä välttämään syyttelyä ja ennakkoluuloja. Julkilausumassa vedottiin myös, etteivät puolueet omaksuisi marttyyrien muistoa ja 16.6. draaman elämyksiä (ibid.).

Vaalien alla Baltiassa itsenäisyysvaatimukset voimistuivat, ja *Magyar Hírlap* kertoi, että Vilnassa pelätään uutta 1956:tta. Myös Romaniassa mellakoitiin (MH 21.ja 27.3.). Varsinaisena vaalipäivänä 25.3. äänestysprosentti jäi melko matalaksi, sillä 65,77% antoi hyväksytyn äänen yhden ehdokkaan vaalipiireissä ja 65,10% alueellisten listojen ehdokkaille. Listavaalin ensimmäisen kierroksen tulos oli seuraava:

MDF	24,73 %	MSZP	10,89 %
SZDSZ	21,39 %	Fidesz	08,95 %
FKGP	11,73 %	KDNP	06,46 %.

(Magyarország politikai évkönyve 1991, 80–82; Körösényi 1990, 340–341.).

Vain viidessä vaalipiirissä joku ehdokkaista oli saanut riittävän enemmistön. Näin huhtikuussa pidettävälle toiselle kierrokselle jäi jaettavaksi 171 paikkaa ja varsinainen vaalien ratkaisu.

Toisella kierroksella sanankäyttö koveni: entinen puolue oli syrjäytetty vallasta – eräs kádáristien vuoden 1956 uhkakuva oli "toteutunut" – ja entisen opposition aika oli ratkaista keskinäinen paremmuutensa. Esimerkiksi *Népszabadság*issa Miklós Vásárhelyi arvioikin, ettei urbanistien ja kansallismielisten vastakohta ollut edes 1930-luvulla niin suuri kuin nyt.

Foorumilla näytti olleen toisella kierroksella mukana reikälippu eli vuoden 1956 symboli, sillä eräästä tilaisuudesta otetussa kuvassa lippu on Antallin ja Giscard d'Estaing'n taustalla. Myös toinen Unkarin perinteeseen vetoava symboli oli MDF:n käytössä: puolueen ilmoituksessa (MH 3.3.) kruunuvaakuna on murtautumassa sosialismin ajan – harmaan – vaakunan alta. Vaalijulisteista osa viittasi yleisemmin menneisyyteen, mutta 1956 ei muutoin ole niissä erityisesti esillä (Magyarország politikai évkönyve 1991, 62–67).

Vaalimainoksia tarkastelluissa lehdissä ei ole kovin runsaasti, sillä lähinnä yksittäiset ehdokkaat mainostivat itseään kerran tai kahdesti. Tähän teemaan liittyen *Magyar Nemzet*issä 3.4. ollut SZDSZ:n mainos sisälsi kaksitoista pykälää, jotka puolue lupaa toteuttaa hallituksessa. Niistä ensimmäisenä puolue halusi aloittaa neuvottelut neuvostojoukkojen vetäytymisen nopeuttamisesta ja aikoi ehdottaa parlamentille Imre Nagyin hallituksen 1.11.1956 tekemän esityksen, jolla Unkari erosi Varsovan liitosta.

Vaalitaistelun toisella kierroksella huomiota on kiinnitetty esimerkiksi antisemitismisyytöksiin. Keskustelu antisemitismistä ilmestyi unkarilaislehtiin tammikuussa, ja vaihtelevassa määrin jatkui myös koko tarkasteltavan ajanjakson. Keskustelun aloitti MDF:n István Csurka 14.1. *Vasárnapi Újság*-nimisessä radio-ohjelmassa, jossa hän pyrki herättelemään unkarilaisia, kun maa on erilaisten kommunismin versioiden jälkeen anarkiassa. Toimittaja Katalin Bossányin (MH 15.1.) vastauksen mukaan heräämisanalogialla oli yhteytensä vuoden 1919 neuvostotasavallan kukistumisen jälkeiseen aikaan, jota luonnehti myös antisemitismi.

Radikaaleimmista ryhmittymistä "56:sten liitto" antoi julkilausuman, jossa se ei tunnustanut vaaleja, sillä tärkeät päätökset tehtiin suljettujen ovien takana, ja siksi sortovallan todellisen opposition tu-

lisikin vetäytyä vaaleista (MN 3.4.). TIB sanoutui ryhmittymästä irti toisen kierroksen jälkeen 10.4., huomautti ryhmittymän yhtä allekirjoittajaa lukuunottamatta ottaneen osaa vaaleihin, nauttineen valtion tukea ja pudonneen toiselta kierrokselta.

Tämän työn kannalta toisen vaalikierroksen tärkein dokumentti tarkastelluissa lehdissä oli *Magyar Hírlap*issa 28.3. julkaistu MDF:n julkilausuma, jolla foorumi pyrki erottautumaan pahimmasta kilpailijastaan SZDSZ:stä. Ensin vapaiden demokraattien viitattiin syyttävän vastustajiaan kommunistiystävällisyydestä, minkä jälkeen sulkuihin kirjoitettiin uusi versio vanhasta iskulauseesta nyt SZDSZ:n käyttämässä muodossa "joka on vastaamme on heidän kanssaan" *(Aki ellenünk van, az velük van)*. Itse MDF ei tulkinnut olevansa ketään vastaan vaan kansakunnan puolesta *(Mi nem mások ellen, a nemzetért vagyunk!)* (vrt. Magyarország politikai évkönyve 1991, 62–67). Siten politisoitiin myös kansakunnan käsite.

*Magyar Hírlap*in mainoksessa foorumin kerrottiin myös juurtuneen unkarilaisiin perinteisiin ja rakentuvan edellisten sukupolvien kokemuksiin. Väittämää tuettiin kronologisesti etenevällä suurmiesten nimiketjulla: Dániel Berzsenyi, Ferenc Kölcsey, István Széchenyi, Sándor Petőfi, Lajos Kossuth, Ferenc Deák, Pál Teleki, Endre Bajcsy-Zsilinszky, Lajos Németh ja István Bibó. Lisäksi esimerkeiksi kaivettiin esiin vuosien 1945–47 ja 1956 demokraattisten poliitikkojen vastuuntuntoinen ja äärimmäisyyksiä välttävä suhtautuminen.

Vastaava menneen kantaminen nykyisyydessä oli tosin löydettävissä hieman myöhemmin myös uuden sosialistipuolueen ohjelmaluonnoksesta (NSZ 26.4.). Siitä se kuitenkin lyhennysvaiheessa jäi pois (ibid., 28.5.). Luonnoksessa sosialistien määriteltiin olevan kaikkien niiden perillinen, joiden ajateltiin myös ajaneen kansakunnan etua: Széchenyi, Kossuth, Deák (pidemmälle historiaan ei haluttu mennä); Ady, Bartók, Kunfi, Jászin sukupolvi runoilija Józsefiin, Bibó sekä kansalliset ja porvarilliset kirjailijat. Vastaava ketju haettiin suhteessa kommunistiseen liikkeeseen ja sen reformisteihin (ibid., 26.4.).

MDF:n tapauksessa foorumin edustajat tekivät nimiketjun jälkeen johtopäätöksen, ettei sen tarvitse unohduttaa menneisyyttä kovaäänisellä kommunismin vastaisuudella, millä viitattiin vapaiden demokraattien esiintymiseen. Seuraavassa kappaleessa tätä selvitettiin, että

"emme ole marxisteja, emme nykyään mutta emme myöskään vain vuosikymmen tai kaksi sitten joutuneet kommunistista diktatuuria vastaan. Me olemme niiden puolueiden jatkajia, jotka vuosien 1945-48 välillä taistelivat yksipuoluediktatuurin synnyttämistä vastaan, jotka 1956 vallankumouksessa yrittivät lopettaa sen, jotka sen takia pantiin vankilaan, vainottiin ja... jotka Kádárin aikana koko ajan muodostivat hiljaisen, sisäisen opposition."

Pesäeroargumentti menneeseen oli toistunut aiemmin jo vuosien 1945 ja 1956 yhteydessä – nyt kompromentoitumista Kádárin kauteen yritettiin välttää menemällä aikaan ennen vuotta 1948. Tekstissä esiintyvä hiljainen sisäinen oppositio on silti käsitteenä ongelmallinen, sillä se on lähellä Richard Nixonin formulaa "hiljainen enemmistö", josta Murray Edelmanin (1977) mukaan kuitenkaan ei voitu päästä selvyyteen, koska se oli hiljaa. Samalla tavoin myös Unkarin hiljaisen opposition asema on kyseenalainen. Ainakin Kádárin vuoden 1961 puheen mukaan se oli sekä kansantasavallan, puolueen että kansanrintaman puolella.

Seuraavaksi MDF pyysi kunnioittamaan niitä ihanteita ja poliittista rohkeutta, jotka kommunistiperhetaustan, oman marxistisen, joissakin tapauksessa marxistisen ja trotskilaisen vakaumuksen tai MSZMP-kokemuksen hylkäämällä vasta "1970-luvulla vähitellen hyväksyivät liberaalin demokratian periaatteita. Heitä on paljon SZDSZ:n jäseninä tänään".

Demokraattisen opposition arvo tunnustettiin ensin "kohteliain" sanakääntein. Mutta-sanan jälkeen seurasi kuitenkin varsinainen asia:

"mutta maltillisuutta myös hiljaisemmin taistelevalla kansanomaisella tai porvarillista syntyperää olevilla kirjailijoilla ja muulla älymystöllä, joiden huomattava osa ei koskaan uskonut sosialistis-kommunistisen utopiaan tai joille vuoden 1956 vallankumous oli jo paljastanut edeltävät bolshevismin valheet. Tämän päivän SZDSZ:n johtajista ei vain yksi johtaja ole säilyttänyt kommunistista menneisyyttään ja mentaliteettiaan".

Foorumin tekemä johtopäätös oli, että vapaat demokraatit "vielä tänään vain vaivoin voivat samaistua kansallisiin päämääriin". Jälleen negatiivinen käsite onnistuttiin määrittelemään vastustajalle ja positii-

vinen itselle. Toisella vaalikierroksella kysymyksessä oli jo siten keskinäinen taistelu menneisyydestä, joka alkoi kääntyä erottautumiseksi vanhasta tyyliin en ollut heidän puolellaan, olin heitä vastaan.

Vapaat demokraatit vastasivat (MN ja MH 30.3.) mainoksessa, jonka mukaan ei ole totta, että SZDSZ:n johtajat olisivat takkinsa kääntäneitä kommunisteja. Todettiin juuri sen puolueen syyttävän meitä, missä vielä viime vuonna oli kaksoisjäseniä eli sekä foorumin että kommunistipuolueen jäseniä. Vapaat demokraatit tulkitsivat olevansa jo yksitoista vuotta kansalaisoikeuksista taistelleen Demokraattisen opposition työn jatkajia. Lainattiin myös foorumin perustuskirjettä, jossa se ei aio olla "hallitus- eikä oppositiopuolueellinen" ja esitettiin lausuntoja, joiden perusteella foorumin maltillinen irrottautuminen hallituspuolueesta joutui koomiseen yhteyteen.

Toisella kierroksella MDF sai kuitenkin maanvyörymävoiton: 41,2% äänistä ja 114 paikkaa. Vaikka SZDSZ:llä oli ollut johtoasema ensimmäisen kierroksen jälkeen yhteensä 63:ssa vaalipiirissä, se onnistui voittamaan niistä vain 35. Pienviljelijäpuolue FKGP onnistui säilyttämään asemansa vahvoilla alueillaan ja voitti 11 paikkaa (Körösényi 1990, 341). Voiton arvioitiin johtuvan siitä, että foorumi kannatti maltillisempaa muutosta kuin SZDSZ (esim. Schöpflin 1991, 64). Toisen kierroksen menestys johtui lisäksi kolmesta tekijästä: foorumin ehdokkaat tunnettiin paremmin, toiseksi pienet vaalipiirit suosivat sitä – foorumi voitti kaikissa vaalipiireissä Tonavan itäpuolella – sekä kolmanneksi liukumista ensimmäisen ja toisen kierroksen välillä (Hibbing–Patterson 1992, 442–444).

Uuden parlamentin avajaiset olivat 2.5., ja *Magyar Nemzet* otsikoi yhden sitä koskevista uutisistaan sanoilla "1956 oli vallankumous ja vapaussota". Siinä parlamentin ensimmäinen laki käsitteli lokakuun 1956 vallankumouksen ja vapaussodan historiallista merkitystä. Tekstissä viitattiin kunniakkaina tapahtumina arvioitavan vain vuosien 1848–49 vallankumousta ja vapaussotaa. Myös vuoden 1956 vallankumouksen arvioitiin tuoneen toiveen demokraattisesta järjestelmästä, eikä seuranneen koston palauttama vanha valta voinut kitkeä vuoden 1956 henkeä kansan sielusta (Az 1956-os... 1991, 176).

Lain toisessa pykälässä vallankumouksen ja vapaussodan alkamiskuin myös tasavallan julistamispäivä 23.10. määrättiin kansalliseksi juhlapäiväksi (ibid.). Siten lailla edustajat liittyivät jo Itävalta-Unka-

rista Kádáriin ulottuvaan traditioon, jolla tärkeitä ja saavutettuja historiallisia tapahtumia oli kanonisoitu lakiin.

Uusi puhemies, historioitsija György Szabad (MDF) tulkitsi vuoden 1956 olevan tärkein side historialliseen menneisyyteen ja tärkein peruste tulevan Unkarin kasvattamiseen. Itse lakiesitys oli TIB:n valmistelema ja se hyväksyttiin 366 äänellä 386:sta. Läsnä avajaisissa olivat myös 1945–1947 parlamentin puhemies Béla Varga ja Unkarin viimeisen kuninkaan, Kaarlen, jälkeläinen Otto von Habsburg.

Uuden hallituksen ministereistä kaksi oli ollut suoranaisesti tekemisissä kansannousun kanssa. Pääministeri ja historioitsija József Antall oli toiminut lukion vallankumoustoimikunnan puheenjohtajana, ja puolustusministeri, historioitsija Lajos Für mainitsi parlamenttimatrikkelissaan toimineensa Hajdú-Biharin läänin vallankumouskomitean sihteerinä (Szabadon... 1990). Siten periaatteessa entisille vastavallankumouksellisille oli tiedossa hallitusvastuu neljäksi vuodeksi.

V.

KOKEMUS, NIMEÄMINEN, MENNEISYYSPOLITIIKKA

Saksan liittotasavallassa 1980-luvun puolivälissä käyty *Historikerstreit* osoitti, että menneisyyden tulkitseminen oli merkityksellinen ja poliittinen prosessi, joka liittyi sekä valtioon että ihmisten elämään. Ernst Nolten sanoin kyseessä oli menneisyys, joka ei tahtonut muuttua menneisyydeksi. Aina tieteellisiä argumentteja ei voinutkaan erottaa erilaisista odotuksista, symbolisista ja moraalisista näkemyksistä. Paitsi, että natsimenneisyyttä koskeneessa keskustelussa oli halu siirtää epämieluisa kokemus osaksi historiaa, niin kyseessä oli myös pyrkimys kompromettoida sisäpoliittinen vastustaja analogisoimalla kansallissosialismi joko kommunismin tai erilaisten pääomapiirien kanssa.

Sekä Saksan että Unkarin tapauksissa historian uudelleenkirjoittamisen poliittinen ulottuvuus liittyi odotushorisonttiin, jossa kokemustilan revisiolla onnistuttiin vaikuttamaan myös uudelleen muotoutuvaan odotukseen. Historia kirjoitetaankin nykyisyydessä mutta tulevaisuutta varten. Liittotasavallassa menneen revision oli tarkoitus vapauttaa pelitilaa tuleville tavoitteille, ja Unkarissa uudelleen tulkinta kävi ensin tarpeelliseksi uutta puolueohjelmaa ja sittemmin monipuoluejärjestelmän rakentamista varten.

Kun tutkimus on tässä työssä ymmärretty tutkijan konstruktioksi, niin siinä ovat läsnä myös tutkijan, aikakauden ja yhteiskunnan käsitykset sekä myös erilaiset odotukset. Unkarilaisessa historiankirjoituksessa vuoden 1956 osalta kysymys oli Kádárin aikana voittajan kokemuksen legitimaatiosta ja tarkemmin vielä voittajan sukupolvikokemuksen muistamisesta. Völgyesin (1987) kategorialla kaikilla tässä tarkastelluilla kirjoittajilla fasismiin, uuden aloittamiseen (1945) ja stalinismiin (1956) liittyneet kokemukset olivat keskeisiä. Esitellyt historiankirjoittajat ovat kaikki syntyneet vuosien 1923–1930 välillä: Berecz 1930, Balogh 1926, Jakab 1926, Hollós 1923, Lajtai 1921 ja Molnár 1927. Keskeisistä kansannousun tuomituista johtajista jopa huomattava osa syntyi peräti samana vuonna eli 1917: Maléter, Gimes, Losonczy, Szilágyi ja Vásárhelyi, kuin myös Kádárin ajan kulttuuripolitiikan tärkein suuntaaja György Aczélkin.

Paitsi, että historioitsijat olivat ainoan sallitun puolueen jäseniä, heillä oli myös korkeita asemia itse järjestelmässä. Välttämättä kyse ei ollut kuitenkaan yksiselitteisesti "pakosta", vaan tarkastellut historioitsijat olivat sisäistäneet vallitsevan kollektiivin poliittisen toiminnan muotona. Mitä ilmeisemmin he olivat myös vakuuttuneita valkoisen terrorin alkamisesta, uusinsivat kokemustilansa tekstissään ja sotivat "omaa talvisotaansa" vielä 1980-luvun puolivälissä. Ervin Hollós ja Vera Lajtai (1986) viittasivat tähän kokemustilaan sanoessaan, ettei ole helppoa kirjoittaa, kun vielä vuosisadan alkupuolella vastavallankumous hallitsi avoimesti.

Historiallisessa katsantokannassa järjestelmä ymmärrettiin puutteineenkin aiempaa paremmaksi. Kun menneisyys pystyttiin tuomitsemaan, nykyisyys legitimoitui jo automaattisesti. Tällöin rinnastuksena olivat maailmansota ja fasismi eivätkä kilpailevat järjestelmät.

Toisaalta länsi ei myöskään ollut niin suvaitsevainen, kuin kylmän sodan jälkeen saattaa ymmärtää: esimerkiksi Pius XII:ta arvosteltiin hiljaisesta tuesta natseille ja antikommunismista häntä kritisoivat Italian kristillisdemokraatitkin. János Molnár (1967) mainitsi vuonna 1956 kyseen olleen taistelusta Dulles, Paavi ja Eisenhower vastaan kommunistit. Molnár ymmärsi tilanteen kahden maailman vastakkainasetteluksi, jossa niin Kuuballa, Indonesialla kuin Etelä-Amerikallakin oli oma paikkansa.

Historian tulkitaan tässä olleen sisäistetty poliittinen argumentti, jolla taisteltiin vallasta. Tieto oli valtaa ja tässä kysymys onkin kertomuksellisesta, tiedonvälityksellisestä vallasta, jossa todellisuutta myös luodaan määrittelemällä, mistä jostakin asiassa on kysymys tai mikä siinä on keskeistä. Valtaa on myös se, missä kontekstissa asioita voi käsitellä tai niitä on erilaisten ulkoisten tai sisäisten rajoitteiden takia lupa vertailla.

Nykyisyyteen argumentti ottaa kantaa esimerkiksi puolustamalla tai vastustamalla tehtyjen uhrauksien ja tekojen tarpeellisuutta. Voittajan ja häntä lähellä olevien poliittinen muisti ei ole kiinnostunut uhreista vaan lopputuloksesta, jossa uhrit ovat tuloksesta maksettu hinta. Persian lahden sodassakaan ei länsimaita kiinnostanut uhrien määrä, vaan se ymmärrettiin hinnaksi Kuwaitin vapauttamisesta, Saddamin pysäyttämisestä jne. Häviäjän osana on puolestaan pitää koettua vääryyttä esillä.

Unkarissa historioitsijalla oli periaatteessa useita vaihtoehtoja: jo aiemmin mainittu puolueura, osallistuminen maanalaistoimintaan, suora vastarinta, vetäytyminen tutkimaan nykypolitiikan kannalta riittävän mitättömiä tai kaukana olevia aiheita tai hakemaan sieltä mahdollisia analogioita. Käsitys kádáristeista ensin mainittuina, karriäristeinä tai puolustamassa vallitsevaa valtaa näyttää olleen Unkarissa jonkinlainen itsestään selvyys. Ongelmana on kuitenkin jo edellä mainittu yleinen lähellä oleminen, sillä esimerkiksi suomalainen akateeminen historiankirjoitus oli kykenevä käsittelemään vuotta 1918 muuna kuin vapaussotana vasta 1960-luvun alussa (vrt. Alapuro 1988).

Unkarissa historiankirjoituksesta kulki liian suora, problematisoimaton viiva harjoitettuun politiikkaan. Vain myös luotettavien tutkijoiden päästäminen arkistoihin johti epäilyyn heidän uskottavuudestaan. Kun asioiden salaaminen jäi vaikutelmaksi, niin mahdollisesti uskottavampikin teksti joutui siten epäilyttäväksi, ja tutkijoista muodostui tulppia, jotka tulkitsivat tekstit sen sijaan, että niitä olisi itse päässyt lukemaan.

Voimakas toteutuneen vaihtoehdon legitimointi johti kuitenkin päinvastaiseen lopputulokseen kuin oli tarkoitus: vielä ulos kirjoittamattomassa kokemustilassa säilyi ajatus, että asiat olisivat paremmin, jos kansannousu olisi päättynyt toisin – itse kuohuntavaihe oli niin lyhyt, että sekä optimististen että pessimististen mahdollisuuksien tulevaisuus oli puolustettavissa.

Kun menneisyys oli sekaisin, niin myös nykyisyys oli nopeassa muutoksessa ja päinvastoin. Vallanpitäjän vaihdos ei kuitenkaan tarkoittanut vielä tulkinnan muutosta – sekä vuosina 1956 että 1989 historiankirjat luvattiin kirjoittaa uusiksi vielä vanhan vallan aikana. Sen sijaan tulkinnan muutos johti myös politiikan tai vallanpitäjän vaihtumiseen.

Vaikka historiaa ei järjestelmällisesti kirjoitettukaan "loppuun" *(Fortschreiben)* ennen uudelleenkirjoitusvaiheeseen siirtymistä, kaikki Koselleckin historiankirjoituksen tasot olivat nähtävissä kevään 1990 vaaleihin tai oikeammin jo vuoden 1988 loppuun mennessä. Jonkin verran puolueen historioitsijat vastasivat töissään myös emigranteille mutta lähinnä pysyttelivät valmiiksi kaivetuissa asemissaan.

5.1. Nimeäminen on valtaa

Nimitysmuutoksen tasolla Unkarin kansannousun historiankirjoituksessa voidaan puhua jo kirjoittamisesta uudelleen *(Umschreiben)*. Vaikka kysymys oli puolueohjelmasta, osa vielä silloisista voittajista oli kykeneviä revisoimaan nimitystä uusia tavoitteita vastaavaksi. Unkarin tapauksessa ei ole lopulta olennaista tapahtuiko vallankumous vai vastavallankumous vaan se, että eri toimijat saivat tulkinnoista oikeutuksen poliittiselle toiminnalleen. Kun esimerkiksi Yhdysvalloissa tiettyä tapahtumaa onnistuttiin kutsumaan kriisiksi, siitä seurasi myös erinäisiä oletuksia päivänpoliittiseen keskusteluun, joilla pyrittiin oikeuttamaan johtajien tekemiä toimenpiteitä (Edelman 1977, 25–45).

Tutkimuksessa puolestaan nimeäminen on osa argumentaatiota, joka liittyy tutkijan laatimaan konstruktioon tutkimuskohteestaan. Siinä tutkija joutuu jatkuvasti nimeämään ja määrittelemään kohdettaan, mikä tapahtuu kielen avulla konstruoitavan todellisuuden välityksellä. Itse tapahtuman nimeäminen voi olla joko aikalaiskäsityksiin perustuva tai jälkikäteen annettu teesi. Esimerkiksi János Molnár puolusti käsitystä vastavallankumouksesta sillä, ettei itse toimijoilla ollut tarkkaa kuvaa siitä, mikä on menossa (1967, 245–250). Pentti Renvallilla (1965) nimeäminen oli periodin substanssia rekonstruoinnin välityksellä ehdollistava konstruktio. Kannan voi ymmärtää siten, että tutkija käyttää valtaa, antaa nimet, eivätkä ne sinänsä ole olemassa tai löydettävissä. Tämä kielellinen vallankäyttö oli selvää Kádárin Unkarissa: vaikka vastavallankumoukselle oli olemassa erilaisia synonyymejä (kapina, tapahtumat), ne kuitenkin alistuivat oikeaksi katsotulle nimelle: jollakin tavoin vääriksi ymmärretyt pantiin lainausmerkkeihin.

Vertailun vuoksi Suomen vuoden 1918 esimerkissä aikalaisittain vapaussodasta puhuivat ne, jotka näkivät Venäjän-kysymyksen keskeisimpänä. Myös termi kansalaissota oli yleisesti esillä ja sitä käytettiin valkoisella puolella. Mukana olleiden punaisten kokemuksena meneillään oli luokkasota, vallankumous tai kapina, mutta vastustajan kieleen kuuluva termi kansalaissota yleistyi tappio-odotuksen häämöttäessä. Kaikkien mahdollisten aikalaisnimitysten käyttö edusti puolestaan pyrkimystä pysyä konfliktin ulkopuolella; näin toimivat

eräät sotaan osallistumattomat sosiaalidemokraattiset lehdet (vrt. Haapala 1993, 106; Väisänen 1993, 98–101; Manninen 1982).

Jälkikäteen voittajien poliittisessa muistissa vuoden 1918 konflikti kanonisoitiin vapaussodaksi. Paitsi, että kysymyksessä oli voittajan ylevän kokemuksen ikuistaminen, tulkinta myös oikeutti sisäpoliittiset uhraukset ja terrorin itsenäisyydestä ymmärrettynä hintana. Poliittista ulottuvuutta on ollut myös termin kansalaissota vakiintumisella, sillä tutkimuksen lisäksi käsitys alkoi yleistyä myös uusvasemmiston nousun myötä 1960-luvulla (vrt. Manninen 1993). Tämä "demokratisoituminen" jatkui siinä määrin, että nykyisin "rähmällään olon vuosikymmeneksi" tulkitulla 1970-luvulla uusi käsitys tasa-arvoistui vanhan rinnalle: vapaussota-kansalaissota. Siihen ei mahtunut käsitys vallankumouksesta, joka ensin yhdistettiin emigranttikommunisteihin, ja jonka suomalaiskeskusteluun toivat lähinnä ulkomaiset tutkijat (vrt. esim. Upton 1981).

Vastakkain ovat siis aikalaisnimitykset ja jälkikäteisnimitykset. Esimerkiksi Heikki Ylikangas on puolustanut Suomen tapaukselle nimeä sisällissota, koska termi ylittää aiemmat, on neutraali ja mahdollistaa vieraiden joukkojen osallistumisen konfliktiin (1993a, 111, vrt. myös 1993b). Jorma Kalelan tulkinta puolestaan on, että historioitsijan lähtökohtana pitää olla tutkittavan aikakauden kohteelle antamat nimitykset (1993, 125). Suomen esimerkin perusteella vastassa on kuitenkin moninaisuus, joka johtaa selkeään kannanottoon jonkin osapuolen hyväksi tai rasittaviin, luonnottoman pitkiin nimiyhdistelmiin, jotka eivät vakiinnu käyttöön. Richard Rortya mukaellen kirjoittaja ottaakin kantaa jo sillä, että hän esimerkiksi eri nimet problematisoituaan kertoo vaikkapa *kansalaissodan* olleen valkoisille vapaus- ja punaisille luokkasotaa.

Varsinaisesti oikeita nimiä ei olekaan olemassa, vaan nimet ja nimeäminen liittyvät valtaan ja vallankäyttöön; ne ovat identiteetin välineitä, joilla otetaan kantaa valtapuheeseen ja kanonisoitavaan kuvaan menneestä ja nykyisestä. Nimet ja niiden hyväksyminen suodattuvat monenlaisten symbolisten kerrostumien lävitse. Aikaan ja paikkaan sitoutunut kieli on potentiaalisesti läpipoliittista, sillä esimerkiksi Unkari-keskustelun perusteella jo myös sinänsä neutraali nimi *tapahtumat* oli sekin asiaan perehtyneelle kannanotto: vuonna 1989 se edusti vastavallankumoustulkintaa tukeneen historioitsija János Bereczin henkilökohtaista myönnytystä ja kompromissia.

Vaikka Unkarin tapauksessa tarkin ilmaisu saattaisi kenties olla keskeytetty vallankumous *(félbeszakadt forradalom)* (Horváth 1992), niin juhlapuheiden ja lain tasolle tämä ei ole vakiintunut. Sinne on nostettu juhlallisemmat termit vallankumous ja vapaussota. Termeinä nämä ovat toimineet myös uuden demokratian legitimoijina. Nimeämistä ei kuitenkaan pääse karkuun. Tässä kriteeri on kuitenkin kirjoitettu esiin, sillä se on ollut jo alkuluvussa mainitun suomalaisten tekemän Englanti-suomi suursanakirjan (1990) esimerkki.

Unkarissa nimi-ilmiö on nähtävissä Suomea jyrkempänä ja lyhyemmän ajan kuluessa: nimenomaan nimen valinta tai sen kiistäminen oli keskustelussa selkeä kannanotto jonkin tulkinnan puolesta. Myös vuonna 1956 termistön muutos oli puolueen ja hallituksen tasolla suorassa yhteydessä harjoitettavaan politiikkaan. Tilanne määriteltiin useiden aikalaispuheiden alussa, sillä tarkasteltujen tekstien pari ensimmäistä virkettä näyttivät varsin säännöllisesti sisältävän yrityksen määritellä nykyhetken olemus.

Politiikan muutokseksi termistön muutos tulkitaan myös Kádárin ajan jälkeen: Imre Pozsgayn suulla osa puolueesta haki uutta, entisen vastakkainasettelun ylittävää nimeä ja sanoi julkisuudessa siihen saakka sanomattoman. Välittömänä poliittisena ulottuvuutena se toimi rohkaisuna oppositiolle. Tässä sen tulkitaan myös pakottaneen sekä politbyroon että keskuskomitean poikkeusistuntoihin. Pidemmällä tähtäimellä vallankumouspuheen yleistyminen korreloi Nagyin hautajaisten jälkeiseen aikaan, hallituspuolueen suosion laskuun ja oppositioryhmittymien kasvuun. Sinänsä uusi ja sopiva nimi kansannousu *(népfelkelés)* ei sekään vakiintunut, koska Unkarissa se liittyi hallitsevaan puolueeseen, vaikkakin sen reformisteihin. Unkarin tapauksessa politiikassa tapahtunut käänne on selvä: vaalien jälkeen uudessa laissa puhuttiin jo yksiselitteisesti vallankumouksesta ja vapaussodasta.

Laajemmin ottaen termit vallankumous, kansannousu, sisällissota jne. ovat jollekin tietylle tapahtumalle annettuja retorisia figuureja, joilla pyritään taivuttelemaan sekä miellyttämään. Oletus potentiaalisen universaaliyleisön, jolle omaa näkemystä pyritään markkinoimaan, koostumuksesta on jo yritys käyttää valtaa. Määrittelyillä ja nimen antamisella ei välttämättä pyritä realistisuuteen, vaan niihin saattaa liittyä myös ihailtuja piirteitä (vrt. Burke 1945).

Unkarin tapauksessa nimillä on ollut ylevä, epärationaalinenkin symboliulottuvuutensa ja näyttää siltä, että termistöllä on alusta läh-

tien jaettu poliittista kenttää ja sen vastakkainasetteluja: puolueessa vastavallankumouksen, tapahtumien ja myöhemmän kansannousun välillä sekä emigraatiossa vallankumouksen ja sitä jalommaksi koetun vapaussodan välillä. Uuden parlamentin lakikanonia vuonna 1990 edusti vallankumous- ja vapaussotapuolueen voittoa vastavallankumouksen ja kansannousun kannattajista.

Vuosina 1989 ja 1990 1956 tulkittiin vallankumoukseksi. Nykyisyydessä sen sijaan kyse oli järjestelmänmuutoksesta *(rendszerváltás)*, ylimenosta tai välivaiheesta (*átmenet*, jolla tosin alunperin tarkoitettiin välivaihetta kapitalismista sosialismiin vrt. Papp–Jakab 1985). Vallankumousjohdannaisista tarkastellut lehdet eivät kirjoita edes 23.–24.10., kun maa muuttui tasavallaksi. Järjestelmänmuutos on myös todennäköisesti yleisin Unkarissa käytetty termi.

Läntisessä muutoskirjallisuudessa termit ovat yleensä *refolution* (= *reform* + *revolution*), *rebirth, revolution, negoatiated revolution, revolutionary change, transformation ja reformation* (vrt. Bozóki 1993a). Unkarissa vuonna 1992 ilmestynyt erityinen järjestelmänmuutoksen sanakirja *A rendszerváltás szótára* tuntee myös hiljaisen *(csendes forradalom)* ja neuvotellun vallankumouksen *(tárgyalásos forradalom)* (vrt. Bruszt 1990). Varmuuden vuoksi vallankumouksesta puhuessaan ex-unkarilaisemigrantit Ferenc Fehér ja Ágnes Heller (1992) käyttivät lainausmerkkejä kirjassaan Itä-Euroopan "kunniakkaat vallankumoukset" *(Kelet-Európa "dicsőséges forradalmai")*. Lainaus viittaa varsinaisesti Englannin 1688 nimitykseen, joka Suomessa tunnetaan paremmin mainiona vallankumouksena.

Eri nimet voidaan tietysti tulkita siten, että kysymys on eri tapahtumasta kuten *de facto* onkin: *jotakin* tarkemmin määrittelemätöntä *tapahtui* vuosina 1848, 1919, 1948, 1956 ja 1989. Eri tapahtumia voidaan silti kutsua samalla nimellä kuin myös samaa tapahtumaa eri nimillä (vrt. Koselleck 1972, xxi–xxii). Politiikkaa on tällöin se, millaiset toimijat hyväksyvät ajattelussaan ja millä tasolla analogian esimerkiksi vuosien 1848 ja 1956 tai 1956 ja 1989 välille. Jos analogioita pitää yksinkertaisesti vain välttää, myöskään itse historiantutkimuksessa ei edetä.

Tässä politiikaksi on ymmärretty se, että vuoden 1956 analogia oli 1980-luvun lopussa eri toimijoiden *kokemustilassa ja mielikuvissa* apuna tulkitsemassa nykyisyyttä. Tulevaisuus ymmärrettiin erilaiseksi, mutta sen arvioimiseen käytettiin silti apuna historiaa ja kokemus-

tilaa. Argumentista ei ole erottauduttu myöskään kommunistivallan romahdettua: viimeksi Nato-pyrkimyksen yhteydessä on julkisesti vedottu läntiseen suojaan pelkona negatiivisen odotuksen toistumisesta.

Unkarilaiskontekstissa vallankumous ja vapaussota ovat olleet positiivisia käsitteitä: niissä kansa nousee harvainvaltaa vastaan. Käsitteellisesti Unkarissa toimi 4.11.1956 kaksi vallankumouksellista hallitusta, jotka taistelivat molemmat saman käsitteen sisällöstä. Imre Nagyilla merkityksiä oli kaksi: kansallisdemokraattinen vallankumous (26.10.) ja vallankumous (30.10.). Kádárilla merkitys ei tule suoraan esiin, mutta siksi on pääteltävissä jonkinlainen 26.10. käsitys: kansallinen tragedia, uudistuksia on tehtävä, mutta yksipuoluejärjestelmä on kaiken perusta. Kádárin ajan retoriikassa ensimmäiset vuodet tunnettiinkin nimellä konsolidaatio, joka uudessa valtapoliittisessa tilanteessa on nyttemmin käännetty restauraatioksi.

Häviäjien käsite vallankumous – vähän samoin kuin termi kansalaissota Suomessa – on jo metaforisoitunut yleiseen kielenkäyttöön eikä sen poliittisia ulottuvuuksia välttämättä tulevaisuudessa enää huomata. Tällöin siitä tulee perelmanilaisittain ns. uinuva metafora, jota ei välttämättä enää tunnisteta metaforaksi – alunperin aikaan ja paikkaan sitoutuneeksi. Tällöin politiikka on ollut mitä "oivallisinta": aiemman negatiivisen ulottuvuuden sijaan mennyt on nähty parhain päin ja kysymys poissa päivittäiseltä esityslistalta. Toisaalta uusi tulkinta on myös pystynyt hyödyttämään jotakin osapuolta, tässä tapauksessa entisiä häviäjiä.

Kokonaisuutena nimipolitiikka on mitä herkullisinta ja tunteisiin vetoavaa politiikkaa, josta jokaisella on jotakin sanottavaa – toisin kuin esimerkiksi budjetti- tai finanssipolitiikasta. Nimiin kulminoituvat kokonaiset tulkinnat, mielikuvat, tunteet ja merkitykset; nimet kantavat menneen kielen ja uudessa tilanteessa läsnä olevat kokemukset ja odotukset. Usein nimet saattavat olla jopa huolellisen tuotekehittelyn tulos, niillä on symboliarvonsa ja ne on helppo muuttaa ennen sisältöä todistamaan, että edes jokin on muuttumassa. Nimillä luodaan myös positiivisia odotuksia; ne näkyvät kaikkialla kuten raitiovaunut raunioituneessa Hampurissa, jossa ensimmäiset ikkunaruudut laitettiin asuntojen sijasta juuri niihin.

Myös unkarilaisessa kokemustilassa symbolit ovat "kaikkialla" läsnä, ja esimerkiksi valtakunnan vaakuna luo yhteisön identiteettiä jo lastentarhoista ja kouluista lähtien. Sosialismin aika koetti luoda omia

symboleitaan eikä myöskään onnistunut riisumaan vanhoja kuten esimerkiksi myöhäiskádárismin kadunnimipolitiikka osoittaa. Myös kriisitilanteessa puututtiin ensin symboleihin: 15.3. ja vaakunamuutos olivat sekä vuosina 1956 että 1988–1989 vallanpitäjän myönnytyksiä *ennen* periaatteellista monipuoluetargumenttia. Kaikkialla nähtävissä olevat symbolit olivat eräänlainen arkiteksti, jolla luotiin odotushorisonttia, uskottavuutta muutokseen mutta myös kilpailtiin symbolien merkitysten haltuunotosta osana oman vallan legitimaatiota. Tältä kannalta esimerkiksi kadunnimet ja niiden muuttaminen ovat poliittisen representaation välineitä, jotka saatetaan vastaanottaa vain pelkkinä niminä, mutta kenen tahansa nimi ei myöskään kanonisoidu, vaan kyse on jollakin tavalla merkittävästä asiasta.

5.2. Poliittinen muisti ja menneisyys nykyisyydessä

Lähimenneisyydessä aikalaiskokijoiden muistot muovaavat tulkintaa ja suhtautumista menneeseen. Tarkkaan tätä lähellä olevaa menneisyyttä ei voi rajata – ei edes kokijoiden elinikään –, vaan tässä sen mittaa ehdotetaan samaistettavaksi poliittiseksi muistiksi kutsuttuun tarkemmin määrittelemättömään ilmiöön. Se on subjektiivinen, vaatii aktivointia, on poliittista identiteettiä sekä yhdistävä että erottava tekijä ja välttää myös ajatuksen yhdestä toimijasta. Tunnetusti poliittista muistia sanotaan lyhyeksi, mutta toisaalta isien pahat teot voivat Jugoslavian tai Raamatun esimerkein kostautua kolmanteen ja neljänteenkin polveen.

Unkarissa historiallisia henkilöitä muistetaan paljon ja menneen läsnäolo on kuin yhtä seppelten laskemista. Myös eräänlainen varhaiskristillinen tai katolinen marttyrointi ja pyhimyksellistäminen ovat nähtävissä niin kielenkäytön, kadunnimien kuin muistomerkkienkin tasolla. Valtiollinen juhlapäivä liittyy sekin välillisesti kuolemaan.

Gerhard Seewann on kiinnittänyt huomiota Unkarin epäonnistuneisiin vallankumouksiin, joiden sankareita on pidetty näkyvästi esillä: Ferenc Rákóczi, Lajos Kossuth, Béla Kun ja tuolloin, 1987, vielä epävirallisena jatkona Imre Nagy. Tämä "*memento mori*", sekä "sittenkin" jatkuvuus ja valmius nousta kapinaan kuuluu Seewannin mukaan pienen maan elinehtoihin, joita ilman sen itsetietoisuus ei ole tarpeeksi riittävä (Seewann 1987, 706; myös Rév 1995).

Pienenkin maan itsetietoisuudesta kertoo se, että Unkarissa pitkä valtiollinen historia tuodaan mielellään esiin. Vaikka itse menneelle ei mahda mitään, menneen esittämisen tavoille ja historiakulttuurille kylläkin. Unkarissa menneisyys näyttää usein Kantin velvollisuusetiikan tavoin asettavan toimijoille vaatimuksia, jotka eri tavoin ovat läsnä myös nykyisyydessä: sankarit ja vanhat vääryydet on muistettava, legendat ja tragediat välitettävä edelleen. Tässä mielessä kansannousuun liittyvät ilmiöt ovat vasta asettumassa kollektiivisesta kokemustilasta osaksi julkisen esittämisen muotoja.

Itse unkarin kielessä mennyttä ei tunneta varsinaisena perfektinä vaan vain yhtenä menneenä aikana (imperfekti), kun suomessa ja esimerkiksi englannissa vastaavia on kolme. Kirjailija ja poliitikko Sándor Csoórin (1992) näkemyksen mukaan Keski- ja Itä-Euroopassa historia tarkoittaakin pidennettyä nykyhetkeä. Siinä menneisyys rakennetaan ennen tulevaisuutta.

Tarkastellussa muutosvaiheessa menneisyyteen, historialliseen traditioon ja analogiaan myös vedottiin usein. Jatkumoa rakennetaan ja juuri se on poliittista toimintaa. Oletetun positiivisen menneisyyskonnotaation omaava mielikuva, kokemus tai symboli pyrittiin omimaan ja negatiivinen siirtämään vastustajalle. Vaikka vuosi 1956 on näistä yleisin, niin vedottiin myös vuosiin 1848, 1918 ja 1919.

Eräänlainen historian perinnönjako on poliittisessa muistissa ollut keskeinen ja yli puoluerajojen vedottu teema ainakin vuodesta 1848 lähtien. Oma nykyisyys on automaattisesti legitimoitunut, kun on asettautuduttu jonkin aikakauden tai poliitikon perilliseksi. Mishan (1990) tulkinnasta poiketen olemassa on pikemminkin historian läsnäolon kirous kuin sen syntyminen uudelleen.

Mitä ilmeisemmin tilanne saattaa kieliä koko unkarilaisen politiikan vahvasta retorisuudesta ja symbolisesta ulottuvuudesta. Sosialismiin liitetyt kategoriat puolesta ja vastaan tulivat nekin juuri Unkarista. Puheet ovat usein voimakkaasti ja tunteenomaisesti argumentoivia, vaihtoehdot pyritään näkemään selkeinä joko-tai -asetelmina ja kompromissi edustaa jotakin huonoa. Keskustelua kuvaava sana on usein *vita*, joka sekin merkitsee kiistaa.

Tässä tästä moniulotteisesta ilmiöstä on käytetty nimitystä menneisyyspolitiikka, sillä perinteinen ajattelutapa menneen kronologian paljastamisesta on riittämätön määrittämään tässä tutkittua ilmiötä. Unkarin keskusteluihin jollakin tavalla verrattavia esimerkkejä ovat Saksan liittotasavallassa vuonna 1979 esitetty *Holocaust*-elokuva tai presidentti Reaganin vierailu kuusi vuotta myöhemmin. Ensimmäisessä tapauksessa television välittämä elokuva näytti saavan kansalaisia vakavasti miettimään menneisyyttään, vaikka huomattava määrä tutkimusta oli julkaistu jo sitä ennen (ks. Hentilä 1994). Toisessa tapauksessa kohu syntyi, kun Yhdysvaltain presidentti halusi kunnioittaa Bitburgin sotilashautausmaata, jonne selvisi haudatun myös SS-sotilaita.

Tässä menneisyyspolitiikka määrittyy erilaisiksi tavoiksi pitää menneisyyttä esillä nykyisyydessä. Tarkka määrittely on mahdotonta, mutta siihen voi kuulua niin muiston vaaliminen, traditiot, symbolit kuin analogialla luotava odotushorisonttikin. Menneisyyspolitiikkaan eivät osallistuneet vain tutkijat vaan myös poliitikot, taiteilijat, lehdistö ja erityisesti itse kansannousuun osallistuneet. Siten tämä politiikka näyttäisi hahmottuvan erilaisille mandariineille, humanisteille ja yhteiskuntatieteilijöille, jotka ovat tekemisissä merkitysten, kulttuurin ja mielipiteen muodostuksen kanssa. Kun Budapestissa vuonna 1986 pidettyä maanalaiskonferenssia tarkastellaan tältä kannalta, historioit-

sijoiden prosentuaalinen osuus (23,4%) on tapaamisen luonteen vuoksi ymmärrettävä. Eniten kuitenkin yllättää erilaisten varsinaisesti taiteen kanssa tekemisissä olevien osuus: jos kirjailijat, runoilijat, kirjallisuushistorioitsijat ja kriitikot huomioidaan yhtenä ryhmänä, heidän osuutensa oli suurin (24,3%) (Ötvenhatról... 1992, 333–334).

Historia, politiikka, taide ja kulttuuri näyttävätkin kietoutuneen yhteen ja tradition ylläpito ymmärrettiin intellektuellin velvollisuudeksi. Ongelmallista tämä on siinä mielessä, että kun "lännessä" kirjallisuuden ja historian yhtymäkohtia on kahden viime vuosikymmenen aikana hahmotettu uudelleen, "idässä" niitä ei ole koskaan selkeästi erotettukaan. Tuloksena oli reaalisosialismin ajan ylittävä kokemustila, jossa kansakunnan menneisyyden positiivisiksi koetut mallit oletettiin analogisiksi nykyisyydelle.

Esimerkiksi tärkeä osa Sándor Petőfin runoudesta käsittelee vuotta 1848, ja mahdollisesti käsitys vallankumouksesta syksyllä 1956 tulikin juuri hänen runojensa välityksellä. Teemat ovat hyvin yleisiä runoudessa ja kirjallisuudessa, eikä vuoden 1956 aikalaislehtiä lukiessa tätä retoriikkaa voi väheksyä. Kun Petőfin sankaruusmyyttiä oli myös monen vallanpitäjän aikana pidetty esillä (vrt. esim. Márai 1937, 185–186), niin runollinen menneisyys oli se kokemustila, joka 1956 oli läsnä jo hyvin varhain käytetyssä vallankumouspuheessa.

Kulttuurilla onkin ollut myös vahva poliittinen ulottuvuutensa, vaikka se on onnistuttu valjastamaan niin kulttuurin kukoistukseen, kansallisiin päämääriin, länsimaistamispyrkimyksiin tai esimerkiksi sosialismin rakentamiseen. Tällöin kulttuurin poliittisuudella tarkoitetaan kieleen sisältyvää kulttuurista tapaa ajatella ja niitä tavallisesti problematisoimattomia sekä luonnollisiksi koettuja tapoja toimia, joiden potentiaalinen konfliktiulottuvuus ei välttämättä ilmene ennen, kuin kulttuurit kohtaavat.

Missä mielessä sosialismin retoriikaksi luultu toimintatapa onkin ollut luonteeltaan kansallista ja kulttuurista? Maailman kahtiajaon aikana tutkimuksissa korostettiin mielellään monoliittisuutta ja sosialistimaiden yhtäläisyyksiä, vaikka niillä oli paljon kulttuurisia erottavia piirteitä. Hypoteesin läheisempi arviointi vaatisi laajempaa tutkimusta myös muihin maihin ja Horthyn aikaan, mihin tässä ei ole mahdollisuuksia. On vain tyydyttävä kysymään, missä määrin *gulaššik*ommunismina ymmärretty aikakausi olikin vain eräs unkarilaisen kulttuurin ilmentymä? Nimittäin suurella osalla tässä käsitellyistä ilmiöistä oli olemassa esimerkkinsä myös aiemmassa kokemustilassa.

EPILOGI

Toistaiseksi vallinneen paradigman mukaan Itä-Euroopan maat ovat vapautuneet, Eurooppa yhdentyy ja entisten sosialistimaiden osalta pyrkimyksenä on "palaaminen" Eurooppaan. Silti olemassa on myös muita tarkastelunäkökulmia, koska esimerkiksi poliittinen kulttuuri ei ole kadonnut mihinkään. Vaikka vallankumouksen ei klassisten esimerkkiensä tavoin tarvitsisi sanoa syövän lapsiaan, radikaalin vallanvaihdon jälkeen kysymys on entisestä oppositiosta vallassa, jossa se myös joutuu ottamaan kantaa sekä entisiin liittolaisiinsa että vastustajiinsa. Toistaako historia itseään ja pannaanko häviäjät aina metaforisesti seinää vasten? Vähemmälle huomiolle on jäänyt myös se hyvin poliittinen kysymys, *milloin* järjestelmä on muuttunut tai muutettu.

Unkarin osalta muutos on sujunut useimpien tarkkailijoiden mukaan vähintäänkin kohtalaisen hyvin. Maa ei ole DDR:n tavoin lakannut olemasta, hajonnut rauhanomaisesti Tšekkoslovakian tyyliin tai ajautunut etniseen sisällissotaan. Skandaaleistaan huolimatta Unkarin hallitus oli myös ainoa, joka istui koko vaalikauden 1990-1994. Toinen asia on kuitenkin se, ettei muutos ole ainakaan toistaiseksi tuonut kaivattua hyvinvointia kuin vain osalle väestöstä.

Historian ja politiikan suhteissa kysymys on taas ollut siitä, miten suhtautua menneisyyteen, ikäväksi ja rasitteeksikin koettuun sellaiseen. Kun tavallisesti menneisyyden *selvittämisen* hoetaan palvelevan tulevaisuutta, tämän selvittämisen poliittisia ulottuvuuksia ei ole juurikaan analysoitu. Pitääkö mennyt esimerkiksi tutkia, hyvittää, unohtaa, pitää esillä, ikuistaa vai ottaa oikeuskäsittelyyn? Olennainen kysymys on myös se, kuinka kauan täytyy ymmärtää uusien vallanpitäjien puolusteluja sillä, että nykyisyydessä läsnä olevat virheet ovat tapahtuneet heidän edeltäjiensä aikana.

Itäisessä Keski-Euroopassa, alueella joka ei ole enää Keski-Eurooppaa eikä vielä Balkania, menneisyys on ollut edelleen osa nykyhetkeä, ja kaikki edellä mainitut vaihtoehdot ovat olleet mukana keskusteluissa. Tämä on ollut eräänlainen yhdistyvän Euroopan kääntöpuoli, jossa identiteettiä luovat erot ja yhtäläisyydet ovat löytyneet kulttuurista ja menneisyydestä: Unkarin tapauksessa kansainvälisyys versus kansallisuus, oletettu rooli Kádárin järjestelmässä, maaomaisuuden palauttaminen jne. Kysymys ei silti ole välttämättä vain

ohimenevistä post-kommunismiin liittyvistä ilmiöistä, sillä myös muualla, Ranskan ja Ruotsin äärioikeistosta lähtien, menneisyyspolitiikka on 1990-luvulla politiikan kohde.

Unkarissa uusi parlamentaarinen järjestelmä kantaa myös mukanaan koko kollektiivisen kokemustilan ja lisäksi tavalla, jonka Länsi-Euroopassa luultiin kuuluvan jo 1800-luvulle. Kirjailijat, runoilijat ja historioitsijat muuttuivat äkkiä parlamentaarikoiksi; politiikka oli dramatisoivia historiaa ja kulttuuria sisältäviä puheita, suuria eleitä ja syviä tunteita, missä menneen kieli selitti myös nykyisen ilmiöitä. Hyviksi koetut käsitteet kuten "kansallinen", "liberaali", "keskusta", "maltillinen" ja "demokraatti" pyrittiin omimaan ja huonot kuten "itäinen", "bolshevistinen mekanismi", "antisemitismi" tai "nationalismi" siirtämään vastustajalle.

Kun erilaiset ryhmittymät pystyivät vetoamaan samoihin traditioihin, menneisyyden perintöriidassa on kiistelty siitä, millainen traditio valitaan (vrt. Kende 1992). Myös aikaan ennen kommunistivaltaa on yritetty palata eräänlaisena nykyisyydelle tarvittavana perustana. Vaikka demokraattista foorumia edustava puhemies haki vielä parlamentin avajaisissa perustan vuodesta 1956, jo samana vuonna oppositio alkoi olla huolissaan Horthyn ajan rehabilitoimisesta ja menemisestä takaisin vanhaan menneisyyteen *(régmúlt)*.

Viimeistään lokakuussa 1990 Budapestin pysäyttäneen taksisaarron yhteydessä uusi hallitus joutui huomaamaan olevansa epäsuosittu, ja että jään kepilläkokeilemiskulttuuri jatkui edelleen. Syyskuussa 1991 Demokraattisen kartan perustaminen merkitsi jo entisen opposition julkista ja selkeää jakoa "meihin" ja "heihin". Vuoden 1992 kuluessa tilanne kiristyi, kun kävi ilmi, ettei vapaista demokraateista lähtenyt presidentti ollut halukas yhtymään hallituksen vaatimukseen ja erottamaan aiemmin yksimielisesti nimitettyä radio- ja televisiojohtoa (vrt. myös Hoensch 1996, 309–324).

Unkarin kansannousun osalta menneisyys ei vielä 40 vuodessa ole muuttunut menneisyydeksi, vaan teema Lüsebrinkin ja Reichardtin Bastilji-analogialla on ollut osa päivänpolitiikkaa. Metaforisesti Unkarin kansannousu on käyty loppuun neuvostojoukkojen vetäydyttyä kesäkuussa 1991.

Paitsi presidentillä, niin myös kaikilla pääministereillä on ollut suora vuoden 1956-kokemus ja vielä aikalaisittain eri puolilta. Foorumin aikakaudella vallankumouskokemus oli selvä etu ja kokijoiden

oikeutus, sillä esimerkiksi tiedotusvälineiden nimityksiä koskeneissa mielenosoituksissa sekä puhdistusta vaativat että sitä vastustavat vetosivat tähän kokemukseen nykyisen toiminnan oikeuttajana.

Vuoden 1956 ympärille syntyi myös lukuisia erilaisia järjestöjä, joista tärkein eli TIB jakaantui ensin ja radikalisoitui vuoden 1992 kuluessa. Jos järjestöjä tarkastellaan eräänlaisina menneisyyspolitiikan painostus- tai intressijärjestöinä, ne eivät pysyneet vain jonkinlaisina yhden asian liikkeinä vaan ottivat kantaa myös hyvin erilaisiin nykyisyyttä ja järjestelmänmuutosta koskeneisiin kysymyksiin.

Organisaatioissa päälinja kulki karkeasti ottaen 1950-luvun kommunistien ja antikommunistien välillä. Jälkimmäisillä oli läheisemmät suhteet hallitukseen, ja ne esittivät hallitustavoitteiden kanssa sopusoinnussa olevia vaatimuksia järjestelmänmuutoksen viemisestä loppuun. Kun loppuun vieminen tällöin tarkoitti puhdistuksia sekä rankaisemista, vanha puolesta ja vastaan oleminen alkoi saada uusia muotoja ja suhtautuminen menneisyyteen vahvistaa hallituksen tai opposition ymmärtäjiin polarisoituvaa poliittista kenttää.

Osa veteraaneista ja historioitsijoista syyllisti lisäksi tutkijoita vallankumouksen ja vapaussodan historian vääristelystä. Kun "tietoisesta puolueellisuudesta" on siirrytty tavallaan "normaalitilaan", myös tutkimukseen sisältyvä politiikka on luettava uudella tavalla: voittajan ja häviäjän historia on 1989 jälkeen jakautunut uudelleen, sillä osa häviäjistä pääsi valtaan ja osa jäi edelleen oppositioon. Myös vuoden 1956 vallankumouksen tutkimusinstituutti perustettiin osana poliittista toimintaa, eivätkä sen tutkijat voi puolueettomuusvakuutteluista huolimatta kieltää tai unohtaa menneisyyttään.

Tärkeimmät keskustelunaiheet koskivat reformikommunistien toimintaa ja sitä, pyrkikö kansannousu kehittämään sosialismia vai luomaan porvarillisen demokratian. Siinä missä ennen korostettiin tapahtumien sosialistista luonnetta, 1990-luvulla monet poliitikot ja osa historioitsijoista on korostanut, että "kansa hylkäsi kaikenlaisen sosialismin ja oli vain ajan kysymys, kun vallankumouksen konservatiivinen ja porvarillinen luonne olisi tullut esiin" (Litván 1993).

Politiikassa menneisyyttä pitääkin tulkita aina nykyisyyden kannalta. Varsinaisen tutkimuksen tehtävä olisi kuitenkin periaatteessa kertoa mitä tapahtui, kirjoittaa kollektiivimuisti esiin ja siirtää kysymys pois päiväkohtaiselta esityslistalta. Tällöin mukana on jo edellä kuvattu kieli poliittisine valtaulottuvuuksineen.

Puoluepoliittisella tasolla kyse on ollut historiallisen menneisyyden moraalisesta kohtaamisesta: pitääkö entisen järjestelmän edustajia rangaista – vaikka ylittämällä laillisuusperiaate – vai jääkö kohtaaminen tutkimuksen tehtäväksi. Unkarissa rintamalinjat kulkivat hallituksen kannattaessa ensimmäistä ja opposition jälkimmäistä vaihtoehtoa syksyllä 1991, kun hallitus yritti säätää lain, jolla olisi voitu tuomita taannehtivasti vuoteen 1944 saakka. Perustuslakituomioistuin hylkäsi puutteellisesti valmistellun yrityksen perustuslain vastaisena maaliskuussa 1992.

Politiikan avulla historian pitikin hallituksen näkökulmasta toistua, tarkemmin analysoimatta puhuttiin esimerkiksi kommunistien Nürnbergistä ja alettiin tutkia mahdollisuuksia nostaa syytteitä jo olemassaolevien lakien perusteella. Tällöin historiantulkinnoilla oli kirjaimellisesti poliittista merkitystä ja myös Hayden Whiten kapeammin ymmärtämässä mielessä: lokakuussa 1992 oikeusministeri julisti, että Unkarissa oli sota vuonna 1956, ja kristillisdemokraattien jäsen esitti, että sotatila jatkui vuoteen 1963 saakka. Kun tavallisen rikoslain perusteella teot olivat vanhenneet, tarkoituksena oli käyttää vuonna 1945 säädettyä lakia sotarikoksista, jotka eivät vanhene.

Lakiesitys osoittautui sekin vielä osittain perustuslain vastaiseksi, kunnes Geneven sopimuksen 1949, YK:n yleiskokouksen 1968 ja Unkarin 1971 ratifioiman sopimuksen perusteella lokakuussa 1993 säädettiin uusi laki, joka mahdollisti syytteiden nostamisen. Oikeusministeriössä toimi myös oma tutkimuskomissionsa, ja prosessi eteni siten, että tammikuun 1995 lopussa Budapestin oikeusistuin langetti ensimmäiset tuomiot, kun kaksi entistä sisäministeriön sotilasta tuomittiin viiden vuoden vankeusrangaistuksiin rikoksista ihmiskuntaa vastaan. Syytettynä oli 12 entistä sotilasta, joista seitsemän vapautettiin ja kolmen osalta juttu pyydettiin lopettamaan. Tätä kirjoitettaessa prosessi on kesken, sillä perustuslakituomioistuinkaan ei ole ollut yksimielinen tulkinnoissaan.

Täysin ainutlaatuista Unkarissa käyty menneisyyskeskustelu ei ole ollut, koska myös esimerkiksi Puolan sotatilaa ja Tšekkoslovakian yhteistoimintamiehiä on tutkittu. Unkarin tapauksessa tuomiot langetettiin Salgótarjánin kaupungin neuvostorakennuksen edessä 8.12.1956 tapahtuneesta yhteenotosta, jossa oikeuden tutkimuksen mukaan sai surmansa 46 ihmistä ja 90 loukkaantui. Oikeus joutui tutkimaan, olivatko syytetyt tuona päivänä Salgótarjánissa, rakennuksen

edessä ja ampuivatko he väkijoukkoon. Oikeus katsoi, että Neuvostoliiton joukot aloittivat ampumisen, minkä jälkeen myös sisäministeriön eli ÁVH:n sotilaat osallistuivat siihen (NSZ 1.2.1995).

Paitsi negatiivisena muistamisena, niin menneisyyttä on voitu ajatella myös positiivisena tunnustuksena tai sen eväämisenä joltakin. Heinäkuussa 1990 parlamentin enemmistö vaati Neuvostoliitolta vuoden 1956 väliintulon tuomitsemista. Keskustelussa ennätti vilahtaa myös sotakorvausvaatimusten esittäminen, kunnes Boris Jeltsin tuomitsi väliintulon pääministeri József Antallin Moskovan-vierailun yhteydessä joulukuussa 1991. Lisäksi tärkeimmät ensimmäiset lait koskivat menneisyyden perusteella maksettavia vahingonkorvauksia, ja osa niistä sivusi myös vuotta 1956.

Tunnustuksesta oli myös kysymys, kun syksyllä 1991 pääministerin aloitteesta alettiin myöntää kunniamerkkejä ja tällä kertaa "vallankumouksen ja vapaussodan aikana kansakunnan palveluksessa ja isänmaan vapauden puolustamisesta tehtyjen palvelusten tunnustamiseksi". Erillisen kunniamerkkiuudistuksen yhteydessä vanhoja sai käyttää edelleen mutta vuonna 1957 perustetun työläisten ja talonpoikien vallan puolesta -mitalin ja muutamien muiden käyttö kiellettiin.

Järjestelmänmuutoksen näkyviä tunnuksia, kadunnimiä, muutettiin niin runsaasti, että mielipidetutkimuksessa (N = 1200) enemmistö 57% oli syksyllä 1992 kyllästynyt koko asiaan ja katsoi, että niitä on jo muutettu liikaa. Haastatelluista 10% – puoluekannaltaan lähinnä demokraattiseen foorumiin identifioituvat – oli sitä mieltä, että niitä muutettiin liian vähän (NSZ 16.10.).

Toisten ulkoisten tunnusmerkkien, patsaiden, *konkreettinen* siirtäminen ajoittui Budapestissa lopulta juuri syksyyn 1992, kun äärioikeisto oli ensin uhannut kaataa ne tai neuvostosotilaiden viimeisen muistomerkin tapauksessa räjäyttää sen. Tämä patsaskeskustelu päättyi erillisen vanhat patsaat sisältävän puiston rakentamiseen, mikä huolimatta syrjäisestä sijainnistaan pääkaupungin uloimmassa kaupunginosassa on tiettävästi ainutlaatuinen ilmiö entisessä Itä-Euroopassa.

Palsta 301 sai muistomerkkinsä vuonna 1992, ja Imre Nagy-aukio löytyy ulkoministeriön edestä. Patsas valmistuu syntymän satavuotisjuhlan yhteyteen. Palstasta 301 on tullut osa uusia poliittisia rituaaleja, jotka ovat kuuluneet myös useiden valtiovieraiden ohjelmaan, ja

myös juhlapäivät ovat olleet edelleen poliittisia. Termit vallankumous ja vapaussota kanonisoituivat legitimoimaan uutta valtapuhetta. Vaikka marraskuussa 1991 tehdyn mielipidetiedustelun mukaan (N = 1000) kantansa ilmaisseista 48% oli sitä mieltä, että 1956 oli vallankumous, 25% piti sitä kansannousuna ja 13% vastavallankumouksena (NSZ 27.12.). Tiedot olivat samansuuntaiset myös lokakuussa 1995 tehdyssä mielipidemittauksessa.

Kokonaisuutena järjestelmänmuutos onkin näyttänyt muovautuvan ensin symboleiden, toiseksi eliitin ja kolmanneksi kansan vaihtamiseksi. Näistä kaksi ensimmäistä muuttui jo vuosina 1989–1992, mutta aikaan ja sukupolviin liittyvä kolmas lienee pitkään entisellään, kun siihen soveltaa Bertolt Brechtin ilmaisemaa ajatusta kansan vaihtam isesta johtajien asemasta.

LÄHTEET

Dokumentit ja tulkintakirjallisuus

1956. A forradalom kronológiája és bibliográfiája (1986), 3. kiadás [1956. Vallankumouksen kronologia ja bibliografia], szerk. Varga László. Budapest: Századvég Kiadó, Atlanti Kiadó, 1956-os Intézet 1990.

1956 a sajtó tükrében. 1956 október 22–november 5 [1956 lehdistön heijastamana], szerk. Izsák Lajos–Szabó József. Budapest: Kossuth Könyvkiadó 1989.

1956 plakátjai és röplapjai [1956 julisteet ja lentolehtiset]. Budapest: Zrínyi Kiadó 1991.

1956 sajtója [1956 lehtiä], szerk. Nagy Ernő. Budapest: Tudósítások Kiadó 1989.

A „Jelcin dosszié". Szovjet dokumentumok 1956-ról ["Jeltsinin kansio". Neuvostodokumentteja 1956:sta]. Budapest: Századvég Kiadó, 56-os Intézet 1993.

A Magyar Demokratikus Ellenzék (1968–1988). Dokumentumok [Unkarin demokraattinen oppositio (1968–1988). Dokumentteja], szerk. Csizmadia Ervin. Budapest: T-Twins Kiadó 1995.

A Magyar országgyűlés története 1867–1927, szerk. Balla Antal. Budapest: Légrády Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság.

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962 [Unkarin sosialistisen työväenpuolueen päätöksiä ja dokumentteja 1956–1962], szerk. Vass Henrik–Ságvári Ágnes. Budapest: Kossuth Könyvkiadó 1973.

A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezetőtestületeinek jegyzőkönyvei I–IV [Unkarin sosialistisen työväenpuolueen väliaikaisen virkamiehistön pöytäkirjat I–IV], szerk. Balogh Sándor. Budapest: Interart 1993–1994.

A Magyar Szocialista Munkáspárt központi bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. 1. kötet [Unkarin sosialistisen työväenpuolueen keskuskomitean vuoden 1989 pöytäkirjat. Nide 1], szerk. S. Kosztricz Anna–Lakos János–Némethné Vágyi Karola–Soós László –T. Varga György. Budapest: Országos Levéltár 1993.

Balogh, Sándor–Jakab, Sándor 1986: The History of Hungary After the Second World War 1944–1980. Budapest: Corvina.
Berecz, János 1969/1981: 1956 Counter-Revolution in Hungary. Words and Weapons (Ellenforradalom tollal és fegyverrel 1956, transl. by István Butykay). Budapest: Kossuth Könyvkiadó 1986.
Beszélő. Különszám. Társadalmi Szerződés. A politikai kibontakozás feltételei 1987 június [Puhuja. Erikoisnumero. Yhteiskuntasopimus. Poliittisen kehityksen ehdot kesäkuu 1987].
Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben I–IV. („Fehér könyvek") [Vastavallankumoukselliset voimat Unkarin lokakuun tapahtumissa I–IV. ("Valkoiset kirjat")]. Budapest: A Magyar Köztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala 1957.
Hollós, Ervin–Lajtai Vera 1986: Drámai napok 1956 október 23–november 4. [Dramaattiset päivät 1956.]. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
Hruscsov, Nyikita 1988: A személyi kultuszról és következményeiről. Beszámoló az SZKP XX. kongresszusának zárt ülésén 1956 február 25. [Henkilökultista ja seurauksista. Puhe NKP:n XX kongressin suljetussa istunnossa 25. helmikuuta 1956] (ford. Zalai Edvin). Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
Jóvérné Szirtes, Ágota 1976: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára. A legújabb kor története. Negyedik kiadás [Historia lukion neljättä luokkaa varten. Uusimman ajan historia. Neljäs painos]. Budapest: Tankönyvkiadó 1984.
Jóvérné Szirtes, Ágota–Sipos, Péter 1976: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára 1914–1945. Hatodik, átdolgozott kiadás [Historia lukion neljättä luokkaa varten 1914–1945. Kuudes, muokattu painos]. Budapest: Tankönyvkiadó 1989.
Kenedi, János (szerk.): A forradalom hangja [Vallankumouksen ääni]. Budapest: Századvég Kiadó és a Nyilvánosság Klub 1989.
Korányi, G. Tamás (szerk.): Egy népfelkelés dokumentumaiból 1956 [Kansannousun dokumenteista 1956]. Budapest: Tudósítások Kiadó 1989.
Lakitelek 1987. A magyarság esélyei [Lakitelek 1987. Unkarilaisuuden mahdollisuuksia]. Budapest: Antológia–Püski Kiadó 1991.
Molnár Erik kiadatlan tanulmánya: Nemzeti-demokratikus felkelés vagy burzsoá ellenforradalom? [Erik Molnárin julkaisematon tutkielma:

Kansallisdemokraattinen kapina vai porvarillinen vastavallankumous?] Társadalmi Szemle 4/1989.
Molnár, János 1967: Ellenforradalom Magyarországon 1956. A polgári magyarázatok bírálata [Vastavallankumous Unkarissa 1956. Porvarillisten selitysten kritiikki]. Budapest: Akadémiai Kiadó.
Társadalmi Szemle. Különszám 89 [Yhteiskunnallinen aikakauslehti. Erikoisnumero 89]. Budapest 1989.
Tetemrehívás 1958–1988 [Kutsu ruumiin luokse 1958–1988]. Párizs–Budapest. Párizs: Bibliotéka Kiadó 1988.
Vastavallankumoukselliset voimat lokakuun tapahtumissa Unkarissa. Julkaissut Unkarin kansantasavallan ministerineuvoston tiedoitusvirasto. Satakunnan Yhteisvoima Oy 1957.
Ötvenhatról nyolcvanhatban. Az 1956-os magyar forradalom előzményei, alakulása és utóélete című 1986. december 5–6-án Budapesten rendezett tanácskozás jegyzőkönyve [Viidestäkymmenestäkuudesta vuonna kahdeksankymmentäkuusi. Vuoden 1956 Unkarin vallankumouksen esivaiheet, syntyminen ja jälkielämä -nimisen 5.–6. joulukuuta 1986 Budapestissa järjestetyn neuvottelun pöytäkirja], szerk. Hegedűs B. András. Budapest: Századvég Kiadó, 1956-os Intézet.

Kirjallisuus

1956. Die Ungarische Revolution der Arbeiterräte. Reihe internationaler Klassenkampf. Dortmund: IAK 1977.
A burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról (Tézisek) [Porvarillisesta nationalismista ja sosialistisesta isänmaallisuudesta (Teesit)]. Társadalmi Szemle 8–9/1959.
A vörös uralom áldozatai Magyarországon. Hivatalos jelentések és bírói ítéletek alapján írta és kiadja dr. Váry Albert koronaügyészhelyettes. 3. kiadás [Punaisen vallan uhrit Unkarissa. Virallisten raporttien ja tuomioiden perusteella kirjoittanut ja julkaissut tohtori Albert Váry kruununsyyttäjän sijainen. 3. painos]. Szeged: Nyomda 1993.
Ács, Zoltán 1988: Kizárt a párt. Bihari Mihály, Bíró Zoltán, Lengyel László, Király Zoltán [Puolueesta suljettu. Mihály Bihari, Zoltán Bíró, László Lengyel, Zoltán Király]. Budapest: Primo Kiadó.

Ágh, Attila 1991: The Parliamentary Way to Democracy: The Case of Hungary. Budapest Papers on Democratic Transition N:o 2. Budapest: Department of Political Science, Budapest University of Economics.
Alapuro, Risto 1988: State and Revolution in Finland. Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press.
Anderson, Andy 1964: Ungern 56 – den beväpnade sanningen (Hungary – 56, övers. Ingemar E. Nilsson). Göteborg: Arbetarpress 1975.
Arendt, Hannah 1958: Totalitarian Imperialism: Reflections on the Hungarian Revolution. The Journal of Politics, (20) 1/1958.
Arendt, Hannah 1963: On Revolution. Harmondsworth: Penguin 1973.
Az 1956-os magyar forradalom [Vuoden 1956 Unkarin vallankumous]. Bázel: Marxizmus-Forradalom-Szocializmus, a Magyar Szocialisták Szövetsége – Külföldi Csoport 1964.
Az 1956-os magyar forradalom. Reform – felkelés – szabadságharc – megtorlás. Történelmi olvasókönyv középiskoláknak [Vuoden 1956 Unkarin vallankumous. Reformi – kapina – vapaussota – kosto. Historiallinen lukukirja keskikouluille]. Budapest: Tankönyvkiadó 1991.
Balogh, Sándor–Birta, István–Izsák, Lajos–Jakab Sándor–Korom, Mihály–Simon, Péter 1978: A magyar népi demokrácia története 1944–1962 [Unkarin kansandemokratian historia 1944–1962]. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
Bangó, Jenő 1991: Die postsozialistische Gesellschaft Ungarns. München: Trofenik (Studia Hungarica 39).
Békés, Csaba 1996: A 1956-os magyar forradalom a világpolitikában. Tanulmány és válogatott dokumentumok [Vuoden 1956 Unkarin vallankumous maailmanpolitiikassa. Tutkielma ja valitut dokumentit]. Budapest: 1956-os Intézet.
Beschloss, Michael R. 1993: At the highest levels the inside story of the end of the Cold War. Boston (Mass.) Little: Brown Cop.
Bihari, Mihály 1993: Az állampárti diktatúrából a versengő többpártrendszerig; A többpártrendszerek kialakulása Kelet-Közép-Európában [Puoluevaltion diktatuurista kilpailevaan monipuoluejärjestelmään; Monipuoluejärjestelmien perustaminen itäiseen Keski-Euroopaan], szerk. Bihari Mihály. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
Borbándi, Gyula 1985: A magyar emigráció életrajza 1945–1985. I–II [Unkarin emigraation elämäkerta I–II]. Bern: EPMSZ 1985. Budapest: Európa Kiadó 1989.

Bossányi, Katalin 1989: Szólampróba. Beszélgetések az alternatív mozgalmakról [Fraasikoe. Keskusteluja vaihtoehtoliikkeistä]. Budapest: Láng Kiadó.
Bozóki, András 1990: Út a rendszerváltáshoz: az Ellenzéki Kerekasztal [Tie järjestelmänmuutokseen: Opposition pyöreä pöytä]. Mozgó Világ 8/1990.
Bozóki, András 1993a: Catching the Fleeting Moment. The Transition in Eastern Europe through Western Eyes. New Hungarian Quarterly 128, 34/1993.
Bozóki, András 1993b: Intellectuals and Democratization. The Hungarian Quarterly 132, 34/1993.
Brotherus, K. R. 1924: Vallankumous; Valtiotieteiden käsikirja IV. Helsinki: Tietosanakirja osakeyhtiö.
Bruszt, László 1990: 1989: the Negotiated Revolution in Hungary. Social Research, (57) 2/1990.
Burke, Kenneth 1945: A Grammar of Motives. New York: Prentice-Hall 1962.
Carr, Edward Hallet 1961: Mitä historia on? (What is history?, suom. Sirkka Ahonen). Helsinki: Otava 1963.
Collingwood, R. G. 1946: The Idea of History. Oxford: University Press 1963.
Csizmadia, Ervin 1995: A Magyar Demokratikus Ellenzék (1968–1988). Monográfia [Unkarin demokraattinen oppositio (1968–1988). Monografia]. Budapest: T-Twins Kiadó.
Csoóri, Sándor 1992: Maailman aistillinen vertauskuva. Valikoima esseitä. Suom. ja toim. Hannu Launonen ja Béla Jávorszky. Helsinki: WSOY.
Dalos, György 1991: Strassenschilderkampf. Kursbuch 104/1991.
Dunn, John 1989: Revolution; Political Innovation and Conceptional Change, ed. by T. Ball–J. Farr–L. Hanson. Cambridge.
Edelman, Murray 1965: The symbolic uses of politics. Urbana: University of Illinois Press 1985.
Edelman, Murray 1971: Politics as symbolic action: Mass arousal and acquiescence. New York: Academic Press.
Edelman, Murray 1977: Political Language. Worlds That Succeed and Policies That Fail. New York: Academic Press.

Fehér, Ferenc–Heller, Ágnes 1983: Hungary 1956 Revisited. The Message of a Revolution – a Quarter of a Century After. London: George Allen & Unwin.
Fehér, Ferenc–Heller, Ágnes 1992: Kelet-Európa „dicsőséges forradalmai" [Itä-Euroopan "mainiot vallankumoukset"). Lajosmizse: a T-Twins kiadása.
Felkay, Andrew 1989: Hungary and the USSR, 1956–1988. Connecticut: Greenwood Press.
Fukuyama, Francis 1992: Historian loppu ja viimeinen ihminen (The End of History and the Last Man, suom. Heikki Eskelinen). Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
Gadney, Reg 1986: Cry Hungary! Uprising 1956. London: Weidenfeld and Nicolson.
Gati, Charles 1990: The Bloc That Failed. Soviet-East European Relations in Transition. Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press.
Gombos, József 1993: The Fiction of "Social Contract" in the Political Histography Covering the post-56 period. Esitelmä Tampereella 29. 3. 1993.
Gorlice, Josef 1986: Introducion to the Hungarian Democratic Opposition. Berkeley Journal of Sociology, (31)/1986.
Gosztonyi, Péter 1981: Föltámadott a tenger... 1956. A magyar október története. 3. átdolgozott és bővített kiadás [Ylösnoussut meri... 1956. Unkarin lokakuun historia. 3. muokattu ja laajennettu painos]. Budapest: Népszava 1989.
Gyurkó, László 1988: János Kádár. Porträtskizze auf historischen Hintergrund von László Gyurkó. Budapest: Pergamon Press–Akadémiai Kiadó.
Haapala, Pertti 1993: Luokkasota. Historiallinen aikakauskirja 2/1993.
Habermas, Jürgen 1986: Vom öffentlichen Gebrauch der Historie. Das offizielle Selbstverständnis der Bundesrepublik bricht auf. Die Zeit, 7. November.
Hardtwig, Wolfgang 1990: Geschichtskultur und Wissenschaft. München: DTV.
Hentilä, Seppo 1994: Jaettu Saksa, jaettu historia. Helsinki: Suomen historiallinen seura.

Hibbing, John R.–Patterson, Samuel C. 1992: A Democratic Legislature in the Making The Historic Hungarian Elections of 1990. Comparative Political Studies, (24) 4/1992.
Hirst, Paul Q. 1985: Marxism and Historical Writing. London and New York: Routledge & Kegan Paul.
Historiallinen aikakauskirja 2/1993. Helsinki 1993.
Hoensch, Jörg K. 1996: The History of Modern Hungary 1867–1994, Second Edition (Geschichte Ungarns, transl. Kim Traynor). London–New York: Longman.
Holt, Robert T. 1958: Radio Free Europe. Minneapolis: University of Minneapolis Press.
Horthy, Miklós 1953: Emlékirataim. 3. kiadás [Muistelmani. 3. painos]. Budapest: Európa Könyvkiadó 1993.
Horváth, Csaba 1992: Magyarország 1944-től napjainkig. „Új magyar történelem" [Unkari vuodesta 1944 nykyisyyteen. "Uusi Unkarin historia"]. Pécs: Carbocomp.
Ilonszki, Gabriella 1991: An Introduction to the New Hungarian Parliament. Budapest Papers on Democratic Transition N:o 1. Budapest: Department of Political Science, Budapest University of Economics.
Irving, David 1981: Uprising! One nation's nightmare: Hungary 1956. London: Hodder and Stroughton.
Jussila, Osmo–Hentilä, Seppo–Nevakivi, Jukka: Suomen poliittinen historia 1809–1995. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
Kalela, Jorma 1993: Aika, historia ja yleisö. Jyväskylä: Gummerus.
Kecskeméti, Paul 1961: The Unexpected Revolution. Social Forces in the Hungarian Uprising. Stanford: Stanford University Press.
Kekkonen, Jukka 1991: Laillisuuden haaksirikko: rikosoikeudenkäyttö Suomessa 1918. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
Kende, Péter 1992: Vissza – de milyen hagyományokhoz? [Takaisin – mutta millaisiin traditioihin?] Világosság 12/1992.
Kenyeres Zoltán 1995: Irodalom, történet, írás [Kirjallisuus, historia, kirjoitus]. Budapest: Anonymus.
Konrád, György 1980: Häirikkö (A cinkos, suom. Anna-Maija Raittila). Helsinki: Librum.
Konrád, György 1985: Antipolitik. Mitteleuropäische Meditationen. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
Koselleck, Reinhart 1972: Einleitung; Geschichtliche Grundbegriffe. Historischer Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland.

Herausgegeben von Otto Brunner–Werner Conze–Reinhart Koselleck. Band 1. Stuttgart: Ernst Klett.
Koselleck, Reinhart 1979: Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten. Frankfurt: Suhrkamp 1989.
Koselleck, Reinhart 1984: Revolution; Geschichtliche Grundbegriffe. Historischer Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland. Herausgegeben von Otto Brunner–Werner Conze–Reinhart Koselleck. Band 5. Stuttgart: Ernst Klett.
Koselleck, Reinhart 1988: Erfahrungswandel und Methodenwechsel. Eine historisch-antoropologische Skizze; Historische Methode. Herausgegeben von Christian Meier und Jörn Rüsen. München: DTV.
Körösényi, András 1990: Pártok és szavazók. Parlamenti választások 1990-ben [Puolueet ja äänestäjät. Parlamenttivaalit 1990]. Mozgó Világ 8/1990.
Lendvai, Paul 1988: Das eigenwillige Ungarn: Von Kádár zu Grósz. Osnabrück: Fromm.
Litván, György 1992: Az 1956-os magyar forradalom hagyománya és irodalma. Előadások a Történettudományi Intézetben, 19 [Vuoden 1956 Unkarin vallankumouksen perinne ja kirjallisuus. Luentoja Historiantutkimuksen instituutissa, 19]. Budapest: MTA Történettudományi Intézet.
Litván, György 1993: Research and Discussions on the 1956 in Present-day Hungary. Esitelmä Tampereella 29. 3. 1993.
Lomax, Bill 1976: Hungary 1956. London: Allison & Busby.
Lomax, Bill 1985: The Hungarian Revolution of 1956 and the Origins of the Kádár Regime. Studies in Comparative Communism vol. XVIII, No. 273, Summer/Autumn 1985.
Lukacs, John 1988: Budapest 1900. A város és kultúrája (Budapest 1900. A Historical Portrait of a City and its Culture, ford. Klára Mészáros). Budapest: Európa Könyvkiadó 1991.
Lundestad, Geir 1986: East, West, North, South. Major Developments in International Politics 1945–1990 (transl. Gail Adams Kvam). Oslo: Norwegian University Press 1991.
Lüsebrink, Hans-Jürgen–Reichardt, Rolf 1990: Die Bastille. Zur Symbolgeschichte von Herrschaft und Freiheit. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.

Magyarország politikai évkönyve 1988 [Unkarin poliittinen vuosikirja 1988], szerk. Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László. Debrecen: R-Forma.
Magyarország politikai évkönyve 1991 [Unkarin poliittinen vuosikirja 1991], szerk. Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László. Budapest: Ökonómia alapítvány – Economix Rt.
Magyarország története 1918–1990 [Unkarin historia 1918–1990], szerk. Pölöskei Ferenc–Gergely Jenő–Izsák Lajos. Budapest: Korona Kiadó 1995.
Manninen, Ohto 1993: Voiko punainen valkoisen voittaa? Kanava 4/1993.
Manninen, Turo 1982: Vapaustaistelu, kansalaissota ja kapina. Studia Historica Jyväskyläensia 24. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
Márai Sándor 1946: Ihlet és nemzedék [Inspiraatio ja sukupolvi]. Budapest: Akadémiai Kiadó, Helikon Kiadó 1992.
Misha, Glenny 1990: The Rebirth of History. Eastern Europe in the Age of Democracy. London: Penguin.
Nagy, Tamás 1989: 1956 – revolution or counter-revolution? New Hungarian Quarterly 113, 30/1989.
Nagytér, élettér, vezetőnép. Szálasi Ferenc előadása. A Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom pártkülügyek értekezleteinek sorozatában: Budapesten A hűség háza nagytanácstermében 1943. június 15–16-án [Suurtila, elintila, johtava kansa. Ferenc Szálasin luento. Nuoliristipuolueen – Hungaristiliikkeen puolueen ulkoasioiden kokouksen sarjassa: Budapestissa uskollisuuden talon suuressa neuvottelusalissa kesäkuun 15–16. päivinä 1943.].
Nyyssönen, Heino 1995: Historiankirjoitus poliittisena argumenttina. Vuoden 1956 kansannousun tulkintojen merkitys Kádárin ajan historiankirjoituksessa ja unkarilaisessa politiikassa erityisesti Kádárin syrjäyttämisestä monipuoluevaaleihin. Lisensiaatintyö. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Valtio-opin laitos, ei julk.
Pekonen, Kyösti 1991: Symbolinen modernissa politiikassa. Jyväskylä: Nykykulttuurin tutkimusyksikkö.
Perelman, Chaim 1982: The Realm of Rhetoric, transl. by William Kluback. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
Pitkänen, Weijo 1992: Itäinen Keski-Eurooppa herää syvästä unestaan. Ulkopolitiikka 4/1992.

Pozsgay, Imre 1993: 1989. Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban [Poliitikon ura puoluevaltiossa ja järjestelmän-muutoksessa]. Budapest: Püski Kiadó.
Renvall, Pentti 1965: Nykyajan historiantutkimus. Juva: WSOY 1983.
Ricoeur, Paul 1986: Från text till handling. En antologi om Hermeneutik. Red. Peter Kemp–Bengt Kristensson. Stockholm–Lund: Symposion 1988.
Rorty, Richard 1989: Contingency, irony and solidarity. Cambridge: University Press.
Rüsen, Jörn 1990: Zeit und Sinn. Strategien historischen Denkens. Frankfurt am Main: Fischer.
Schöpflin, George 1979: Opposition and Para-Opposition: Critical Currents in Hungary, 1968–78; Opposition in Eastern Europe. Ed. by Rudolf L. Tőkés. London and Basingstoke: The Macmillan Press.
Schöpflin, George 1989: The end of communism in Eastern Europe. International Affairs (66) 1/1990.
Schöpflin, George 1991: Conservatism and Hungary's Transition. Problems of Communism, Jan-April/1991.
Schöpflin, George–Tőkés, Rudolf–Völgyes Iván 1988: Leadership Change and Crisis in Hungary. Problems of Communism, Sept-Oct/1988.
Seewann, Gerhard 1987: Ungarische Mittel- und Osteuropaforschung. Ihre politischen und historiographischen Besonderheiten. Osteuropa (27), 9/1987.
Seifert, Tibor 1992: Magyarország története 1938–1990. Tankönyv a középiskolák IV. osztályosai számára. 2. félév. 4. kiadás [Unkarin historia 1938–1990. Oppikirja keskikoulujen neljättä luokkaa varten 2. lukukausi. 4. painos]. Budapest: IKVA Kiadó.
Shawcross, William 1974: Crime and Compromise. János Kádár and the Politics of Hungary Since Revolution. London.
Siklós, András 1978: Magyarország 1918/1919. Események/képek/dokumentumok [Unkari 1918/1919. Tapahtumat/kuvat/dokumentit]. Budapest: Kossuth Kiadó, Magyar Helikon.
Szabad, György 1977: Hungarian political trends between the revolution and the compromise (1849–1867). Studia Hungarica 128. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Szabadon választott. Parlamenti almanach 1990 [Vapaasti valitut. Parlamentin almanakka 1990]. Budapest: Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat 1990.
Szabó, Máté 1991: Kriterien des Gedenkens. Die Bestattung von Imre Nagy als politisches Symbolereignis. Ost-Europa. Sonderdrück 1991.
Szalai, Erzsébet 1990: Elites and systematic change in Hungary. Praxis International, Vol 10 nos 1/2 1990.
Tóbiás, Áron 1989: In memoriam Nagy Imre. Debrecen: Szabad Tér Kiadó.
Toma, Peter A.–Völgyes, Iván 1977: Politics in Hungary. San Francisco: W. H. Freeman and Company.
Upton, Anthony F. 1980–1981: Vallankumous Suomessa 1917–1918. I–II (The Finnish Revolution, suom. Antero Manninen). Helsinki: Kirjayhtymä.
Väisänen, Seppo 1993: Kansalaissota. Historiallinen aikakauskirja 2/1993.
Vakkuri, Juha 1986: Yhden miehen Unkari. Helsinki.
Vasy, Géza 1995: Sors és irodalom [Kohtalo ja kirjallisuus]. Budapest: Széphalom Könyvműhely.
Völgyes, Iván 1987: Political culture; Teil Ungarn, Südosteuropa Handbuch. Band V. Herausgegeben von Klaus Detlev Gnothusen. Göttingen: Vandenhoek und Ruprecht.
White, Hayden 1978: Tropics of Discourse. Essays in Cultural Critisism. Baltimore.
White, Hayden 1987: The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation. Baltimore: John Hopkins University Press 1989.
Ylikangas, Heikki 1993a: Sisällissota. Historiallinen aikakauskirja 2/1993.
Ylikangas, Heikki 1993b: Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa. Porvoo: WSOY.
Zinner, Paul 1962: Revolution in Hungary. New York–London: Columbia University Press.

Sanakirjat ja ensyklopediat

A Pallas nagy lexikona 1–16 [Pallaksen suuri sanakirja 1–16]. Budapest: Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság 1893–1897.

Az Athenaeum kézi lexikona 1–2 [Atheneumin käsisanakirja 1–2], szerk. Acsády Ignác. Budapest: Athenaeum 1868.

Carper, N. Gordon 1991: The Meaning of History. A Dictionary of Quatations. New York–Connecticut–London: Westport.

ÉrtSz. = A magyar nyelv értelmező szótára 1–7, szerk. a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete [Unkarin kielen selittävä sanakirja 1–7, toim. Unkarin Tiedeakatemian kielitieteen instituutti]. Budapest: Akadémiai Kiadó 1959–1962, 2. kiadás 1966, 3. kiadás 1978–1980, 4. kiadás 1984–1986.

Foulquié, Paul 1978: Vocabulaire des sciences sociales. Paris: Presses universitaires de France.

Fricz, Tamás–Karsai, Gábor–Pap, Emília 1992: A rendszerváltás szótára [Järjestelmänmuutoksen sanakirja]. Budapest: Móra.

Geschichtliche Grundbegriffe. Historischer Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland. Herausgegeben von Otto Brunner–Werner Conze–Reinhart Koselleck. Band 1–5. Stuttgart: Ernst Klett 1972–1984.

Hurme, Raija–Pesonen, Maritta–Syväoja, Olli 1973: Englanti-suomi suursanakirja. 3. painos. Porvoo: WSOY 1990.

Idegen szavak és kifejezések szótára [Vierasperäisten sanojen ja ilmaisujen sanakirja], szerk. Bakos Ferenc. 4. kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó 1978.

International Encyclopedia of the Social Sciences. ed. David L. Sills, vol 13. The Macmillan Company & The Free Press 1968.

Magay Tamás–Országh, László 1990: Magyar–angol kéziszótár [Unkari-englanti käsisanakirja]. Budapest: Akadémiai Kiadó.

O. Nagy Gábor–Ruzsiczky Éva: Magyar szinonimaszótár [Unkarin synonyymisanakirja]. Budapest: Akadémiai Kiadó 1978.

Országh László 1963: Magyar–angol szótár [Unkari-englanti sanakirja]. 2. kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Papp, István–Jakab László 1985: Magyar–finn szótár [Unkari-suomi sanakirja]. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Révai nagy lexikona. Az ismeretek enciklopédiája 1–19 [Révain suuri sanakirja. Tietojen ensyklopedia 1–19]. Budapest: Révai testvérek irodalmi intézet részvénytársaság 1911–1926.
TESz. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3 [Unkarin historiallis-etymologinen sanakirja 1–3]. Budapest: Akadémiai Kiadó 1967–1976.
The Oxford English Dictionary. Vol XIX 2 ed. Oxford: Clarendon Press 1989.
Új idők lexikona 1–24 [Uusien aikojen sanakirja 1–24]. Budapest: Singer és Wolfner irodalmi intézet rt. kiadása 1936–1942.
Új lexikon 1–6 [Uusi sanakirja 1–6]. Budapest: Dante-Pantheon 1936.
Valtiotieteiden käsikirja IV. Helsinki: Tietosanakirja osakeyhtiö 1924.
Wörterbuch des Wissenschaftlichen Kommunismus. Erarbeitet im Auftrag des Rates für Wissenschaftlichen Kommunismus an der Akademie für Gesellschaftwisseschaften beim Zentralkomitee der SED. Berlin: Dietz Verlag 1982.
Zemtsov, Ilya 1991: Encyclopedia of Soviet Life. New Brunswick: Transaction Publishers.

Radio- ja sanomalehdet

168 óra 4.1989–12.1991.
Magyar Hírlap [= MH] 5.1988–12.1992.
Magyar Nemzet [= MN] 5.1988–12.1992.
Népszabadság [= NSZ] 1957; 10.–11. 1961, 1966, 1971, 1976, 1981, 1986; 5. 1988–12. 1992; 1.2.1995.

Kartta:

Budapest térkép, Kartográfiai vállalat Budapest 1987.

LIITTEET

UNKARI 1945–1995

1945

20.1.	Tulitaukosopimus
17.3.	Asetus maareformista
4.11.	Parlamenttivaalit
15.11.	Zoltán Tildyn (FKGP) hallitus
29.12.	Asetus Saksan kansalaisten siirrosta

1946

1.2.	Tasavalta, Zoltán Tildy presidentiksi
4.2.	Ferenc Nagyin (FKGP) hallitus
26.6.	Kaivosten valtiollistaminen
1.8.	Uusi valuutta forintti
1.10.	MKP:n kolmas kongressi
28.11.	Suurimpien teollisuuslaitosten valtiollistaminen

1947

10.2.	Pariisin rauhan allekirjoitus
25.2.	Béla Kovácsin pidätys
31.5.	Ferenc Nagyin eroaminen ja emigraatio
1.8.	Kolmivuotissuunnitelma alkaa
31.8.	Parlamenttivaalit
24.9.	Lajos Dinnyésin (FKGP) hallitus
21.11.	Pankkien valtiollistaminen

1948

10.2.	Yhteistyösopimus Neuvostoliiton kanssa
29.4.	Yli 100 hengen tehtaiden valtiollistaminen
12.6.-	MDP:n perustaminen
16.6.	Laki kirkkojen koulujen valtiollistamisesta
3.8.	Árpád Szakasits presidentiksi
6.9.	ÁVH:n perustaminen
10.12.	István Dobin (FKGP) hallitus

1949

20.1.	SEV
1.2.	Kansanrintaman perustaminen
8.2.	Kardinaali Mindszentyn tuomitseminen
15.3.	Itsenäisyysrintama kansanrintamaksi
15.5.	Parlamenttivaalit kansanrintaman listalla
18.8.	Unkarin Kansantasavallan perustuslain hyväksyminen
24.9.	Tuomio László Rajkin oikeudenkäynnissä
28.12.	Yli 10 hengen tehtaiden valtiollistaminen

1950

1.1.	Viisivuotissuunnitelma alkaa
20.1.	MDP:n päätös työkilpailusta
24.4.	Arpád Szakasitsin ero ja pidätys
8.5.	Sándor Rónai puhemiesten neuvoston puheenjohtajaksi
11.5.	Laki paikallisneuvostoista
30.8.	Hallituksen ja piispaistuimen sopimus yhteistyöstä
22.10.	Neuvostojen vaalit

1951

25.2.-	MDP:n toinen kongressi
18.5.	Valtion kirkkoasioiden virasto perustetaan
17.6.	Asetus väestönsiirrosta
28.6.	Kalocsan arkkipiispa József Grószin tuomio
21.7.	Katolinen piispakunta vannoo valan perustuslaille

1952

17.2.	Asetus kiinteistöjen valtiollistamisesta
14.8.	Mátyás Rákosi pääministeriksi, István Dobi puhemiesneuvoston puheenjohtajaksi

1953

20.1.	NL:n lausunto Unkarin sotakorvausten suorittamisesta
17.5.	Parlamenttivaalit
4.7.	Imre Nagyin hallitus
25.7.	Puhemiesneuvosto ilmoittaa yleisestä armahduksesta
26.7.	Asetus internoinnin ja väestönsiirron lopettamisesta

1954

24.5.-	MDP:n neljäs kongressi
23.10.	Isänmaallinen kansanrintama perustetaan

1955

14.4.	Keskusjohto erottaa Imre Nagyin tehtävistään
18.4.	András Hegedüksen hallitus
11.5.-	Varsovan liitto perustetaan
14.12.	Unkari liittyy YK:on

1956

18.7.	Ernő Gerő puolueen ensimmäiseksi sihteeriksi
6.10.	László Rajkin ja kumppaneiden hautaaminen uudelleen
16.10.	MEFESZ perustetaan uudelleen
23.10.	Mielenosoitus Budapestissa
24.10.	Imre Nagyin hallitus
25.10.	Parlamentin aukion verilöyly, János Kádár korvaa Ernő Gerőn
26.10.	Imre Nagyin hallituksen järjestäminen uudelleen
28.10.	Tulkinta kansallisesta liikkeestä, Kossuth-vaakuna, 15.3. juhlapäiväksi ÁVH:n lakkauttaminen, Unkarin kysymys YK:ssa
30.10.	Hyökkäys puoluetaloon, MDP:n hajottaminen, yksipuoluejärjestelmän lopettaminen
31.10.	Imre Nagyin koalitiohallituksen perustaminen, Hruštšévin määräys väliintulosta, MSZMP:n perustaminen
1.11.	Nagyin ilmoitus erosta Varsovan liitosta
4.11.	Toisen neuvostointervention alku, Kádárin hallituksen perustaminen
7.11.	Kádárin hallituksen virkaan astuminen
14.11.	Budapestin keskustyöläisneuvoston perustaminen
22.11.	Imre Nagy jättää Jugoslavian lähetystön
2.12.-	Väliaikainen keskuskomitea kokoontuu
9.12.	Budapestin keskustyöläisneuvoston lakkauttaminen
11.12.	Sotatilalaki

1957

13.1.	Pikatuomioistuinten järjestäminen
18.1.-	Kirjailijaliiton ja lehtimiesliiton viraltapano väliaikaisesti
19.2.	Työläisvartioston perustaminen
21.3.	KISZ:n perustaminen
9.5.	Parlamentin kokoontuminen ja vaakunamuutos
27.5.	Sopimus neuvostojoukkojen väliaikaisesta läsnäolosta
15.6.	Kansantuomioistuinneuvoston perustaminen
17.11.	Työläisneuvostojen lakkauttaminen

1958

28.1.	Ferenc Münnichin hallitus
16.6.	Imre Nagyin, Pál Maléterin ja Miklós Gimesin kuolemantuomioiden pano täytäntöön
16.11.	Parlamentin ja neuvostojen vaalit

1959

19.3.	Asetus maataloustuotanto-osuuskunnista
2.6.	Valtion kirkkoasioiden viraston järjestäminen
25.9	Unkarin kirjailijaliiton uusiminen
30.11-	MSZMP:n seitsemäs kongressi

1960

1.4.	Osittainen armahdus

1961

19.2.	Keskuskomitea lausunto sosialististen olosuhteiden tulosta hallitseviksi maataloudessa
13.9.	János Kádárin hallitus

1962

14.8.-	Päätös konseptio-oikeudenkäyntien mitätöimisestä
20.11.-	MSZMP:n kahdeksas kongressi: "Unkarissa on asetettu sosialismin perusteet"
20.12.	Unkarin kysymys pois YK:n päiväjärjestyksestä

1963

24.2.	Parlamentti- ja neuvostovaalit
22.3.	Yleinen armahdus
1.7.	YK:n pääsihteeri vierailee Unkarissa

1964

15.9.	Unkarin ja Vatikaanin sopimus

1965

30.6.	Gyula Kállain hallitus

1966

25.5.-	Päätös talousmekanismin reformista
11.11.	Uusi vaalilaki
28.11.-	MSZMP:n yhdeksäs kongressi

1967

19.3.	Parlamentti- ja neuvostovaalit
14.4.	Jenő Fockin hallitus
12.6.	Unkari katkaisee diplomaattisuhteet Israeliin
29.9.	Laki maataloustuotanto-osuuskunnista, maanomistuksesta ja maankäytön kehittämisestä

1968

1.1.	NEM, uusi kuluttajahintajärjestelmä
21.8.	Unkari osallistuu Tšekkoslovakian miehitykseen

1970

2.4.	Uusi itä-länsi -metrolinja Budapestiin
22.4.	Tiszaszederkény nimetään Leninvárosiksi
3.10.	Laki vaalioikeuden muokkaamisesta
23.11.	MSZMP:n kymmenes kongressi

1971

25.4.	Parlamentti- ja neuvostovaalit
27.7.-	SEV:n ohjelma työnjaosta
28.9.	Sopimus Vatikaanin kanssa, Mindszenty poistuu USA:n lähetystöstä ja jättää Unkarin

1972

19.4. Perustuslain muutos

14.11. Päätös reformin muuttamisesta sosialismin arvojen puolustukseksi (1968 reformin jäädyttämisestä)

21.11. Päätös puolueen "sosiaalisen koostumuksen ja kaaderipolitiikan" parantamisesta

1973

19.3.- MSZMP:n kultturipoliittisen ammattiseuran päätös "antimarxistista, oikeistolaista, revisionistista" Lukács-koulukuntaa vastaan

20.12. Diplomaattisuhteet Saksan liittotasavaltaan

1974

14.2. Ministerineuvoston päätös Bősin-Nagymarosin (Tonavan) padon rakentamisesta

1975

17.3.- MSZMP:n yhdestoista kongressi: "Unkari rakentaa kehittynyttä sosialismia"

15.5. György Lázárin hallitus

15.6. Parlamenttivaalit

1976

10.2. Päätös yksityispalsta- ja aputalouden kehittämisestä

15.12. Päätös "sosialistisesta työkilpailusta"

1977

6.1. 34 allekirjoittajan kehotus Charta 77:n tukemiseen

15.6. Kádárin ja Ceausescun tuloksettomat neuvottelut

1978

6.1. USA palauttaa Pyhän Tapanin kruunun

1980

24.3.-	MSZMP:n kahdestoista kongressi: "Sosialistisia yhteiskunta- ja tuotantosuhteita on vahvistettava"
26.5.	Ensimmäisen unkarilaisen avaruuslentäjän, Bertalan Farkasin lento
8.6.	Parlamentti- ja neuvostovaalit

1983

12.4.-	Keskuskomitea luonnehtii tarvetta suuriin ponnistuksiin taloustasapainon säilyttämiseksi
22.12.	Uusi vaalilaki

1984

17.4.	Päätös talousreformin kehittämisestä
16.5.	Unkari liittyy Los Angelesin olympialaisten boikottiin

1985

8.3.	Uusi vaalilaki pakollisesta useammasta ehdokkaasta
25.3.	MSZMP:n 13. kongressi
8.6.	Parlamentti- ja neuvostovaalit

1986

10.	Tutkielma *Fordulat és reform* (Käännös ja reformi) ilmestyy
29.11.	Kirjailijaliitto poistaa puolueen jäsenet johdosta

1987

25.6.	Károly Grószin hallitus
27.9.	Lakitelekin tapaaminen

1988

3.	Uusi Maaliskuun Rintama
30.3.	Fidesz
9.4.	Neljän reformistin sulkeminen MSZMP:n ulkopuolelle
1.5.	Vapaiden Aloitteiden Verkosto
14.5.	TDDSZ
20.5.-	Károly Grósz MSZMP:n pääsihteeriksi, János Kádár puheenjohtajaksi

6.6.	TIB
16.6.	Mielenosoitus Imre Nagyin rehabilitoimiseksi
3.9.	MDF muuttuu riippumattomaksi yhteiskunnalliseksi järjestöksi
12.9.	Mielenosoitus Bős-Nagymarosin patohanketta vastaan
29.10.	Julkisuusklubi
13.11.	SZDSZ
18.11.	FKGP aloittaa toimintansa
24.11.	Miklós Némethin hallitus

1989

11.1.	Kokoontumis- ja yhdistymislaki
28.1.	Imre Pozsgayn julistus kansannoususta
11.2.	MSZMP irtautuu yksipuoluejärjestelmästä
22.3.	Opposition pyöreä pöytä
2.4.	KDNP:n syntyminen uudelleen
8.5.	János Kádárin ero
13.6.	Kansallisen pyöreän pöydän neuvottelujen alku
16.6.	Imre Nagyin ja kumppaneiden hautaaminen uudelleen
6.7.	Imre Nagyin rehabilitointi, János Kádárin kuolema
10.9.	Itävallan raja auki itäsaksalaisille pakolaisille
18.9.	MSZMP:n ja opposition perussopimus
5.10.-	MSZMP:n kongressi, MSZP:n syntyminen
23.10.	Tasavallan julistaminen
26.11.	Kansanäänestys

1990

25.3.	Parlamenttivaalien ensimmäinen kierros
23.5.	József Antallin (MDF) hallitus
3.8.	Árpád Göncz presidentiksi
30.9.	Paikallisvaalit
26.10.	Taksibarrikadi
6.11.	Unkari Euroopan neuvostoon

1991

10.1.	Aseiden ja ammusten toimittaminen Kroatiaan paljastuu
15.2.	Visegrádin kokous
19.6.	Viimeinen neuvostosotilas vetäytyy Unkarista
26.6.	Ensimmäinen korvauslaki 8.6.1949 jälkeen tapahtuneista omaisuuden loukkauksista
10.7.	Kirkkojen omaisuus palautetaan: kiinteistöt, tontit ja hautausmaat mutta ei peltoja ja vuokrataloja
16.8.-	Paavi Unkarissa
5.9.	Imre Kónyan tutkielma: muutosta nopeutettava ja menneisyyden vääryydet korjattava
9.	Demokraattinen kartta
23.10.	1956 vallankumouksen ja vapaussodan 35-vuotisjuhlat
4.11.	Lex Zétényi läpi parlamentissa: joistakin vanhentuneista rikoksista voidaan rangaista takautuvasti (perustuslakituomioistuin hylkäsi 3.92)

1992

1.1.	Unkari YK:n turvallisuusneuvostoon
6.2.	Yhteistyösopimus Saksan kanssa
15.3.	Mielenosoittajat televisiorakennuksen edessä
8.5.	Presidentin ja pääministerin kirjeenvaihto puuttumisesta radion ja television johdon toimivalta alkaa
12.5.	Korvauslaki aikarajalla 11.3.1939.
23.6.	Neljäs korvauslaki
20.8.	István Csurkan pamfletti
9.-	Tuki- ja vastamielenosoituksia radiolle ja televisiolle, patsassiirrot
10.-	Tutkimuspyyntöjä 1956 tehdyistä rikoksista
23.10.	Äärioikeisto Kossuth aukiolla, presidentti keskeyttää puheensa; oikeusministeri: syksyllä 1956 oli sota
11.11.	Jeltsin Unkarissa

1993

6.1.	Radion ja television johto luopuu tehtävistään
16.2.	Laki 1956 vallankuomouksen ja vapaussodan aikana tehdyistä sotarikoksista ja rikoksista ihmiskuntaa vastaan (perustuslakituomioistuin hylkäsi 10.93)
6.-	MDF:n ja csurkalaisten tiet eroavat, MIÉP perustetaan
4.9.	Horthyn hautaaminen uudelleen
10.-	Laki 1956 lokakuun vallankuomouksen ja vapaussodan aikana tehtyihin rikoksiin liittyvistä toimenpiteistä
22.10.	Presidentti allekirjoittaa uusitun 1956 rikoslain
11.-	Oikeusministeriön tutkimus "yhteislaukauksista" 1956
12.12.	Pääministeri József Antall kuoli
21.12.	Uusi pääministeri Péter Boross

1994

8.2.	Sopimus rauhankumppanuudesta NATO:n kanssa
4.3.	Radiosta erotetaan 129, työtuomioistuimen mukaan laittomasti
8.3.	Agenttilaki
29.5.	Sosialistipuolue voittaa vaalien toisella kierroksella 54% paikoista
24.6.	Gyula Hornin (MSZP) hallitus

1995

31.1.	Ensimmäiset tuomiot Salgótarjánin 1956 oikeudenkäynnissä
12.3.	Valtiovarainministeri Lajos Bokrosin säästöpaketti
22.10.-	Hallituksen vastaisia mielenosoituksia juhlapäivän yhteydessä

NIMIHAKEMISTO

Aczél, György 121, 138, 148, 188
Ady, Endre 56, 96, 182
Ágh, Attila 109
Anderson, Andy 80
Andrássy, Gyula 114
Antall, József 177, 179, 181, 185, 203
Antoniewicz, Roland 168
Apró, Antal 43, 60
Arany, János 122
Arendt, Hannah 24, 80, 82, 95, 98
Árpád 29, 48
Asztalos, János 113
Babits, Antal 44
Bajcsy-Zsilinszky, Endre 126, 182
Balogh, Sándor 11, 67, 82–84, 86–88, 90, 92–95, 97–98, 100, 187
Barre, Raymond 122
Bartók, Béla 160, 182
Batthyány, Lajos 112, 123, 161, 172
Bella, László 129
Beller, Béla 169
Bellow, Saul 122
Bem, József 37, 38, 64, 101, 112
Berecz, Frigyes 148
Berecz, János 11, 67, 82–85, 87–89, 92, 93, 95–98, 114, 124, 132, 148, 155, 157, 187, 191
Bereményi, Géza 104
Berend, Iván T. 132, 134, 145, 147
Berzsenyi, Dániel 182
Bibó, István 117, 166, 174, 177, 182
Birta, István 67
Bognár, József 43
Bogomolov, Oleg 149
Boldizsár, Iván 47
Bossányi, Katalin 126, 181
Bozóki, András 150, 151, 178, 193
Brecht, Bertold 204
Brodsky, Joseph 122

Bródy, János 172
Brotherus, Karl Robert 24, 25
Bruszt, László 12, 151, 162, 167, 193
Buharin, Nikolai 142
Bush, George 143
Carr, Edward Hallet 31
Ceausescu, Nicolae 124, 127
Collingwood, Robin G. 18
Csizmadia, Ervin 116, 117, 138
Csoóri, Sándor 196
Csurka, István 133, 164, 181
Deák, Ferenc 112, 114, 177, 182
Demszky, Gábor 118
Dobi, István 39
Donáth, Ferenc 39, 55, 117, 118, 138, 166
Dózsa, György 48, 112, 115
Dudás, József 49, 75
Dulles, John 84, 188
Dunn, John 24, 25
Edelman, Murray 17, 23, 116, 183, 190
Eisenhower, Dwight D. 56, 84, 188
Eörsi, István 105
Eötvös, Loránd 177
Erdei, Ferenc 43, 50
Erdély, Tibor 155
Értavi, József 51
Fehér, Ferenc 193
Fejtő, Ferenc 80
Für, Lajos 118, 127, 185
Galgóczi, Erzsébet 104
Gati, Charles 143, 150
Gereber, Dezső 173
Gerő, Ernő 34, 37, 38, 40, 43, 46, 53, 58, 68, 71, 90, 109, 135, 136
Gimes, Miklós 122, 162, 166, 187
Giscard d'Estaing, Valery 181
Gömbös, Gyula 64, 73, 114
Gomulka, Władyslaw 36, 48, 64
Gorbatshov, Mihail 143, 149
Gosztonyi, Péter 81, 110
Gothár, Péter 104

Grósz, Károly 121, 123–125, 127, 129–132, 141, 143–145, 147, 149, 150, 157, 163, 166, 177, 178
Gyenes, Judit 119
Gyurkó, László 96
Gömbös, Gyula 63, 73, 114
Göncz, Árpád 105, 118
Habermas, Jürgen 16
Habsburg, Otto von 95, 185
Hajdu, Tibor 118
Hardtwig, Wolfgang 22
Haynau, Julius von 122
Hegedüs, András 39, 53, 118
Hegedűs, B. András 155, 180
Hegedűs, István 132
Hegel, Friedrich 14
Heller, Ágnes 116, 193
Hentilä, Seppo 17, 107, 110, 197
Hirst, Paul 16
Hitler, Adolf 25
Hollós, Ervin 11, 67, 82–84, 86, 89–91, 94–98, 113, 114, 187, 188
Holt, Robert 89
Honecker, Erich 166
Horn, Gyula 148, 159
Horthy, Miklós 27–29, 33, 37, 62, 69, 71, 72, 74, 75, 111, 114, 122, 136, 137, 160, 161, 169, 198, 200
Hruštšév, Nikita 33, 34, 68, 71
Hunyadi-perhe 112
Illyés, Gyula 53, 56, 105, 177
Izsák, Lajos 12, 67
Jakab, Sándor 11, 67, 82–84, 86–88, 90, 92–95, 97, 98, 100, 101, 187
Jancsó, Miklós 104, 105
Jánosi, Ferenc 166
Jászi, Oszkár 174, 182
Jeltsin, Boris 97, 136, 203
Jókai, Mór 112
Jóvérné Szirtes, Ágota 11, 100
József, Attila 112, 160, 182
Juhász Nagy, Sándor 174
K. Farkas, József 164

Kádár, János 7–12, 31, 40, 41, 47, 49, 50, 54, 55, 60, 62, 65–68, 71, 72, 77, 78, 80, 92, 94, 96, 101, 104, 106, 107, 109–119, 121, 123, 124, 132, 134, 135, 138, 139, 147, 152, 159, 166, 167, 176, 179, 183, 185, 187, 190, 192, 194, 199
Kalela, Jorma 7, 10, 14, 16, 191
Kállai, Gyula 71
Karinthy, Ferenc 104
Károlyi, Mihály 28, 160, 172, 174
Kazinczy, Ferenc 27
Kecskeméti, Paul 80, 82, 166
Kende, Péter 200
Kennan, George 84
Kertész, Ákos 104
Kéthly, Anna 58
Király, Béla 53, 57, 73, 75, 164, 165
Kis, János 118, 179
Kiss, Csaba Gy. 118
Kiss, Tamás 130
Konrád, György 116, 161
Kónya, Imre 160
Kopácsi, Sándor 55, 166
Kornis, Mihály 104
Korom, Mihály 67, 149, 155
Kósa, Ferenc 103
Koselleck, Reinhart 15, 17, 19–21, 24–26, 31, 65, 78, 80, 83, 106, 138, 189, 193
Kossa, István 60
Kossuth, Lajos 27, 30, 34, 36, 46, 47, 50, 52, 63, 74, 77, 78, 91, 111, 112, 133, 138, 140, 160, 168, 171, 174, 177, 182, 196
Kovács, Béla 43, 44, 49, 50, 52, 167
Kovács, Imre 75, 177
Kun, Béla 28, 91, 196
Kunfi, Zsigmond 182
Kurcz, Béla 161
Kölcsey, Ferenc 182
Lackó, Miklós 118
Lajtai, Vera 11, 67, 82–84, 86, 89–91, 94–98, 113, 187, 188
Laxness, Haldor 122
Lenin, Vladimir Iljitš 78, 95, 112, 167, 173, 174

Lezsák, Sándor 118, 127
Litván, György 67, 81, 117, 150, 155, 163, 165, 174, 201
Lomax, Bill 80, 109
Losonczy, Géza 39, 50, 55, 68, 69, 122, 187
Louis XVI 15
Lukacs, John 112, 113
Lukács, György 39, 43, 44, 55
Lukács, János 145
Lundestad, Geir 143
Lüsebrink, Hans-Jürgen 22, 200
Makk, Károly 104
Maléter, Pál 51, 53, 57, 58, 104, 119, 121, 162, 166, 173, 187
Maléter, Pál jr. 164
Margitai, Domokos 130
Marosán, György 167, 168
Marosán, György jr. 158
Martinovics, Ignác 160
Marx, Karl 14, 18, 42, 112, 135
Mécs, Imre 117, 118, 155, 165
Méray, Tibor 43, 82, 165
Mészáros, Márta 104
Mező, Imre 60, 113, 164
Michnik, Adam 165
Mikojan, Anastas 34
Mindszenty, József 49, 55, 58–62, 74, 94, 95, 101, 102, 160, 166, 176
Misha, Glenny 197
Molnár, János 11, 67, 81–83, 86, 87, 89–91, 93, 95–97, 113, 114, 187, 188, 190
Molnár, Erik 43, 70
Montand, Yves 122
Móricz, Zsigmond 56, 173
Müller, Edit 174
Münnich, Ferenc 39, 43, 47, 60, 71, 126, 135, 138, 154, 164, 167, 170, 173
Nagy, Ernő 12
Nagy, Ferenc 50, 75, 85, 123
Nagy, György 174

Nagy, Imre 33–35, 37, 39, 41, 43, 45–50, 54, 55, 57–63, 68–71, 73–75, 77, 80, 84, 85, 87–94, 97, 98, 100–102, 104, 107, 117, 118, 122, 123, 125, 126, 129, 135, 137–142, 152, 155, 156, 158–166, 170, 172, 173, 181, 192, 194, 196, 203
Németh, Lajos 182
Németh, László 53, 136, 177
Németh, Miklós 132, 143, 145, 148, 163, 165, 166, 169
Nietzsche, Friedrich 14
Nixon, Richard 183
Nolte, Ernst 187
Nyers, Rezső 125, 143, 166
Orbán, Viktor 165
Ormos, Mária 155
Orwell, George 7
Paine, Thomas 98
Pétain, Philippe 22
Pethő, Sándor 48, 124, 125
Pethő, Tibor 177
Pető, Iván 118
Petőfi, Sándor 34, 36, 37, 41, 42, 47, 53, 56, 58, 59, 62, 63, 78, 87, 111, 128, 159, 174, 176, 177, 182, 198
Piros, László 36, 53
Pius XII, paavi 188
Platon 109
Pozsgay, Imre 8, 11, 13, 119, 121, 130, 132, 134, 140–151, 155, 157, 159, 160, 166, 192
Rácz, Sándor 165
Rajk, László 34, 87, 160, 163,
Rákóczi, Ferenc II 28, 112, 174, 196
Rákosi, Mátyás 28, 33, 34, 47, 54, 57, 60, 62, 68, 71, 87, 109, 118
Reagan, Ronald 122, 197
Reichardt, Rolf 22, 200
Renvall, Pentti 190
Révai, József 71, 78
Ricoeur, Paul 15, 122
Rorty, Richard 191
Rosanvallon, Pierre 122
Sadovy, John 72
Ságvári, Endre 112

Sándor, Pál 105
Sánta, Ferenc 104
Sartre, Jean-Paul 82
Schöpflin, George 109, 111, 121, 150, 184
Seewann, Gerhard 196
Simon, Péter 67
Sipos, Péter 11
Soares, Mario 122
Spengler, Oswald 14
Stalin, Josef 33, 37, 38, 47, 63, 68, 77, 109, 118, 135, 174
Szabad, György 117, 185
Szabó, István 102
Szabó, József 12
Szabó, Máté 109, 119, 161
Szabó, Miklós 155, 160
Szálasi, Ferenc 28, 95
Szántó, Zoltán 55
Széchenyi, István 96, 112, 177, 182
Szegő, Zsuzsa 43
Széll, Jenő 118
Szilágyi, József 121, 166, 187
Szűrös, Mátyás 145, 159, 163, 165, 171, 172
Tamási, Áron 53
Táncsics, Mihály 78
Tapani Pyhä 111, 124, 169, 171
Teleki, Pál 182
Thököly, Imre 160
Tildy, Zoltán 43, 44, 50, 166, 172
Tito, Josip Broz 33, 48, 62
Tóbiás, Áron 122, 161
Torgyán, József 177
Truman, Harry 84
Tshervenkov, Valko 109
Turgot, Robert 15
Tutu, Desmond 122
Vakkuri, Juha 119
Varga, Béla 185
Varga, János 155
Varga, László 12, 172
Várkonyi, Tibor 156
Váry, Albert 119

Vásárhelyi, Miklós 118, 121, 133, 165, 166, 171, 181, 187
Veres, Péter 53
Vígh, Károly 165
Visnyei, Sándor 75
Vitányi, Iván 167
Voroshilov, Kliment 60
Völgyes, Iván 110, 111, 121, 187
Vörösmarty, Mihály 37, 42, 56, 59, 96, 112, 130
Wajda, Andrej 122
White, Hayden 9, 14, 15, 18, 21, 31, 107, 202
Ylikangas, Heikki 191
Zimányi, Tibor 165
Zinner, Paul 80, 82
Zrínyi, Miklós 60, 112

ENGLISH SUMMARY

The publication *Historia poliittisena argumenttina* (History As a Political Argument) is about the different interpretations wich arose concerning the Hungarian recent past and the events of 1956 and their impacts on current politics, especially 1988–1989. Primarily the book focuses on Hungarian history until the first multiparty elections held in 1990. The discussions which have originated during the last few years are briefly found in the epilogue. The publication is based on a licentiate thesis in political science accepted in the University of Jyväskylä, May 1995.

The purpose of this book is to study the relationship between history and symbolic, discursive power. Do the interpretations of the past legitimize political views and, if they do, how and to whom? How does the present context and experiences such as politics and the political situation impact the interpretation of the past, and through what kind of political narratives?

According to popular view, "1956" was taboo during the Kádár era and that tabooism has often been self-evident in Hungary. Thus, the book focuses on how and to whom "1956" became taboo. On the basis of the Hungarian example, current political dimensions of history and time are examined.

First, the historical experience in relation to history is analysed using Koselleck's theory that history writing goes through three phases *(Aufschreiben, Fortschreiben* and *Umschreiben)* and the same divison is used here. History writing is understood (cf. Hayden White) as a literary artifact which contains interpretation and meta-history. The decision of whose experiences and interpretations are written into history is itself a political question.

In addition to historians, there are other actors in the discussion about using the past and constructing new political horizons for the future. It can be said that "all" that was said about 1956 during the Kádár regime also had political and symbolic dimensions. Thus, in addition to historical texts, this thesis both examines concrete symbols such as the coats of arms and national days which, on the one hand try to help one to remember, and on the other hand, to forget. Therefore, different mechanisms how the past became a part

of the present history culture *(Geschichtskultur) are analysed.* Two concepts are suggested to focus on the means which keep the past alive in the present: history as a political argument and politics of the past.

First, the concept of revolution is analysed in both the European and Hungarian context. Dictionaries compiled by linguists and political scientists have been analysed in conceptual history. Additionally, the actual empirical section of the book is distinguished by three main time periods: 1956, Kádár era and the time before the first free elections. At first, the autumn of 1956 is researched from the contemporary point of view. Each day of the conflict is researched separately. Particularly, the rhetoric of the speeches made by the leading politicians is analysed. The resource material used included excerpts from leaflets, Hungarian radio programs and newspapers which originated during the uprising and appeared again during the Hungarian system change in 1989–1991.

The second section of the research emphasizes the interpretation of the 1956 events as a counterrevolution during the Kádár regime. Five books which dealt with the recent past were chosen from a bibliography, first distributed as *samizdat* in 1986 *(1956 a forradalom kronológiája és bibliográfiája).* Additionally, the so-called "White Books", the first account of the events written already in 1957 by Hungarian officials, were reread again. All material is analysed using textual methods and by summarizing the construction of the cronolocigal narrative. A general account about the movies, literature and two textbooks used in the Hungarian schools is also included.

The political culture during the Kádár era is seen in the context of the memory of "1956" and the impacts it made. Viewpoints of the commemorations by the ruling Socialist Workers' Party and the political nonconformists were chosen. Primary sources contain, for example, the map of Budapest and the party newspaper *Népszabadság* from the most important anniversaries from 1957–1988.

The third section of the book focuses on "1956" in (post-Kádárism) as it was reported in three main Hungarian newspapers: *Magyar Hírlap*, *Magyar Nemzet* and *Népszabadság*. Initally, new opposition organizations, their relation to "1956" and their demands

concerning the past are examined. Secondly, the analysis of the report finished by the history committee formed to prepare a new program for the ruling party is presented. The new interpretation of the events of 1956 as an uprising instead of a former counter-revolution officially emerged for the first time.

The results of the former history committee were suddenly published by the Communist reformer Imre Pozsgay at the end of January 1989. The next chapter of the book contains notable discussion which followed Pozsgay's sudden declaration. The possibility that Pozsgay's declaration became the "last nail in the coffin" of the communist unity is stressed, and, finally, the contingent situation which led to the acceptance of a multi-party system two weeks later is discussed. In addition to opposition, some party members preferred plurality and, thus, the party came to a watershed: the reforms had to be cancelled or even more radical steps to the plurality had to be taken. The minutes of the decisive session of the Central Committee, published already in 1993 and 1994, are used as new source material.

The last three chapters focus on the time after February, 1989. First, the political dimensions of the reburial of Imre Nagy, former Prime Minister, are emphasized. Secondly, the changing national symbols and days are discussed. Finally, the past as a part of the election campaign of March and April 1990, is examined. Changing national symbols and the past itself became important factors in the new contingent situation; literally, the past was brought into present, where it has built identities for the future. On the one hand, people tried to distinguish between the past and the present and, on the other hand, the "right" symbols were argued to belong to "us". However, the changing of the symbols did not formally mean a change in the power relationships, since most old symbols were abolished during the old regime in protection of the Communist reformers.

As a conclusion, the 1956 experience and its naming and the political past are dealt with in the light of the Hungarian example. Naming an event (trying to define something) is seen as a mean of using symbolic power in the context of rhetoric. Until 1989, "1956" belonged to the history of winners and rejected the names used about it in the Hungarian public. History writing is connected to the

experiences of the winners and, at the same time, legitimized the current positions in power. On the contrary, by opposing the interpretation of winners as a political argument, the moral basis of nonconformist groups is legitimized. Long history as a part of culture is already a political argument in the present. In 1989, an attempt to resurect the best part of the "1956" political experience was made by political actions. Revision of history and the changes in the present emerge hand in hand and, thus, the nearest past becomes an important factor in the construction of the Hungarian future in the 1990s.

PUBLICATIONES

KULTTUURIN UNKARI ISBN 951-9362-40-1
Jyväskylä, 1991. pp. 238
Red. Janhila

HUNGAROLOGISCHE BEITRÄGE 1. ISBN 951-34-0166-9
Jyväskylä, 1993. pp. 283 ISSN 1-237-0223
Red. Lahdelma–Maticsák–Niinikangas–Parry

HUNGAROLOGISCHE BEITRÄGE 2. ISBN 951-34-0426-9
Probleme des Spracherwerbs ISSN 1-237-0223
Jyväskylä, 1994. pp. 165
Red. Keresztes–Lahdelma–Maticsák–Parry

HUNGAROLOGISCHE BEITRÄGE 3. ISBN 951-34-0584-2
Finnisch-ugrisches kontrastive Untersuchungen ISSN 1-237-0223
Jyväskylä, 1995. pp. 204
Red. Keresztes–J. Leskinen–Maticsák

HUNGAROLOGISCHE BEITRÄGE 4. ISBN 951-34-0584-2
Hungarológia Magyarországon kívül ISSN 1-237-0223
Jyväskylä, 1995. pp. 111
Red. Lahdelma–Maticsák

HUNGAROLOGISCHE BEITRÄGE 5. ISBN 951-34-0679-2
Jyväskylä, 1995. pp. 280 ISSN 1-237-0223
Red. Lahdelma–Maticsák

HUNGAROLOGISCHE BEITRÄGE 6. ISBN 951-34-0680-6
Finnisch-ugrisches kontrastive Untersuchungen II. ISSN 1-237-0223
Jyväskylä, 1996. pp. 187
Red. Keresztes–Maticsák

HUNGAROLOGISCHE BEITRÄGE 7. ISBN 951-34-0749-7
Historische Untersuchungen und Aufsätze ISSN 1-237-0223
Jyväskylä, 1996. pp. 156
Red. Halmesvirta

HUNGAROLOGISCHE BEITRÄGE 8.
Béla Gunda: Unkarilaisesta kansankulttuurista
Jyväskylä, 1996. pp. 152
Red. Laihonen
ISBN 951-34-0830-2
ISSN 1-237-0223

HUNGAROLOGISCHE BEITRÄGE 9.
Harri Mantila: Suomen ja unkarin nominaalisten verbimuotojen kontrastiivista syntaksia ja semantiikkaa
Jyväskylä, 1997. pp. 103
ISBN 951-34-0942-2
ISSN 1-237-0223

HUNGAROLOGISCHE BEITRÄGE 10.
Heino Nyyssönen: Historia poliittisena argumenttina. Vuoden 1956 tulkinnat Unkarissa Kádárin ajasta monipuoluevaaleihin
Jyväskylä, 1997. pp. 240
ISBN
ISSN 1-237-0223

HUNGAROLÓGIAI FÜZETEK 1.
Báthory Ágnes: Mi újság? (Lexikai gyakorlatok gyűjteménye)
Jyväskylä, 1996. pp. 144
ISBN 951-34-0748-9
ISSN 1-239-2421

HUNGAROLÓGIAI FÜZETEK 2.
Török Ilona–Lassi Mäkinen: 77 magyar ige 707 igekötős alakja finn megfelelőikkel
Jyväskylä, 1997. pp. 127
ISBN 951-34-0135-1
ISSN 1-239-2421

BESTELLUNGEN – TILAUKSET

UNIVERSITÄT JYVÄSKYLÄ – HUNGAROLOGIE	JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO – HUNGAROLOGIA
Seminaarinkatu 15, FIN-40100 Jyväskylä	Seminaarinkatu 15, 40100 Jyväskylä
Tel: (358-14) 601300, 601306	Tel: (914) 601300, 601306
Fax: (358-14) 601290	Fax: (914) 601290